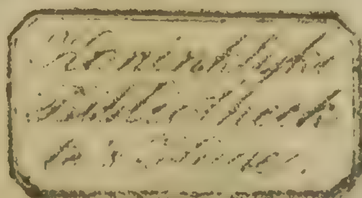
VERHANDELINGEN
VAN DE
NATUUR-
EN
GENEESKUNDIGE
CORRESPONDENTIE-
SOCIETEIT,
IN DE
VEREENIGDE NEDERLANDEN,
OPGERICHT IN 'SHAGE;

Ventos, & Varium Cœli prædiscere morem
Cura sit, ac Patros cultusque habitusque locorum.

VIRGILIUS.

II. DEEL. II. STUK.

IN 'sGRAVENHAGE,
By LEONARDUS ROSMULLER.
MDCCLXXXIX.

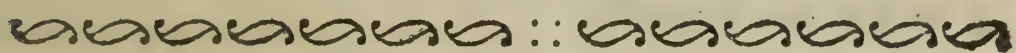
EERSTE CLASSE.

Van de LANDEN van den HELIUS, behelzende STAATS-VLAANDEREN; ZEELAND, het *Marquizaat* van BERGEN OP DEN ZOOM, de *Baronnie* van STEENBERGEN, de Landen van PRINCELAND, OVERFLACQUÉ, VOORNE, *de* WILLEMSTAD enz.

VAN

STAATS-VLAANDEREN.

BERICHT

VAN DE ZIEKTEN

VAN

SLUIS IN VLAANDEREN,

Over het Jaar 1780.

DOOR DEN HEER

G. W. CALLENFELS, *Med. Doct.*

ENZ.

INLEIDING.

IN het voorgaande Jaar (*a*) eenige weinige dingen, betreffende de gelegenheid in en rondom de *Stad*, derzelver *Inwoonderen*, en die

(*a*) Zie *Verhandel. van de Natuur en Geneeskundige Correspondentie* I. D. *II. Afd.* bl. 11.

die geenen, welken onder dezelve kerkelyk zyn, derzelver *Neeringen* en van derzelver *Bezettinge* medegedeeld hebbende; zoo zal ik zulks voorbygaan, en nu maar alleenlyk daar by aanmerken, dat tot de vermeerdering der *zoute Zee-ſlyken* niet weinig toe doen, deels een *Dam* voor eenige jaaren aan de Waterpoort in plaats van eene *houte brugge* gelegd; deels eene voor korte jaaren gelegd *Trekpad* in en langs de Haven, welke beide hunne nuttigheid hebbende, echter niet nalaaten den aanwas der Zee-ſlyken te veroorzaaken, welke niemand voor gezond zal houden.

Men heeft ook dit Jaar, (gelyk op zyn tyd moet geſchieden,) alle de Grachten rondom deeze Stad ſchoon gemaakt; hier toe moeſt men zeer veel van het zoete water aftappen, en voorts al het ruigte en de vuiligheid ter verrottinge, en verbeteringe, op de kanten werpen. Dit nu geſchiedende in het heetſte van den Zomer, te weeten in *July*, *Auguſtus*, en *September*, zoo kon zulks geen aangenaamen reuk voortbrengen, of geacht worden aan de gezondheid heilzaam te zyn.

Nog moet ik ten laatſten 'er by doen, dat de Bezettinge der *Militairen* verminderd is; want wanneer in de Maand *April* 1780. hier uit trokken drie *Battaillons*, (namelyk twee van den Generaal ACRONIUS, en van zyne Doorl. Hoogheid den Heere ERF-PRINS VAN ORANGE EN NASSAU,) zoo rukten, in derzelver plaats, maar twee *Battaillons* in, te weeten het eerſte en tweede *Battaillon Wallons* van den Generaal GRENIER, komende van NAMEN, dus één *Battaillon*

taillon minder. Ook dient hier aangemerkt te worden, dat de *Compagnie Artillerie* van den Heer *Capitein* AMMAN, die hier eenige jaaren *Garnizoen* gehouden had, afgeloſt is door de *Compagnie* van den Heer *Capitein* Z. GUICHENON DE CHASTILLON, komende van BREDA.

Nu zal ik hier laaten volgen: eerſt de *Lyſt* der *Gedoopten*; ten tweeden die der *Overleedenen*; en ten derden zal ik opgeeven de *Ziekten*, die 'er geheerſcht hebben in het Jaar 1780.

LIJST

Der GEDOOPTEN *in den Jaare* 1780.

	Zoons.			Dochters.			
	Gereformeerden.	Roomfchen.	Samen.	Gereformeerden.	Roomfchen.	Samen.	Al te famen.
January.	5	4	9	6	1	7	16
February.	3		3		3	3	6
Maart.	2	3	5	2		2	7
April.	2	1	3	1	3	4	7
Mei.	1	2	3	1	2	3	6
Juny	1		1		3	3	4
July.	1		1	1		1	2
Auguftus.		1	1	1	1	2	3
September.		3	3	1	3	4	7
October.	1		1	4	2	6	7
November.	2		2	3		3	5
December.	1		1	1	1	2	3
Totaal.	19	14	33	21	19	40	73

Uit

Uit de *Lyst* der *Gedoopten* kan men aanmerken; voor eerst dat 'er *drieëndertig* Zoons geboorenzyn; te weeten 19 van de Gereformeerde en 14 van de Roomsche Kerk; dus zes minder dan in den Jaare 1779 (*b*): en dat 'er *veertig* Dochters Gedoopt zyn; namelyk 21 Gereformeerde en 19 Roomsgezinde; dus 8 meêr dan voorleden Jaar: derhalven dat het getal der Gedoopte Dochteren, dat der Zoonen overtreft; want 'er zyn zeven Dochters meêr; en dit zou bygevolg strydig schynen te zyn tegen het gevoelen van den Geleerden SUSZMILCH; dan, men zie hier over de aanmerkingen van zyn Ed., die ik in myn voorig Bericht (*c*) aangehaald heb.

Ten tweeden blykt uit deeze Lyst, dat het getal der Gedoopten in de Gereformeerde Kerk in *veertig* bestaat; waar onder één tal Tweelingen; by gevolg twee minder dan in het afgeloopene Jaar.

Ten derden kan men uit dezelve zien, dat 'er *drieëndertig* Kinderen van den Roomschen Godsdienst Gedoopt zyn; derhalven vier meer dan in den Jaare 1779; en dat 'er *zeven* Kinderen meer in de Gereformeerde, dan in de Roomsche Kerk ten Doop zyn gebragt. En eindelyk toont ons deeze Lyst, dat 'er over het geheel *twee* Kinderen meêr Gedoopt zyn in dit Jaar, dan in het voorgaande: want in 't Jaar 1779. bedroeg het getal 71, en in 1780. 37 Kinderen; 't welk geen groot verschil maakt.

(*b*) De *aangehaalde Verhandel. van de Natuur en Geneeskundige Correspondentie* bladz. 10.

(*c*) De *aangehaalde Verhandel.* bladz. 11, 12.

LIJST

Der Overleedenen *in den Jaare* 1780.

	Burgers.				Militairen.						
	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Samen.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Samen.	Vreemdelingen.	Verongelukten.	Totaal.
January.	5	2	6	13	12	2	3	17			30
February.	2	4	2	8	6	1	2	9			17
Maart.		1	2	3	4			4			7
April.		1	1	2	3	2		5	2		9
Mey.		2	1	3	1			1			4
Juny.	1	1	1	3	1	1		2			5
July.			1	1							1
Augustus.		1	1	2	1		1	2			4
September.	2		6	8	7	4	4	15			23
October.	1	3	3	7	8	1	9	18	1		26
November.		2	2	4	6	1	2	9	1	1	15
December.	2	2	5	9	8	2	2	12	1		22
Totaal.	13	19	31	63	57	14	23	94	5	1	163

Men

Men wordt hier ontwaar, vooreerst: dat'er in 't Jaar 1780, *Seventig Manspersoonen* overleeden zyn, waaronder 57 van de *Militairen*, en 13 van de Burgery: En dat 'er *drie-en-dertig Vrouwspersoonen* gestorven zyn, onder de welke 19 van de Burgery en 14 van het Krygsvolk: zoo dat 'er zeven-en-dertig Mans meer dan Vrouwen ten grave gebragt zyn; en dit onderscheid zou zeker te groot weezen, indien zulks zyn oorspronk niet nam uit de *Militaire* menigte, die meest uit Manspersoonen bestaat, gelyk een ieder bekend is; want, onder de Burgery, overtreffen zelfs de Vrouwen de Mans in dooden; daar zyn 19 Vrouwen onder dezelve en maar 13 Mannen gestorven. Ten tweeden, dat het getal der Overleedene *Kinderen vier-en-vyftig* bedraagt, te weeten: 31 van de Burgery en 23 van het *Garnizoen*, 't geen, naar maate van de gestorvene Mans en Vrouwen, te veel zou verscheelen van andere Steden; dan, dit spruit voort uit dezelfde oorzaak, namelyk uit de Bezettinge, gelyk zoo even gemeld is: Want, vergelykt men de Overleedene Mannen, Vrouwen en Kinderen der Burgery met elkanderen, zoo zal men vinden, dat van het getal der gestorvenen de Kinderen byna de helft uitmaaken; want, tot de 63 dooden, behooren 31 Kinderen: en dus deelen de Kinderen in deeze Stad al een gelyk lot met andere Kinderen in andere Plaatsen.

Ten derden, kan men uit dezelve zien, dat 'er in 't Jaar 1780. *drie-en-sestig Ingezetenen* door den dood weggerukt zyn, dus vier minder dan in 't Jaar 1779. Ook dat 'er van het Krygsvolk *vier-en-negentig* afgesneeden zyn, 't geen vier min-

der is, dan in het voorleedene Jaar: derhalven zyn 'er 31 meer van de *Militairen* dan van de Burgers overleeden; een doorslaande bewys, dat de Vreemdelingen weinig tegen deze lucht bestaan kunnen. Voegt men hier nu by vyf Vreemdelingen en één verongelukte, dan heeft men een aantal van 163 Menschen, die begraaven zyn in dit Jaar, dus vyf minder dan in het afgeloopene Jaar. (*d*)

Ten vierden, wordt hier bevestigd, het geen ik afleidde uit de *Tienjaarige Sterf-Lysten* (in myn voorige Bericht medegedeeld,) te weeten dat 'er in de Maanden *February*, *Maart*, *April*, *Mei*, *Juny*, *July*, *Augustus* de minste Menschen en de meeste in de Maanden *January*, *September*, *October*, *November* en *December* alhier naar het graf gedraagen worden: al hoewel de Maand *February* in deeze Lyst hier wat van schynt af te wyken. Edoch ik geloof, dat dit veroorzaakt is door het sterker *Garnizoen*, en vooral door het *Battaillon* van den ERF-PRINS, waar van 'er al een menigte van gestorven zyn; hier door is het ook, dat 'er zo veel in de Maand van *January* overleeden zyn; dat getal immers overtreft ver het getal der dooden van die Maand in de Tienjarige Sterflysten in myn voorig Bericht medegedeeld (*e*): doe hier nog by het ongezonde Weder, dat men in *February* gehad heeft, hier na te melden.

Ten

(*d*) Zie de *aangehaalde Verhandeling*, bladz. 14. 15.
(*e*) Zie *aangehaalde Verhand.* bladz. 29. 30. & seqq.

Ten vyfden, indien men deeze Sterf-Lyst vergelykt met de voorgaande *Doop-Lyst*, zoo zal men vinden, dat *'er 't negentig Menschen* meêr gestorven zyn, 't geen toe te schryven is aan de hier liggende Bezettinge; maar gaat men het getal der Overleedene Burgers met dat der Gedoopten na, en trekke men 'er een weinig voor de *Militairen* af, zoo zal men zien, dat het getal der Overleedene Burgers met dat der Gedoopten byna overeen komt.

Eindelyk zou 'er, ingevolge myne gissingen, dan van de drie-en-twintig Burgers één gestorven zyn in dit Jaar (*f*).

Hier voeg ik nog by *twee Lysten* van den *Ouderdom* der *Overleedenen*, zoo van de *Militairen*, als van de *Burgery*.

(*f*) Zie de *aangeb. Verband.* bl. 17 & seqq. & bl. 30 & seqq.

LIJST

Van den Ouderdom *der* Overleedenen

Van de Burgery *in 't Jaar* 1780.

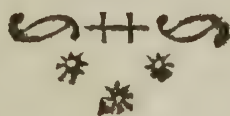
Onder het half Jaar			. . .	18 Menschen.
Onder het Jaar			. . . . .	5
Van één tot vyf Jaar			. . .	4
Van 5	—	10 ———	. . .	1
Van 10	—	15 ———	. . .	2
Van 15	—	20 ———	. . .	1
Van 20	—	25 ———	. . .	2
Van 25	—	30 ———	. . .	3
Van 30	—	35 ———	. . .	2
Van 35	—	40 ———	. . .	2
Van 40	—	45 ———	. . .	2
Van 45	—	50 ———	. . .	1
Van 50	—	55 ———	. . .	3
Van 55	—	60 ———	. . .	3
Van 60	—	65 ———	. . .	1
Van 65	—	70 ———	. . .	6
Van 70	—	75 ———	. . .	4
Van 75	—	80 ———	. . .	2
Van 80	—	85 ———	. . .	1

LIJST

Van den Ouderdom *der* Overleedenen

Van de Militairen *in 't Jaar* 1780.

Onder het half Jaar			. . .	7 Menſchen.
Onder het Jaar			. . . . .	2
Van één tot vyf Jaar			. . .	10
Van 5	—	10 ——	. . .	2
Van 10	—	15 ——	. . .	2
Van 15	—	20 ——	. . .	14
Van 20	—	25 ——	. . .	18
Van 25	—	30 ——	. . .	8
Van 30	—	35 ——	. . .	8
Van 35	—	40 ——	. . .	7
Van 40	—	45 ——	. . .	3
Van 45	—	50 ——	. . .	3
Van 50	—	55 ——	. . .	7
Van 55	—	60 ——	. . .	3
Van 60	—	65 ——	. . .	0
Van 65	—	70 ——	. . .	0
Van 70	—	75 ——	. . .	1

Uit de *Lyst* van den *Ouderdom* der *Overleedenen* van de Burgery kan men opmaaken, 't geen ik in myn voorig bericht gezegt heb, namelyk: dat de Menschen, die hier gewoon zyn te leeven, eenen hoogen Ouderdom, ja zelfs van 70 en 80 Jaaren bereiken: vervolgens toont ons dezelve aan, hoe de meeste Kinderen hier ook, gelyk op andere Plaatsen, worden afgesneeden, eer zy één Jaar bereikt hebben. En indien men beide de Lysten met den anderen vergelykt, zoo zal men een groot onderscheid gewaar worden, en zien, dat, daar de Burgers doorgaans eenen hoogen ouderdom beklimmen, het geheel anders met het Krygsvolk gelegen is, die voor ver het grootste gedeelte, in den bloei van hunne Jaaren weggerukt worden; te weeten: dat 'er in den besten levenstyd van *vyftien* tot *vyfendertig* Jaaren *achtenveertig* zyn gestorven; daar 'er in die Jaaren van de Burgery slechts *acht* Overleeden zyn.

* * *

* *

*

Over

Over
De ZIEKTEN
in 't Jaar 1780.

In JANUARY kwelden de meeſten aan tusſchenpoozende Koortſen (*Febres intermittentes*) doch voornamelyk aan de derdendaagſche (*quartanæ*) en half anderendaagſche (*Semitertianæ*); aan de Waterzucht (*Hydrops*) die zyn oorſprong uit de Najaars-Koortſen (*Febres autumnales*) genoomen had: aan Longontſteekingen (*Peripneumoniæ*); aan Zinkingen of Zinkingachtige Ziekten (*Morbi catarrhales*) aan ſterke en kwaadaartige Hoesten. Eenige der Soldaaten lagen aan de Teeringe (*Phthiſis*): ook was de Schurft (*Scabies*) vry algemeen onder dezelve [*]; en al vry veel werden 'er door den dood weggerukt; zoo dat 'er byna geen dag was, of dezelve leverde haare dooden op, door de Teeringe, Waterzucht, Longontſteekinge en Verval van Krachten overleeden. In deeze Maand had men veele Ooſte en ſterke Noorde Winden met Vorſt en Helder Weder gehad.

In FEBRUARY hielden de Tusſchenpoozende Koortſen, de Waterzucht en de Schurft aan: en de Long- en Ribben-Vlies ontſteekingen, zoo waare, als valſche (*Peripneumoniæ en Pleuritides tam veræ quam ſpuriæ*), de Aanborſtigheden (*Aſthmata*), de Pynen in de Keel (*Anginæ*)

[*] Vergeleeken met het *Bericht* van HELLEY, I. D. bl. 276*.]

næ) en de hardnekkige Hoesten vermeerderden; te meer dewyl deeze twee Maanden zeer verschilden van die van 't Jaar 1779, wanneer men zeer helder en aangenaam weder had; daar men nu dagelyks niet als Wind, Koude, Vorst, Sneeuw, Hagel, Nevel, Mist en Regen gevoelde; en de Ooste, Noorde en Westelyke Winden hunne voornaame hoofdrol gespeeld hadden. Veele stierven aan de Waterzucht en aan de Ontsteekingen der Longen, en vooral oude Menschen; gelyk 'er overleeden van 70 en 80 Jaaren.

In MAART werden byna al de zelfde Ziekten gevonden, als in de voorige Maanden, schoon zy zeer verminderden, en zich vry gunstiger lieten aanzien. Eenige werden door de Roos (*Erysipelas*) aangetast, en weinigen werden door den dood weggerukt. Het weder stelde zich nu ook wat voordeeliger aan: men had veele heldere, zachte en aangenaame dagen: en de Wind woei meest Zuid en Westelyk.

In APRIL was het Weêr gansch niet gunstig; de Winden kwamen meest uit het Noorden en Westen aan; ook waren 'er zeer harde Winden, veel Regen, Hagel en Sneeuw; 't geen op nieuws te wege bragt veele waare, doch meest valsche Ontsteekingen der Longen en van het Ribben-Vlies, Hoesten, Hardnekkige Zinkingen, Verkouwdheden en Roos. Ook begonden de Voorjaars-Koortsen (*Febres Vernales*) voor den dag te komen, die evenwel meest alle door wel gepaste Geneesmiddelen schielyk verdweenen, daar andere slechts, door eenen goeden Levens-regel te houden, geneezen werden.

In

In MEI werden 'er eenige door Huid-Ziekten overvallen; de Voorjaars-Koortsen bleeven nog voortduuren en dewyl het Weder zeer buijig was, hielden de Verkouwenheden en Pynen in de Keelen aan. De Winden waren voor het grootste gedeelte Zuid en Westelyk geweest; en weinige zyn 'er overleeden.

In JUNY waren 'er weinige of geene Zieken: ook weinige Dooden; doch van de vyf dooden waren 'er drie aan de Teeringe gestorven. Het Weder was nu een weinig bestendiger en de Wind had veel uit het Noorden gewaaid.

In JULY vond men genoegzaam geene Zieken; één enkelde werd eens door een Koorts overvallen, en dit was het ook al. Gelyk 'er ook geene Dooden waren, uitgenoomen één Kind. Hoe het met het Weder en de Wind in deeze en volgende Maanden gelegen zy geweest, kan men uit de hier nevensgaande *Weêrkundige Waarneemingen* opmaaken. [*]

In AUGUSTUS muntten de dagen in Hitte uit, zoo dat de *Thermometer* van FAHRENHEIT, zelfs buiten, tot $84\frac{1}{2}$° klom. Deeze uitneemende warmte bragt, al in het begin van de Maand eene menigte Zieken onder het *Garnizoen* voort; 't welk van dag tot dag sterk vermeerderde: en al hoewel het onder de Burgery wel zoo sterk niet was, werden 'er echter veele Zieken onder dezelve gevonden. De Ziekten waren voornamelyk de welbekende Gal-Koortsen

(*Fe-*

[*] De Weêrkundige Waarneemingen zyn in die *Lucht-gesteldheid* geplaatst.

(*Febres biliosæ*,) gepaard gaande met een gestadig braaken of walginge en looze braakinge, met grooten dorst, ondraagelyke hoofdpyn en rusteloosheid enz. Ook waren 'er sommige Soorten (*Choleræ*) Buik-Loopen van Gal (*Diarrhoeæ Biliosæ*) enz. Deeze Ziekten werden door tydige en gepaste Hulpmiddelen verdreeven, 'er stierven altoos zeer weinigen.

In SEPTEMBER was de Stad vol Zieken zoo van de Burgery als van het Krygsvolk. De Koortsen waren veel hardnekkiger, en gingen verzeld van onverdraagelyke Hoofdpyn, onleschbaaren Dorst, moeielyke Slaapeloosheid, groote benaauwdheid voor het hart, van eene sterke hitte, drooge tong (niet zelden met eene zwarte korst bedekt,) somtyds van een drooge huid; en van nog verscheidene andere toevallen: als by voorbeeld, in deezen benaauwde walgingen en braaken; in die buikpyn en buikloop; in geene Neusbloedingen; in andere een groot verval van krachten en Flaauwten; in sommige Ylhoofdigheid; en een enkelde lag somtyds eenige uuren buiten kennis. Ook bespeurde men eene menigte Buik-Loopen (*Diarrhoeæ biliosæ*), Gal-Colyken (*Colicæ biliosæ*), verstoppingen van de Lever (*Obstructiones hepatis*) en verscheidene andere Kwaalen. Door deeze Koortsen werden veelen inzonderheid van de *Militairen* afgesneeden en sommige wel zeer schielyk: Ook overleeden 'er eenige Kinderen aan de Stuipen.

In OCTOBER werd het getal der Zieken, zoo onder de Burgers, als onder het Krygsvolk van dag tot dag nog vermeerderd; de Koortsen wa-

ren

ren zeer moeielyk om te geneezen, en deeden veelen van de Bezettinge ſterven; veelen lagen 'er ook aan Koortſen met Hoest, aan Verſtoppingen van de Lever en van andere Lichaamsdeelen.

In NOVEMBER begon het getal der Zieken langzaam af te neemen: veele kwynden aan Verſtoppingen voornamelyk der Bovenbuiks-zyden (*Mala hypochondriaca*), en aan Zuchtbeenen (*Pedes œdematoſi*); andere kreegen afgaande Koortſen; doch inzonderheid derdendaagſche en half-anderendaagſche: de meeste Koortſen waren met Hoest verzeld. Door het buijig Weêr had men ook verſcheidene kwaadaartige Hoesten en Verkouwendheden. Sommige werden door de Speenen (*Hæmorrhoides*) en Buikloop (*Diarrhoeæ*) aangevallen. Alhoewel 'er weinigen der Zieken overleeden zoo was nochtans de herſtelling derzelve ook niet ſpoedig. Enkelden werden Waterzuchtig, en eene Vrouwe ſtierf aan eene belette Doorzwelging (*Deglutitio vitiata*).

In DECEMBER waren de voornaamſte Ziekten Waterzucht van de Buik (*Ascites*), derdendaagſche Koortſen en Buikloopen (*Diarrhoeæ*). Ook waren de Pynen in de zyden (*Dolores Laterum*) De Zinkingachtige Ziekten en Engborſtigheden menigvuldig. De Schurft en Scheurbuik (*Scorbutus*) heerschten niet weinig onder het Krygsvolk: Veelen van de Burgery en van het *Garnizoen* moesten het met den dood bekoopen, ſchoon het getal der Zieken Weekelyks afnam.

Buiten de Ziekten in de Maanden aangehaald, heb ik 'er nog wel andere waargenoomen, doch daar aan kwelden maar een enkelde.

Zeldzaam heeft men hier een Jaar gehad, dat 'er zoo veele van de Burgery door Koortsen in 't Najaar zyn overvallen als dit Jaar, en nochtans zyn 'er niet meer van dezelve dan gewoonlyk overleeden.

Eén der *Soldaten* is door de Koorts reeds by de drie Maanden krankzinnig geweest, en wil geen Geneesmiddelen gebruiken, zich verbeeldende dat dezelve vergiftigd zyn, doch begint nu te beteren.

Tot Slot merke ik over het geheel aan, dat de Ziekten alhier veroorzaakt worden, wel deels door de luchten, en het Weêr, maar niet minder door eene verkeerde en schadelyke levenswyze. Men gebruikt tot zyn Voedsel en Drank, 't geen de Geleerde Heer I. J. VAN DEN BOSCH in zyn Ed. gekroonde *Verhandelinge over de Ziekten, welke uit de Natuurlyke Gesteldheid van het Vaderland voortvloeijen* enz. bladz. 428. en 451, & seqq. heeft opgegeeven, waar by nog komt het Varkensvlees, de drooge Vis en Stokvis. Men waapent zich niet genoeg tegen de schadelykheden van de Lucht: en dewyl dit meest onder het Gemeen plaats heeft, zoo is het hier van, dat 'er meer gemeenen dan aanzienelyken onder de Burgery en *Militie* Ziek worden en sterven.

Hier by voeg ik, dat men zich in opzich-

te van SLUIS en STAATS-VLAANDEREN moet wachten voor twee uiterſten: aan de eene zyde niet te ſtellen, dat SLUIS zoo gezond, zoo niet gezonder zy, dan andere Plaatſen; gelyk van Inboorlingen en Ingezetenen, uit liefde voor hun Plaats, ieder eigen, te dikwyls geſchiedt, ja in een gedrukt *Tractaatje* geſchied is door den Heere MENTET HAYKENS, ſchoon een Vreemdeling uit *Embden*, ten Titel voerende *Bewys dat de Stadt* SLUIS *in* STAATS-VLAANDEREN *een zeer gezonde lucht heeft, en voor de Soldaaten een goedt Garnizoen* is, enz. gedrukt in 's HAGE 1756: dan, dit loopt in tegen de bevindinge, en tegen het geene voorleeden Jaar gezegd is van het Luchtsgeſtel, de Slyken enz. Aan de andere zyde moet men zich niet minder zorgvuldig wachten van te ſtellen, dat SLUIS zeer ongezond, ja ongezonder is dan eenige andere Plaatſen; gelyk doorgaans door Vreemdelingen en meest door de *Militairen* geſchiedt. Het tegendeel is getoond van ZEELAND, met welke SLUIS hier in gelyk ſtaat, door de Heeren BOXHORN, SMALLEGANGE enz. Het blykt uit de *Lyſten* der *Geſtorvenen* gerekend tegen de Levendigen, welke niet meerder zyn dan op andere Plaatſen. En men zou het in opzichte van het *Militaire-wezen* kunnen opmaaken, als men naging de Lysten der Afgeſtorvenen in verſcheidene *Garnizoenen* van eenige Jaaren, wel te weeten gedurende het eerſte Jaar, dat zy daar lagen, wanneer men eerſt met grond daar uit zoude konnen redeneeren.

En ten laasten geef ik op een Lyst, wiens opſchrift is *Memorie van de ſterkte van het Garnizoen te* SLUIS *in* VLAANDEREN, *zoo als* enz.

 waar

waar uit men weeten kan, hoe het zich toegedraagen heeft met het *Garnizoen* tot hun vertrek toe. Hoe dat'er van den 1 July 1779, wanneer het verlof uitgegeeven was, van de 946 Menſchen, 871 Ziek, 110 overleeden en ſlechts 75 gezond gebleeven zyn. Hoe dat de Ziekte en Sterfte het meest plaats gehad heeft onder het 2de *Battaillon* van Zyne Doorl. Hoogheid den Heere ERF-PRINS VAN ORANGE *en* NASSAU, 't geen meest uit Vreemdelingen (Duitſchers) beſtond; en het minſte onder de *Artillerie*, die reeds hier eenigen tyd *Garnizoen* gehouden hadden en dus de lucht meer gewoon waren.

MEMORIE van de Sterkte van het *Garnizoen* te SLUIS IN VLAANDEREN, zoo als zich het zelve aan presente Manschappen, Vrouwen en Kinderen bevonden heeft op den 1*sten* *July* 1779; als mede hoe veel daar van Ziek geweest, Overleeden en Gezond gebleeven zyn: alles zoo naauwkeurig aangeteekend, als doenlyk was. *Actum* SLUIS, den 11*den* *April* 1780.

Bataillons.	Sterkte van 't Garnizoen, op den eersten July 1779.									Daar van zyn tot den 11den April 1780. Ziek geweest.									Overleeden.									Gezond gebleeven.								
	Hoofd Officiers.	*Capiteins.*	*Subalterne Officiers.*	*Sergeanten.*	*Tambours en Pypers.*	*Corpors. en Gemeenen.*	*Vrouwen.*	*Kinderen.*	*Totaal met de Prima Plana.*	*Hoofd Officiers.*	*Capiteins.*	*Subalterne Officiers.*	*Sergeanten.*	*Tambours en Pypers.*	*Corpors. en Gemeenen.*	*Vrouwen.*	*Kinderen.*	*Totaal met de Prima Plana.*	*Hoofd Officiers.*	*Capiteins.*	*Subalterne Officiers.*	*Sergeanten.*	*Tambours en Pypers.*	*Corpors. en Gemeenen.*	*Vrouwen.*	*Kinderen.*	*Totaal met de Prima Plana.*	*Hoofd Officiers.*	*Capiteins.*	*Subalterne Officiers.*	*Sergeanten.*	*Tambours en Pypers.*	*Corpors. en Gemeenen.*	*Vrouwen.*	*Kinderen.*	*Totaal met de Prima Plana.*
1e. Batt. *Acronius*,	1	3	5	14	5	189	54	69	340	1	2	4	9	4	172	51	66	309	0	0	0	4	0	13	11	7	35	0	1	1	5	1	17	3	3	31
2e. Batt. *Acronius*,	1	4	6	12	5	185	33	45	291	0	4	4	12	5	176	33	43	277	0	0	0	0	1	10	9	1	21	1	0	2	0	0	9	0	2	14
2e. Batt. *Erf-Prins van Orange*,	1	3	6	10	7	197	13	24	261	1	3	5	10	7	194	13	24	257	0	0	0	2	4	36	4	5	51	0	0	1	0	0	3	0	0	4
Corps Artillerie,		1	1	2	0	32	7	11	54	0	0	1	0	0	25	2	0	28	0	0	0	0	0	2	1	0	3	0	1	0	2	0	7	5	11	26
Totaal.	3	11	18	38	17	603	107	149	946	2	9	14	31	16	567	99	133	871	0	0	0	6	5	61	25	13	110	1	2	4	7	1	36	8	16	75

NB. *Nog zyn de* 3 Chirurgyns-Majors, *met de* 3 Chirurgyns *en* Tambour-Major *met derzelver* presente Familje, *bestaande te samen in* 19 *Persoonen, allen Ziek geweest, uitgenoomen een* Chirurgyn *en zyn* Vrouw, *en een* Kind. *Overleeden en de* Tambour-Major.

VERVOLG van de LIJST van 1779, in het *Bericht* van SLUIS IN VLAANDEREN, bl. 21. medegedeeld.

Datum.	Van 't 1e. Batt. *Acronius.*								Van 't 2e. Batt. *Acronius.*								Van den *Erf-Prins van Orange.*								Van 't ganſche *Garnizoen.*								Totaal, met de Prima Plana.
		Zieken.								Zieken.								Zieken.								Zieken.							
	Ziekgeworden.	Capts.	Officier	Sergt.	Tambs.	Corps.en Gemeen.	Herſteld.	Overleeden.	Ziekgeworden.	Capts.	Officier.	Sergt.	Tambs.	Corps.en Gemeen.	Herſteld.	Overleeden.	Ziekgeworden.	Capts.	Officier.	Sergt.	Tambs.	Corps.en Gemeen.	Herſteld.	Overleeden.	Ziekgeworden.	Capts.	Officier.	Sergt.	Tambs.	Corps.en Gemeen.	Herſteld.	Overleeden.	
1780 Jan. 7				3		27			1	1		3		31			1	1		1	1	23			2	2		7	1	81			91
8				3		27				1		3		31			2	1		1	1	25			2	2		7	1	83			93
9				3		25	1	1		1		3		31			2	1		1	1	27			2	2		7	1	83	1	1	93
10				3		23	2		1	1		3		26	6			1		1	1	26	1		1	2		7	1	75	9		85
11				3		23				1		2		26						1	1	26				1		6	1	75			83
12	1			3		22	2			1		2		25	1		4			1	1	29	1		5	1		6	1	76	4		84
13				3		22				1		2		25						1	1	28		1		1		6	1	75		1	83
14				3		22				1		2		25						1	1	28				1		6	1	75			83
15				3		22				1		3		25			3			1	1	31			3	1		7	1	78			87
16				3		22				1		3		25						1	1	31				1		7	1	78			87
17	2			2		19	5		3	1		3		27	1						1	16	14	1	5	1		5	1	62	20	1	69
18				2		18		1	2	1		3		28	1		1				1	17			3	1		5	1	63	1	1	70
19				2		16	2		1	1		3		29			2				2	19			3	1		5	2	64	2		72
20				2		16				1		3		28	1						2	19				1		5	2	63	1		71
21				2		16			1	1		3		29							2	19			1	1		5	2	64			72
22				2		16			1	1		3		30			2			1	2	21			3	1		6	2	67			76
23	1			2		17				1		3		30			1			1	2	22			2	1		6	2	69			78
24	1			2		16	2		1	1		3		28	3					1	2	19	3		2	1		6	2	63	8		72
25				2		15	1			1		3		28						1	2	19				1		6	2	62	1		71
26	1	1		2		16				1		3		28			5			1	2	24			6	2		6	2	68			78
27	1	1		2		17			2	1		8		30			1			1	2	24		1	4	2		6	2	71		1	81
28		1		2		17			1	1		3		31						1	2	24			1	2		6	2	72			82
29		1		2		17			3	1		3		34			3			1	2	27			6	2		6	2	78			88
30		1		2		17				1		3		34						1	2	25		2		2		6	2	76		2	86
31	2	1		2		18	1		2	1		3		34	2					1	2	21	4		4	2		6	2	73	7		83
Febr. 1	1	1		2		19			2	1		3		34	2		1			1	2	22			4	2		6	2	75	2		85
2		1		2		19				1		4		34			1			1	2	23			1	2		7	2	76			87
3		1		2		19				1		4		34			1			1	2	23	1		1	2		7	2	76	1		87
4	1	1		2		20				1		4		34			1		1	1	2	24			2	2	1	7	2	78			90
5	1	1		2		21				1		4		34			1		1	1	2	25			2	2	1	7	2	80			92
6		1		2		21				1		4		34						1	2	25				2		7	2	80			91
7	1	1		2		20	2			1		4		29	5		2			1	2	21	5	1	3	2		7	2	70	12	1	81
8		1		2		19	1		1	1		4		30			1			2	2	22			2	2		8	2	71	1		83
9	9	1		2		18	2			1		4		30			3			2	2	25			4	2		8	2	73	2		85
10		1		2		18			1	1		4		31			1			2	2	25	1		2	2		8	2	74	1		86
11	1	1		2		19				1		4		31						2	2	25			1	2		8	2	75			87
12	1	1		2		20						4		30		1				2	2	25			1	1		8	2	75		1	86
13		1		2		20			1			4		31						2	2	25			1	1		8	2	76			87
14	1	1		2		21			1			3		26	6					2	2	25			2	1		7	2	72	6		82
15		1		2		21						3		24	2		3			2	2	28			3	1		7	2	73	2		83
16	1	1		2		22						3		24			1			2	2	29			2	1		7	2	75			85
17		1		2		23			1			3		25			2			2		26	5		3	1		7		73	5		81
18		1		2		22						3		25						2		26				1		7		73			81
19		1		2		22			1			3		26						1		26			1	1		6		74			81
20		1		2		21	1					2		26						1		25		1		1		5		72	1	1	78
21	1	1		2		21	1					2	1	18	8					1		21	4		1	1		5	1	60	13		67
22	1	1		2		20	2					2	1	18						1		21			1	1		5	1	59	2		66
23	3	1		1		23		*S.* 1	2			2	1	20			1			1		22			6	1		4	1	65		1	71
24	2	1		1		25			4			2	1	24						1		22			6	1		4	1	71			77
25	1	1		1		26			2			2	1	25	1					1		22			3	1		4	1	73	1		79
26	1	1		1		27						2	1	25						1		21		1	1	1		4	1	73		1	79
27	1	1		1		28			1			2	1	26						1		20	1		2	1		4	1	74	1		80
28	1	1		1		25	4		1			2	1	24	3		2			1		21	1		4	1		4	1	70	8		76
29	1	1		1		24	2		2			2	1	26						1		21			3	1		4	1	71	2		77
Maart 1	2	1		1		26			1			2	1	25		2				1		21			3	1		4	1	72		2	78
2		1		1		26						2	1	25			1			1		22			1	1		4	1	73			79
3	1	1		1		27			1			2	1	26						1		22			2	1		4	1	75			81
4	1	1		1		27		1	2			2	1	28			4			1		23			4	1		4	1	78		1	84
5		1		1		25	2					2	1	28						1		23				1		4	1	76	2		82
6	3	1		1		26	2					2	1	28						1		23			3	1		4	1	77	2		83
7		1		1		26						2	1	28						1		23				1		4	1	77			83
8		1		1		26			1			2	1	29						1		23			1	1		4	1	78			84

Datum.	Van 't 1e. Batt. *Acronius.*								Van 't 2e. Batt. *Acronius.*								Van den *Erf-Prins van Orange.*								Van 't ganſche *Garnizoen.*								Totaal, met de Prima Plana.
	Ziekgeworden.	Zieken. Capts.	Officier	Sergt.	Tamb.	Corps en Gemeen	Herſteld.	Overleeden.	Ziekgeworden.	Zieken. Capts.	Officier.	Sergt.	Tambs.	Corps en Gemeen.	Herſteld.	Overleeden.	Ziekgeworden.	Zieken. Capts.	Officier.	Sergt.	Tambs.	Corps en Gemeen	Herſteld.	Overleeden.	Ziekgeworden.	Zieken. Capts.	Officier.	Sergt.	Tambs	Corps en Gemeen	Herſteld.	Overleeden.	
Maart 9		1		1		25						2	1	29						1		23				1		4	1	78			84
10		1		1		26						2	1	29						1		23				1		4	1	78			84
11		1		1		25					1	1	1	29						1		23				1	1	3	1	78			84
12		1		1		26					1	1	1	29						1		23				1	1	3	1	78			84
13		1		1		19	7				1		1	25	4					1		23				1	1	2	1	67	11		72
14		1		1		19		ſ. 1	1		1		1	26						1		23			1	1	1	2	1	68		1	73
15	2	1		1		21			1		1		1	27						1		23			3	1	1	2	1	71			75
16		1		1		21			1		1		1	28			7			1	1	28	2		8	1	1	2	2	77	2		83
17		1		1		20	1				1		1	28						1	1	28				1	1	2	2	76	1		82
18		1		1		30			2		1		1	30						1	1	28			2	1	1	2	2	78			84
19		1		1		20			2		1	1	1	32						2	1	28			2	1	1	4	2	80			88
20	2	1		1		19	3		1		1	1		31	2		1			2	1	27	2		4	1	1	4	1	77	7		84
21	2	1		1		21			2		1	1		33			1			2	1	28			5	1	1	4	1	82			89
22	3	1		1		24					1	1		33						2	1	28			3	1	1	4	1	85			92
23	2	1		1		26			1		1	1		34						2	1	28			3	1	1	4	1	88			95
24	1	2		1		27					1	1		33	1		3			2	1	31			4	2	1	4	1	91	1		99
25		2		1		27					1	1		33						2	1	31				2	1	4	1	91			99
26		2		1		27					1	1		33			1			2	1	32			1	2	1	4	1	92			100
27	7	2		1		33	1		3		1	1		35	1		17			1	1	46	3		27	2	1	3	1	114	5		121
28		2		1		32	1		5		1	1	2	39	1		2			1	1	48			7	2	1	3	3	119	2		128
29	4	2		1		36			2		1	1	2	40		1	4			1	1	52			10	2	1	3	3	128		1	137
30	2	2		1		38				1	1	1	2	40			2			1	1	53	1		4	3	1	3	3	131	1		143
31		2		1		37	1			1	1	1	2	40						1		19	34			3	1	3	2	96	35		105
April 1		2		1		36	1		1	1	1	1	2	41						1		19			1	3	1	3	2	96	1		105
2		2		1		36				1	1	1	2	41						1		19				3	1	3	2	96			105
3		2		1		33	3			1	1	1	2	36	5											3	1	2	2	69	8		77
4																1																	
5																																	
6																																	
7																																	
8																																	

BERICHT,

VAN DE

ZIEKTEN TE SAS VAN GENT,

in den Jaare 1780.

DOOR DEN HEER

J. A. ELTZMAN,

Medecinæ Doctor.

Dit Jaar was by ons niet zeer overvloedig, noch ook byzonder in het voortbrengen van Ziekten.

Geduurende den WINTER bestonden dezelve meest in *Febres catarrhales*, gepaard met onzuiverheden der eerste wegen, ook wel *Catarrhales biliosæ*, welke hier, by niet zeer koude winters, veel voorkomen, met walgingen, geele beslagen tong, hoesten, pyn in de zyde enz. en met *Resolventia* & *Aperientia* best geholpen worden.

Ook regeerde hier, voor een korten tyd genoegzaam *epidemicè*, in het begin des Jaars een soort van *convulsiven*-hoest, welke door eene scherpe stoffe veroorzaakt werd, die zich op de inwendige zeer gevoelige vliezen van de *aspera arteria* scheen geworpen te hebben, uit hoofde van eene belette *transpiratie*, door zins eenigen tyd aanhoudend mistig en koud weêr in de Maand van *January*, die

veelen door het aanhoudend hoesten zeer lastig viel. De Lyders bevonden zich best by het gebruik van zachte involveerende- en de *transpiratie* herstellende-middelen, en des avonds, voor dat zy zich ter ruste begaven, by een *anodynum:* hier door werd de geduurige hoest, voor al des nachts, tegengegaan, de scherpe stoffen tot rypheid gebragt, en daar na beter geloosd.

Een groot gedeelte der Ziekten hebben ook, geduurende den Winter, alhier die geene uit gemaakt, dewelke in het gepasseerde najaar aan de Koorts gelaboreerd hadden, en door het geringste exces in het dieet begaan, telkens in *recidiven*, andere, of derdendaagse Koortsen vervielen; de *Cort: Peruvianus* deed hier voor zich, alleen gegeeven, geene andere uitwerking, als de Koorts voor eenigen tyd op te houden; komende dezelve geduurig weder met vernieuwde aanvallen. Best bevond ik my, in dit geval, by het gebruik van de navolgende Pillen:

℞ *Aloes lucid:* ℈ij.
Gum myrrh:
— *Galban.*
— *Ammoniac.*
Sapon. Venet. ā ℥iß.
Elixir. propr. Paracels. q. s.
M. F. *Pilulæ* gr. iij.

Hier van gebruikten de Lyders van 9 tot 12 's daags, na alvoorens het lichaam door een *Laxans* van de meeste onzuiverheden ontlast te hebben, dee-

deeden wonder goed effect, om de verstopthe-den der ingewanden te openen; dezelve te versterken; de galle, dat zeer noodzaakelyk *menstruum*, het welke zoo zeer verslapt was, by zulken te verbeteren, en de onzuiverheden der eerste wegen, welke, door de werkeloosheid der ingewanden, geduurig weder aangroeiden dagelyks, door een weinig meer als natuurlyken stoelgang te ontlasten; en indien by het gebruik van dezelve, de *Cort: Peruvianus* naar de gesteldheid der Lyderen, met oplossende, bittere, of verwarmende middelen gepaard, voor eenen tyd mede wierd toegediend, heeft het zelden gemist de *recidiven* te beletten, en aan de gewenschte verwachting te beantwoorden.

In de LENTE dezes jaars deeden zich verscheidene *Febres Vernales* op, welke echter zeer gemakkelyk te geneezen waren, maar daar en tegen vertoonden zich sommige *Peripneumoniæ nothæ*, welke door geenerleie middelen tot eene goede *crisis* te brengen waren, maar op den 7 of 9 dag door eene ganschelyke verstopping der longen de ademhaling, en omloop des bloeds beletten, en den Lyderen, na zeer veel benaauwdheid, den dood veroorzaakten. Ook ontdektte zich op dezen tyd, hier en daar, eene *Febris catarrhalis putrida*.

Hier kan ik niet voorby aan te merken, dat de waare *Morbi inflammatorii* by ons binnen de plaats zelden voorkomen: waarschynlyk komt zulks, deels door het meer en meer toeneemend misbruik van slappe dranken, als Thee en Koffy, waardoor het bloed zeer verdund, de vaten verslapt, en dus min geschikt gemaakt

worden voor eene inflammatoire ziekte; maar deels ook, vermits men federt eenige Jaaren de Saizoenen van Zomer en Winter, Warmte en Vorft, zoo geregeld niet bevonden heeft, als voorheen; maar dezelve meer fchynen in een te loopen, waar door veeltyds de *tranfpiratie* belet wordt, de vaste deelen haare veerkracht verliezen, het bloed zyne behoorlyke vastigheid niet en heeft, maar de vochten in de menfchelyke lichaamen daar door meer tot eene zachte gefteldheid overhellen, welk zich dan ook veeltyds in voorkomende Ziekten ontdekt, zoo dra 'er maar door eene Koorts eene meerdere graad van warmte in het lichaam voor eenigen tyd wordt onderhouden; of de uitwaasfeming van eene bedorvene ftoffe belet wordt: van daar thans zoo dikwyls *Febres catarrhales in ftatum putridum inclinantes*, in plaats van waare *Morbi inflammatorii.*

In den ZOMER zyn 'er weinig Zieken by ons geweest, uitgenoomen alleen eenige *Morbi chronici*, welke reeds voor lange aan verouderde *cacochymien*, of verftoppinge der ingewanden haaren oorfprong verfchuldigd waren. In het laatfte van AUGUSTUS begonden hier eerft de *Febres biliofæ* voor den dag te komen; veele waren enkele *Tertianæ*, of *Tertianæ duplices*, en werden meest na genoegzaame *evacueerende*-middelen, verkoelende en verdunnende dranken, welke een *Saponaceum acidum* in zich bevatten, gemakkelyk geholpen.

Eenige toevallen echter maakten fomtyds de geneezing, voor al in het verder afgaan van het jaar, wat moeielyker, hier van was wel

het

het ergſte, dat my voorkwam, eene geduurige *nauſea*, en poogingen tot braaken, welke de Lyders zeer kwelden, en alles wat zy tot verkwikking gebruikten, als ook de noodige medicamenten, met veel benaauwdheid wederom deed uitbraaken; waardoor dan het lichaam zeer verzwakte, en van de noodige middelen, en drinken beroofd werd. Ik beproefde in deze omſtandigheden verſcheidene Middelen, als het *Sal Abſinth:* met *Succ. Citri in ipſo actu efferveſcentiæ* gegeeven, en andere, maar met weinig vrucht: best voldeed echter aan de verwachtinge de *Spirit: Mindereri*, met het *Laud: liquid: Syd:* b. v. op de volgende wyze.

℞ *Aq. cort. Citri* ℥iv.
Spirit. Minderer. ℥iß.
Laud. liq. Syd. gtt. x.
Sal. Nitri pur. ʒi.
Syrup: e ſucco Citri ℥j.
Miſce.

Hier van gebruikten de Lyders alle kwartier uurs een lepel; en het miste zelden, of na eenige lepels op die wyze gebruikt te hebben, bedaarde de braaking en benaauwdheid, de droogheid der huid verminderde, en 'er volgde eene goede *tranſpiratie*; het welk de Zieken vervolgens in ſtaat ſtelde het noodige te kunnen gebruiken, om by zich te houden.

Zeer opmerkelyk is my ook altoos voorgekomen, het geen ik hier kortelyk moet aanhaalen, namelyk: het verſchil, dat 'er alle Jaaren op het einde van den Zomer plaats heeft, omtrent het getal der Zieken in onze twee

naast elkander, en aan de Stad gelegene Polders; de eene de *Austerische* genaamd, ten Oosten van de Stad, die ten Zuiden de veelvuldige Schorren van *Canis-vlied* heeft [*a*], ten Oosten het breede *Axelsche canaal*, het welk by laag water voor het grootste gedeelte afloopt, ten Noorden en Westen het water van den anderen arm van den *Brakman*, welke deze twee Polders van elkanderen scheidt; de Ingezeetenen, welker getal omtrent 600 beloopt, houden een dieet, welke veel gelegenheid tot het voortbrengen van Ziekten schynt te geeven, eeten omtrent dit Jaargety, wanneer het Volk sterk in het Veld moet werken, veeltyds driemaal 's daags gerookt en half garstig spek, haar drank is bier en water, dat by drooge Zomers vry schaars en slecht is, en des niet tegenstaande vindt men hier alle Jaaren naar rato wel een derde minder Zieken, als in den anderen *St. Albertus*-Polder genaamd, ten Westen van den arm van den *Brakman* gelegen, waar het getal der Inwoonderen byna even groot is, het dieet in veele opzichten beter, de grond in beiden genoegzaam even hoog en met eenige moerassen bezet.

De eenige oorzaak van dit verschynsel, 't welk ik tot nog toe heb kunnen ontdekken, is, dat de laatste meer met hooge opgaande boomen is beplant, voor al, aan den kant van VLAANDEREN, of s' KEIZERS Bodem, waaraan deeze Polder grenst; in welke de dampen, die de grond in het najaar, als de nachten beginnen koud

[*a*] Van de *Canis-vliet*, zie I. Deels, *II. Afdeel*, bl. 93, 103.

koud te worden, na Zonnen-ondergang opgeeft, en van de Inwoonders onder de gedaante van eene ſtinkende mist, niet verre boven de aarde zich verheffende, dikwyls wordt waargenoomen, blyven hangen, en deeze meerderheid van Koortſen ſchynt te veroorzaaken; daar integendeel de eerstgemelde minder hooge boomen heeft, en dus door de vlakte de opklimmende dampen veel gemakkelyker van den wind kunnen worden verſtrooid en weggedreeven, zoo als ook deszelfs Inwoonders bemerken.

Mag men hier uit niet met genoegzaamen grond van zekerheid afleiden, „ dat de veelheid van boomen door het ophouden der dampen, welke uit de oppervlakte der aarde opkomen, meerder nadeel aan de gezondheid toebrengen, dan volgens de meeninge van anderen, de opſlorpende vaatjes der bladeren in ſtaat zyn, door het inzuigen van dezelve, de lucht te zuiveren; ten minſten ſchynt zulks van de meesten, zoo niet van allen, waar te zyn [*b*]".

In de Maand van OCTOBER begonden de Koortſen te verminderen, en meer de gedaante van anderendaagſche aan te neemen, welke op het laatſte van de Maand byna geheel verdweenen, laatende in *November* alleenlyk eenige *Febres quartanæ* na, en zoo eindigde verder het jaar met eenige *Catarrhale*-Koortſen.

[*b*] Men vergelyke hier mede I. D. *II. Afd.* bl. 209, en 't IV. Hoofdſt. van de *Voorbehoeding*, bl, 190.

BERICHT,

Over de *doorgaande* en *gewoonlyke Ziekten der* INGEZEETENEN *der Stad* en *Ambagte van* AXEL.

Over het Jaar 1780.

DOOR DEN HEER

JULIUS HENDRIK WIEBEN.

Stads *Med.* & *Chir. Doctor.*

Omtrent de Gelegenheid, Natuurlyke-Gesteldheid, en Levenswyze der Inwoonderen onzer Stad valt niet zeer veel byzonders te berichten, zynde dit, ten grooten deele, genoegzaam kennelyk uit de *Tegenwoordige beschryving van* STAATS-VLAANDEREN, en uit het *Bericht* van den Heer J. O. DE HAAZE, destyds als *Chirurgyn* fungeerende in het nabuurig Steedje TER NEUZEN, geplaatst in de uitgegeeven *Verhandelingen deezer Correspondentie*, *Iste Deels 2de Stuk. pag.* 51 *tot* 61. weshalven het volgende daar toe genoegzaam zyn zal.

De Stad ligt in den achtersten hoek des Eilands, zeer digt aan den Vlaamschen Bodem, aan eenen arm van de Rivier de *Hond* of *Westerschelde*, ruim twee uuren gaans van den Stroom, en dus vry van de Zeewinden, en op eene der hoogste en droogste plaatsen van het Land. De Ligging is niet onvermaakelyk, hebbende de Stad aan de eene zyde het gezicht over den arm der Westerschelde, op den Vlaamschen kant, en aan die zyde een vry ruim, onbelemmerd en

en vermaakelyk uitzicht: aan den anderen kant verlustigen aangenaame Plantagien, groene Weilanden en vruchtbaare Akkers het oog der beschouwers: De Stad zelfs ligt in cierlyk beplante Wallen, welke wel onderhouden worden, en eene zoete Wandeling van ruim een half uur aan de Ingezeetenen verschaffen, omringd van nette en wyde Vesten met helder water, rondom met eene *Contrescharp*, en voor een gedeelte nog eene (schoon enge) Buitenvest. Van binnen ciert eene zinnelykheid en netheid, (welke veel toebrengt tot de gezondheid der Bewooners,) de Huizen en Straaten, eene ruime vierkante Markt, welke door een vry cierlyk Stadhuis, de Beurs, de Vismarkt, aanzienelyke Huizen en andere Cieraaden pronkt: verscheidene ruime en lange Straaten met nette Gebouwen, en eene cierlyk beplantte Dreeve, alle net bestraat, vercieren de Stad van binnen, nevens eene Kerk, wel niet zeer groot, maar door een voldoend Orgel en andere trapswyze gedaane verbeteringen, in netheid en goede orde, voor geene grootere Kerken van het Vaderland behoevende te wyken. De Huizen beloopen, volgens de laatste en naauwkeurigste oprekening, het getal van 174, en de bevolking, is naar gelang der grootte, vry sterk, zynde het getal der Inwoonders, klein en groot, omtrent 793; zonder onder dit getal de *Militairen* van het *Guarnizoen*, of onder de optelling der huizen 's Lands Magazynen, Gebouwen, of de *Casernen* der *Militairen* te rekenen. De Slyken en de buitenlandsche Wateren, welke meest zout of brak zyn, verschillen weinig van het bovengem. Bericht van de Hr. DE HAAZE wegens TER NEUZEN, welk gebrek evenwel in

in byna alle de Huizen verholpen wordt door gezonde welputten en ruime Regenbakken.

De Inwoonders der Stad zyn (gelyk in het geheele Eiland) meest den Hervormden Godsdienst toegedaan, welke Gemeente binnen de Stad door twee Predikanten bediend wordt, en het getal van ruim 600 Ledemaaten uitmaakt.

Het *Axeler-Ambagt* strekt zich echter veel verder uit, behoorende daar toe niet alleen een groot aantal ruime Binnenpolders, maar ook binnen het Eiland het groote Dorp en Heerlykheid van ZAAMSLAG of ZWALUWSLAG, alwaar een Gemeente van ruim 700 Ledemaaten door eenen Predikant bediend wordt; in het Land van HULST behoort ook tot Axel Ambagt STOPPELDYK, BOSCH-CAPELLE, en het geen daar toe behoort, en aan de overzyde van het *Canaal* op de Vlaamsche Wal verscheidene Polders, nevens de Dorpen ZUIDDORPE, (alwaar ook nog een Kerk is, die door de Stads-Predikanten van AXEL bediend wordt,) de helft der KOEWAGT en HALF-OVERSLAG, welker Inwooners alle van den Roomschen Godsdienst bediend worden door de Missien der *Paters Recollecten*, wier *Convent* en Kapel even over de *Limieten* op Keizerlyk *Territoir* gelegen is, nevens de andere helft deezer Dorpen. De Stad en het wyduitgestrekte Ambagt wordt bestuurd door eene Magistraat, welke alle twee jaaren, door de Ed. Mog. Heeren Gecommitteerden van Hunne Hoog Mogenden, ter veranderinge der Regeeringen in STAATS-VLAANDEREN, wordt gecontinueerd of veranderd, bestaande dit *Col-*

legie

legie uit eenen Hoofd *Bailliuw*, die in de Stad eenen *Lieutenant Bailliuw* of Stadhouder heeft, eenen Burgemeester, en zes Schepenen, benevens derzelver *Ministers*, eenen *Griffier* en *Thesaurier*, en eenen *Agent*, welke laatste in 's HAGE moet resideeren: En welk *Collegie* alle *Civiele* en Huishoudelyke Zaaken van AXEL en AXEL-AMBAGT alleen bestuurt, maar alleen in Crimineele Lyfstraffelyke gevallen gecombineerd wordt met de Magistraat van TER NEUZEN, in welke Crimineele gevallen de *Præsidie*, beurtelings om de twee jaaren by den Burgemeester van AXEL en by dien van TER NEUZEN wordt waargenoomen.

Wat de Aart en Levenswyze der Inwoonderen betreft; van de meer beschaafde Levenswyze der meer gegoede en aanzienelyke Ingezeetenen valt weinig te zeggen: doch voor zoo verre de Landlieden en kleine Gemeente betreft, bestaat hun gewoon voedsel in Aardappelen, Spek, dat in den Zomer traanig en garstig wordt, Meelspyzen en Pappen: en over het algemeen kan men zeggen, dat de gemeene Man niet zeer arbeidzaam en naarstig, maar veel eer traag en lui is, zeer gezet op smullen en lekkerny, en overgegeeven aan het onmaatig gebruik van warme Koffy- en Thee-Dranken, en zeer zelden daar van af te trekken is.

Voor de meer gegoede is hier echter eene maatige overvloed van Groenten, Fruiten, vry goed Kalfs-Vleesch, en gevet Vee tegen den Winter: ook worden veele Schaapen en Varkens geweid, en behalven de Axelsche Mosselen,

len, Garneelen, Baars en Karper, wordt 'er ook van tyd tot tyd Zeevisch (ſchoon niet zeer overvloedig) aangevoerd.

Met dat alles bereiken veelen eenen hoogen Ouderdom, en het getal der Dooden onder de ganſche *Jurisdictie* van AXEL beloopt, het eene Jaar door het andere berekend zynde, niet boven het getal van even 200. Gaarne zoude ik hier by voegen eene naauwkeurige Geboorte- en Sterf-lyſt over deeze geheele *Jurisdictie*, maar zulks is tot nog toe niet zeer doenlyk; want ſchoon het gemaklyk genoeg is het getal der Gedoopten in de Kerken van AXEL en ZAAMSLAG te bekomen, en het ook nog al eenigzins gaan zoude by de *Paters Recollecten* op Keizerlyk Grondgebied, en niet afzonderlyk, maar nevens en onder de Kinderen van andere Lieden dier Gemeenten, die op ander Gebied, dan dat van den Staat te huis hooren, worden te boek geſteld: Dus ik en aan my zelven, en aan het verlangen der *reſpective Correſpondentie* hier in tot nog toe niet voldoen kan, en zulks moet uitſtellen, tot dat daar omtrent een beter en gemakkelyker weg zal weezen uitgevonden.

De veelerhande Kruiden en Planten, welke allerwegen in ZEELAND, en in het *Marquiſaat* van BERGEN OP DEN ZOOM gevonden worden, (Zie de *verhandelingen deezer Correspondentie I. Deels 2e. Stuk, p.* 178 *en* 179,) treft men ook hier aan: by voorbeeld, onder zeer veele anderen, *Artemiſia*, *Auricula muris*, *Agrimonia*, *Bryonia*, *Bardana*, *Bistorta*, *Cicuta*, *Centaurium minus*, *Chelidonia*, *Chamomilla vulgaris*, *Dulcamara*,

mara, *Euphrasia*, *Filix*, *Genista*, *Eruca*, *Herba Hederæ terrestris*, *Hypericum*, *Hyoscyamus*, *Lilium convallium*, *Malva*, *Melilota*, *Mercurialis*, *Ononis*, *Papaver*, *Plantago*, *Petasitis*, *Scabiosa*, *Scrophularia*, *Taraxacum*, *Veronica*. &c. Doch de *Trifolium aquaticum* wordt hier niet gevonden, alzoo dezelve alleen aan zoete Beeken wascht, welke men alhier niet aantreft.

In het Jaar 1780 waren hier wel veele Ziekten, maar de Ziekten, waren niet buiten gewoon, bestaande in Voorjaars en Najaars Koortsen, die gewoonlyk de heerschende Ziekten zyn, waar aan zoo wel de Ingezetenen der Stad, als de Opgezetenen onzer *Jurisdictie* onderworpen zyn.

De Geneeswyze, van welke ik gewoon ben my, met goed succes, te bedienen, is de volgende.

Wat de *Voorjaars-koortsen* betreft, derzelver geneezing valt niet zeer moeilyk, zynde ik gewoon de Lyders op de volgende wyze te behandelen.

Zoo de Lyders Bloedryk van gestel zyn, doe ik voor eerst eene *Aderlaating*: en, ten einde de Galächtige stoffen, by den aanval, te ontlasten, doe ik hen eenige reizen het volgende gebruiken;

℞ *Pulv. Rad. Ipecacuanh.* ʒß.
F. Pulvis.

En na de werking van dit Poeder het volgende:

℞ *Sal. polychr.*
Pulv. Rad. Rhei opt. ā ʒß.
—— *Scammonii Syriac.* gr. x.
M. F. Pulv.

Na dat de Maag en Ingewanden wel ontlast en gezuiverd zyn, schryve ik hun het volgende voor:

℞ *Aq. Hordei* libr. ß.
Sal. polychr. ʒij.
— *Tart. Vitriolat.* ʒi.
Succ. Citri ℥i.
Syrup. 5 Rad. aper. ℥ij.
M. F. Mixt.

En zoo de Koortsen blyven aanhouden:

℞ *Aq. Card. bened.*
Vini albi ā ℥x.
Sal. Nitri dep. ʒiß.
Pulv. Cort. Peruv.
Rob Sambuci ā ℥ij.
Syrup. Althææ Fern. q. s.
M. F. Mixt.

Het geen genoegzaam is ter verdryving der Voorjaars-koortsen, waar in men weinige *Symptomata* ontdekt.

Daar tegen zyn de Najaars-koortsen, voor al by drooge Zomers, veel hardnekkiger, en van veel meer *Symptomata* verzeld; — Doorgaans ver-

vertoonen zich dezelve van eenen tusschenpoozenden aart, die als dan verdubbelen in *Intermittentes*, en, indien zy blyven aanhouden, overgaan in *Continuæ remittentes*. — Men ziet dit gebeuren binnen den tyd van zeven dagen, met onverdraaglyke Pyn omtrent het voorhoofd, gevoel van zwaarte in de Maag, gepaard met krachteloosheid, en groote vermoeidheid over het geheele Lichaam; bitteren smaak in den Mond; eene witte beslaagene Tong; eene ligte koude, altoos genegen om te vomeeren; een radden samengetrokken Pols; — En, na verloop van eenige uuren, benaauwende hitte en overvloedig zweeten: — By sommige Lyders openbaart zich hardlyvigheid en eene niet bezonkene *Urine*: — By andere wederom ontdekt zich een Buikloop (*Diarrhæa*), een Boord of (*Cholera*), daar niet zelden de Hik (*Singultus*) op volgt, de Derdendaagsche-koortsen (*Febres quartanæ*), waar door sommigen in de Geelzucht (*Icterus*) of Waterzucht (*Hydrops Anasarca*) vervallen, en zelfs op het laatste door de Schurft (*Scabies*) worden aangedaan.

In het geneezen derzelve, houde ik, met gelukkig gevolg, de volgende *Methode*,

Zoo rasch de Galächtige Najaars-koortsen zich beginnen te openbaaren, doe ik by bloedryke Lyders eene Aderlaating, en toch hen daarop eenige reizen het volgende neemen:

℞ *Pulv. Rad. Ipecacuanh.* ℈ß.
F. Pulv.

En om den Stoelgang te bevorderen.

℞ *Sal. polychr.* ℈j.
Pulv. Rhei opt. ʒß.
Pulp. Tarmarind. ℥ß.
M. F. Bolus.

En om den dorſt te lesſchen, ſchryve ik hun voor:

℞ *Folior. Acetoſ.* Mij.
Rad. Scorzoner. N°. xx.
Hordei crud.
Raſuræ Corn. Cerv. ā ℥iv.
Cort. Citri rec. ℥j,
Sem. Fœnicul. ℥ß.

Cont. & conſ. ſpec. pro Decoct. antifebr. bulliant per ½ horam, vaſe clauſo, in ſ. q. *Aq. comm.* dein Colat. Libr. v. adde
Oxymel. Simplic. ℥iij.
M.

Zoo de Koortſen zachter en tusſchenpoozende worden, dan kan men met veiligheid overgaan tot het gebruik van den Koortsbaſt, en doen inneemen:

℞ *Pulv. Cort. Peruv.* ℥iv.
Sal. polychr. ʒij.
Pulp. Tamarind. ℥j.
Syrup. 5 Rad. aper. q. ſ.
M. F. Conditum.

Of

Of anders:

℞ *Aq. Sambuci* ℥xij.
Sal Nitri dep. ʒj.
Pulv. Cort. Peruv. ℥ij.
Rob Sambuci ℥j.
Syrup. Althææ Fern. q. ſ.
M. F. Mixt.

By aldien de Koortſen overgaan tot *Febres quartanæ*, worden de Lyders doorgaans herſteld, met hen, door den dag, te doen gebruiken:

℞ *Aq. Card. bened.*
Vini Rhenan. ā ℥x.
Pulv. Cort. Peruv. ℥iß.
—— *Rad. Contrajerv.* ʒij.
—— —— *Serpent. Virg.*
—— —— *Rhei opt.* ā ʒj.
Spirit. Vini Camphor. gtt. 40.
Syrup. Althææ Fern. ſ. q.
M. F. Mixt.

Volgt 'er een *Diarrhœa* (Buikloop), dan geeve ik;

℞ *Sal polychr.* ℈j.
Pulv. Rhei opt. ℈ij.
M. F. Pulv.

Of anders ook;

℞ *Pulv. Rhei opt.*
Nuc. Moſchat. ā ʒß.
M. F. Pulv.

En om des avonds te gebruiken, schryve ik voor:

℞ *Aq. Hordei* ℥j.
— *Cinnamom.* ℥ß.
Laud. Liq. Syd. gtt. xv.
Syrup. Diacod. ℥ß.
M. F. Haustus.

Maar volgt 'er een *Cholera* (Boord of Bort) op: dan zyn alle Braak- of Laxeer-middelen hoogst nadeelig; doch men kan de Lyders Soupen van Hoender- of Kalfs-vleesch laaten gebruiken, met geroosterd Wittebrood; en hun eenige versterkende *Clysmata* laaten zetten, ten einde alle schadelyke scherpte uit de maag en darmen te verdryven; en hun dan verder voorschryven.

℞ *Aq. Hordei* Libr. ß.
— *Cinnamom.* ℥j.
Laud. Opiat. gr. ij.
Ocul. 69 *ppt.* ʒiß.
Syrup. Papav. alb. ℥i.
M. F. Mixt.

Zoo de Lyders gekweld worden met den Hik (*Singultus*), kan men denzelven stillen, met het volgende.

℞ *Ol. Bezoardici Wedelii* gtt. xij.
Lact. dulc. ʒij.
M.

In

In de Geelzucht (*Icterus*) zyn de volgende Pillen van ongemeenen dienst.

℞ *Aloës Socot.*
Pulv. Rhei opt. ā ʒj.
Sapon. Venet. ℥ß.
Syrup. Althææ Fern. q. s.
M. F. Pilulæ.

Uit langduurige en hardnekkige Koortsen vervallen de Lyders dikwyls in eene Waterzucht (*Hydrops*), waar tegen ik my, met zeer veel geluk, bediene van het volgende Geneesmiddel:

℞ *Rad. Calam. arom.*
—— *Gentian.*
—— *Imperator.* ā ℥j.
—— *Bryoniæ rec.* ℥iß.
—— *Rhei opt.* ℥ß.
Bacc. Lauri ℥iß.
—— *Juniperi* ℥iij.
Sal Absinthii ℥ß.
Limaturæ Chalybis ℥iij.
Sem. Dauci Cretic. ℥j.

Consc. & cont. infund. calidè, vase clauso, in *Vini boni Rhenani* Libr. xij.

En eindelyk, zoo de Lyders van de Schurft (*Scabies*) worden aangedaan, dient men hen te laaten gebruiken.

Inwendig om de 8 dagen,

℞ *Scammon.* gr. xv.
Sacchar. alb. gr. x.
Stib. diaphoret.
Aethiop. Mineral. ā gr. xx.
M. F. Pulv.

Daar by, op de vrye dagen, driemaal 's daags, het volgende:

℞ *Flor. Sulphur.* ʒß.
Aethiop. Mineral. gr. x.
M. F. Pulv. Et dentur tales N°. xxj.

Uitwendig dient men zich daar by van de volgende *Unguenta* te bedienen:

℞ *Ol. Olivar.* ℥iv.
Ceræ alb. ℥ij.
Cerussæ. ℥ß.
Merc. Sublim. corr.
Vitriol. alb. & Alum. ā ʒij.
M. F. Unguentum.

Of anders ook:

℞ *Sapon. nigri vulg,* ℥viij.
Flor. Sulphur. ℥iij.
M. Unguentum.

Heeft men daar en boven in den Herfst en in de Winter veel koude en ongestadig weêr, zoo worden daar uit Verstoppingen gebooren, welke uit belette uitwaasfemingen ontstaan, *Peripneumoniæ, Pleuritides, Febres catharrales*, & *Rheumatismi, Anginæ pituitosæ*, & *inflammatoriæ*.

B E-

B E R I C H T

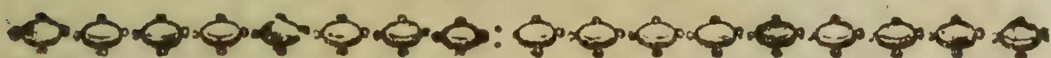
Van de DOORGAANDE ZIEKTEN *in het* NO. *gedeelte van* STAATS-VLAANDEREN.

DOOR DEN HEERE

G. J. HULIN,

Med. Licentiat te ST. NICOLAAS.

Op verzoek van den Schryver vryelyk uit het Latyn vertaald.

Het Jaar 1780 werd byna met dezelfde Ziekten als het voorgaande bezwaard. Op het einde van den Zomer regeerden 'er eenige tusschenpoozende Koortsen, die gemakkelyk afliepen, wanneer zy aan zich zelven overgelaaten werden: benevens sommige kwaadaartige, die veelen ten grave sleepten, vooral dezulken, welken niet behoorlyk behandeld waren [a]. In deezen tyd werd ik in het Land van AXEL by zekeren Heer, aan deeze Ziekte gevaarlyk krank

Annus 1780 eisdem fere morbis gravatus fuit. Febres retermittentes ad finem æstatis grassabantur, quædam benignæ, quæ terminabantur in intermittentes dum sibi relinquebantur; quædam malignæ, quæ multos miserunt ad humum, præcipuè illos, qui non bene curabantur. Rogatus fui in insulam *Axelanam*, ad quemdam Dominum illo morbo quam graviter decumbentem, ut illi & toti familiæ

[a] Vergeleeken met het *Bericht* van 1779, bl. 37.]

krank liggende; ontboden, om hem en zyn ganſche Huisgezin by te ſtaan; de Ziekte had reeds 10 of 12 dagen geduurd, en de aanvallen waren zoo aanhoudend, dat 'er naauwlyks een tusſchentyd van twee uuren overbleef. Hy was geheel ſlaapzuchtig, en ſcheen zelfs, geduurende twintig uuren, in een allergevaarlykſten toeſtand te zyn. In deezen ſtaat gaf ik hem een groote gifte van den Koorts-baſt, welke den naaſten aanval op eene wonderbaare wyze met kracht weêrſtond [*b*], en deezen als reeds weggerukten aan zyne bedroefde Huisgenooten weder bezorgde, welken zy geenszins twyffelden, of zoude, by den nieuwen aanval, omgekomen zyn.

Veele zoodanigen heb ik dit Jaar behandeld; in ſommigen met uitſlag verzeld, die niet *critiſch* was, en die, na dat de eerſte wegen van onder en van boven gezuiverd waren, verdween. Deeze Koorts werd veelal voor een Rotkoorts gehouden, die ook voor veelen, inzonderheid voor

liæ ſuccurrerem. Jam modo 10 vel 12 diebus decubuerat, paroxysmi adeo protrahebantur, ut vix duarum horarum eſſet remisſioni ſpatium. Totus comatoſus, imò morti proximus ſpatio viginti horarum videbatur. Statim *Cort. Peruv.* maximam doſim exhibui, paroxyſmum, miraculi firmiter inhibuit, cumque gementi familiæ quaſi ademptum reſtituit, quem ſequente paroxysmo moriturum vix dubitabant.

Tales plures hoc anno vidi: quosdam exanthemata concomitabantur non critica: disparebant evacuatis primis viis & febris ut ſupra fugabatur. Hanc febrem putridam multi dicebant, multosque traxit ad imum, præcipue pauperes, qui-

[*b*] Van zulke giften zie men het zelfde *Bericht*, bl. 41.]

voor of onder de schamele gemeente, wegens gebrek van de noodige Artzenyen, doodelyk was; waar door zy meest met zuure Huismiddelen behandeld werden; en men alzoo de gansche Geneezing als aan de Natuur overliet.

Ook was deeze Koorts eenigermaate besmettelyk; wyl de geenen, die de Zieken oppasten, dikwyls door dezelve werden aangetast; en meest altyd die, welken zich niet zorgvuldig in acht namen.

Het is meest altyd die *remitteerende* Koorts, welke in onderscheidene Jaaren met verschillende toevallen verzeld gaat, en omtrent *Augustus* de Grenzen van VLAANDEREN en HOLLAND, de Bewooners der Polders en laage moerassige Gronden aantast; gelyk ik al eenige Jaaren opgemerkt heb.

Zouden twee dragmen van den Koorts-bast daags (den zulken welke de geschiktheid tot deeze

quibus a tractante (non bene stipendiato) denegabantur Pharmaca convenientia: tractabantur acidis domesticis & sic totam curam naturæ committebant.

Hæc erat aliquo modo contagiosa: clinicè inservientes sæpius eadem afficiebantur, fere semper illi qui cautè sibi non prospiciebant.

Febris remittens diversis annis diversis stipata Symptomatibus ferè semper illa est, quæ circa autumnum, finitima *Flandriæ*, & *Hollandiæ*, polderia, & loca paludosa infestat, quod jam pluribus annis observare licuit.

An *Cort: Peruv* ad ℥ij de die exhibitus (illis, qui videntur proni ad Febrim, vel qui singulo autumno recidi-

deeze Koorts in zich hadden, of in iederen Herfst daar weder op nieuw door aangetast worden,) van half *Augustus* tot half *September* gegeeven, deeze Koorts niet voorkomen? Veele zoodanigen, die zich Jaaren herwaards alle Zomers met tusschenpoozende *remitteerende* Koortsen gekweld voelden, heb ik na een voorafgaande Buikzuiverend middel, door het toedienen van den Koorts-bast van dezelve bevryd, die nu wel in hun schik zich genoeglyk verblyden, en my dikwyls daar voor verpligtend danken.

Het ware te wenschen, dat men in zulke plaatsen die *Guarnizoen* hebben, als SLUIS IN VLAANDEREN, ZIERIKZEE, 's BOSCH en andere, in welke zulke Koortsen regeeren, telken Jaare tegen dezelve voorzag: het Gemeenebest zoude den Krygsman, en het Menschdom een gezond sterk Mensch bewaaren. Hoe veelen komen 'er niet om, die sterven? En die al van de Koorts verlost zyn, Waterzuchtig worden, of met Verstoppingen in den onderbuik, of hardnekkige Zwee-

cidivis vexantur,) a 15ta mensis *Augusti* ad 15tam mensis *Septembris* illam non averteret. Plures ab annis tales, qui singulo anno Febribus intermittentibus quandoque remittentibus continuis, se lacessitos sentiebant, præmisso evacuante, propinando *Cort. Peruv.* ab illis immunes habui, qui nunc grato animo & hilari sibi gratulantur, mihique sæpius officiosè gratias rependunt.

Optandum foret, ut in civitatibus præsidio militari munitis, pro ut in *Sluys in Vlaenderen, Zierikzeæ, Sylvæ ducis* & aliis Locis ubi tales febres grassantur, illis propiceretur singulis annis: rei publicæ enim militem, humanitati verò virum sanum & vegetum servarent. Quanti non sunt, qui moriuntur? & qui Febre liberati, Hydropici redduntur, obstructionibus infimi ventris, tibiarum ulceribus vexantur & sic ad sua munera incapaces

Zweeren aan de beenen kwynen, en in deezen ſtaat tot hun verdriet, met zwaare koſten in de Ziekenhuizen of *Hospitaalen* opgeſlooten blyven; dan, welke naar myne gedachten op de voorgeſtelde wyze met minder koſten konden behouden worden. 't welk ik echter aan het verligt oordeel van de Wel Ed. Heeren Directeuren volvaardig en beſcheiden overgeeve [*c*].

De *Catarrhale* Koortſen verſchynen ook by alle Wintertyden; en het zoude laſtig en onnoodig zyn het geene te herhaalen, 't welk by de Schryvers daar van gezegd is.

De *Dyſenteriæ* hebben zich hier en daar, doch zon-

paces, tota hieme in noſocodomiis, majoribus expenſis retinentur tædioli: minoribus ut opinor prædicta methodo poſſent præſervari, hæc tamen ſublimiori Judicio Clariſs. Dom: *Societ. Medic:* Directorum lubens & humiliter ſubjicio.

Febres catharrales etiam ſingulo anno hiemali tempore recurrunt, ſatis de illis apud anthores dictum eſt: tædioſa repetere foret inutile.

Dyſ-

[*c*] Een zeer bekwaame Voorbehoeding op een der 's Lands Schepen van Oorlog, van de Kuſt van AFRICA naar SURINAMEN, en dus onder de Keerkringen, gehouden, is van eene gewenſchte vrucht geweeſt, en in alle haare byzonderheden in de *Prysverhandeling* bl. 645: not. 6. medegedeeld: van gelyken by het Bericht van SLUIS IN VLAANDEREN I. D. bl. 28. aangehaald en na der aangedrongen: ook zyn de belangens van het *Militaire* wezen met alle beſcheedenheid in het Hoofdſtuk over de *Voorbehoeding* bl. 187. voorgedraagen.

zonder Koorts vertoond; welke door zachte Buikzuiverende-Middelen als Rhabarber en Tamarinden gemakkelyk geneezen werden.

Dyssenteriæ hinc inde apparuerunt sine febre, quæ minorativis ut Rheo, Tamarindis & his similibus facile sanabantur.

VLIS-

ZEELAND.

WALCHEREN.

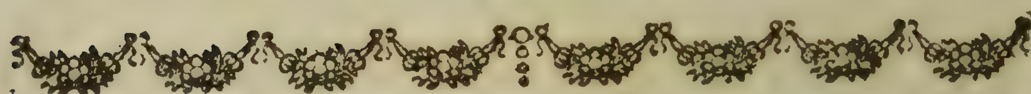

VLISSINGEN.

Wegens de agtereenvolgende Sterfgevallen van drie onzer waarde *Correspondenten* kort na elkanderen aldaar overleeden, (zie *Bericht* III. bl. VIII. & IV. bl. IV, V.) kunnen wy voor het tegenwoordige niets aangaande die Stad melden; verhoopende echter de *Societeit*, dat zy door de zorge van haare *Meçœnaten* en haaren nieuwen *Correspondent* den Heere *Med. Doct.* J. C. BAERTS, voor het toekomende van den noodigen voorraad zal mogen voorzien worden. De Lyst der Gestorvenen en Begraavenen van het Jaar 1780, is bereids in het II. *Stuk*, op de II. *Afdeeling*, a, bl. 129. medegedeeld.

VERVOLG VAN DE ZIEKTEN VAN MIDDELBURG, In het Jaar 1780, DOOR DEN HEERE S. DE WIND, Med. Doct. &c. [a].

JANUARY: *Febres quartanariæ Rheumaticè malignæ systema glandulosum infarctum obstructum; Anginæ sporadicè visæ; Cortex Peruvianus ubique haud magni usus:* In deeze Maand zag men Zinkingachtige kwaadaartige Koortsen, onder de gedaante van derdendaagsche, in welke het Kliergestel bezet en verstopt was; benevens enkelde Keelontsteekingen: De Koortsbast was in deeze alle van geen groote vrucht.

FEBRUARY: *Tusses ferinæ catarrhales, Dolores rheumatici:* Geweldige *catarrhale* Hoesten, en Zinking-pynen.

MAART: *Adhuc perseverantes;* dezelfde Ziekten nog aanhoudende.

APRIL:

[a] Men zie het redenmaatige Verband tot deeze Ziekten, zoo wel als tot die van het Jaar 1779, en voorgaande Jaaren in de II. *Afdeeling*, bl. 130 & *seqq.* reeds opgegeeven.]

APRIL: *Lentor humorum, Scorbutus, Dolores vagi, Morbi chronici mirificè in pejus ruunt:* Taaiheid in de vochten, Scheurbuik, dwaalende Pynen, Sleepende Ziekten, wonderbaarlyk verergerende.

MAI: *Febres Vernales, naturæ satis benignæ; Tertianæ & Quartanæ:* Voorjaars-Koortsen van een vry zachtzinnigen aart, Anderendaagsche en Derdendaagsche-Koortsen.

JUNY: *Phthisici & Tusses variæ naturæ:* Teering-Ziekten en Hoesten, van onderscheiden aart.

JULY: *Morbi perpauci:* zeer weinig Zieken.

AUGUSTUS: in deeze Maand was de Zomerhitte langduuriger en heviger dan in een reeks van Jaaren; met het midden der Maand begonden de Gal-Koortsen in *Diarrhoeæ* over te gaan; doch dit laatste *sporadice*, niet algemeen.

SEPTEMBER: nog vermeerderende, dagelyks in hevigheid toeneemende: — wanneer ook *Deliria* en aanhoudende Hoofdpynen te vinden waren, niet tegenstaande eene goede *crisis per urinam & alvum.*

OCTOBER: op gelyke wyze voortgaande.

NOVEMBER: de *Quartanæ* regeerden wederom *epidemicè*, doch werden handelbaarder; ook verminderden de voorgaande Ziekten.

DECEMBER bleef op gelyken voet aanhouden, wanneer 'er wederom eenige *Anginæ* en andere *Morbi pituiosi* te voorschyn kwamen.

L IJ S T,

Der GEBOORENEN, GEDOOPTEN en GESTORVENEN, binnen de Stad MIDDELBURG.

In den Jaare 1780.

Leevende Zoons - 329
Doode ——— - 20
Samen ——— 349 Zoons.

Leevende Dochters - 400
Doode ——— - 24
Samen ——— 424 Dochters.
Dus Gebooren zyn - - - - - - - - - 773 Kinderen.
En van de *Joodsche* Natie - - - - - - - - 5 ———

Samen 778 Kinderen.

GEDOOPTE Kinderen in de Hervormde Kerk.

Zoons - 237
Dochters - 251

Samen 488

Waar onder

2 Maal Tweelingen Zoons.
4 ——— ——— Dochters.
8 ——— ——— Een Zoon en Eene Dochter.

Dus 14 *Maal* Tweelingen.

En

En zyn ten zelven Jaare aldaar GESTORVEN:

Die door de Grafdelvers zyn begraaven;
Te weeten, Burgers - - 686
Uit het Armeziekenhuis 32
Van den Armen - - - 140
— buiten de Stad zyn begraaven - 26
— door de Cellebroers zyn begraaven,
Te weeten: Uit het Gasthuis - - 17
— het Simpelhuis - - 3
— het Tugthuis - - 0
En van de *Joodsche* Natie - - - 6
Zulks in den Jaare 1780 zyn GESTORVEN —— 910 Menschen.

En Geboorен —— —— —— 778 Kinderen.

Dus meer Gestorven, dan Geboorен - 132 Menschen.

Onder de GESTORVENEN *zyn geweest:*

Beneden	1 Jaar Oud		205
Van 1	tot 5	Jaar	103
— 5	— 10	—	43
— 10	— 15	—	15
— 15	— 20	—	15
— 20	— 25	—	20
— 25	— 30	—	27
— 30	— 35	—	27
— 35	— 40	—	55
— 40	— 45	—	42
— 45	— 50	—	46
— 50	— 55	—	30
— 55	— 60	—	44
— 65	— 70	—	58
— 70	— 75	—	44
— 75	— 80	—	32
— 80	— 85	—	25
— 85	— 90	—	10
— 90	— 95	—	2
— 99	— 100	—	1

BERICHT

VAN DE

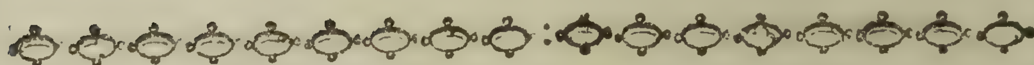
ZIEKTEN VAN VERE.

in den Jaare 1780.

DOOR DEN HEER

J. VAN TIFFELEN.

'sLands *Chirurgyn* &c.

Het was niet voor het laatſt van het Jaar 1782, wanneer ik verzocht werd, om de Geneeskundige *Correſpondentie* wegens de Stad VERE met eene opgaave over de Ziekten van 1780, te onderhouden. Dan, daar het my niet wel mogelyk was, om een volledig Bericht, aangaande de Ziekten in de drie laatſt afgeloopenen Jaaren mede te deelen, zal de Ed: *Societeit* het my ten goede gelieven te neemen, dat ik, volgens korte Aanteekeningen, zulks zal mede deelen, zoo na ik het my in 't geheugen kan brengen. Waar na ik hoop met het Jaar 1783, in ſtaat te mogen worden geſteld, om zulks van Maand tot Maand wat uitgebreider te konnen doen.

Om dan myn aangenoomen taak te beginnen, zal ik eerſt voor af zeggen: dat, wat de Geleegen-

genheid, Levenswyze enz., der Inwoonderen te VERE betreft, ik hier niets van zal aanhaalen, alzoo zulks reeds (in het Eerste Deels Tweede Stuk bl. 141.) door den Wel Ed: Gestr: Heere J: J: ANDRIESSEN, *M: Doct:*, gedaan is.

De Ziekten in de drie eerste Maanden van het Jaar 1780, waren meest Anderendaagsche en Derdendaagsche-Koortsen. Slymige-Keel- en Long-Ontsteekingen, hardnekkige Verstoppingen in de Klieren van het Darmscheil, ook in de Lever en Milt, meest onder de Vrouwelyke *Sexe* gevonden wordende.

De vier volgende Maanden gaven weinig Zieken op, als uitgenoomen eenige weinige tusschenpoozende-Koortsen, welke goedaartig waren, ligte Verkouwdheden en Kinderpokjes; doch zeer weinig, en van een goed soort; zoo dat ik my niet kan herinneren, dat zulks aan éénen het Leven heeft gekost.

Met de Maand *Augustus* begonden de Ziekte te vermeerderen, en bestonden meest in Tusschenpoozende-Galkoortsen; Gal-Kolyken; Boort, of Galbraaken; een ligte Buikloop werd hier en daar vernoomen. Welke eerstgenoemde Ziekten met *September* en *October* vermeerderden, langer aanhielden, en met meerder hitte, dorst en korter tusschenpoozinge gepaard gingen; doch in *November* en *Dezember* werden dezelve wederom goedaartiger, en waren nu meest Alledaagsche, Anderendaagsche en Derdendaagsche-Koortsen, welke zeer zelden met benaauwde aanvallen

len gepaard gingen, en voor het gebruik van den *Cortex Peruvian.* wanneer dezelve maar lang genoeg gebruikt werd, wel ras verdweenen.

Het getal der Inwoonderen was volgens omschryvinge door Heeren Wykmeesteren in de Maand *November* gedaan, 1553; en dat der Dooden was, behalven het *Garnizoen*, doch het gecombineerde Wees-, Arm- en Gasthuis mede gerekend, *ultimò December:*

34 boven } de 12 Jaaren.
28 onder }

dus 62.

En dat der Gedoopten, alleen in de Nederduitsche Kerk gerekend, was 49.

BERICHT

VAN DE ZIEKTEN VAN

WEST-CAPPEL,

DOOR DEN HEERE

N. H. VAN BREDA,

Chirurgyn en Practizyn.

In het afgeloopen Jaar 1780, hebben by ons te West-cappel, veele Verkouwdheden, *febres catarrhales* en Zinkingskoortſen plaats gehad; vooral in de Maanden *January*, *February* en *Maart*. Aan Borſtziekten waren 'er drie in *January*, en vier in *February*, zynde alle in oude en bejaarde Lieden voorgevallen. In *April*, *Mei* en *Juny* waren 'er geene Zieken. *July* was mede niet aanmerkelyk, en in *Auguſtus* begonden de Galkoortſen zich op te doen; de meeste duurden maar eenige dagen, na dat de ziekmaakende Stof zich ontlaſt hadde. In *September* werden dezelve algemeener; doch niet in die hoeveelheid, als voorleeden Jaar. In het laatſte van deeze Maand werden dezelve kwaadaartiger, en bleeven voortgaan tot in het laatſt van *October*, wanneer ze over gingen in Anderendaagſche- en Derdendaagſche-koortſen, waar aan veele den ganſchen Winter bleeven ſukkelen. Eenigen van dezelve kreegen rotachtige Verzweeringen in den Mond en aan het Tandvleeſch, die een ondraagelyken ſtank van zich

 gaven.

gaven. Anderen hadden *Obstructien* in de Ingewanden en Lever, ook wel die *Oedemateuse* en Waterachtige opzwellingen over het gansche Lichaam kreegen. Waar omtrent ik niet kan nalaaten een geval mede te deelen, 't welk men als eene volkomene Waterzucht zoude kunnen aanmerken. — Den 29 *Septemb.* 1780, werd ik geroepen by de Vrouw van P . . . . J . . . . , woonende kort by ZOUTELANDE, oud 45 Jaaren; de Maandelyksche ontlastingen verscheenen op den gewoonen tyd, doch niet sedert haare onpasselykheid, hebbende twaalf Kinderen ter waereld gebragt, en zynde altoos zeer welvaarende geweest; thans was zy bezet met eene *Oedemateuse* en Waterachtige opzwellinge over het gansche Lichaam, waar voor zy deeze en geene Huismiddelen te vergeefsch gebruikt hadde; zy had haare bezigheden altoos met haar ziekelyk Lichaam in de open Lucht waargenoomen, tot dat zy niet meer in staat was, om van het bed te komen, en dus om my zond,

Ik vond haar in deezen toestand liggen, met hevige pynen in de Lenden, zwaarte omtrent de natuurlyke deelen, benaauwde en moeielyke Ademhaaling, sterke opzetting en zwelling van het Aangezicht en Lichaam, Armen en Beenen, zynde het op den rug liggen haar zeer moeilyk. De pols was zeer geregeld en tamelyk vol. Uit het verhaal van de Ziekte was dit toeval een gevolg eener Galziekte. De eerste oorzaak scheen my toe, eene belette Uitwaasseming en ophooping van bedorvene Slym en Galstoffen te zyn; waarom ik ten dien einde het volgende Conserf liet gebruiken:

℞ *Pulpæ*

℞ *Pulpæ Casʃiæ.*
—— *Tamarind.*
Rob Juniperin. ā ℥j.
Mannæ Calabr.
Pulv. Crem. Tart. ā ℥β.
—— *Fol. Senæ. ʃ. ʃ.* ʒij.
Syrup. Roʃar. Sol. c. ʃen. q. ʃ.
Fiat Conditum.

Alle twee uuren een brokje als een Notemoʃchaat, en voor gewoonen drank Garʃtewater met Azyn en Honig: ook wel gekookte Karnemelk. Op het gebruik van het zelve volgden 'er dagelyks ontlaʃtingen van bedorvene Gal en Slym en Waterachtige ʃtoffen, zoo door den Stoelgang als Pis-weg, wel ter hoeveelheid van een emmer in onderʃcheide reizen. Het Lichaam, dat langs dien weg van dag tot dag aanmerkelyk ʃlonk en ook dunder werd, liet ik van tyd tot tyd ʃteevigen met Sluitbanden en wryven, om aan de verʃlapte vezelen hunne veerkracht te bezorgen. Intusʃchen liet ik met het Conʃerf dagelyks voortgaan; doch in een kleinder hoeveelheid tot den 15 *September*, zynde het Lichaam toen veel dunder en in een beteren toeʃtand; doch zwak door de menigvuldige ontlaʃtingen. De moeielyke Ademhaaling en pynen in de Lenden waren verminderd, zoo dat zy zeer gemakkelyk op den rug konde liggen. Wanneer ik haar het volgende drankje te gebruiken gaf,

℞ *Cortic. Peruv. el.* ℥j.
Coq. in ſ. q. Aquæ comm.
per. horas ij. Colaturæ ℥xii.
adde.

Rob Juniperin.
Oxym. Scillit. āā ℥j.
——— *Nitri depur.* ʒij.

M. D.

Om alle twee uuren een Theekopje vol te gebruiken, waar mede zy bleef voortgaan tot den 5 *November*. De ontlaſting van Water was dagelyks overvloedig, en den afgang zeer geregeld; zy kreeg van tyd tot tyd haare verloorene krachten wederom, en is den 22 *November* zeer welvaarende; doende haar werk als van te vooren.

In de Maand van *November* begonden de Zieken te verminderen; en in *December* had men eenige *Catarrhalia*, en lichte Borſtziekten, welke van geene gevolgen geweeſt zyn. Ik heb in het gemeen, omtrent het behandelen der Zieken, altoos getracht de Geneeswyze van den Heer TISSOT te volgen.

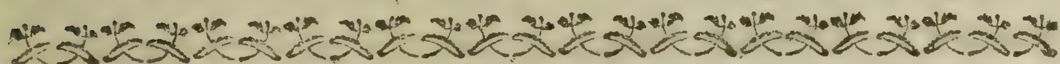

ZUID-

LIJST der GEBOORENEN en GESTORVENEN te WESTCAPPELLE.

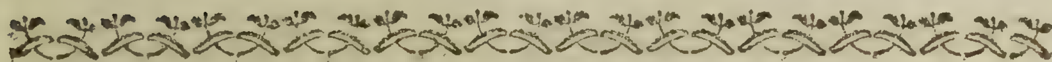
1780.		Geboorren Zoons en Dochters.		Gestorven.	Dood Gebooren.	Beneden 't jaar.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 — 15	20 — 25.	30 — 35.	40 — 45.	50 — 55.	60 — 65.	70 — 75.	80 — 85.	85 tot 90.	Zoons.	Dochters.	Jonkmans.	Jonge Dochters.	Mans.	Vrouwen.	Weduwenaars.	Weduwen.	Totaal.
Aan 't Zuur.	9	2	3	January.	1	2	1										1	1			1	1			3	1			1	2		1	8
Tanden.	4	3	3	February.		4		2													2		1		3	2			1	1		1	8
Stuipen.	11	1	3	Maart.		4																2			1	3	1			1			6
Borstziekten.	4	1	3	April.		3	1	1													1	2				5			1			2	8
Uitteering.	4	2	3	Mey.	1	3																			2	2							4
Beroerte.	2	4	1	Juny.																													
Kraamvrouwen.	2	2	3	July.																													
Koud Vuur.	1	1	2	Augustus.	1	2												1							1	2				1			4
Verval v. kracht.	7	2	3	September.														1				1								1		1	2
Dood Gebooren.	3	1	3	October.		2																			2								2
Totaal. . .	47	2	3	November.																			2								1	1	2
		2	2	December.			1	1															1		1	1			1				3
		23	32	Totaal.	3	20	3	4									1	3			4	6	4		13	16	1		4	6	1	6	47
Gebooren . . . . . 55 . .																									Gestorven . . .								47

ZUID-BEVELAND.

ZIEKTEN TE GOES.

In den Jaare 1780.

De Ziekten waren, volgens den Heer J. P. Céré, op nieuws dezelfde, als in het jaar 1780 [*a*], doch menigvuldiger en heviger: hoewel gelyke soort van Geneesmiddelen toereikende waren tot derzelver herstelling. —— De Lyst der Overleedenen van 1780, is in het *Bericht* van 1779, reeds medegedeeld, en bl. 149. te vinden.

TE HOEDEKENS-KERKE.

In de Maand *Augustus* ontmoette men hier en in deszelfs omtrek meest Galkoortsen, hoewel 'er ook eenige *Tertianæ* en *Quartanæ* en eene *Pleuritis* zich opdeeden; welke alle door daar toe dienstige Middelen geneezen zyn.

In de Maand *September* zag men nog al de meeste Galkoortsen, buiten drie Persoonen, welke eene *Febris biliosa maligna* ondergingen; waar van de eene

[*a*] Vergeleeken met de II. *Afdeel.* bl. 152.

eene door den Heer J. P. Cére is behandeld geworden en hersteld is: de twee andere onder Baarland door my; waar van de eene een Vrouws-persoon zynde, van in de 40 Jaaren, overleed. De oorzaak van deezen haaren dood was meest daar aan toe te schryven, dat dezelve de haar voorgeschreevene Geneesmiddelen niet naar behooren wilde gebruiken. De derde, een Mans-persoon omtrent 40 Jaaren oud, is mede geneezen.

In de Maand *October* hebben de *Febres biliosæ* nog al blyven aanhouden; maar niet zoo menigvuldig als in de beide voorgaande Maanden; hoe wel 'er meer *Tertianæ* en *quartanæ* door my zyn behandeld.

In de Maand *November* waren 'er nog al eenigen met *Febres biliosæ*, *Diarrhoeæ biliosæ*, *Tertianæ* en eenige *Rheumatismi* bezet.

In de Maand *December*: *Febres quotidianæ* en *tertianæ*, zynde meest overblyfsels van kwalyk behandelde *Febres biliosæ* geweest: eenige met ligte Borstkwaalen, maar geene met *Pleurissen*: verscheidene met *Rheumatismi*.

(*Was geteekend*)

Hoedekenskerke den 30 Maart 1781.

Johan Jacob Heylman.

SCHOU-

SCHOUWEN.

ZIERIKZEE.

In deeze Stad is, geduurende dit Jaar 1780, niets byzonders omtrent de Ziekten waargenoomen. In dit Jaar waren volgens de voorige opgaaven (bl. 181.) de Overleedenen:

	Kerk.		Straatp.		
	Bejaard.	Kind.	Bejaard.	Kind.	Samen.
1780.	49.	14.	193.	118.	374.

THOLEN.

Van deeze Stad is voor dit Jaar geen *Bericht* ingekomen.

Het getal der Gestorvenen binnen de *Stad* en derzelver *Jurisdictie* was in den Jaare 1770:

Inwoonders der Stad - - - -	42
Vreemden - - - - - - - -	2
Van 't *Garnizoen* - - - - - -	19
Onder de *Jurisdictie* der Stad -	11
Samen	74.

BERICHT

BERICHT

Van eene *Grasseerende* KEEL-ONTSTEKING met derzelver gevolgen,

IN DEN

EILANDE VAN THOLEN.

DOOR DEN HEER

A: D: VAN CASTEEL,

Oeffenende de *Genees-*, *Heel-* en *Vroed-kunde*.

Te ST. MAARTENSDYK.

Heeft de Wel Ed. zeer Gel. Heer I: J: VAN DEN BOSCH, in zyne bekroonde *Prysverhandeling, over de Ziekten die uit de Natuurlyke Gesteldheid van het Vaderland voortvloeien* bl. 289-291, gebruik gemaakt, van eenige myner korte beantwoordingen op de Vraagen door zyn Wel Ed. betrekkelyk het Eiland THOLEN opgegeeven, welke Vraagen door eene andere hand my zyn toegekomen, en door dezelfde hand, myne beantwoording wederkeerig aan dien Geleerden Vraager; men zie het *Nabericht* der *Prysverhandelinge* bl. 836; en gemerkt onder de opgenoemde beantwoordingen, eene korte aanhaaling gevonden wordt van eene in den Jaare 1763 en 1764, *Grasseerende* KEEL-ZIEKTE, door my behandeld; gaf my aanleidinge om te denken, dat

dat het niet ongepaft konde zyn om 'er eene vollediger Befchryving van op te geeven; en dit bragt my ook tot het werk zelve: waar omtrent ik voor af moet berichten, dat gemerkt deze Keel-Kwaal met haare gevolgen, my in den eerften opflag als iets ongewoons voorkwam, ik te raade ging met den Wel Ed. zeer Geleerden Heere Job Baster, in zyn Wel Ed. Leven beroemd *Med: Doct:* te Z. Zee, die dezelve ook als iets ongewoons aanmerkte; dan, by nadere verlichting, en na een groot aantal dier Ziekten gelukkig behandeld te hebben, deelde ik zyn Wel Ed. myne *Obfervatien*, wyze van behandelinge en gelukkigen uitflag daar van mede: waar op zyn Wel Edele my vereerde met een laudeerend Antwoord myner befchryving, en aanfpooring, om dezelve ten nutte van anderen door den Druk gemeen te maaken; het zy, in het particulier, of om het zelve aan te bieden aan de *Hollandfche Maatfchappye der Weetenfchappen* te *Haarlem;* iets, verre boven myne eigene gedachten; dan, niet tegenftaande zyn Wel Ed. my vereerde met zyne aanfpooring daar toe, en met offerte van zynen dienft, kon ik om meer dan eene rede ter dier tyd daar niet toe overgaan; dan, wyl 'er nu in deezen laateren tyd eene deure geopend is, om toe te treden, en nuttig te konnen zyn voor het Gemeene-beft zyns Vaderlands, te weeten de oprichting der zoo Loffelyke *Natuur*, en *Geneeskundige Correspondentie Societeit:* zoo werd ik te raade, om nu het meergemelde *Keelftukje* niet by my te laaten vernachten, maar het zelve aan de Wel Edele Heeren Directeuren dier *Societeit* te prefenteeren; of het mogte dienen tot eene gefchikte bouwftoffe voor Hunne *Natuur* en *Geneeskundige*

Ver-

Verhandelingen over het Jaar 1780. Dan, schoon evengemelde Ziekte van een veel vroeger *datum* is, zoo heeft dezelve zich na de Jaaren 1763 en 1764, en wel na verloop van 12, of 13 Jaaren zoo hier en daar noch in het Eiland laaten zien; doch maar by enkelen, in soort minder kwaadaardig, zoo als ook in den Jaare 1780, mede eenige gelyke hebben plaats gehad: dus kan deeze Ziekte gevoeglyk tot het Jaar 1780, gebragt worden; waar door dan ook het voorleedene aan de vergetelheid niet wordt overgelaaten, maar levendig gehouden, of het nuttig mogte zyn voor het toekomende.

Dit is dan het geen ik alleen voor ditmaal, over den Jaare 1780, heb mede te deelen; als hebbende in dat Jaar geene andere *Epidemien* in deezen Eilande plaats gehad (voor zoo veel my bekend is,) voorts zyn de Ziekten in 't algemeen niet overmaatig geweest: de Najaars-koortsen zeer overeenkomstig met het voorgaande Jaar 1779, waar van het Bericht te vinden is, in het Eerste Deels Tweede Stuk der *Haagsche Natuur* en *Geneeskundige Verhandelingen*, bl. 160 —161, met byvoeging aan den voet van dat *Bericht*, van een zeker *Plan* het geene ik my had voorgesteld, en welker uitvoering ik gedacht had voor het Jaar 1780, den Heeren Directeuren der Lofwaardige *Societeit* mede te deelen; dan, gemerkt de noodige vereischten ter volvoeringe daar van (om 'er wel in te slaagen,) my tot hier toe ontbreeken, moest ik dat werk tot nadere gelegenheid staaken; in hoope in staat gesteld te zullen worden om het voor den Jaare 1781, op te geeven. Althans de Generaale Jaarlysten over het gansche Eiland THOLEN, zoo

der

der Overleedenen, Geboorenen als Gehuwden' en wat Ziekten 'er dat Jaar hebben plaats gehad' en waar aan Geſtorven &c. Zullen dan verſchynen, als een vruchtgevolg myner *Requeſten gepreſenteerd* aan alle de *Reſpective Magiſtraaten* deezes Eilands; men zie het zelve *Requeſt* in 't voornoemde Eerſte Deels, Tweede Stuk in de Derde *Afdeeling* dier *Verhandelingen*, bl. 47.

Dit vooraf geſteld hebbende, zoo gaa ik over tot de Beſchryving der gemelde KEEL-ZIEKTE, en wel eerſt in het gemeen, en daar na meer in het byzonder.

Betreffende de gemeene Beſchryvinge: in de Maand *December* des Jaars 1763, viel dezelve allereerſt onder myne behandeling: ik werd geroepen by een Landman onder het Rechtsgebied van ST. MAARTENSDYK in den Polder de NOORD, eene zeer laage waterachtige Polder, wel meer dan 4 a 5 voeten laager als de ſlyken buitens dyks, en welke nog de ontfanger der afwatering is van eenen hoogeren Polder, in welkers verdere Beſchryving ik my thans niet inlaate; mogelyk by vervolg iets naders over het ganſche Eiland: zynde gemelde Landmans Hofſtede gelegen ongeveer 300 roeden van den Zeedyk: dezelve was verrykt met eene talryke Familie; een zyner Zoonen in de 20 Jaaren oud, van eene gezonde en bloozende geſtalte vond ik, daar by komende, met een geſpannen Pols, vuurige oogen, ontſteekene en zeer pynelyke Keel verzeld met heeſchheid, en een rooden uitſlag over het ganſche lichaam [*]: ik vond goed hem

[*] Veelvuldige voorbeelden van ſamengeſtelde *Keel-kwaa-*

hem ten eersten een Aderlaating te doen, en een verkoelend *Gargarisma* toe te dienen, nevens het gebruik van *Antiflogistica*, waar in de *Sp. Mind.* niet vergeeten werd: dan, den volgenden dag was hy eer erger dan beter; de Pols vond ik gezakt, en het uitslag scheen bleeker; dus ik hem *Vesicantia* zette aan de Beenen, en een verkoelend *Clysma* stelde; terwyl 'er met de voorige middelen werd aangehouden; intusschen werd ook een der oudste Zoonen, van een schraalder doch echter gezond gestel, mede aangetast; doch vry heviger dan de eerste: de Aderlaating werd aan hem mede gedaan; en in dezen waren de Amandelen sterk gezwollen, met eene witte, daar na bruine en voorts zwarte vlak, welke in de *Gangræna* overgingen. Het lichaam was overal bezet, hoewel meest op de Borst en Buik, met een zwaar purperachtig uitslag; de *parotides* begonden schielyk te zwellen, maar daar na ook schielyk te verdwynen; waar op het gansche *scrotum* en de Toonen der Voeten vergangreneerden. Aderlaatingen, verkoelende *Clysmata*, *Vesicantia*, *Epipastica*, *Gargarismata* en verkoelende *Emulsien* waren aan deze beide Jongelingen vruchteloos; zy stierven de een, den 8^{en}; en de andere den negenden dag.

Ter zelver tyd werd ook de oudste Dochter, omtrent 20 Jaaren, en van een bloedryk gestel, mede aangetast. Het kwaad ontdekte zich ook allereerst in de Keel, met zwelling en ontsteeking

kwaalen, met en zonder uitslag verzeld, heeft het voorleeden Jaar 1779 opgeleverd, op haare onderscheidene *Artikels* in het *Register* breedvoerig te zien.

king der Amandelen en een radden pols; wordende mede ſcharlaaken rood over het ganſche Lichaam. Naar verloop van drie dagen vertoonden 'er zich eenige puiſtjes als Mazelen; 2 a 3 dagen daar na als Kinderpokjes; 3 dagen verder, wanneer de Pols nog even ras en vol bleef, vertoonden 'er zich Etterblaazen over het geheele lichaam, vooral aan de Beenen, Billen en over den ganſchen Rug, met weinig tusſchen ruimte, die al vry groot waren; ſommige als een Duiven Ei, en grooter, welke in 3 uuren tyds tot myne verwondering werden geformeerd en tot die groote opliepen; blykens dat 'er een allerhevigſte *fermentatie* in de vochten plaats had: intusſchen werd de Pols *convulſiv*, na 't opbreeken der bleinen 't geen van zelve geſchiedde en welke eene dunne etter ſtof in zich bevatte, waar door het Lichaam geheel ontveld en als gevild werd, en zy hier door eene allerondraagelykſte uitſchreeuwende pyn onderging; waar op eene *Gangræna* en vervolgens de Dood volgde. Deze Dochter is al mede Adergelaaten, en als de twee voorſchreeve Zoonen behandeld geworden. Dan, deze alle drie, dat aanmerkelyk was, hadden in het zwelgen genoegzaame ruimte in de Keel.

Geduurende den Loop dezer Ziekte, in welke als een tempeeſt van zondigende vochten ſcheen onder een gemengd te zyn; want Scharlaaken rood, Purpervlekken, Mazelen, Kinderpokjes, en overmaatige groote Etterblaazen, *Gangrena* en de Dood, waren hier het uitwerkſel van deze hevige *complicatie;* het geen waarlyk voor my een ongewoon verſchynſel was; waarom ik den raad van een of ander Genees-

heer tot myn byſtand verzocht, en my door een brief aan den reeds gemelden Heer *Doct.* BASTER te Z. ZEE vervoegde. Ik deed aan zyn Wel Ed. verſlag van al het voorenſtaande, en van myne wyze van behandeling, welke zyn Wel Ed. goedkeurde, als ook de Aderlaating, met opgaave van nog deze en geene andere middelen.

Na dat de genoemde twee Jongelingen en Dochter het Slagtoffer van dat hevig kwaad geweeſt waren, bleef het daar nog niet by; want in dat zelfde Huishouden werden 'er nog de drie jongere Zoonen mede aangetaſt; doch niet zoo hevig. De jongſte, welke mede Adergelaaten is, kreeg regelmaatige Pokjes, die wel uitkwamen, en wel eindigden: de twee andere, als ook de jonge Dochter waren bezet in de Keel, met een rood uitſlag, die daar na vervelden: Dan, de Dochter kreeg ook ter zelver tyd daar by, waarſchynelyk door dezelfde zondigende Stof, een toevallig *Panaritium* in den Duim, om welke rede (ſchoon Heelkundig) ik dit hier aanhaale [*]: dit *Panaritium* was in zyn gevolg zeer zeldzaam, wyl het meer dan twee Jaaren duurde, eer het geneezen was, konnende men het kootje door de opening, die op den top des Duims was, met een ſondeer-yzertje duidelyk voelen: al wat gedaan werd om de affcheiding van het beentje te bevorderen, die 'er nooit geweeſt is, was vruchteloos; echter werd 'er ein-

[*] Dit toeval is niet ongewoon zich meermaal by kwaadaartige Koortſen met uitſlag te vertoonen; men zie onder anderen myne *Hiſtoria Conſtitution. Epidemicæ* &c. pag. 117. &c.

eindelyk eene kalkachtige Stof by beetjes uitgeworpen, 't geen eenige weeken geduurd heeft. Het zelve ongemak werd met een droog pluksel-verband onderhouden, en is vervolgens volkomen geneezen. Wyders, om den draad te vervolgen, kreeg eene Vrouw die de laatst gestorvene had afgelegd, insgelyks pyn in de Keel met ontsteeking en slymblaasjes aan de *uvula*, en eene lichte zwelling der Amandelen, verzeld van eene tamelyke Koorts en vry radden Pols; in deeze heb ik geene Aderlaating gedaan, alzoo ik by de voorige had opgemerkt, dat 'er geen ontsteeken bloed wierd afgetapt; maar haar zweetmiddelen met Zuuren vermengd gegeeven, en laaten gorgelen met het Aftreksel van *Flor. Samb.* en *Oxymel Squill.* en om de Keel de flenelle Lap van Pringle, genat in de Ol. en Geest van Hartshoorn, aanleggen. —— Een bedaagd Man, als mede eene bedaagde Vrouw, Vrienden der Lyderen, die dezelve kwamen bezoeken, werden mede met dat eigen kwaad aangetast: als pyn in de Keel met *inflammatie*, opgespannen buik en rood uitslag gepaard; dan, ook deze zyn zonder Aderlaaten als vooren hersteld; en vervolgens zyn 'er geene Aderlaatingen meer gedaan.

Dus heb in 't gemeen opgegeeven de Ziekte zoo als zy zich in het voorschreeven Huis-gezin vertoond heeft; en waar mede dezelve onder Maartensdyk begon, die vervolgens in denzelven Polder genoegzaam tot alle de Huisgezinnen daar in overging: deze Polder beslaat 1176 gemeten Lands, en bevat in zich 19 Woningen. Hoe wel deze Ziekte zich ook elders heeft laaten zien door het gansche Eiland Tho-

LEN; echter op de eene plaats meer als op de andere, 't geen ik hier niet nader bepaale, alzoo de Heer I. J. VAN DEN BOSCH in zyne bekroonde *Prysverhandeling* bl. 289 — 291, zulks heeft geplaatst, daar men teffens vinden zal, de duurzaamheid dier Zieke tot in het Voorjaar 1764, als mede het getal, hoe veel ik 'er behandeld heb, zynde in de 60, waar van 'er 5 zyn overleeden.

Vervolgens ga ik nu in de tweede plaats over tot de meer byzondere Beschryving dezer Keelziekte, zoo in haare Onderscheidingen, Gevolgen, Uiteinde als Behandeling, met de *Formulæ* der toegediende middelen.

Alle dan, die onder myne behandeling geweest zyn, scheenen door eene oorzaak aangetast te weezen; echter onderscheiden in trappen, naar de Jaaren en de temperamenten.

De mageren en tengeren van een droogen aart werden het ligtst aangetast: bloedryken en galachtigen zwaarder: *Phlematiken* en Schorbutiken allerzwaarst; waar onder eenigen allergevaarlykst, die doodelyk scheenen. — De ligtste, en die een soort erger waren, heb ik meest op eene wyze geholpen: de slimste en die doodelyk scheenen, mede op eene wyze.

In die het ligtst hadden, daar of een, of soms beide de Amandelen ontsteeken en gezwollen waren, zonder witte vlak op dezelve, en weinig of geen Koorts hadden, herstelden in 3 a 4 dagen met een *Purgans* (1), en *Gargarisma* (2), zoo als hier na volgt. In die, welke het

het wat zwaarder hadden, vertoonde zich een witte vlak aan de Amandelen met sterker ontsteeking en meerder Koorts; in sommigen met eenig, en in anderen zonder rood uitslag; doch in 5 tot 9 dagen hersteld werden met het *Purgans* (1), *Gargarisma* (2), en *Mixtuur* (3). Die het nog een graad erger hadden, was de keel te eng door de groote zwelling der Amandelen, welke verzwooren; de zweeren waren zeer wankleurig en de stoffe stinkende: in deze soort werden zy over het gansche lichaam scharlaaken rood; sommigen, doch de minsten waren met vlekjes bezet, welken allen vervelden, en mede in 21 dagen, met het *Purgans* (1), *Gargarisma* (2), *Mixtuur* (3) en *Lavement* (8), waar van straks nader, herstelden.

In sommigen van de slimste soort, die naby den dood waren, behoorde inzonderheid het laatste Huishouden, dat ik in meêrgemelden Polder de *Noord* onder handen gehad heb, in welk 'er zeven te gelyk werden aangetast, na dat eerst de Kinderziekte was vooraf gegaan; waar onder een Jongeling van 18 of 19 Jaaren, zeer scorbutik van gestel, waar in het kwaad tot in den hoogsten top heerschte: de uiterlyke vertooninge was zeer gelyk aan die der Zieke besmette Beesten; hoedanig een wild en vuurig Gezicht, traanende Oogen, snot uit de Neus, taaie slymen uit den Mond, Raaskallingen, Galbraakingen, Buikloop, Purpervlekken, verzweering der Amandelen en *Parotides;* dit alles had tot myne groote verbaazing hier plaats.

Daar de Keelzweer hardnekkig was, zoo als in dezen Jongeling, werd die door gestadig spui-

 ten,

ten, (want gorgelen konden zeer veelen niet doen, vooral Kinderen,) met de *Gargarisma* (2), en uitwaschingen met een Spons, aan een dun ſtokje, even gelyk een maagwasſer, waar door de dikke taaie ſlymen zeer wel en ſpoedig ontlaſten, en veel verligting aanbragten, het *Lavement* (8) nat gemaakt: de Amandelen, die in 't gemeen zeer uitgezet waren, krompen daar op heel wel in; deze uitwasſching en ſpuiting werd in den ergſten ſtaat, ten minſten om het half uur, gedaan; want 'er mogt geen tyd verzuimd worden; en naar maate dat het beterde, werden die behandelingen ook verminderd. De ſpons liet ik, na elke uitwasching, altoos in azyn en ſchoon water uitwasſchen: intusſchen daar het kwaad zoo ſterk heerſchte, als in dit voorwerp, diende ik het *Mixtuur* (4) toe, om 'er alle uuren een boere, dat is ronde tinne lepel, van te gebruiken; en indien 'er een Buikloop aanweezig was, zoo als ook hier, dan liet ik intusſchen het *Pulvis* (9) gebruiken: die geen Buikloop hadden, deed ik, naar bevinding van zaaken, om de 3 a 4 dagen laxeeren met het *Purgans* (1): daar de *Parotides* tot verettering overgingen, bevorderde ik zulks met een *Ceratum* van *Labdanon* alleen, of met *Diachyl. c. g.* daar onder vermengd; want de pappen waren door de geſtadige onruſt van gorgelen, als anderszins hier moeielyk aan te houden, vervolgens werden die, na het openen volgens de konſt, tot de volle geneezing, die ſoms 4, 5 a 6 weeken duurde, behandeld: deze, na een geruimen tyd nog de Koortsbaſt gebruikt te hebben, die ook een goeden etter verwekte, zyn volkomen herſteld. Allen, die zwaar aangetaſt waren, diende ik na het bedaaren der Ziekte dezen Baſt

met

met veel vrucht toe; daar allen die geenen die het gebruik daar van gemist hebben, kwellende heen gingen en langduurig zwak bleeven.

Een Man, die den aanval der Ziekte met een sterke *Diarrhœa* kreeg, en die het vry benaauwd in de Keel had, is de *Diarrhœa* geholpen met het *Pulvis* (9), en heeft vervolgens gegorgeld met een *Gargarisma* (2): deze was spoedig hersteld en had weinig rood uitslag.

Verscheidenen van die zwaar aangetast waren, raakten ook wormen kwyt, de een meer de ander minder; waar voor ik echter geene *Mercurialia* toe diende, uit vrees van somtyds hoe voorzichtig men die ook geeft, eene *salivatie* te verwekken, gemerkt de kwylklieren, door de Ziekte zelve zeer veel kwyl uitgaaven en 'er dus de Natuur zeer toegeschikt was; des niet tegenstaande kon het gebruik daar van mogelyk niet geschaad, maar voordeel aangebragt hebben. Liefst bediene ik my van het *Elixir vitrioli* droppels wyze gebruikt met eenig vocht, of onder de *Mixturen* gemengd; en ik weet niet dat 'er eene geweest is, die eenig letsel van de Wormen heeft overgehouden.

Eenen, die de Keel van buiten zeer zwol, en anderen, die 't van binnen zeer erg en benaauwd hadden, liet ik een *Cataplasma* (6) daar op met vrucht aanleggen. In de middel en ligtste soort werd de Keel tweemalen daags gesmeerd met myn *Liniment* (7), met een lapje van rooden, of anderen baai daar over heen gelegd. Kinderen, die niets konden inkrygen, werden alleen geholpen door herhaalde *Clysteeren*, van zoete Melk, Zout en Zuiker; en door *Vesicatoria* aan

 de

de Beenen; 't fmeeren van, en fpuiten in de Keel; onder deze was 'er zelfs een, die een purperachtig uitflag had, doch alleen over het Onderlyf, en in welken ook de Keel vry bleef; maar dit Kind, zynde vyf Jaaren, raakte ook Wormen kwyt, en had een geftadige Koorts; doch werd op voorfchreevene wyze ten vollen herfteld.

Wat nu derzelver *Crifis*, of het uiteinde dezer algemeene *Keelzickte* betreft; zoo gefchiedde deze by allen niet op eene en dezelfde wyze: fommigen kreegen de fcheiding door de *Urine*: dezen door het zweet; dan, hier door wel de minften, gemerkt de Lyders daar toe moeielyk te krygen waren, door dien zy niet ftil in het bed, en dus niet behoorlyk gedekt konden blyven; echter heb ik by dezen en geenen eene zachte zweeting befpeurd, welke doorgaans vuns van reuk was, en hier op volgde ook gemeenlyk een goed *fedimentum* in de *urine*, welke *Crifis* dan gemeenlyk volledig was: geenen bekwamen die door een Buikloop, en anderen door het zwellen en verzweeren der *Parotides*; ook gebeurde het wel dat de Natuur meer dan eenen weg, ja fomtyds alle de wegen ter fcheiding koos; voor al in die het zeer zwaar hadden. ——

Die het in den 3^{den} en 4^{den} graad hadden, bleef de Koorts in de eerfte drie tot vyf dagen zeer hardnekkig, en fomwylen den zevenden dag, wanneer de *urine* zich troebel begon te vertoonen even als in de zoogenaamde koude pis, en teffens met een rood uitflag van het geheele lichaam; wanneer ik altoos hoop fchepte op een goede

goede *Crisis*, al was de Keel dan nog zoo erg; echter was deze *Crisis* by allen niet volledig, inzonderheid by die het nog in hooger graad hadden, alwaar de urin soms 3 à 4 dagen in een zelfden staat zonder separatie bleef, dat 'er geen *Sedimentum* op den grond van het glas zich zette, maar in tegendeel eensklaps Citroen-verwig werd, als in den gezonden Staat; waar uit bleek dat de *Crisis* door de *urine* onvolledig was. Ik beproefde dan wel de zachte *Diuretica* om de ziekelyke Stof weder naar de Waterwegen te leiden, daar zy zich eerst vertoond had; maar in 't gemeen te vergeefs: dezelve werd *per metastasin* naar de *parotides* overgevoerd, die dan den 11, 12, of 13^{den} dag begonden pynelyk te worden te zwellen, en vervolgens tot verettering overtegaan, dat dan het einde der Ziekte was.

Die de *Crisis* door een *Diarrhœa* hadden; ook door zuchtige zwellingen in de beenen, welke dan zeer styf werden in de Ledemaaten, bleef het water meest als in den gezonden Staat; maar die door het zwellen der *parotides* scheidden, zoo wanneer die den 5^{den} dag begonden en deze resolveerden, dan vertoonde zich ook een *Sedimentum* in de *urine*: maar wanneer de *Parotides* zich haastig opgaven en schielyk verdweenen, vertoonde zich in het geheel niets in het water, dan de kleur als van bruin Bier; deze waren in 't gemeen doodlyk.

Dus verre van de meer byzonderheden dezer Ziekte, ga ik nu over tot de gebruikte Middelen, waar van de *Formulæ* deze zyn:

Myn *Purgans* dat algemeen was, en dat ik in

in de zwaarste gevallen, naar gelang, wel een en andermaal herhaalde, en naar de Jaaren zachter, of sterker maakte, bestond uit:

(1) ℞ *Diagridii opt.* gr. x. tot xv. a xx.
Pulv. Rhei opt.
Sal. Polychrest. āā. gr. x. a xij.
Syrup, cort. Citrior. ℥iij.
Aq. Menthæ still. ℥vj.
M. F. Haustus.
Een weinig warm gemaakt.

De algemeene *Gargarisma* was deze:

(2) ℞. *Auriculæ judæ* ℥j.
Rad. Angelicæ ℥ij.
Flor. Sambuci ℥j.
Cremor. Tart. ℥vj.
Coq. in *Aq. Pluvial.* p. 1. Colaturæ Lib. ij. adde
* *Oxijmel. Minder.* ℥jv.
M. F. Gargarisma.

* *De Oxymel Mindereri* maak ik van 2 Deelen *Mel vulgaris* en 1 deel *Sp. Mind.*; deze *Gargarisma* maakt zeer wel de taaie slymen los, en doet ze wel uitloozen; maar in geval dat zulks mankeert, voeg ik 'er dan by 2, 4 & 6 *dragma Alumen usti* naar gelang by, wanneer de Slymen zeer wel loozen.

Het Keel-Poeder van *Doct.* PEREBOOM, in zyn Tractaatje *de Geneeskunde gemakkelyk* gemaakt, bl. 161, beschreeven, schynt door de *Pip. alb.*

veel

veel te heet; ik heb het in dit soort van Keel-Ziekten beproefd en van een goede uitwerking bevonden, het welk het niet en deed in een eenvoudige Keel-ontsteeking, daar men in het gemeen verkoelende en verzachtende *Gargarismata* gebruikt. De *Rad. Angelica*, welke onder myn *Gargarisma* komt, was mede zeer heilzaam in deze Keelkwaal, en is ook voor zoo veel ik heb konnen nagaan het wezenlyke van de Boere Gorgeldranken, die men byna in alle de *Zeeuwsche* Eilanden vindt. De volgende werd onder de *Walchersche* Boeren gebruikt, welke my van een goede hand is toegekomen:

℞ *Fol. Salviae* m. j.
Vini alb. P. j.
Coq. adde.
Alumin. usti ʒij.
Sacchar. alb. ℥ij.
M.

In het Land van Goes, van waar ik ter dier bericht ben, dat die Ziekte insgelyks regeerde, gebruikte men een Gorgeldrank uit *Sp. Vini*, *Vini rubri* en *Succ. Limonum* āā. *part. aeq.* die zeer gepreezen werd. Ik heb van deze beide geen gebruik gemaakt, vermits myn voorschreeven *Gargarisma* ten vollen voldede aan myn oogmerk.

Myn *Mixtuur* in den beginne was:

(3) ℞ *Aq. Menthae still.* ℥iv.
Sp. Minder. ℥ij.
Tinct. Bezoardicae ʒvj.
Syrup. cort. Citrior. ℥j.
Rob Sambuc. ℥ß.
M.

Hier

Hier van liet ik om het uur van een halve, tot een of twee Lepels, naar de Jaaren, warm van gebruiken, en waar mede ik in de eerste dagen aanhield, tot dat 'er eene genoegzaame uitwaasseming, en het rood uitslag te voorschyn kwam, als wanneer de Koorts dan ook minderde; doch indien het een en ander mangelde, veranderde ik dus myn *Mixt.*

(4) ℞ *Aq. Menthææ still.*
Infus. Cort. Peruv. c. *Vini alb.* āā ℥iv.
Sp. Minder. ℥ij.
* — *de tribus, vel. Mixt. simpl.*
Tinct. Rad. Serp. Virg.
—— —— *Cortrajervae.*
—— *Bezoardicae* āā ℥ß.
M. F. Mixt.

* *Sp. de tribus* bestaat uit het volgende:

℞ *Sp. Theriacalis* ℥v.
— *Tartari rectif.* ℥iij.
— *Vitrioli* ℥j.
M.

Naar bevind werd ook wel eens 't *Mixt.* op deze wys veranderd:

(5) ℞ *Aq. Menthae still.* ℥v.
Sp. Minder. ℥iß.
Tinct. Bezoardicae ʒvj.
—— *Cort. Peruv.* ℥j.
Sp. Vitrioli gtt. xl.
Syrup. Althaeae ℥j. deze alleen ter verzachting.
M.

Waar

Waar van ik als voren liet gebruiken. In dien de Ziekte in *Schorbutike* Lichaamen viel, daar ze dan ook het hevigste woedde, voegde ik dan de *Sp. Antischorb. Dekker.* daar onder, nevens de *Syrup. cort. Citrior.* welke laatste 'er altoos goed onder is; met welke inwendige middelen ik myn oogmerk zeer wel bereikte: was 't kwaad echter hardnekkig, en bleef de Koorts sterk aanhouden, zoo dat ze scheen te zullen overweldigen, dan vermeerderde ik de gifte van den *Cortex*, 't zy in *Infusie*, *Tinctur*, of *Extract*, in welke formen ik verpligt was dezelve in deze Ziekte te gebruiken, vermits de Lyders die in substantie, (waar in ik anders die hoog te schattene bast prefereere,) niet door de Keel konden krygen, om welke reden ik ook geenerlei Poeders in de Mixturen gebruikte, maar alleen de Tincturen; gemerkt de *Sp. Vini*, waar mede zy getrokken zyn, voor de Keel en de Ziekte zelfs zeer heilzaam bevonden werd. Op het einde van de Ziekte, liet ik nog een dag 8, of 10, somtyds langer, alleen de *Tinct. Bezoardica pharmacop. Rotterodam.* gebruiken, 3 maal daags 1, of 2 Vingerhoeden met brandewyn, genever of wyn, naar believen; waar by ik ook wel de *Tinct. Cort. Peruv.* nog voegde. Het enkel gebruik van de *Tinct. Bezoardica* tot 2 Vingerhoeden, met een halve romer Brandewyn, des 's morgens en 's avonds gebruikt, is een zeer goed voorbehoedend Middel in het behandelen van alle deze besmettende Keelziekten voor my geweest; want ik had dagelyks pyn in de Keel, maar op het gebruik van die *Tinct.* voelde ik altoos verligting, 't geen ik aan anderen, die de Zieken oppasten ook beproefd, en zoo bevonden hebbe.

Myn

Myn *Cataplasma* om de Keel was 't volgende:

(6) ℞ *Herb. Philland.*
——— *Menthae.*
Flor. Chamomill. vulg. āā mj,
Concisf & contus. coq. in *Cerevisia crassa* et *Acet. Vini* āā part. æq.
adde.
Far. Faenugraeci q. ſ.
Sinapi Molaris cochl. N°. 1.
M.

Welke om de 3 uuren warm werd aangelegd; doch hier van heb ik weinig gebruik gemaakt, vermits ik de moeielykheid daar van bespeurde, door dien 'er zeer dikwyls moest gegorgeld of gespuit worden, en ook in myn afweezen niet geobserveerd werd om de pap ter behoorlyker tyd, en in order aan te leggen; dan, gedenkende aan de flenelle lap van den Ridder *Pringle*, gedoopt in de Olie en Geest van Hartshoorn, gaf dit my aanleiding, om op te maaken dat onze groene Zeep van eene zelfde uitwerkinge mogt weezen; dus stelde ik een zeepachtig zalfje te samen, waar van ik het zelfde, ja beter nut had, dan van de Pap; en wel om de gemelde rede, daar anders de Pap zeer heilzaam was: dit Zalfje werd ook van de Lyders en die ze oppasten, de voorkeur gegeeven, om dat het zindelyker en gemakkelyker was. Het zelve bestond eenvouwdig uit het volgende:

(7) ℞ *Ung. Althææ*
Sapon. viridis āā ℥j.
Sp. Corn. Cerv. simp. ℥ß.
M.

Men

Men roere het met een ſpatel in een potje wel onder een. Dit zalfje is mede zeer goed, om nevens een goed *Collyrium*, of *Pulv. ocularis* vliezen van de Oogen te helpen, 2 maalen daags aan de ſlaapen des Hoofds, en achter de Ooren een weinig geſtreeken, ter groote van een ſchelling: is mede goed voor vallingen op de Tanden en andere Rheumatike pynen, het geen de ervarenheid my tot hier toe veelmaalen bevestigd heeft.

Myn *Lavement* om de Keel met de Spons uit te wasſchen, was het volgende:

(8) ℞ *Oxymell. Mind.* ℥iij.
Sp. Vitrioli gtt. lx. ad xc.
Tinct. Myrrhæ ℥j.
M.

Het Poeder in eene al te ſterke *Diarrhœa* beſtond uit:

(9) ℞ *Pulv. Rad. Rhei toſt.* ℈j. ad ʒß.
* *Species é Scordio* gr. xv.
Ol. Menthae gtt. iv a v.
M. waar van ik daags 2, of 3 maal liet gebruiken naar bevinding van zaaken.

* De *Species é Scordio*, zoo als ik die in 't gebruik heb, beſtaan uit het volgende, volgens den Heer Huxham:

℞. *Bol. arm.* ℥j.
Fol Scordii ʒß.
Cort. Cinamomi ʒiij.
Storac.
Galban.
Gum. Arab.
Rad. Tormentillae
— *Bistortae*
— *Gentianae*
Fol. Dictam. Cret. āā. ʒij.
Opii purificat. gr. xlv.
M. F. omnium Pulvis ſubtiliſſimus.

(10) Die met zwaare Hoofdpynen bezet waren en raaskalden, leide ik op hun Voorhoofd een Papje van de *Rad. Raphani ruſt.* geraſpt en gekookt in *Acet. vini*, doende daar op 't laatſte eenig Meel by, om het tot de dikte van een Papje te maaken, dat tusſchen een dun linne doekje gedaan en warm op het Voorhooft gelegd, en om de drie uuren ververſcht werd, een ongemeenen dienſt deed; waar by ik in andere gelegenheden van buitengewoone Hoofdpynen ook menigmaal een gewenschte vrucht gehad heb; ook voor my zelve in myn eigen Perſoon: ofte ook wel een ſtooving van den *Sp. Mind* & *Sp. Vini* aa part. æq. warm met vier dubbele doeken, of een wolle Lap, daar in nat gemaakt, aan gelegd.

(11) Die Walgingen en Braakingen hadden, gaf ik in plaats van een *Vomitiv*, anders niet af te keuren, een zacht *Purgans* (1), 't welk ik dan

dan naar omstandigheden wel eens herhaalde, en op de Maag een *Ceratum* van de *Theriaca Andromachi* met vrucht liet leggen.

(12) Die in de Ledematen na de bedaaring der Ziekte styf werden, gelyk dat by zeer veelen plaats had, en zuchtige zwellingen kreegen in Armen en Beenen; liet ik die wasschen en wryven met den *Sp. Vini Camphor.* en gelastte een Voetbad van warm Zee-water met Zemelen daar in gekookt; om 'er nu en dan maar eens gebruik van te maaken; vermits een aanhoudend gebruik daar van eer de zuchtige Zwellingen doet vermeerderen dan verminderen: doch in deze gevallen waren die Voetbaden van nut. Deze Lyderen met zuchtige Zwellingen werden in 't gemeen zeer heesch, voor welken ik een verzachtend en bevochtigend *Decoct.* liet gebruiken, uit de *Rad. Althææ*, *Liquir. Sem. Cydon.* en *Hord. perlat.* dat mede voldeed.

COROLLARIA.

Uit de Beschryving dezer geregeerd hebbende KEEL-ONTSTEEKING, met derzelver Verschynsels, Gevolgen, Geneeswyze en Uiteinde, blykt:

1. Dat deze Ziekte eene in ons Land ongewoone Ziekte zy geweest; en wel van eenen besmettenden aart; want, daar zy in één Huishouden viel, ging ze vervolgens over van den eenen tot den anderen, zoo dat ook die ze bezochten en behandelden besmet wierden: dezelve wandelde niet alleen een gantschen Polder door, maar verspreidde zich elders in het Eiland.

2. Uit de Besmetting, Algemeenheid en Verspreidenheid derzelve, kan men ook opmaaken, dat 'er eene algemeene en wel eene van buiten aankomende oorzaak moet plaats gehad hebben; dan, of die in dit geval, als eene *Epidemie*, ook zoude kunnen gezocht en gevonden worden, in de natuurlyke Gesteldheid van het Land, of wel in eene besmette Lucht alleen, of wel in beiden te gelyk, durve ik niet zeker bepaalen; ik wil liefst, onder verbetering, veronderstellen dat die oorzaaken kunnen samen gaan en samen werken. Schoon nu deze Ziekte wel geen eigentlyke Landziekte is, zoude daarom de natuurlyke Gesteldheid des Lands niet veel tot de natuurlyke oorzaak hebben kunnen toebrengen? wanneer men aanmerkt, dat de onreine en vunse uitwaasemingen van Poelen en modderige Waterleidingen, als anders, en hier en daar Darink en Karrevelden, zoo als in den Noordschen Polder gevonden worden; als mede de vlugge olieachtige uitwaasemingen uit de Boeren Mestputten, die in den Winter met het Stallen van Paarden en Koeien dan dagelyks aangroeien, tot den Dampkring opklimmen en daar in werden opgehouden, en naar maate de Dampkring dik en zwaar is, gelyk in den Winter, wanneer deze Keel-Ziekte in gemelden Polder plaats had, dan ook meerder Dampen en uitwaasemingen komt op te houden, en alzoo eene nadeelige hoedanigheid voor de gezondheid bekomt. Heeft nu de Dampkring zeer veel invloed op het Menschelyke Lichaam, zoo deeltze daar aan ook mede, alle die opgehoopte onreine vunse uitwaasemingen; en naar maate dat derzelver aart scherp en kwaadaartig is, de vochten dermaate aanprikkelen, dat ze scherpe en kwaad-

kwaadaartige Ziekten veroorzaaken: hier toe kan men ook brengen (met relatie tot dezen Polder) dat dezelve aan den Zuid West kant met geene hooge en digte Boomgewasſen omcingeld is, maar alleen met eenen Zeedyk, van welken kant NB. de Ziekte juist eerſt is begonnen, en in dien omtrek lange is blyven hangen, eer zy zich verder verſpreidde: maar de Hofſtede, alwaar de Ziekte het laatſte viel, ligt meer Noord-waards van den Polder, een goed quartier uurs van den Zeedyk, alwaar een groot *Boſch* ligt, tusſchen den Zeedyk en de Hofſtede, waar mede dezelve aan de Zuid Weſt zyde is beſchut, en aan de Noordzyde door een beplant en binnens-Dyks met hooge opgaande Boomen, (nu eerſt geroeid;) door welke beſchutting deze Hofſtede waarſchynelyk tot op het laatſte is vry gebleeven. — De oorzaaken dezer Ziekte dus beſchouwd, zoude men die dan niet, deels tot de Natuurlyke Geſteldheid des Lands konnen brengen; en deels tot eene beſmette Lucht? gemerkt deze beide oorzaaken wel onderſcheiden, maar niet afgeſcheiden van elkanderen zyn; want daar de Dampkring de uitwaasſemingen ontfangt en ophoudt, moet de eigentlyk genoemde Lucht, dieze in zich bevat, beſmetten. Dus eindige ik deze aanmerking met myn eerſt veronderſtelde, dat die oorzaaken konnen ſamen gaan, en ſamen gelyktydig werken; zoo, dat de eene oorzaak behulpig is aan de andere. Waar uit men dit algemeen gevolg zou konnen afleiden; dat zulks ook in opzichte van alle *Epidemien*, in wat Landen, en op wat tyd van 't Jaar die ook regeeren, kon plaats hebben; en na dat de verſchillende uitwaaſ-

ſemingen zyn, welke onderſcheiden zullen weezen naar de onderſcheidene Landſtreken, zoo zou men, onder meer andere natuurlyke oorzaaken, die doch zeer verborgen konnen zyn, dit mede als eene natuurlyke oorzaak konnen aanmerken, van de verſcheidene Verſchynſelen, die men ſomtyds waarneemt in een en dezelfde *Epidemie;* doch met meerder grond kan men zulks veronderſtellen van de eigentlyke Landziekten.

3. Uit de gevolgen dezer Ziekte is ook af te leiden dat de zondigende Stoffe zeer ſcherp en van een invreetenden aart moet geweeſt zyn; dat ze niet alleen ſtinkende en moeielyke zweeren in de *Parotides* veroorzaakte, en hier en daar *Gangræna*, maar zelfs de harde deelen aantaſtte, zoo als 't toeval van het *Panaritium* in de jongſte Dochter van het eerſte beſmette Huishouden aantoont.

4. Uit de toegediende Middelen, volgens de opgegevene *Formulæ*, die voor het meerendeel van een heeten en bederf wederſtaanden aart zyn, en uit de gelukkige gevolgen blykt, dat dezelve in dit ſoort van Keel-Ontſteeking niet tegenſtrydig, maar recht gepaſt geweeſt zyn; en dus, daar in te achten boven de Verkoelende, zoo als de ervaring hier leerde. De Voorſchriften in HUXHAMS *Verhandelinge* over ſoortgelyke kwaadaartige en beſmettende *Keel-Ontſteeking* van 1752, in ENGELAND gebruikt, welke van gelyken aart zyn, bevestigen zulks ook mede. Ik erinnere my thans zeker aanmerkelyk geval, geplaatſt in de *Hollandſche Histori-*

torische Courant van den 19 *July* 1764, door my te dier tyd aangeteekend, waar uit mede blykt, dat heete Middelen in heete brandende besmette Ziekten, van eene verwonderlyke uitwerking konnen zyn; welk ik niet onvoegzaam achtte om hier te plaatsen, het zelve luidt woordelyk aldus: „ Parys den 14 *July*, dezer dagen
„ is het volgende zonderlinge geval gebeurd.
„ De Heer De Cluny de Nuis, *Intendant*
„ van St. Domingo, van den Koning verlof
„ bekomen hebbende om naar Vrankryk te
„ rug te komen ter regulering van eenige Fa-
„ milie zaaken, had 't ongeluk op het Schip
„ ziek te worden; zyne Ziekte openbaarde
„ zich met een onverdraagelyken stank, die
„ door de Heelmeesters als een Kenmerk van
„ de Pest werd aangemerkt; de *Equipagie* van
„ het Schip bevond zich in den uitterften angst
„ en ontsteltenis; een Raad-Vergadering werd
„ belegd, en men resolveerde, dat men ten
„ einde zich van de besmetting te bevryden,
„ de Heer De Cluny in Zee zoude smyten:
„ die *Intendant* hoorde zyne Dood-vonnis met
„ bedaardheid aan, en keurde de voorzorg der
„ Equipagie goed, doch verzocht 24 uuren tyd
„ om zich ter Dood te bereiden, en eischte
„ een Pint Brandewyn, dewelke hy by tus-
„ schenpoozingen uitdronk; 't geen van die
„ uitwerkinge was, dat Hy een brandende
„ Koorts kreeg, verzeld van eene verschrik-
„ kelyke uitbotting van de Kinderpokjes, ver-
„ mengd met Purperkoorts: eene zoo spoedige
„ verandering stelde de Equipagie gerust, men
„ droeg behoorlyke zorge voor den Zieken,
„ en de Heer De Cluny is in een volmaak-
„ te gezondheid aan land gestapt. Dus verre

 dat

dat verhaal! —— Verdient dit geval geen opmerking?

Wat nu de Aderlaatingen, waar door men het Bloed verkoelt, in dit ſoort van Keel-Ontſteeking betreft, heeft de ervaring hier ook geleeraard, dat dezelve eer ſchadelyk, dan voordeelig zyn. ——

Althans de drie eerſte Voorwerpen, in welken de Ziekte in haar begin het zwaarſte gewoed heeft, zyn Adergelaaten; doch deze zyn overleeden. Het laatſte Huishouden daar het kwaad gelykelyk woedde als in het eerſte, zyn geene Aderlaatingen gedaan; ook niet aan die geenen, die tusſchen beiden geweeſt zyn; welke alle radicaal herſteld zyn. Het afgetapte bloed van de drie eerſte Voorwerpen, was ook niet dik nog ontſteeken; in tegendeel was het dun en groenachtig, en het *craſſamentum* als hoog donkere *Rob Sambuci:* dan, ſchoon de ervaring hier pleit tegen de Aderlaatingen in dit geval, konden 'er echter omſtandigheden plaats gehad hebben, waarom dezelve nuttig kon zyn; voor al in ſterke bloedryke Lichaamen; en zoo 'er benaauwdheid op de Borſt en moeielyke Ademhaaling plaats had, welke ik ook wel beſpeurd heb: doch in dien tyd een mogelyk al te ſterk wantrouwen, voor de Aderlaating opgevat hebbende, liet ik die na, maar verdubbelde dan wel eens de gifte van den *Sp. Mind.* waar op in 't gemeen verligting volgde, en dus alles zeer wel afliep zonder Aderlaating.

Eindelyk blykt ook uit deze Beſchryvinge, dat de Keel-Ontſteeking met haare gevolgen aller-

allerhevigst gewoed heeft op de Hofsteden, daar zy het eerst, en daar zy het laatst gevallen is: deze Hofsteden staan ongeveer een quart uur van elkanderen. De oorzaak van meerdere kwaadaartigheid op de eerste Hofstede, heb ik toegeschreeven aan de ligging der Lyderen in Steene verwulfde Bedsteden die zeer vochtig waren: waar in ik zelve by gelegenheid dat de Huisbaas een gesphaceleerd been had, doch in laater tyd, waar aan Hy overleed, wegens zeer slecht weder om naar Huis te keeren, daar bleef overnachten; en dus in een van die Bedsteden myn rust moest neemen. Maar naauwelyks had ik hier in gelegen, of bemerkte, niet tegenstaande de anders zindelyke Menschen, een vunsen bedorven reuk, en een weinig daar na eene koude als ys op myn Hoofd vallen; ik liet myne oogen rond dat verwulfde gaan, en zag dat de droppels water 'er aanhingen; des anderendaags vond ik my zeer *Rheumatik* en Verkouden; waarschynelyk heeft de vochtigheid van die verwulven veel invloed gehad op de drie Lyders, die overleeden zyn, waar door de uitwaasseming is belet geworden, en dus hunne Ziekte meer kwaadaartig geweest is, dan van de andere Huisgenooten, die NB. ter dier tyd op-gemaakte Legerbedden hadden, en ook als van andere Huisgezinnen, daar 'er zulke Bedsteden niet waren. Hier by merk ik ook nog aan de al te groote en verkeerde netheid, die in dat Huis plaats had; want men schuurde, gezond zynde, genoegzaam dagelyks 't Vertrek, en hielt de Deuren en Vengsters meestyds geslooten, zonder luchten, met oogmerk om voor het gezicht een fraaie roode Vloer te hebben, wat

grilligheden! ten koste van de zoo hoog te schattene gezondheid, die 'er de Huisgenooten menigmaal hebben door verlooren.

Betreffende nu de oorzaak der meerdere kwaadaartigheid op de laatste Hofstede, schryf ik dezelve toe, aan het Nieuwe Huis dat even opgebouwd was, daar wel geene verwulfde Bedsteden waren, maar echter aan de eene zyde en aan 't Hoofd einde muur, en voorts de heele vernieuwde opmetseling van het Huis. Ik erinnere my over vele Jaaren van een Landman even buiten MAARTENSDYK, die zyn Huis afbrak en een nieuw opzette, dewelke zoo lang met zyn Huis-gezin in de Schuur logeêrde; maar zoo ras was het Huis nog niet opgemaakt, of hy nam 'er zyn intrek in; en alle die Lieden werden 'er niet alleen ziek in, maar kreegen eene waare Rotkoorts, daar zy nog van herstelden; maar lange bleeven kwellen. Dus ziet men hoe nadeelig verwulfde Bedsteden en nieuwe Gebouwen voor de Gezondheid zyn, als ook het veel schuuren en nat maaken van de Huizen, en dezelve by goed droog weêr niet genoegzaam te laaten luchten, op dat 'er een frissche wind door speele.

Wenschelyk ware het, dat de Landzaten en Dorpelingen, die zulke Slaapsteden hebben, die hier en daar nog gevonden worden, dezelve veranderden in houtene Bedsteden; en by vernieuwing van hunne Huizen, is 't mogelyk, eenigen tyd, onbewoond lieten, en zorg droegen, dat 'er dagelyks een frissche Wind doorspeelde, tot de nieuwe Metseling een bekwaame droog-

droogte bekomen had; en dat men in 't gemeen bedacht ware, om de Huizen veel te luchten, en zoo min mogelyk nat te maaken; 't geen onder meer andere oorzaaken, ook wel als een mede helpende mag aangemerkt worden, welke de uitwaasseming des Lichaams belet, en waar door men de *Catarrhale* Ziekten helpt bevorderen: werd dit recht begreepen en geloofd van de zindelyke, anders daar in pryswaardige *Sexe* in 't gemeen, mogelyk datze zich voor het overtollige nat maaken van haare Huizen, voor al in den Winter, wat meer zoude wachten.

BERICHT

BERICHT,

AANGAANDE DE ZIEKTEN TE

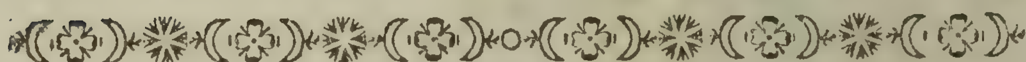
BERGEN OP DEN ZOOM,

Over het Jaar 1780,

DOOR DEN HEER

CHRISTIAAN DE NEVE,

Med. Doct. &c.

Weinige Jaaren zyn in deze Stad aanmerkelyk, wegens groot aantal van *Epidemische* Ziekten: zeer zeldzaam wordt een Jaar waargenoomen, als het Jaar 1779, in welk Jaar zeker de Ziekten, ten aanzien van derzelver hoeveelheid, buiten gewoon veel geweest zyn: het *Garnizoen* zelve ondervindt hier doorgaande zoo weinig Zieken, als in eenig *Garnizoen* van dezen Staat: wel is waar dat Dr. John Pringle *on the Diseases of the Army*, de gezondheid dezer plaats in 't midden stelt, tusschen Zeeland en Maastricht; zeggende: van de Luchtsgesteldheid, Ch. 7. pag. 59. of the third edition, ,, *the air, though not so moist as that in Zealand,* ,, *was less pure than about Maestricht*". En deze naauwkeurige Waarneemer der Ziekten in de byzondere Luchtsgesteldheden, laat hier aanstonds opvolgen deszelfs bevinding ten aanzien der Ziekten; ,, *the sicknes was in the same pro-* ,, *portion, being, both in kind and violence, of a* ,, *middle degree between what prevailed, in thes*

,, *two*

„ *two places: that is, the fevres were as musch*
„ *below the rage of those in Zealand, as they were*
„ *above the mild remitting ones of the Camp.*" Maar deeze waarneeming is genoomen uit de bevinding van drie *Battaillons*, die in 't Jaar 1747, niet in de Stad Garnizoen gehouden hebben, maar gecampeerd zyn geweest in de Linie buiten deze Stad; vergeleeken met vier *Bataillons*, in dat zelfde Jaar geplaast geweest in ZEELAND; en nog een ander gedeelte van de *Engelsche Armée*, in en omstreeks MAASTRICHT: maar de landstreek binnen deze Linie, waar deze drie *Battaillons* in dat Jaar gecampeerd hebben gelegen, is zeker zoo gunstig niet voor de gezondheid, als wel de gelegenheid dezer Stad zelve; hebbende aan de Oostzyde eenige Plassen, en Moerasgronden, de *Melanen* genaamd, en aan de West en Zuidwest zyde, laag Polder-land, en daar op volgende Slyken en Schorren van de Rivier de Oosterschelde: daar de gemelde Plassen en Moerasgronden, van de gelegenheid dezer Stad zyn afgescheiden, door hoog zandig Bouwland, ten Noorden dezer Stad gelegen: [*].

De Doorgaande Ziekten in deze Stad met oplettenheid nagaande, zoo leert hier, voor zoo verre by my wordt opgemerkt, de gewoone bevinding: dat dit op de gevoeglykste wyze geschiedt met het Jaar te verdeelen in Vyf Tydperken; verbindende de Maand *December* van 't voorgaande Jaar, met de Maand *January* van het volgende, voor het Eerste Tydperk: De Maanden *February*,

[*] Vergeleeken met het *Bericht* van 1779, bl. 167.

February, *Maart* en *April* voor het Tweede: *Mei*, *Juny* en *July* voor het Derde: *Augustus* en *September*, voor het Vierde: *October* en *November* voor het Vyfde of laatste Tydperk. — Ingevolge van deze voorgestelde verdeeling zyn de Ziekten in deze Stad by my waargenoomen, over 't Jaar 1780, bevonden, als volgt: behalven voortduurende Sleepende Ziekten, als Longteering, Waterzuchtigen, Aamborstigheid enz. in het Eerste Tydperk, eenige weinige van het afgeloopene Jaar 1779, nog overgebleevene *Obstructiones hepaticæ & glandularum abdominalium*, *Febres intermittentes quartanæ*; eenige Ontsteekingziekten, als Long-ontsteeking, Zyde-weê, Hoest, en Zinking-koortsen. Van de laatstgenoemde was eene byzonderheid onder myne behandeling: een Dochter, oud 25 Jaaren, had eene *Febris catarrhalis remittens*, met pynen in alle de Leden en zeer zwaare Hooftpyn; op den zevenden dag ontstond eene sterke Neusbloeding, zynde nooit te vooren, gelyk ook tot heden toe nooit na deze Ziekte, aan eenige Neusbloeding onderhevig, en deszelfs *Menstruatio* ook altyd, zoo voor, als na de Ziekte, wel geregeld geweest; deze Neusbloeding vervolgde geregeld over den anderen dag tot vyf-maal toe, telkens met verligting der Koorts, der leden en hooftpyn; na de laatste Neusbloeding hield de Koorts geheel op, ook waren alle pynen geweeken, en 'er bleef alleen zwakheid over, welke al spoedig hersteld werd, onder het gebruik van het *Decoctum Corticis Peruviani*; by de eerste en tweede Neusbloeding had ik eene Aderlaating gevoegd, doch ziende dit over den anderen dag regelmaat aanhouden, zag ik van het Aderlaaten af, best oordeelende de natuur in deze ontlasting,

ting, vry zonder door konst 'er af, of toe te doen, te laaten werken; wyl al dikwyls in sommige Ziekten, de goede natuur deze, of geene werkingen en ontlastingen ter redding van Ziekten noodzaakelyk inricht; en al is in dit geval de rede wel eenigszins nategaan, zoo gebeurt dit nochtans zeer dikwyls, dat de reden waarom de natuur zoo, en niet anders werkt, voor den allerdoorzichtigsten Geneeskundigen onbegrypelyk zyn: zonder nochtans alles goed te keuren wat Dr. WILLIAM SMITH, over het beschouwende Deel der Geneeskunde redeneert, zoo vinde ik het gezegde eigenaartig in deszelfs werk, *Nature studied, with a view to preserve and restore health.* Chap. VI. pag. 89. „ *Whatever „ others may think, y am fully persuaded thad the „ secret operations of nature are better illustrated by „ the manifest light of fact and experience, than from „ any dazling theory of the most brilliant imagina„ tion; these alone can direct us safely in our re„ searches, while the latter, like an ignis fatuus, „ will mislead us if we depend too much upon such „ illusions.*

Hoe dwaas en verkeerd handelen veelen, en stellen de wederverwerving van derzelver verloorenen allerdierbaarsten schat, de gezondheid, in de waagschaale, een *Doctor*, of *Professor* eenmaal raadpleegende, en op dien ontfangen raad, wel vooral in Sleepende Ziekten voortgaande, zonder het daaglyks bezoek van een des kundigen te genieten; terwyl al dikwyls de natuur, voor onkundige onmerkbaare verrichtingen, of werkingen ter geneezinge der Ziekten ingericht, welke als dan zeer ligtelyk kunnen worden gedwarsboomd door het blyven vervolgen

van

van eenen in vroegere tyden ontfangenen goeden raad; en deze of geene goede werking der natuur eenmaal belet geworden zynde, hervatten zich somtyds nooit weder; dus zoo ergens, geldt hier: *Fronte capillata, post est occasio calva.*

In het tweede Tydperk waren de Ziekten; behalven de nog Sleepende Ziekten, en Derdendaagsche-koortsen, waar van 'er veele op het laatste van dit Tydperk herstelden, het Roodvonk, Roos, roosachtige Keel-ontsteekingen, Tusschenpoozende Anderendaagsche en Alledaagsche Voorjaars-koortsen, van geen kwaaden aart, zeer weinige Ontsteeking-ziekten. In het Derde Tydperk: byna geen andere Ziekten, als *Morbi chronici* van verscheidenen aart, zoo als men ten allen tyde vindt, behalven deze *Febres ephemeræ* van goeden aart. In het Vierde Tydperk: eenige *Febres continuæ, remittentes & intermittentes, quotidianæ & tertianæ;* eenige van eenen galachtigen aart, en andere alleen uit belette ongevoelige uitwaasseming veroorzaakt. Ik kan hier wederom niet nalaaten, eene byzonderheid te melden van eene *Febris intermittens quotidiana,* op het einde van dit Tydperk my voorgekomen, eindigende in het laatste gedeelte van het Vyfde Tydperk, na een sterke kwyling. Den 28en *September* 1780, komt onder myne behandeling, een Borger Dochter van deugdzaam en zeedig gedrag, oud 18 Jaaren, met eene *Febris intermittens quotidiana;* het eerste dat door my daar tegen wierd aangewend, was onder het voorschrift van een gepast diëet, het daaglyks gebruik van *Mixturæ salinæ aperientes, diaphoresin promoventes;* en hier mede voortgaande tot den 7en *October*, in welken tusschen tyd de Koortsen wel daaglyks ein-

eindigden in een goed zweet, doch echter voortduurende met derzelver aanvallen, op den zelfden tyd en dezelfde geregeldheid, zonder eenigszins te verminderen, komt by my in bedenking, of 'er ook Wormen in de eerste wegen mogten huisvesten: ingevolge deze *Indicatie*, uit dit verdachte *indicans* afgeleid, zoo bezorgde ik haar eenige Wormpoedertjes, by my gemeenlyk tegen de Wormen in gebruik, zelfs tot by teedere Jonge Kinderen; en by welkers gebruik nooit het minste voorteeken van *salivatie* gezien is; veel min eene kwyling zelve: gelyk ook deze kwyling hier op volgende, door niemand met reden, aan dat gebruik zal kunnen worden toegeschreeven: om dit nu des te beter te kunnen beoordeelen, zal hier volgen de descriptie van myne provisie, van dit by my in gebruik zynde Worm-middel, waar van ik gemeenlyk twee maal 's daags, 's morgens nuchteren, en 's avonds om zes uuren, een poedertje van 35 grein, of wel 2 scrupels gewigt laat gebruiken:

℞ *Rasuræ Stanni* Lib. j.
Mercurii vivi ℥iv.
Contundendo & triturando F. *Amalgama*
in Pulv. subtil. cui adde
Rad. Rhei elect. ℥iv.
& accurate mistis
F. Pulvis.

Van deze had zy daaglyks op de voorgemelde tyden, twee poedertjes gebruikt, ieder van 35 greinen, sedert den 7^en^ *October*, tot den 11^en^ dito, op welken dag ik haar tandvleesch zeer gezwollen vond, den adem zeer ruikende, met

eene beginnende kwyling; alles met voorteekenen van eene ſterke te verwachtene *ſalivatie.* Dit alles by my aangemerkt wordende, als eene heilzaame pooging der natuur, om zich langs dezen weg van de ziekmaakende ſtoffe te ontdoen, zoo diende ik haar toen alleen een bevochtigend, verzachtend, zuiverend en bederfwederſtaande Mondſpoelſel toe; beval tot gewoonen drank, het Garſtewater aan, en alleen zachte en welvoedende Melkſpyzen ter voedinge. Onder deze behandeling volgde daaglyks eene zeer overvloedige kwyling, die voort bleef duuren tot het laatſte van *October;* neemende de Koortſen dagelyks af, tot dat dezelve op het laatſte geheel agter bleeven: „ *Natura ipſa ſibi per* „ *ſe, non ex conſilio, notiones ad actiones obeundas invenit, a nullo quidem edocta natura, citraque diſciplinam ea, quæ conveniunt efficit.*" HIPPOCRATES de *Morbis vulg.* „ *natura ſui iuris eſt, nec ingeniis addicta* „ *noſtris, ſuosque motus occultos peragit, ut nulla* „ *alia via facilius, quam per obſervationum experientiam, rationi junctam inveſtigari queat.* Zelfs de *podagra.* 'Er was nu alleen nog overig verlooren eetluſt met zwakheid; als wanneer my beſt dacht den Stoelgang wyders met zachte Buikopenende-middelen te bevorderen; en vervolgens de herſtelling te beſluiten, met het gebruik van den *Cortex;* dat dan ook zeer voorſpoedig van een goeden uitſlag was, en de volkomene herſtelling in 't begin van *November* bewerkte [*]. In

[*] Zonder in eenig, veel min beſlisſend onderzoek te treeden, in hoe verre de *Mercurius* hier onder werkzaam hebbe konnen zyn, dan wel niet, kan het mogelyk in het voorbygaan niet ondienſtig weezen aan te merken, hoe in deze Luchtſtreek ſommige dagelykſche Koortſen, vooral de *Febres*

LIJST der GEDOOPTEN, HUWELYKEN en OVERLEEDENEN, van de Inwoonders der Stad BERGEN OP DEN ZOOM; mitsgaders de Sterkte van het *Garnizoen* derzelver Stad over den Jaare 1780.

	Jan.	Febr.	Maart.	April.	Mei.	Juny.	July.	Aug.	Sept.	Octob.	Nov.	Dec.	Totaal.
Teering.	2	1	1	4	4	3		1		3	1	2	22
Verval van Krachten.	3	2	1	1		1	2				1	2	13
Water en Teering.	2		1			1	1						5
Borstziekte.	4	1	3	2					2	1	2	1	16
Inflamatie in de Keel.	1												1
Water.	2	1	1		1			1					6
Pleuris.	1	1			1	1	1		1	1	2	1	10
Koortsen.	3	2	3	2				1	3	2	5	2	23
Stuipen.	1	1	2	1	2	2	3	2	2	2	1	4	23
Verzweering in de Long.	1												1
Kwaade Keel.		1											1
Vallende Ziekte.			1										1
't Zuur.			1										1
Verkoudheid.			1										1
Beroerte.			1										1
Miskraam.				1									1
Spanning.				1									1
Dood Geboren.					1	1			1	1			4
Kramp in de Ingewanden.							1						1
Afgang.								1			1		2
Verzweering in de Nieren.								1					1
Halziekte.								1		1			2
Verdronken.									1				1
Onbekend.	2	1					2		3				8
Aan een Val.	1												1
Maagziekte.									1	1			2
Rotkoorts.										1			1
Jigt pynen in 't Hoofd en Koortsen.											1		1
Dolle Koortsen.											1		1
Kwynende Ziekte.											1		1
Uitdroogende Galkoorts.											1		1
Verstopping met Hartklopping.											1		1
Subit Overleeden.												2	2
Totaal.	23	11	16	12	9	9	10	8	14	13	18	14	157

	Mans.	Vrouwen.	Jongmans.	Jonge Dochters.	Kinderen.	Totaal.
January.	5	4	3	4	7	23
February.	2	0	2	4	3	11
Maart.	2	5	2	1	6	16
April.	0	3	2	3	4	12
Mei.	2	1	1	0	5	9
Juny.	1	1	2	1	4	9
July.	0	1	3	2	4	10
Augustus.	3	1	0	0	4	8
September.	1	2	4	1	6	14
October.	3	3	0	0	7	13
November.	2	4	6	2	4	18
December.	4	1	1	1	7	14
Totaal.	25	26	26	19	61	157

De Sterkte van het *Garnizoen*.
Zie 1ste Deels, 2e Stuk, Pag. 182 en 183.

Getrouwden in de Gereformeerde Nederduitsche Kerk.
51 Paar.

Gedoopte Kinderen in dezelve Kerk.

Jongens . . 31
Meisjes . . 20

51

Getrouwden in de Walsche Kerk.
2 Paar.

Gedoopte Kinderen in dezelve
Geen.

Getrouwden op het Stadhuis.
Geen.

Gedoopte Kinderen by de Lutersche Gemeente.

Jongens . . 6
Meisjes . . 1

7

Gedoopte Kinderen by de Roomsche Gemeente.

Jongens . . 75
Meisjes . . 59

134

In het Vyfde, of laatſte Tydperk: behalven de de nog niet herſtelden van de voorige tyds afdeeling, eenige Ontſteeking-ziekten; als Zydeweê; Long-ontſteeking; en eenige Tusſchenpoozende Najaars-koortſen, Zinking- en Rooskoortſen; alle nochtans van geen kwaadaartige natuur. Het ſpreekt van zelve, dat alle deze Waarneemingen, niet kunnen worden opgevat, als van de eene tyds-afdeeling in de andere, op eenen zet, en ſprong; maar dat het einde van het voorgaande Tydperk, min of meer eindigt in het begin van het Volgende, & *vice verſa*; het begin van het volgende, wel eens aanvangt, op het uiteinde van het voorgaande.

Febres catarrhales, niet ongewoon zyn met ſterke kwylingen te ſcheiden. Vergeleeken met de *Hiſtoria Conſtitution. Epidemicæ Verminoſæ* &c. p. 242, 243. De *Prysverhandeling*, bl. 136, 137, 138. in de noot. En met opzicht tot de *Verhandelingen dezer Societeit*. Het III. Hoofdſt. *van de Geneezing der Ziekten*, in het *Vervolg* van het IV. Stuk voorkomende, bl. 140. als mede met het *Bericht* van ST. MAARTENSDYK, bl. 73.]

TANTUM.

KORT BERICHT

VAN HET BELOOP DER ZIEKTEN IN DEN

OUDEN-BOSCH,

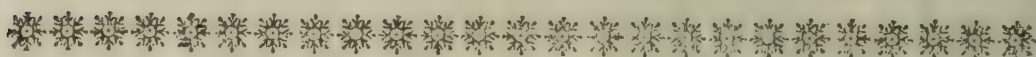
In het Jaar 1780,

DOOR DEN HEER

AD. VINGERHOEDTS,

Med. Doct. [*].

Het Jaar 1780, nam zyn begin met *catarrhale*-Ziekten: want men vernam veele ontsteekene Zinkings-koortsen, Zinkingachtige bastaard

HISTORIA ET DECURSUS

MORBORUM

Anni 1780,

IN MUNICIPIO

VETERI-BUSCENSI,

(AUTORE

AD. VINGERHOEDTS,

Medico.)

Annus Domini 1780, initium duxit ab affectionibus catarrhalibus: frequentes enim fuere Febres Catarrhales inflam-

[*] Men heeft dit *Artikel*, als tot het *Marquizaat* behoorende, onmiddelyk agter het zelve geplaatst.]

taard Zydeweên, Zinking-ziekten, ontsteekene Keel-ziekten, Hoesten, Heeschheden en Verkouwdheden; welke door eene openende en waterafdryvende Geneeswyze tegen de ontsteeking, herhaalde Aderlaatingen, Middelslachtige Zouten, voornamelyk uit Salpeter, verzachtende warme Dranken, en zachte Buikopenende-middelen geneezen werden. Het afgetapte bloed vertoonde bestendig eene dikke ontsteekene korst.

De Dagelyksche en Anderendaagsche tusschenpoozende-Koortsen, die in deezen tyd ontstonden, genazen gemakkelyk door verbeterende middelen.

De Galkoortsen, welke zich in 't midden van den Zomer vertoonden, waren niet zeer menigvuldig, doch de meeste rotachtig, met eene ligte huivering, dikwyls denzelfden dag wederkeerende, aanvallende; van den beginne waren zy met groot verval van krachten, hooggaande benaauwdheid voor het hart, walging, overgeeven,

flammatoriæ, Pluritides spuriæ catarrhales, Rheumatismi, Anginæ inflammatoriæ, Tusses, Raucedines & Coryzæ; quæ methodo Antiphlogistica, Aperiente, Diuretica, Venæ sectione pluries reiterata, Salibus mediis, Nitrosis præcipuè, potu calido Emollienti, Purgantibus Eccoproticis, curabantur: sanguisque eductus constanter exhibuit crustam sic dictam inflammatoriam admodum densam.

Eodemque hoc tempore exortæ Febres quotidianæ Tertianæque intermittentes, Corrigentibus facile sanandæ.

Æstatis vero medio, natæ Febres biliosæ, non admodum frequentes, ast plurimæ putridæ, à leniori frigore, sæpius de die recurrente, incipientes; cum magnâ ab initio Virium prostratione, Præcordiorum anxietate summâ, Nausea, Vomitu, Oris amarore & fœtore, Linguâ muco flavo vel levi-

ven, en bitteren en ſtinkenden ſmaak in den Mond verzeld; de Tong was met eene geele, of ligt groene korſt bezet; en gepaard met pyn in 't Hoofd, voor 't Hart en in de Lenden; het Aangezicht was bleek geel, of lood kleurig, de Pols rad en ongelyk, de Pis citroenverwig, gelyk aan gezonde, zonder zetſel; welke gevolgd werden van zacht zweeten en grooten dorſt: ſommigen kreegen 'er het Gal-boort, met verligting der Toevallen, by.

De Aanwyzingen waren, (volgens de leiding der Natuur zelve,) de vergaaring van de rottige Galſtoffen in beweeging gebragt, te ontlaſten; en het overgebleevene te verbeteren, te verdunnen, los te maaken en naar buiten te brengen; 't welk door ontlaſtende middelen van boven en van onderen, ſomtyds meer dan eens herhaald, uit den Braakwynſteen, tot 2 of 3 greinen, in de gedaante van een Pil, of Slikdrankje, of wel op deze wyze, ℞ *Tartari emetici* gr. vi. vel viij. met *Aq. fontan.* ℥vj. vel ℥viij. gemengd, en met

leviter viridescenti obducta, Capitis, Præcordiorum & Lumborum dolore, facie pallido flavâ vel pumblea, cum pulsu debili, frequenti & inæquali, Urina coloris citrini, inſtar ſanæ, ſine ſedimento, ſudoribus lenioribus, ſiti magna; quibusdam accescit Cholera biliofa, cum ſymptomatum allevatione.

Indicatio fuit (Naturâ viam præmonſtrante) fomitem bilioſo-putridum, mobilem factum, evacuare, reſiduum corrigere, attenuare mobile reddere, denuoque foras ejicere; hocque Emetico-catharticis, pluries quandoque reiteratis, ex *Tartaro Emetico* ad gr. ij. v. iij, vel in formam pillulæ unius, vel hauſtus, vel adhibitis *Tartari Emetici* gr. vi. vel viij, cum *Aq. font.* ℥vi. v. viij. mixtis, addito *Syr.* que-

met eenige Siroop zoet gemaakt, b. v. *Syr. Papav. rhœad.* of *Capillor. ven.* by tusschenpoozen en om het quartier uurs een lepel daar van gegeeven, tot 'er daadelyk overgeeven op volgde, verricht werd. Of ik nam den Braakwynsteen alleen, of met het Poeder van den Braakwortel vereenigd tot een Drankje; terwyl ik onder het overgeeven eene meerdere veelheid vochts, als van zoete Wei, of laauw Water liet drinken, en alzoo eene groote menigte goore olieachtige groene en zeer scherpe gal, met verligting van boven en van onderen uitdreef. De overgebleevene stoffen ontlaste ik door Buikzuiverendemiddelen uit *Tamarinden*, *Rhabarber*, *Sal. polychrest*, Room van Wynsteen, *Diagridium* en Senebladen bestaande, op verscheidene wyzen en tot onderscheidene veelheid vereenigd, en naar de verschillende gesteldheid der onderwerpen toegediend; wel meest om den anderen dag, en tot die gifte, dat 'er 3, of 4 ontlastingen op volgden; indien de krachten zulks toelieten, en de aanweezende Toevallen te kennen gaven, dat 'er nog vuile stoffen in de eerste wegen huisvesten.

Op

quodam edulcoranti, ut v. g. *Papav. rhœad. Capill. ven.* per epicrasin, ad singulam horæ quadrantem, ad cochlear unum, adhibitis, donec insequeretur vomitus; vel sumpsi *Tartarum Emeticum* solum, aut cum pulvere *Rad. Ipecacuanhæ* maritatum, in haustus formam, cum majori inter vomendum vehiculo; Sero nempe Lactis ebutyrati, vel Aqua tepida, unde magna quantitas fomitis rancido-oleoso-biliosi viridescentis acerrimi, cum euphoria, gula anoque prorumpebat; reliqua Purgantibus eduxi Catharticis, ex *Tamarindis*, *Rheo*, *Sale Polychresto*, *Cremore Tartari*, *Diagrydio*, *Pulv. Fol. Sennæ*, variis formis & quantitate mixtis, pro subjecto vario, varie adhibui, & alternis quidem præcipuè diebus, eâ quantitate ut tres, quatuorve sedes sequerentur, si vires ferrent, & symptomata, sordida adhucdum primis viis inhærere, indicarent.

Op de tusſchen beide dagen gaf ik, wanneer de ſtof ter ontlaſting nog niet tot behoorlyke rypheid gekomen ware, verfrisſchende zuure Koeldranken, uit gemeen water, Geleien van Moerbezien, Aalbezien en Berberisſen, Siroop van Citroenen enz. met *Sal. polychreſt*, herbooren Wynſteen-zout, bladwyze Aarde van Wynſteen, en Sappen van rype verfrisſchende Ooftvruchten; ſomtyds ook met zoeten Geeſt van Zwavel, of Vitriool tot eene aangenaame rynſigheid gebragt. Ten dorſt lesſchenden drank liet ik Zoet-Wei, met Sap van de beſchreevene Tuinvruchten, en Water met Vitriool-zuur tot een verkwikkelyken ſmaak, gebruiken. —— Op deze wyze werden de Ziekte en derzelver Toevallen naar genoegen verminderd, tot dat deze Koortſen eindelyk in duidelyke tusſchenpoozende overgingen, en de gedaante van Anderendaagſche, of Derdendaagſche behielden; en eindelyk door zulke middelen, waar mede de tusſchenpoozende worden tegengegaan, hoewel zy langzaamer wierden t'ondergebragt.

Hier

Diebus intercalaribus, Julapia acida accſcentia, Corrigentia, Solventia & Attenuantia, in quibus materia ad expulſionem cocta nondum foret, propinavi, ex *Aq. font. Rob. Moror. Ribeſior. Berberiſ. Succ. Citri* &c. cum *Sale polychreſt. Tartaro regenerat. Terr. Fol. Tart.* cum *Succis acescentibus Fructuum horæorum*, adhibito quoque *Spir. Sulp. p. camp. Spir. Vitrioli* &c. ad gratum acorem: *Serum Lactis ebutyrati*, cum *Succis Fructuum horæorum* præſcriptis, *Aquam fontanam* cum *Acido Vitriolico* ad gratam aciditatem mixtam, potandam obtuli; optime morbus, morbique ſymptomata minuebantur, donec tandem hæ febres, manifeſtæ fierent intermittentes, Tertianarum Quartanarumque typum Periodumque ſervarent, utque tandem iisdem, quibus fugantur intermittentes medicamentis, licet quidem tardius, hi morbi fugarentur.

Huic

Anno 1780.

DOOD-LIJST van den OUDEN-BOSCH.

Maanden en Dagen.	Mans.	Ouderdom.	Ziekten.	Vrouwen.	Ouderdom.	Ziekten.	Jong-Mans.	Ouderdom.	Ziekten.	Jonge Dochts.	Ouderdom.	Ziekten.	Kind. Mann.	Ouderdom.	Ziekten.	Kind. Vrouw.	Ouderdom.	Ziekten.
Januarius.																		
2										1			1	3	*Rachitid.*			
8	1	60	*Morbus ignoratus.*	1	28	*Peripneum. vera.*												
11				1	75	*Feb. lenta.*												
12													1	1½	*Hydrope Anasarc.*			
13	1	75	*Apoplexia sang.*															
16										1	60	*Hydrop Anasarc.*						
18				1	46	*Apoplexia ser. pit.*												
Februarius.																		
7													1		*Sub Puerperio.*			
13	1	73	*Pleuritid.*	1	77	*Peripneumia Notha.*												
15													1		*Abortiv.*	1		
27													1	$\frac{1}{4}$	*Convulſ.*			
Martius.																		
1				1	69	*Phthiſi Pulm.*	1	23	*Pthiſi Pulmon.*									
3							1	24	*Pthiſi Pulmon.*									
23							1	25	*Pthiſi Pulmon.*									
26																		
31	1	43	*Pleuritid.*															
Aprilis.																		
5	1	74	*Pleuritid.*															
15	1															1	$\frac{1}{8}$	*Convulſion.*
Majus.																		
17	1												1	2½	*Submerſ.*			
22										1	15	*Pthiſi Pulmon.*						
23																		
29																1 1	7 4	*Pleuritid.* *ignoratus.*
	5			5			3			2			6			3		

In 't geheel 45 Overleeden.

Anno 1780.

DOOD-LIJST van den OUDEN-BOSCH.

Maanden en Dagen.	Mans.	Ouderdom.	Ziekten.	Vrouwen.	Ouderdom.	Ziekten.	Jong-Mans.	Ouderdom.	Ziekten.	JongeDochtr.	Ouderdom.	Ziekten.	Kind.Mann.	Ouderdom.	Ziekten.	Kind.Vrouw.	Ouderdom.	Ziekten.
Junius. 22				1	66	*Ptbisi.*												
Julius. 22	1	77	*Feb. Putrid.*													1	$\frac{1}{4}$	*Convulf.*
26	1	29	*Ptbisi Pulmon.*															
30										1	82	*Marasmo.*						
Augustus. 4							1	77	*Arthritid. conomal.*									
16				1	70	*Feb. billose Putrid.*												
September. 2	1	63	*Feb. biliosf. Putrid.*															
10	1	37	*Feb. biliosf. Putrid.*													1		*Sub partu.*
14							1	46	*Ptbisi Pulmon.*									
October. 2							1	50	*Feb. Putrid.*									
7													1	2	*Ecclamp.*			
10													1	$\frac{1}{6}$	*Mortuus inv. in cum.*			
18							1	29	*Carolid. Feb.*									
27							1	13	*Inventus mortuus.*									
November. 7							1	26	*Ptbisi Pulmon.*									
13																1	$\frac{1}{2}$	*Tabe.*
14				1	74	*Feb. biliose Putrid.*												
December. 23	1	55	*Feb. Putrid.*															
29				1	28	*Pleurit.*												
	5			4			6			1			2			3		

Hier by is gevoegd een Tafel van de Overleedenen, in het Jaar 1780, in deeze Plaats, met derzelver ouderdom, en de Ziekte waar aan die overleeden zyn.

Huic inferitur Tabula Defunctorum Anni 1780, in Nostro Municipio, cum eorum Aetate & Morbis unde.

VETERI-BUSCO
24 *Martii* 1784.

VOORNE EN PUTTEN.

LUCHTS- EN ZIEKTE- GESTELDHEID,

Geduurende het Jaar 1780,

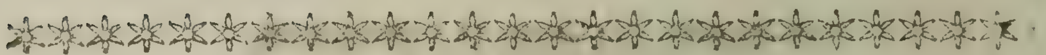
TE

SOMMELSDYK,

DOOR DEN HEER

S. A. DE MORAAZ,

Med. Doctor.

JANUARY.

De zes eerste dagen van het Jaar bleef de *Thermometer* bestendig boven het vriespunt, en men had zacht en stil Weêr, betrokkene mistige Lucht, meest met ZW. en NW. Winden. — Den 7en nam de Vorst met eene heldere Lucht en Oostelyken Wind een aanvang, en bleef tot den 16en aanhouden; de vier eerste dagen, en de twee laatste was de Lucht helder, de Wind Oostelyk, en de Vorst veel strenger dan de drie overige, waar op men ZW. en NW. Winden, dampige betrokkene Lucht, Sneeuw en Hagel had. — Den 15en had men 's morgens met een OZO. Wind en heldere Lucht de strengste Vorst, staande de *Thermometer* op 13°; dan, reeds des avonds was dezelve boven het vriespunt gereezen, en 'er volgden zes dagen,

gen, waar op men dooi Weêr had, met eene betrokkene vochtige en miftige Lucht, ook Regen-, Sneeuw- en Hagel-buien. — Den 22en nam, met een NO. Wind, Sneeuw en Hagelbuien, de Vorft op nieuws een aanvang, en bleef, dikwyls verzeld van Sneeuw en Hagelbuien met O. en NO. Wind, tot het einde der Maand aanhouden; doch was zoo gematigd, dat de *Therm.* maar even onder het Vries-punt bleef, alleen den 30en uitgezonderd, wanneer die op 23° gedaald was.

Barometer.	*Thermometer.*	Gevallen Regen en Sneeuw-water
Hoogfte 29d. 4.	Hoogfte 45°.	
Laagfte 27d. 9½.	Laagfte 13°.	12¼ lynen.

De eerfte helft dezer Maand had men geene heerfchende Ziekten, uitgezonderd eenige overblyffels der Najaars-koortfen, die nog enkelden naar het graf fleepten, en die eene groote menigte Tusfchenpoozende, meeft Derdendaagfchekoortfen uitmaakten, waar van fommige zoo hardnekkig waren, dat zy het geheele Jaar door, en nog een goed gedeelte van het volgende Jaar, by bleeven; en die geenen zelfs niet verlieten, die uit dit *Climaat* naar eene droogere en gezondere Luchts-ftreek werden overgevoerd: een jonge Heer en Juffrouw, (die van hier met deze Koortfen naar AMERSFOORT vertrokken, en aldaar geene middelen onbeproefd lieten,) en meer anderen, leverden daar een fpreekend bewys van op. —— Het zou zelfs by my bedenking maaken, of de lichaamen aan onzen veranderlyken en met zwaare en dikke dampen belaaden Dampkring gewoon, en tegens denzelven als het ware gehard, in eene zachtere en

en fyndere Luchtftreek overgebragt, niet teder-gevoeliger, en aandoenelyker wierden, zoo dat de Koorts-ftoffe, in gelyke kracht werkende, eene veel fterker uitwerking op dezelven moet oeffenen? —— Voorbeelden en de rede zouden hier voor myn gevoelen pleiten, vreesde ik niet de paalen van myn beftek te overtreeden; liever dan wedergekeerd tot die Koortfen, en myne bedenking omtrent derzelver Genees-wyze voorgefteld: —— Ik zoude onderfcheidene Geneeswyzen, en eene gansche *Catalogus* der beroemfte *Specifica*, (den witten Willigen-, den Koorts-baft, en het Ammoniak-Zout niet overgeflaagen,) kunnen opgeeven, die van my, en anderen, tegens deze hardnekkige Koortfen in het werk gefteld en beproefd zyn: dan, waar toe zoude zulks dienen? naardien zy genoeg bekend, en in de meefte gevallen geheel vruchteloos, en in fommigen zeer fchadelyk, (zoo als uit de volgende Maand blyken zal,) geweeft zyn: in enkele gevallen werden deze Koortfen, na vooraf gaande zuivering, door den Koorts-baft met het Ammoniak-Zout, voor een tyd wel te onder gebragt; dan het duurde zelden lang, en fomtyds zelfs reeds onder het gebruik van dit middel, of de aanvallen vernieuwden en verdubbelden niet zelden. Aan de natuur en aan eene goede, doch niet te ftrenge levenswyze deze Koortfen over te laaten, was ons eenigfte plegtanker: en het was van daar, dat geen een geneesmiddel tegens deze Koortfen in dit Eiland meer geroemd wierd, dan het eenvoudig koud Regenwater, 's morgens en 's avonds lepelsgewyze gebruikt; eerft tot opklimming van een af tot een zeker bepaald getal, en daar na wederom by afklimming: — als men nagaat den tyd, die ge-

geduurende deze geneeswyze verliep; den gepasten levens-regel, die daar by was voorgeschreeven en zorgvuldiger dan in andere gevallen werd in acht genoomen; het goed vertrouwen, dat men op dit geneesmiddel stelde; en eindelyk de onzondigheid van dit eenvoudig middel; behoeft men zich zoo zeer niet te verwonderen, als ik in waarheid verzekere, dat een goed aantal Lyderen alleen langs dien weg van deze hardnekkige Koortsen verlost, en tot voorige gezondheid gebragt zyn.

De grootste verandering, die den 15^{en} het Luchts-gestel onderging, en de vochtige Mist, die hier op volgde, baarden Verkouwdheid met zwaaren Hoeft verzeld; Zinkings-koortsen; Zinkings-pynen; bastaard-Longen-weê; die ieder naar hun aart zich gemakkelyk lieten herstellen; het Longen-weê, en de bloedryken, uitgezonderd, deed de Aderlaating geen nut; ook had het bloed geene ontsteekene korst: tegens den zwaaren Hoeft had het Poeder van den *Suleb*-wortel een byzonder vermogen.

FEBRUARY.

De twee eerste dagen, waar op de laagste *Therm.* op 30° stond, uitgezonderd, had men de gansche Maand door geen Vorst, noch heldere lucht, maar dagelyks buijig en veranderlyk weêr, met dik, verstopte, dampige en mistige lucht, veele sterke N. NW. en ZW. Winden; waar by veeltyds Regen, Sneeuw en Hagelbuijen verzeld gingen; en die op den 25, 26

26 en 27^en in Storm uitliepen. Den 29sten had men den eerſten en eenigſten helderen middag; en hoogſten *Thermometer;* en des avonds ongemeen helder ſchynend Noorderlicht.

Barometer.	*Thermometer.*	Gevallen Regen en Sneeuw-water
Hoogſte 29^d. 5$\frac{1}{2}$.	Hoogſte 49°.	
Laagſte 29^d. 4.	Laagſte 30°.	18$\frac{1}{2}$ lynen.

De Ziekten van deze Maand waren zoo wel in ſoort, als in getal, zeer overeenkomſtig met die van de laagſte helft der voorige Maand; alleen had het Baſtaard-Longen-Weê zoo zeer geen plaats; maar daar en tegen eenige Slym-Ziekten verzeld met Wormen, Aamborſtigheid en Jigt-Pynen, die by twee myner Lyderen zich van de Beenen naar de Ingewanden verplaatſten; doch na warme voetbaden, en ſtoovingen, en na het gebruik van nu en dan een hartſterkenden teug Rynſchen Wyn, haar voorige zitplaats betrokken. Waterzucht over het geheele Lichaam, en byzonder van den Buik, meeſt verzeld van een vuile *Saburra* in de eerſte wegen, nam ik inzonderheid waar by die geenen, die door geweld van Geneesmiddelen de Derdendaagſche Koortſen vermeesterd hadden. —— Beſt ſlaagde ik in die gevallen, als ik met het *Salep*-Poeder onder een weinig Brandewyn vermengd, of met het volgende Waterdryvend Purgeermiddel, een begin maakte:

℞ *Reſin. Jalapp.*
Diagryd. āā gr. x.
Spir. Vin. rectif. ℥ij.

bene

bene tritis & colatis adde
Syr. Rosar. sol. cum sen. ℥i.
M. F. Haustus.

Hier van liet ik ⅔ 's morgens, en geene genoegzaame ontlasting volgende, drie uren daarna de rest gebruiken: ik herhaalde deze Middelen twee of driemaal om den anderen dag, en liet vervolgens met veel vrucht, inzonderheid in het Buik-Water, den volgenden *Bolus* (van Monro in zyne Verhandel. over *de Waterzucht* aangepreezen,) tweemaal daags gebruiken:

℞ *Sapon. Venet.* ℈j.
Gum. Ammoniac. gr. x.
Pulv. Scill. marin. sicc. gr. iv.
Syr. simpl. q. s.
ut F. Bolus.

Uitwendig liet ik de Waterzuchtige deelen met Comyn-zaad in Brandewyn gekookt wasschen, en nat houden; een Waterzuchtige Balzak was hier door in twee dagen hersteld.

MAART.

Genoegzaam de geheele Maand door had men zoele W. en ZW. Winden, een helder, aangenaam, warm en groeizaam Luchtsgestel; weinig Regen, en maar tweemaal Hagelbuien: De *Thermometer* daalde niet onder de 40°, den 11den alleen uitgezonderd. Den 28sten klom dezelve tot 69½°.

Baro-

Barometer.	*Thermometer.*	Gevallen Regen $5\frac{1}{8}$.
Hoogste 29d. 6.	Hoogste 69d. ½.	
Laagste 28d. 6½.	Laagste 37d. ½.	

Deze Maand had men minder Zieken dan in de voorige; en de Borst-Ziekten waren ook minder, de Derdendaagsche-Najaars-Koortsen bleeven intusschen nog duuren; en 'er kwamen ook eenige Anderendaagsche-Voorjaars-Koortsen voor den dag; doch minder dan in voorige Jaaren; en na vyf of zeven aanvallen, namen zy, zonder eenig Geneesmiddel, een gunstig einde; uitgezonderd alleen die, waar in een, of meer Aderlaatingen gedaan waren. — Ook had men eenige *remitteerende*-Koortsen, die, van een rotachtigen aart zynde, vry gevaarlyk, en voor eenigen doodelyk waren. — Schurft en soortgelyke Uitslag lieten zig ook zien.

APRIL.

Deze gansche Maand had men zeer koud, guur, buiig, regen, en stormagtig Weêr, meest met sterke N. en NW. Winden; en maar twee dagen, dat 'er geen Sneeuw noch Hagel viel. Men had driemaal Storm; de eerste W. en NW. was hevig; begon den 2den, en duurde omtrent twee etmaal; de tweede ook W. en NW. begon den 17den, was minder, en duurde korter; de laatste uit den N. begon niet minder hevig dan de eerste, den 26sten 's morgens, maar des avonds wederom bedaard.

Barometer.	*Thermometer.*	Gevallen Regen $57\frac{1}{4}$ lynen.
Hoogste 29d. 3.	Hoogste 65. ½.	
Laagste 27d. 10.	Laagste 34.	

Schoon

Schoon deze gansche Maand het Weêr zeer ontstuimig en buiïg was, had men echter, eenige weinige *Catarrhale* Ziekten uitgezonderd, geene heerschende Ziekten; waarschynlyk hebben wy hier omtrent aan de Lucht zuiverende Noordelyke Winden en Stormen, veel te danken.

MEI.

De schraale NO. en O. Winden maakten de vier eerste dagen vry koud; vervolgens had men tot den 28sten eene gemaatigde Warmte, en de zachte W. en ZW. Winden hadden over de NW. verre de overhand; dan, men had geen een helderen dag voor den 28sten, waar op wy eene hitte kreegen, die de twee volgende dagen zoo ongemeen sterk toenam, dat de *Thermometer* tot $83\frac{1}{2}$° klom; dan, den laatsten dag der Maand nam de hitte met de Noordelyke Winden wel 22° af.

Barometer.	*Thermometer.*	Gevallen Regen $10\frac{1}{8}$ lynen.
Hoogste 29d. 4.	Hoogste 83. $\frac{1}{2}$.	
Laagste 28d. 8.	Laagste 48.	

Deze gansche Maand zyn geene heerschende Ziekten waargenoomen; niet te min was het getal der dooden grooter dan in de drie voorige, en drie volgende Maanden.

JUNY.

De Warmte was in deze Maand middelmaatig, doch zeer ongestadig: De drie eerste dagen was de Hitte weinig minder dan op het einde

de der voorige Maand, en den eerſten nacht had men zwaaren Donder en Blixem. — Na deze hitte volgden vyf zeer koude en guure dagen, met ſtyf door waaiende N. en NW. Winden. — Het overige der Maand was Weêr en Wind, Regen en Droogte, Koude en Hitte zeer veranderlyk. De twee laatſte dagen alleen waren helder, en ongemeen heet; inzonderheid de allerlaatſte, die de overige van het ganſche Jaar in hitte overtrof.

Barometer.	*Thermometer.*	Gevallen Regen $16\frac{1}{4}$.
Hoogſte 29^{d}. 5.	Hoogſte 84.°.	
Laagſte 28^{d}. 9.	Laagſte 48.	

Daar de ongevoelige doorwaasſeming, door het ongeſtadig en veranderlyk Weêr, en door eene ſchielyke afwisſeling van Koude en Hitte, zoo menigmaalen belet werd, was het niet te verwonderen, dat de nog overgebleevene Derdendaagſche Koortſen wederom verërgden, en verdubbelden; en dat Jigt, Zinkings-pynen, die na het ontſteekene helden, en Verkouwdheden, die met zwaaren Hoeſt verzeld gingen, menigvuldig te voorſchyn kwamen. Het ſcheen ook van daar, dat de Kwik-ſmeeringen in de Schurft, wiens ſmet vry algemeen verſpreid was, met de uiterſte omzichtigheid moeſten gebruikt worden; of de Kwik, door de Koude naar binnen gedreeven, plaatſte zich op de Kwyl-klieren, deed dezelve zwellen, en bragt eene moeielyke Kwyling voort; in twee zulke gevallen, die reeds tot eenen vry hoogen trap geſteegen waren, geraadpleegd zynde, herſtelde ik die Lyders vry ſpoedig, door aanſtonds de Onder-kleederen, als Hembd en Kouſen, te laaten verſchoonen;

en

en met Clysteeren, en verkoelende Purgeermiddelen, eene afleiding te maaken, en vervolgens de doorwaasseming te bevorderen. Om de Kwyling voor te komen, bediene ik my tegens de Schurft zeer zeldzaam van Kwik-zalf, maar meest altoos van het wel eenvoudig, doch veilig en zeker smeersel, bestaande uit groene Zeep en fyn gepoederde Zwavel, die ik altoos krachtiger dan de bloem van Zwavel bevonden heb.

JULY.

Deze Maand nam met vyf heete dagen een aanvang; de hitte van den eersten dag, waar op wy nademiddags Donder en Weêrlicht hadden, overtrof die der overige dagen. —— De Hitte verminderde vervolgens sterk, doch bleef middelmaatig, en die der voorige Maand overtreffen, schoon anders deze Maand in ongestadigheid van Weêr en Wind, Warmte en Koude, Regen en Droogte, met de 22 laatste dagen der voorige Maand zeer veel overeenkomst had.

Den 16en, 'savonds, de Wind NW. honigdauw; den 22en, andermaal Donder en Weêrlicht. Den 28en, de Wind N. scheen 'savonds een ongemeen helder en schoon Noorderlicht, waar op de drie volgende dagen ongemeen helder en schoon waren, en de NO. Winden bestendig bleeven.

Barometer.	*Thermometer.*	Gevallen Regen
Hoogste 29d. 4.	Hoogste 80°.	18⅛ lynen.
Laagste 28d. 9.	Laagste 54°.	

 Schoon

Schoon men in deze Maand de minſte Ziekten gewoon is waar te neemen, zoo was nochtans het getal dit Jaar vry aanmerkelyk; die der voorige Maand regeerden doch ook in deze; en daarenboven verſcheidene Alledaagſche, en Anderendaagſche, Tusſchenpoozende-Koortſen, die meeſt alle met zwaare Hoofdpynen verzeld gingen, en uit een ligt bederf in de eerſte wegen, niet zelden met Slym en Wormen gepaard, ontſtonden; doch na het bevorderen van den Stoelgang vry ſpoedig herſtelden.

AUGUSTUS.

Deze geheele Maand, en de 17 eerſte dagen van de volgende Maand *September*, had men zulk beſtendig, mooi, helder Weêr; en de Ooſtelyke Winden, die anders Zomers minſt waaien, hadden zoo ſterk de overhand; en de droogte was benevens andere byzonderheden zoo opmerkelyk; dat ik niet kan nalaaten myne dagelykſche aanteekeningen over dit tyd-vak in hun geheel op te geeven [*]; te meer wegens den grooten invloed die dit zeldzaam Luchtsgeſtel ſchynt gehad te hebben.

Barometer.	*Thermometer.*	Gevallen Regen
Hoogſte 29d. 3.	Hoogſte 83°.	$9\frac{1}{2}$ lynen.
Laagſte 28d. 11.	Laagſte $62\frac{1}{2}$.	

De meeſte Ziekten der voorige Maand, ſchoon zeer

[*] Deeze Waarneemingen, na het afdrukken van de *Luchtsgeſteldheid* eerſt ingekomen zynde, hebben ter zyner plaatſe niet kunnen medegedeeld worden.]

zeer verminderd, bleeven nog aanhouden: inzonderheid in het begin der Maand; doch op de helft der Maand begonden eenige nieuwe Ziekten, die schoon in soort wel zeer onderscheiden, echter in getal maar weinige waren, voor den dag te komen: als Bastaard-Longe- en Zyde-Weê; Roos in het Aangezicht; Boort; Galkoortsen, die alleen tusschenpoozende en zeer goedaartig waren, en veel minder in getal, als men op andere Jaaren in deze Maand gewoon is: die met Teering, en Vryster-Ziekte behebt waren, hadden het deze Maand erg.

SEPTEMBER.

Na dat wy 17 dagen zulk bestendig mooi Weêr gehad hadden, als ik onder de voorige Maand gemeld heb; zag ik den 17^{en} dezer Maand, even voor Zon's ondergang, een Lucht-verschynsel, dat geheel myn aandacht naar zich trok: — De Lucht was bewolkt, en de ZZO. Wind woei vry sterk door; een dikke Wolk, die de kimmen bezette, bedekte de Zon geheel; intusschen schoot dezelve haare glinsterende straalen door een ruim helder Lucht-vak, dat zich tusschen de Wolk, die de Zon bedekte, en de boven Wolken vertoonde; in deze heldere en verlichte tusschen-ruimte zag men uit de boven Wolken vyf donker blaauwe balken, twee van weerskanten schuins, en een recht perpendiculair, naar de Zon, als naar een middelpunt, afdaalen, en verdweenen niet, voor dat de Zon reeds onder was: de Zon onder zynde, zag men uit de Wolk, die de Zon bedekt had, zwaare Blixsemstraalen, zonder dat men eenigen Donder hoorde, voortkomen. De richting en

gedaante van deze balken had zeer veel overeenkomst met die der Zonnestraalen, zoo als zich die door eenige dunne Wolkjes vertoonen in de afbeelding van een Lucht-verschynsel, dat op den 14en *November* 1768, door den beroemden Hr. MARTINET is waargenoomen, en aan de *Holl. Maatschappye* medegedeeld. Zie XII Deel. bladz. 120.

Daags na dit Lucht-verschynsel begon dit bestendig Saisoen te veranderen, de Lucht te betrekken, en eerst 's middags een weinig, doch daarna 's avonds en 's nachts wel $2\frac{1}{8}$ lynen Regen te vallen. Vervolgens waren de dagen der Maand zeer Betrokken, Onstuimig, Koud en Regenachtig, en sterke ZW. Winden hadden de overhand. —— Den 1en Donder, sedert den 22en *Augustus* had men dien den 29en vry zwaar, en was verzeld van Blixem en Stort-regen; zoo dat alleen in de 13 laatste dagen $43\frac{1}{2}$ lynen Regenwater gevallen zyn.

Barometer.	*Thermometer.*	Gavallen Regen
Hoogste 29d. $3\frac{3}{4}$.	Hoogste $79\frac{1}{2}$.	$48\frac{1}{3}$ lynen.
Laagste 28d. $\frac{1}{2}$.	Laagste 51°.	

Na dat de N. en NO. Winden, verzeld van droog, heet, schoon en helder Weêr, sedert de drie laatste dagen van *July*, ganch *Augustus* door, bestendig geheerscht hadden, was zoo wel deze, als de volgende Maand, niet minder vruchtbaar in het voortbrengen van Najaars-koortsen, als in het voorige Jaar, zoo dat men al wederom bevestigd zag, het geen de ondervinding meermaalen geleerd heeft, dat wanneer in de Maanden *July* en *Augustus* de N. en NO. Winden

de

de overhand hebben, en met groote droogte en warmte verzeld gaan, dat als dan de Galkoortſen heviger en menigvuldiger voor den dag komen, dan wanneer in die Maanden andere Winden, met Regen en minder warmte verzeld, regeeren: van daar, dat reeds in het begin dezer Maand de Galkoortſen ſterk begonden te vermenigvuldigen, haare aanvallen te verdubbelen, en de gedaante van aanhoudende aanteneemen: zy helden naar het ontſteekene over, en waren meeſt verzeld van Ylhoofdigheid, Rheumatike pynen, die zich in de Zyden, doch meeſt tusſchen de Schouders, plaatsten: dit veroorzaakte, dat een, of meer Aderlaatingen de geneezing, die ik in het I. Deel dezer *Verhandelingen* bladz. 230. en vervolgens hebbe voorgeſteld, moeſten vooraf gaan; ook kon men de blaartrekkende middelen op de pynelyke plaats niet ontbeeren: de Kaarnemelk, wegens ſchaarsheid aan Regenwater, meeſt met bedorven ſloot- of Brak-water gekaarnd zynde, was deszelfs Wei minder nuttig, dan een Garſte-drank met Citroenſap, of waar in een weinig Salpeter en Room van Wynſteen ontbonden, en met Honig of Suiker zoet gemaakt was; of als het Aalbezien Sap met Suiker eerſt wel door gekookt, en vervolgens met een goed gedeelte zuiver Water verlengd.

Deze Koortſen regeerden vry algemeener te MIDDELHARNIS, dan te SOMMELSDYK, daar zy nochtans ook talryk waren; doch, het geen opmerkelyk is, allerminſt in DIRKS-LAND; niet tegenſtaande toen ter tyd de Haven en Kaai werden uitgediept, en veele ſtinkende en ſchadelyke dampen en uitwaasſemingen over dit

Dorp zich verspreidden. — By de Bovenlanders, die zich in de bedyking van den Nieuwen Polder, die de twee Eilanden GOEDE-REEDE en OVER-FLACQUE aan elkanderen hecht, bevonden, nam men deze Galkoortsen, verzeld met ontsteeking, inzonderheid der Lever, Ylhoofdigheid, en Rheumatike pynen, meest tusschen de Schouders, in zoo eene verbaazende menigte waar, dat 'er van de 1400 Persoonen, ruim 600 ziek lagen. — En gaat men na den zwaaren arbeid, dien zy onder zoo een aanhoudende Hitte te verrichten hadden; en hoe zy, onder eene gansch heldere Lucht aan de felste Zonnestraalen geheele dagen bloodgesteld, des avonds vermoeid en sterk doorwaasemende, zich uitrustende, by de koude Zeewinden, (die zy niet gewoon waren,) verfrissing zochten; en eindelyk de ziltige en stinkende uitwaasemingen der Slyken, Moeras en derrie Gronden, waar in zy geheele dagen arbeidden, en 's nachts zich legerden; en voegt men by dit al, dat hunne spyzen genoegzaam alleen in gerookt Spek en Pekelzouten (en dus sterk dorst verwekkenden) Haring bestonden; dat, de Slooten uitgedroogd zynde, hun drank, (een onmaatig gebruik van sterken drank uitgezonderd,) alleen in brak en stinkend Water bestond: wat oorzaaken loopen dan niet al te samen, dat bovengemelde Ziekten onder deze Bedykers zoo talryk waren? Ook was opmerkelyk, dat zy meer algemeen onder de *Oost-Vriesen* en *Oldenburgers*, die uit hoogere Landen afkwamen, dan onder de ons aangrenzende *Brabanders* en *Vlamingen* regeerden.

Schoon de Aderlaatingen in die Ziekten zeer voordeelig waren, en onder hun ook niet spaar-

zaam

zaam in het werk gesteld wierden; zoo maakte echter het gebrek aan zuiver Water, Kaarnemelk, Fruiten, Groenten, en al, wat verfrissende, bloed verdunnende, en galtemperende was, dat deze Ziekten onder hun zeer hardnekkig en moeielyk te geneezen waren; en by veelen van den dood, en by de meesten van langduurige sleepende Ziekten, (inzonderheid Lever Verstoppingen,) waar mede zy naar hun Land wederkeerden, gevolgd werden.

Toen op het einde der Maand zwaare Regenbuien en ZW. Winden de overhand kreegen, begonden de Ziekten, zoo wel onder de Bedykers, als onder onze Ingezetenen, nog al te vermenigvuldigen, en meer naar het rottige dan naar het ontsteekene te hellen; zoo dat de Aderlaatingen nadeelig wierden, en van de bovengemelde Geneeswyze moesten afblyven.

OCTOBER.

Den eersten dag zwaare Regen en Hagelbuien, sterke ZW. Winden, die den volgenden dag, 's morgens Stormig, en met Donder en Blixem verzeld waren. — De agt volgende dagen bleef het Weêr nog buiïg en Regenagtig, en de Winden waren meest ZW.; ook had men 's morgens nog eens Donder maar minder zwaar dan de vorige; en twee avonden sterke Weerlicht. — Van den elfden tot den 19den had men helder mooi Weêr, meest met Z. en ZO. Winden; en den 18den, nog schoon en stil Weêr zynde, en staande den *Thermometer* op 72°, zag men on-

ongemeen veel Herfst draaden, en des avonds een aanmerkelyke kring om de Maan; na deeze verschynsels, die niet zelden een voorteeken van Storm zyn, volgde ook reeds des anderen daags een Storm uit het ZW., die den volgenden dag 's morgens West, en met Donder, Weêrlicht en Hagelbuien verzeld ging, den 21sten NW. liep, en eerst den 22sten bedaarde.

Het overige dezer Maand bleef Weêr en Winden veranderlyk, meest buiïg, regenachtig, en driemaal mistig: eene eenpaarige warmte bleef in deze Maand stand houden.

Barometer.	*Thermometer.*	Gevallen Regen
Hoogste 29d. $3\frac{1}{2}$.	Hoogste 72°.	$29\frac{3}{8}$ lyn.
Laagste 27d. 11.	Laagste 42°.	

De Gal-Rotkoortsen vertoonden zich wederom deeze Maand onder de gedaante van aanhoudende en maar weinig remitteerende Koortsen, nog wel zoo veel in getal als het voorige Jaar; en gingen ongemeen sterk verzeld van Wormen, die boven en onder met de bedorvene Gal-Stoffe in groote menigte ontlast werden; zoo dat ik by meer dan eenen myner Lyderen van 70 tot 80 Wormen, die binnen weinige dagen onder de hevigste benaauwdheid waren uitgebraakt, geteld heb.

De Sprouw verzelden ook niet zeldzaam deze Koortsen, en vertoonde zich by sommigen al reeds vroeg, en verzwaarde als dan de Ziekte niet weinig. Wel is waar, ik kon dezelve doen wyken met den Lyder alle uur een

een eierlepeltje van het volgende Middel te geeven:

℞ *Borac. Veuet.* ʒi.
Mell. alb. ℥j.
M.

Dan, my verbeeldende, dat de ſterke prikkeling van den *Borax* de Koortſen en andere toevallen verzwaarde, bediende ik my van dit Middel veel zeldzaamer, en met meer ſchroom, dan in de Sprouw der Kinderen, die, gemeenlyk met een zuur gepaard gaande, dikwyls vry ſpoedig en zeker na een gering gebruik van dit Middel agter blyft: ook ſchroomde ik zoo verre van den weg, dien de natuur inſloeg (en dien ik altoos zoo na mogelyk gewoon ben te volgen,) door de Sprouw dermaate te bedwingen, af te wyken; en nog meer, daar ik zoo dikwyls tegens den 14den dag eene *Critiſche* Sprouw, waar door deze Koortſen volmaakt ſcheidden, waarnam: ik bevorderde dus liever deszelfs opkomſt, door de Stoffe meer en meer naar den mond en keel te lokken, en liet ten dien einde den mond ſpoelen en gorgelen met Sap, uit gekookte Knollen geperſt, en met Honing vermengd; ook gaf ik een likking van Sap uit gebraade Knollen geperſt, en met Honig en Siroop van Heemſt van *Fernelius* gemengd. —— De nog van het voorige Jaar overgebleevene Derdendaagſche Koortſen verbubbelden, en verlengden, wederom dermaate haare aanvallen, dat zy by ſommigen de gedaante van aanhoudende weder kreegen.

N o-

NOVEMBER.

In deze Maand was den 8ſten de eenigſte heldere en aangenaame dag; de overige waren alle dampig, betrokken, bewolkt, en buiïg; en maar agt dagen kon men tellen, waar op geen Regen viel: dan, offchoon het Weêr doorgaans koud en guur was, heb ik echter maar tweemaal, zynde 's morgens den 24, en 's avonds den 30ſten den *Thermometer* onder het Vriespunt waargenoomen. Belangende de Winden, de NO. en NW. Winden waaiden de vyf eerſte dagen ſterk door, en den 6den kreeg men na den middag een vliegenden Storm uit het NNW. verzeld van zwaare Regen, Sneeuw en Hagelbuien; doch die den volgenden dag wederom bedaarde, en van bovengemelden helderen dag gevolgd werd. De overige dagen, tot den 25ſten toe, waren de Winden veranderlyk; doch NW. en ZW. hadden de overhand. —— Na het Noorderlicht, dat men den 25ſten, met een Weſten Wind waarnam, eindigde de Maand met vyf vochtige Miſt-dagen, en ſtille N. en NO. Winden; en de Vorſt nam den laatſten avond een aanvang.

Barometer.	*Thermometer.*	Gev. Regen en Sneeuw $34\frac{1}{3}$ lyn.
Hoogſte 29d. 6.	Hoogſte 54°.	
Laagſte 28d. 1.	Laagſte 30°.	

In den aanvang dezer Maand waren eenige weinige Najaars-Koortſen nog niet volkomen herſteld; dan eer de Maand half ten einde was, waren zy alle geweeken; niet dan eenige zeer weinige tusſchenpoozende Koortſen nalaatende, met

met nadruk zegge ik *eenige weinige*; naardien de nog tegenwoordige overblyffels der Herfst-Koortfen van het voorige Jaar, die van dit Jaar bleeven overtreffen.

DECEMBER.

De 7 eerfte dagen, waar op de O. en NO. Winden volmaakt alleen heerfchten, had men aanhoudende, doch geen ftrenge Vorft; maar dagelyks zwaare Mift, die niet voor den 8en, toen de dooi begon, door Regen werd afgewisfeld: — Vervolgens kreegen de NW. Winden, met een betrokken Regenachtige Lucht, zes dagen lang de overhand; en werden door drie ftille, betrokken en miftige dagen gevolgd. — Hier na kreeg men den 18en 's avonds met eene heldere Lucht en NO. Wind op nieuws Vorft, die tot den 28en duurde, en veel ftrenger dan de eerfte was, inzonderheid de twee eerfte dagen met een NO. en nog ftrenger de twee laatfte met een ZO. en O. Wind en heldere Lucht, de 5 tusfchen beide dagen waren minder ftreng, zynde op dezelve de Wind meeft ZW. de Lucht bewolkt en betrokken en tweemaal Sneeuw gevallen. — Den 28en, 's morgens Mistig, de Wind ZO. ftond de *Thermometer* nog op 19°, dan 's avonds, en de drie volgende dagen, maakte de ZW. Wind, het Miftig en Regenachtig Weêr, zoo wel van de Vorft, als van dit Jaar, een einde.

Barometer.		*Thermometer.*		Gevallen Regen
Hoogfte	29. 7½.	Hoogfte	49°.	en Sneeuw 6½ ly-
Laagfte	28. 9.	Laagfte	17°.	nen.

Eenige

Eenige weinige tusſchenpoozende Koortſen; Engborſtigheid; Verkouwdheden met Hoeſt verzeld; Zinkings, Jigt en Rheumatike pynen; Long-, Ribbenvlies-, Keel- en Zinkingsachtige ontſteekingen, Waterzucht, Slym-ziekten en Wormen heerſchten deze Maand in een meerderen of minderen trap. Geenszins zoude ik mynen taak alleen by deze Waarneemingen ſteeken laaten, zoo niet eenige byzonderheden my ontbraaken, die op de natuurlyke Hiſtorie van dit ons Eiland de naauwſte betrekking hebben: het is even daarom, dat ik eene Beſchryving aangaande de Ligging, en byzondere Geſteldheid van het Eiland OVER-FLACQUE in het gemeen, en van deze Plaats in het byzonder tot eene nadere gelegenheid ſpaaren, en wel liefst plaatſen zal voor de Ziekten van het Jaar 1783; naardien de Ligging en Geſteldheid van SOMMELSDYK veel zal toebrengen ter verklaaring van den voortgang des beſmettelyken Roodenloops, die met eene vreeſchelyke ſlagting omtrent half *October* begon te woeden, en genoegzaam alleen aan den Kerkring bepaald bleef; belettende den hooge Kerk den Zuiden Wind om het ſmet naar het voornaamſte, en Noordelyke gedeelte, van het Dorp over te voeren.

LIJST

LIJST

Der GEDOOPTEN *binnen* SOMMELSDYK, *en deszelfs* Jurisdictie *in 't Jaar* 1780.

	Jongens.	Meisjes.	Samen.
January.	4	6	10
February.	4	1	5
Maart.	4	4	8
April.	1	2	3
Mey.	0	0	0
Juny.	3	0	3
July.	3	2	5
Augustus.	1	0	1
September.	1	3	4
October.	3	5	*8
November.	3	1	4
December.	4	2	6
Geheele Jaar.	31	26	57

* In de derde Colom beteekend Tweeling, zynde Zoon en Dochter.

LIJST

L IJ S T

Der GESTORVENEN *binnen* SOMMELSDYK, *en deszelfs* Jurisdictie *in 't Jaar* 1780.

	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Samen.
January.	2	3	4	9
February.	1	0	3	4
Maart.	1	2	2	5
April.	2	0	1	3
Mey.	1	2	3	6
Juny.	0	1	2	3
July.	1	1	0	2
Augustus.	0	0	3	3
September.	3	1	10	14
October.	0	0	6	6
November.	1	0	0	1
December.	2	1	8	11
Geheele Jaar.	14	11	42	67

BERICHT

ELF-JAARIGE LIJST VAN GEDOOPTEN EN GESTORVENEN BINNEN MIDDELHARNIS EN DESZELFS *Jurisdictie*,

waar van de Inwoonders 2017. in getal nauwkeurig beschreeven is.

In de Jaaren 1770. zyn	Gedoopt 64			Gestorven 45			
	Jongens	Meisjes	Samen.	Mans	Vrouwen	Kinders	Samen.
January		2	2	1	2		3
February	3	1	4	1	2	3	6
Maart	4	4	8	1	3	2	6
April	6	3	9			3	3
Mey	4	4	8	2	1	1	4
Juny	1	4	5				
July					1	1	2
Augustus	2	2	4	1		2	3
September	2	5	7	1	2	2	5
October	4	1	5		1		1
November	1	2	3	1	5	2	8
December	4	5	9	1	1	2	4
Geheel	31	33	64	9	18	18	45

In de Jaaren 1771. zyn	Gedoopt 70			Gestorven 37			
	Jongens	Meisjes	Samen.	Mans	Vrouwen	Kinders	Samen.
January				4	3	1	8
February	1	4	5	2			2
Maart	5	4	9		2	2	4
April	4	2	6	1	1	2	4
Mey	6		6		4	1	5
Juny	6	4	10	2	1		3
July					1	1	2
Augustus	2	5	7	1	1	1	3
September	3	8 *	11				
October	4	3	7				
November	1	2	3				
December	3	3	6	1	3	2	6
Geheel	35	35	70	11	16	10	37

In de Jaaren 1772. zyn	Gedoopt 72			Gestorven 102			
	Jongens	Meisjes	Samen.	Mans	Vrouwen	Kinders	Samen.
January		2	2	1	2	3	6
February	3	5	8	1	1		2
Maart	1	1	2		3		3
April	4	5	9	1	1	1	3
Mey	3	2	5	3		4	7
Juny	3	2	5	3		5	8
July	1	1	2	1		5	6
Augustus	5	2	7	3	2	11	16
September	3	3	6 *		4	22	26
October	8	7	15 *			3	3
November	1	3	4	3	3	5	11
December	4	3	7	2	2	7	11
Geheel	36	36	72	18	18	66	102

In de Jaaren 1773. zyn	Gedoopt 75			Gestorven 41			
	Jongens	Meisjes	Samen.	Mans	Vrouwen	Kinders	Samen.
January	2	3	5		2	3	5
February	3	1	4	1		4	5
Maart	2	1	3	1	1		2
April	1	1	2	2	1	1	4
Mey	5	4	9	1	1	4	6
Juny	1	1	2	1			1
July	3	6	9	1	1	3	5
Augustus	3	3	6	1			1
September	3	6	9	2		3	5
October	5	10	15		2	1	3
November	2	4	6	1		1	2
December	3	2	5	1		1	2
Geheel	33	42	75	12	8	21	41

In de Jaaren 1774. zyn	Gedoopt 70			Gestorven 54			
	Jongens	Meisjes	Samen.	Mans	Vrouwen	Kinders	Samen.
January	4	2	6		1	3	4
February	1	1	2	3	3	3	9
Maart	3	9 *	12	2	2	4	8
April	1	3	4	1	1	2	4
Mey	5	3	8	3	4	1	8
Juny	2	3	5			1	1
July	4	1	5		1		1
Augustus	5	3	8		1	2	5
September	5	3 *	8	2	1	1	4
October	3	4	7	1	3	3	6
November	1	2	3	1	2		3
December	1	1	2		1	2	3
Geheel	35	35	70	13	19	22	54

In de Jaaren 1775. zyn	Gedoopt 86			Gestorven 35			
	Jongens	Meisjes	Samen.	Mans	Vrouwen	Kinders	Samen.
January	3	4	7	1	1	1	3
February	5	1	0				
Maart	2	4 *	6	1		1	2
April	2	4	6		1	3	4
Mey	2	3	5			2	2
Juny	3	1	4	2		1	3
July	3	1	4				
Augustus	3	2	5	4	4	4	12
September	10	6	16				
October	4	6	10				
November	1	4	5	1	3	2	6
December	7	5	12	1	1	1	3
Geheel	45	41	86	10	10	15	35

In de Jaaren 1776. zyn	Gedoopt 73			Gestorven 58			
	Jongens	Meisjes	Samen.	Mans	Vrouwen	Kinders	Samen.
January	5	1	6	3	3		6
February	2	4	6	2		2	4
Maart	3	3	6 *	2	2		4
April	1	4	5	1	2	2	5
Mey	4	1	5		2		2
Juny	3	3	6	2	5	1	8
July	1	6	7	1	2	3	6
Augustus	5	3	8	1		2	3
September	2	7	9	3		3	6
October	3	4	7 *	1		4	5
November	1	2	3	2	1		3
December	5 *		5	2		4	6
Geheel	35	38	73	20	17	21	58

In de Jaaren 1777. zyn	Gedoopt 57			Gestorven 38			
	Jongens	Meisjes	Samen.	Mans	Vrouwen	Kinders	Samen.
January	4	3	7		4	2	6
February		3	3		1	4	5
Maart	1	2	3		2	1	3
April	2		2		2	1	3
Mey	3	5	8		2		2
Juny	3	1	4		2	1	3
July	1	2	3	3	3		6
Augustus	1	3	4		1		1
September	6	2	8			1	1
October	4	2	6		1		1
November	4	4 *	8	1	1	3	5
December		1	1	1		1	2
Geheel	29	28	57	5	19	14	38

In de Jaaren 1778. zyn	Gedoopt 78			Gestorven 73			
	Jongens	Meisjes	Samen.	Mans	Vrouwen	Kinders	Samen.
January	4	3	7	1	2		3
February	4	2	6	1		4	5
Maart	1	4	5	1		1	2
April	1	3	4	1	1	2	4
Mey	8	1	9			10	10
Juny	5	2	7		3	4	7
July	2	5	7	1	1	2	4
Augustus	4	5	9	2		5	7
September	4	2	6 *	1	1	6	8
October	4	3	7	4	1	2	[illegible]
November	4	2	6	2	4	4	10
December	2	3	5	1	3	2	6
Geheel	43	35	78	15	16	42	73

In de Jaaren 1779. zyn	Gedoopt 77			Gestorven 59			
	Jongens	Meisjes	Samen.	Mans	Vrouwen	Kinders	Samen.
January	5	2	7	1	4	2	7
February	3	2	5	5		2	7
Maart	3	1	4			2	2
April	4	1	5			1	1
Mey	2	10	12		1		1
Juny	4	3	7	1		1	2
July	4	4	8 *	1	1		2
Augustus	4	5	9			6	6
September	1	5	6	1	1	7	9
October	2	5	7	1	2	6	[illegible]
November	2	3	5	2	2	4	8
December		2	2	2	1	2	5
Geheel	34	43	77	14	12	33	59

In de Jaaren 1780. zyn	Gedoopt 61			Gestorven 76			
	Jongens	Meisjes	Samen.	Mans	Vrouwen	Kinders	Saamen.
January	6	1	7	1		1	2
February	4	3	7	3	2	3	8
Maart	2	4	6	2		1	3
April	4	1	5		[illegible]	1	2
Mey	3	2	5	1	1	3	5
Juny	1	2	3		1	2	3
July	2	3	5	3	3	1	7
Augustus	1	3	4		1	2	3
September	2	2	4	1	3	6	10
October	3	2	5	1	2	2	7
November	4	3	7	5	5	5	15
December	2	1	3	3	2	5	10
Geheel	34	27	61	20	23	33	76

* Beteekent, dat onder het getal een paar Tweelingen zyn; en vindt men het zelve in de Eerste Colom, zyn het beide Zoons; in de Tweede zyn het beide Dochters, in de Derde is het een Zoon en Dochter. Staan in een Colom twee Starretjes, dan beteekenen zy twee paar Tweelingen.

MIDDELHARNIS, naauwlyks zes minuten gaans ten Oosten van SOMMELSDYK gelegen, een zeer schoon en aanzienelyk Dorp; de Landbouw, doch voornamelyk de Vischvangst, en Vischhandel, verschaffen aldaar aan de Inwoonderen een zeer wisselvallig bestaan. De nabyheid van deze twee Dorpen maakt myn praktyk niet minder in het een, dan in het andere uitgebreid: Van daar, dat onder de *Ziekte gesteldheid*, die van SOMMELSDYK is mede gedeeld, ook die van MIDDELHARNIS begreepen is; en het is om die rede, dat, gelyk van het voorige Jaar bladz. 256, *eene Tien Jaarige Lijst van Gedoopten en Gestorvenen binnen* SOMMELSDYK *en deszelfs Jurisdictie* hebbe mede gedeeld; nu ook van die zelfde Jaaren *de Lijst* wegens MIDDELHARNIS te voorschyn komt.

BELOOP DER ZIEKTEN *in* 1780.

TE HELLEVOETSLUIS,

DOOR DEN HEER

J. VAN DER STRAAL, *Med. Doct.*

✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲

In den Winter regeerden 'er veele *Catarrhale* Koortsen, tot in het Voorjaar, wanneer by de gewoone Koortsen zich het Roodvonk openbaarde.

Galkoortsen kwamen al in de Maand *July*; en in de Maand van *Augustus* openbaarde zich de *Dysenteria*, welkers loop echter door tydige voorzorge gestuit werd; zoo dat zy zich by sommige huisgezinnen maar bepaalde.

Rotkoortsen regeerden nog zeer laat tot in de Maand *October*, als wanneer ook de Mazelen op hielden, welke in de Maand *July* begonnen waren.

De Najaars-Koortsen zyn zeer weinig geweest, en waren gemakkelyk te geneezen, kwamen zeer laat, en waren meest het gevolg van voorafgaande Koortsen.

Het getal der Dooden heeft geweest volgens de nevensgaande Lyst: 23 Volwassenen, 19 Kinderen, en een dood Gebooren, maakt 43 Dooden.

In dit Jaar zyn Gebooren 24 Kinderen.

L IJ S T

Der GESTORVENEN binnen de Fortresſe HELLEVOETSLUIS,

In den Jaare 1780.

Maanden van 't Jaar.	Sexen. Mans.	Vrouwen.	Ouderdom.	Ziekten waar aan Geſtorven.	Beroepen of Handwerken.
January	1		12	*Peripneumonia,*	Scheeps Timmerm.
	1		72	*Apoplexia,*	Winkelier.
		1	82	verval van Krachten.	
	1		58	*Peripneum. notha,*	Schoolmeeſter.
February	1		97	*Febris inflamm.*	Scheeps Timmerm.
	1		55		
		1	3 Maanden.	Stuipen.	
	1		6 Maanden.	Roodvonk.	
		1			
	1		1	*Diarrhœa,*	
	1		44	*Hydrops,*	's Lands Waker.

Maan-

Maanden van 't Jaar.	Sexen.		Ouderdom.	Ziekten waar aan Gestorven.	Beroepen of Handwerken.
	Mans.	Vrouwen.			
Maart.		1	6 Maanden.	Roodvonk.	[illegible]
		1	73	*Morbus externus.*	
	1		28	*Febris inflamm.*	Timmerman.
		1	52	Beroerte.	
		1	26	*Morbus externus.*	
April.	1		3 Maanden.	het Zuur.	
	1		6 Maanden.	Roodvonk.	
		1	33	*Passio hysterica.*	
	1		52	*Morbus externus.*	Lootsman.
Mei.		1	7 Maanden.	het Zuur.	
	1		2 Maanden.	———	
Juny.		1	6 Weeken.	Stuipen.	
		1	49	Onbekend.	
July.	1		6 Maanden.	Mazelen.	

Maanden van 't Jaar.	Sexen. Mans.	Vrouwen.	Ouderdom.	Ziekten waar aan Geſtorven.	Beroepen of Handwerken.
September.	I		6 Maanden.	het Zuur.	
		I	64	Galkoorts.	
		I	29	———	
October.		I	54	Onbekend.	
	I		4 Weeken.	het Zuur.	
		I	3 ———	Mazelen.	
		I	2	———	
	I		4 Weeken.	Stuipen.	
	I		28	Rotkoorts.	Bode.
	I		6 Maanden.	Mazelen.	
November.	I		½ Jaar.	Mazelen.	
		I	48	*Peripneum.*	
	I		84	verval van Krachten.	Een Schipper.
December.		I	44	*Peripneum. ver.*	
	I		57	——— *notha.*	Winkelier.
	I		53	*Febris inflamm.*	Timmerman.
		I	34	*Rheumatismus.*	

TWEEDE CLASSE.

Van de LANDEN, STEDEN en PLAATSEN aan de *Zoete uitwaterende Rivieren* gelegen [*].

BERICHT

VAN DE

DOORGAANDE ZIEKTEN

IN DE

WILLEMSTAD,

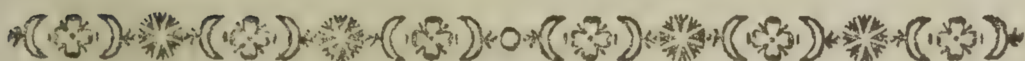
En derzelver NABUURSCHAP,

In den Jaare 1780,

DOOR DEN HEER

W. VAN NOORT,

Med. Doct. &c. &c.

In het Jaar 1780, hebben, wel is waar, menigvuldige, en zeer verschillende; doch echter geene besmettelyke Ziekten in de WILLEMSTAD en derzelver Nabuurschap geheerscht; gelyk

[*] Men heeft in dit Boekdeel de TWEEDE CLASSE met dit *Artikel* begonnen, wegens de meerdere evenredigheid van zoet tot zout, of gemengd Zeewater, vergeleeken met de IIe. *Afdeeling*, bl. 210, 213, 255.

lyk van Maand, tot Maand hier navolgende, zyn aangeteekend; hoewel eenige derzelven van eenen *Epidemischen* aart scheenen te zyn.

In de Maand van JANUARY: *Erysipelas bullatum; Pleuritides inflammatoriæ; Febres intermittentes; Spasmi; Partus in Mulieribus difficiles ex Spasmodica fibrarum uteri contractione, Asthmata sicca; Anginæ inflammatoriæ; Uterini fluxus; Morbi ex senectute & virium prolapsu; Morbi ex prohibita perspiratione; Epilepsiæ in pueris & infantibus; Urinæ obstructiones; animi deliquia, præprimis in Hystericis:* Belroos; ontsteeken Zydeweê; tusschenpoozende-Koortsen; Kramptrekkingen; moeilyke Verlossingen in Vrouwen door Krampachtige samentrekking van de vezelen van de Baarmoeder; drooge Aamborstigheden; ontsteekene Keel-ziekten; Bloed-vloeden in Vrouwen; Ziekten door ouderdom en verval van krachten; Ziekten uit belette onzichtbaare uitwaasseming; Vallende-Ziekte in jongere en meerbejaarde Kinderen; moeilykheid in de Waterloozing; Flaauwten, voornamelyk in de Vrouwelyke Sexe.

FEBRUARY: *Colici dolores flatulenti; Pleuritides; alvi obstipationes; Febres intermittentes biliosæ cum summo capitis dolore; Catharri; Morbi ex senectute summa:* Winderige Kolyk-pynen; Zydeweê; Hardlyvigheid; tusschenpoozende-Gal-Koortsen met ondraagelyke pyn in 't hoofd; Zinkingen; Ziekten uit hoogen ouderdom ontstaande.

MAART: *Hydropes ascites: Partus ex super allegata causa difficiles; Febres vernales, intermittentes cum alvi obstipatione & vomitu bilioso; Colici dolo-*

dolores frigidi; Hystericæ passiones: Buikwater; moeilyke Verlossingen om bovengemelde reden; tusschenpoozende-Koortsen, met hardlyvigheid en Galbraaken verzeld; Kolyk-pynen uit koude; Opstygingen.

APRIL: *Febres putridæ, non epidemicè, sed sporadicè regnantes; Mensium obstructiones; Morbi pectoris inflammatorii; Hystericæ passiones; Febres quartanæ; Partus in foeminis ex causa pluries memorata admodum difficiles, sed mea particulari curandi methodo subito dolores illos spasmodicos sublatos, & partum, admodum facillimum inductum esse, centenis & plurimis casibus demonstrare potis sum;* [*] *Uri-*

[*] Wegens den dood van den Wel-Ed. Heere W. VAN NOORT, welken wy by het drukken van dit Bericht eerst vernoomen hebben, geene opheldering op dit *Artikel* kunnende bekomen, heeft de *Societeit* zich vervoegd by den Wel-Ed. Heere *Med. Doct.* I. W. VAN NOORT, Zoon van wylen den overleedenen, en *Correspondent* en *Thesaurier* van wegen deeze *Correspondentie* te OUDEWATER, die van die goedheid wel is gelieven te weezen, om terstond, in dato den 1 *April* gedienstig te antwoorden: —— „ My vereerd vindende met U Wel-Ed. zeer geëerde Letteren, heb ik de eer al het geene my omtrent het „ gemelde *Artikel* bekend is, mede te deelen. Wylen „ myn Vader in *doloribus spuriis, vel in casu ubi do-* „ *lores deficiebant*, geraadpleegd wordende, bediende zich „ gemeenelyk van dit onderstaande *Mixtuur*, namelyk:

℞ *Aq. Fæniculi*
—— *Rorismarini* āā unc. ij.
Boracis Venet. drachm. j.
Pulv. Succini. drachm. ß.
Laud. liquid. Sydenh.
Spir. Sal. vol. oleos. āā gtt. xxv.
Syr. Pap. albi ℥j.
M. D. Quovis hora cochlear.

Urinæ obstructiones; Pleuritides inflammatoriæ; Ulcera in pedibus maligna & gangrænosa ex causa frigida in senibus; Asthmata sicca; Febres quotidianæ Vernales intermittentes facillime curabiles; Anginæ inflammatoriæ: Rotkoortsen, niet doorgaande, maar hier en daar regeerende; Verstoppingen der Maandstonden; Ontsteekene Borst-Ziekten; Opstygingen; Derdendaagsche Koortsen; zeer moeilyke Verlossingen in Vrouwen, om de meermaals aangehaalde rede, doch welke door myne byzondere Geneeswyze spoedig weggenoomen werden, en de verlossing allergemakkelykst volgde, gelyk ik door veelvuldige gevallen zoude kunnen bevestigen; Opstoppingen van 't Water; Ontsteeken Zydeweê; kwaadaartige en *Gangræneuze* Zweeren in de Beenen uit eene

*,, Met dat gelukkig gevolg, dat zeer zeldzaam de derde ,, Lepel behoefde gebruikt te worden, of 'er volgde eene ,, gelukkige gemakkelyke en voorspoedige verlossing ,, op.'' En voor welke mededeeling Heeren Directeuren by deezen hunnen openbaaren dank betuigen. —— By deeze gelegenheid zal het mogelyk niet ondienstig zyn insgelyks een Middel, in soortgelyke verkeerde en gebrekkige werkingen van de weên in de Verlossing op te geeven, bestaande in eene volkomene *Saturatie* van het *Ol. Vitrioli rectificati* met genoegzaame veelheid *Spir. Cornu Cervi rectificati;* van welk mengsel na de geëindigde opbruissing en zuivering in een welgeslooten Fles met een Glaazen Stop bewaard, men dertig Druppels met een Lepel goeden Rhynschen Wyn, ingeeft, en naar de omstandigheden korter of langer herhaalt: zynde dit mede van eene zoo uitneemende uitwerking, dat het, het Kind wel gekeerd zynde, ten derden maale zelden of nooit gegeeven wordt, of de Verlossing geschiedt naar wensch: wie het noodig oordeelen mogt, kan 'er eenige druppels *Liq. anod. min. Hoffm.* by doen, of andere Middelen naar de omstandigheden: daar echter het ontbindende en aanwakkerende in het Middel zelve voornamelyk alleen gelegen is. ——]

eene koude oorzaak in hoog bejaarden; drooge Aamborſtigheden; Alledaagſche-tusſchenpoozende-Voorjaars-Koortſen, die zeer gemakkelyk te geneezen waren; Ontſteekene Keel-Ziekten.

MEI: *Morbi ex ſenectute & virium debilitate; alvi obſtructiones in Junioribus; Febres vernales cum alvi obſtructione; Hyſtericæ paſſiones:* Ziekten uit ouderdom en verval van krachten ontſtaande; Hardlyvigheid in Jongeren van Jaaren; Voorjaars-Koortſen met hardlyvigheid gepaard; Opſtygingen.

JUNY: *Febres vernales cum ſummo capitis dolore; Morbi ex ſenectute; Morbi ſummopere inflammatorii cum dolore capitis & lumborum enormi, admodum exitioſi:* Voorjaars-Koortſen met ondraagelyke Hoofdpyn; Ziekten uit ouderdom; zeer hevige Ontſteekene Ziekten met verſchrikkelyke Hoofd- en Lenden-Pynen, ten uiterſten gevaarlyk.

JULY: *Partus difficiles, ex pluries memorata cauſa, Febres intermittentes, Epilepſiæ in pueris; Colicæ paſſiones; Febres remittentes putridæ, malignæ, ſed ſolummodo ſporadicæ:* Moeilyke Verlosſingen uit meergemelde rede; tuſſchenpoozende-Koortſen; Vallende-Ziekte in Kinderen; aanvallen van Colyken; kwaadaartige wederkeerende Rotkoortſen, alleen maar hier en daar.

AUGUSTUS: *Nulli Morbi, niſi alvi obſtipationes pertinaces:* Geene Ziekten, als hardnekkige Hardlyvigheid.

SEPTEMBER: *Febres autumnales, tam remittentes, quam intermittentes cum alvi obstipatione & vomitu bilioso; Pleuritides; alvi fluxus; Morbi Hypochondriaci; Morbi iterum ex summa senectute; Colici dolores; Asthmata inveterata:* Najaars-Koortsen, zoo wederkeerende, als tusschenpoozende, met Hardlyvigheid en Galbraaken; Doorloopen; Ziekten der Bovenbuiks zyden; Ziekten weder uit hoogen ouderdom ontstaande; Kolykpynen; verouderde Aamborstigheden.

OCTOBER: *Pleuritides inflammatoriæ; alvi Obstructiones, Febres autumnales:* Ontsteekene Zydeweên; Verstoppingen van den Stoelgang; Najaars-Koortsen.

NOVEMBER: *Febres adhucdum autumnales:* Als nog Najaars-Koortsen.

DECEMBER: *Hystericæ passiones; Morbi iterum ex summa Senectute:* Opstygingen; en wederom Ziekten uit hoogen ouderdom ontstaande.

LIJST

LIJST der GEBOORNEN in de WILMSTAD.
In het Jaar 1776.

	Zoons.	Dochters.	Totaal.
January	0	0	0
Febr.	3	2	5
Maart	4	1	5
April	3	0	3
Mei	1	1	2
Juny	0	0	0
July	0	2	2
Auguſt.	0	0	0
Sept.	3	2	5
Octob.	0	2	2
Nov.	3	1	4
Dec.	3	1	4
	Dus 20	12	32

In het Jaar 1777.

	Zoons.	Dochters.	Totaal.
January	4	3	7
Febr.	2	1	3
Maart	4	1	5
April	2	0	2
Mei	4	1	5
Juny	0	0	0
July	1	2	3
Auguſt.	0	1	1
Sept.	1	2	3
Octob.	6	3	*9
Nov.	5	3	8
Dec.	2	0	2
	Dus 31	17	48

* Hier van zyn twee *Zoonen* een *Tweeling.*

In

In het Jaar 1778.

	Zoons.	Dochters.	Totaal.
January	1	3	4
Febr.	2	4	6
Maart.	2	2	4
April.	0	3	3
Mei.	4	3	7
Juny.	0	1	1
July.	0	2	2
Augusſt.	0	4	4
Sept.	1	0	1
Octob.	2	1	3
Nov.	4	3	7
Dec.	3	2	5
Dus	19	28	47

In het Jaar 1779.

	Zoons.	Dochters.	Totaal.
January	3	4	7
Febr.	0	0	0
Maart.	2	1	3
April.	4	2	6
Mei.	0	3	3
Juny.	2	1	*3
July.	1	2	3
Augusſt.	1	1	2
Sept.	3	4	7
Octob.	1	0	1
Nov.	2	1	3
Dec.	1	0	1
Dus	20	19	39

* Hier van is een *Zoon* en eene *Dochter* een *Tweeling.*

In

In het Jaar 1780.

	Zoons.	Dochters.	Totaal.
January	2	3	5
Febr.	0	2	2
Maart	1	*2	3
April	5	2	7
Mei	2	0	2
Juny	0	0	0
July	2	1	3
Auguſt.	1	2	3
Sept.	2	4	6
Octob.	1	4	5
Novemb.	0	1	1
Dec.	1	0	1
	Dus 18	22	40

* Deze beide *Dochters* zyn een *Tweeling.*

GETROUWD.

In het Jaar	1776	11 Paar.
	1777	17 ——
	1778	9 ——
	1779	13 ——
	1780	9 ——

LIJST der OVERLEEDENEN.

In het Jaar 1776.

	Mans.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
January	3	0	0	3
Febr.	3	0	4	7
Maart	1	1	1	3
April	0	2	0	2
Mei	1	1	0	2
Juny	1	0	2	3
July	1	1	1	3
Augufſt.	0	0	2	2
Sept.	0	1	0	1
Octob.	0	1	2	3
Novemb.	3	0	3	6
Decemb.	3	1	1	5
Dus	16	8	16	40

In het Jaar 1777.

	Mans.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
January	2	1	4	7
Febr.	1	0	6	7
Maart	2	2	2	6
April	0	0	2	2
Mei	1	1	0	2
Juny	1	2	1	4
July	1	3	2	6
Augufſt.	0	0	0	0
Sept.	0	1	0	1
Octob.	0	2	0	2
Novemb.	2	0	2	4
Decemb.	0	2	6	8
Dus	10	14	25	49

In

In het Jaar 1778.

	Mans.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
January	0	1	3	4
Febr.	0	2	8	10
Maart	1	3	5	9
April	2	0	4	6
Mei	3	1	2	6
Juny	1	0	1	2
July	2	0	3	5
August.	4	2	0	6
Sept.	2	0	1	3
Octob.	1	2	0	3
Novemb.	1	1	2	4
Decemb.	0	0	2	2
	Dus 17	12	31	60

In het Jaar 1779.

	Mans.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
January	0	1	3	4
Febr.	0	0	3	3
Maart	1	1	1	3
April	2	1	0	3
Mei	1	1	1	3
Juny	0	0	1	1
July	1	0	4	5
August.	1	2	6	9
Sept.	3	2	8	13
Octob.	3	2	10	15
Novemb.	4	1	3	8
Decemb.	3	2	1	6
	Dus 19	13	41	73

In

In het Jaar 1780.

	Mans.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
January	3	2	2	7
Febr.	0	0	1	1
Maart	1	0	2	3
April	3	1	2	6
Mei	5	0	0	5
Juny	0	0	2	2
July	2	2	1	5
Auguſt.	0	2	2	4
Sept.	3	3	2	8
Octob.	1	2	3	6
Novemb.	1	0	3	4
Decemb.	3	2	3	8
Dus	22	14	23	59

BERICHT
WEGENS DE
STAD EN HET LAND
VAN
ZEVENBERGEN,

De ZIEKTEN, die aldaar, in den Jaare 1780, geheerscht hebben, en derzelver GENEEZING; benevens een LIJST *der* GEDOOPTEN *en* GESTORVENEN.

DOOR DEN HEERE

J. B. T. VAN DER LINDEN,

Med. Licent.

De Heerlykheid ZEVENBERGEN, eene aloude thans ontmantelde Stad, behoorende aan het Doorluchtige Huis van ORANGE, en gelegen op de uiterste Grenzen van HOLLAND, heeft haaren Naam, van dat 'er eertyds *zeven* Watervloeden, of kreeken waren, welke alle op eene Haven uitkwamen; en waar in de Scheepen zich *bergen* konden. Eertyds was zy eene bewalde en vry aanzienelyke Stad, maar is in den Jaare 1426, na een Beleg van 14 weeken overgegeeven zynde, door den Hertog PHILIPS van BOURGOGNE ontmanteld (†); en door Overstroomingen (zie de *Locale wet* bl. 1.) en Brand naar alle

(†) Vergeleecken met W. VAN GOUTHOEVEN, *oude Kronyk van* HOLLAND, ZEELAND &c. I. D. bl. 453.

alle waarschynlykheid verder bedorven en vernield (*).

Het is maar weinige Jaaren geleeden, dat 'er nog van de Ruïnen der oude Stad te zien waren, te weeten: een sterk Kasteel, eene Stads Poort, de *Azeldonksche* geheeten, eenen Tooren, *Lobes Tooren* genaamd, welke men zegt, dat tot een Vuurbaaken voor de Scheepen geweest te zyn.

Niettegenstaande deeze Plaats thans maar als een Vlek kan aangemerkt worden, geniet zy echter nog alle Stads Rechten en *Previlegien*: zy bevat 255 (†) Huizen, en ligt omtrent twintig voeten verheven boven de Polders, of Landen, die haar omringen. Zy heeft eene Haven met versch water voorzien, dewelke zeer cierlyk van het eene einde van de Plaats, tot het andere, met Linden-Boomen beplant is: deeze loopt uit de *Marke* naar de *Roovaart*, en daar door naar het Hollands Diep: aan ieder einde deezer Haven is een Sas, (zynde de afstand der beide Sassen een en een halve Myl;) door deeze Sassen wordt niet alleen het Buiten-water uit de Haven

(*) Ik hebbe hier weinige byzonderheden omtrent de oude Stad en derzelver ondergang konnen ontdekken, niettegenstaande ik my veel moeite gegeeven heb, men schryft die toe aan den Brand, waar door de Stads oude Schriften en Gedenkstukken met de *Secretarie* verteerd zyn. De oudste Schriften, die hier op de *Secretarie* berusten, zyn van den Jaare 1559, en in deeze wordt 'er niets van gemeld. Alleenelyk vinde ik in de *Locale wet*, die in 't Jaar 1569, gemaakt is, dat *inondatie* en Brand de Stad en 't Land van ZEVENBERGEN desolaat en bedorven zyn geworden.

(†) Buiten zyn 'er nog 168, dus te samen in de geheele *Jurisdictie* 423.

Haven gehouden, maar ook het Haven-water by de Ebbe, wanneer de Polders met water bezet zyn, afgelaaten; dus dient de Have tot eenen dubbelden Boezem voor de vier Wind-Water-Molens, die hunne Boezems daar in ontlasten.

Door het zetten deezer Molens zyn de Landeryen onder deeze *Jurisdictie*, bestaande meest alle in goede Weiden en Zaai-Landen van beste klei, dusdanig verbeterd, dat ze tienmaal zoo veel in waarde zyn: want, door het stichten der Wind-Water-Molens, het Opdiepen der Haven, en het maaken der Sassen, ('t welk nog maar in de dertig Jaaren geleeden is,) waren de Landeryen zoodanig des Zomers en 's Winters met water bezet, dat ze niet gebruikt konden worden; daar ze nu altyd boven water liggende, de kostelykste oogsten van Koolzaat, Granen, Vlasch, Aardappelen, Meêkrap &c. opleveren. Tot de Culture der Meêkrap, zyn 'er hier twee Meêstooven opgericht; want deeze is zoo aanmerkelyk, dat 'er honderden van Menschen Jaarlyks hun Brood aan winnen, zoo in het zetten, wieden, als uitdelven der voornoemde Meêkrap.

Het is ligt te begrypen, dat de meergemelde stichting der Wind-Water-Molens &c. niet minder tot de Gezondheid der Inwoonderen toegebragt hebbe.

Ik heb van oude en kundige Lieden verstaan, dat eer de Molens 'er waren, de stilstaande Wateren, door hun bederf, de Lucht besmetten; welke oorzaak was, dat 'er toen ter tyd veel

meer Sleepende Ziekten, als Ongedaantheid, Scheurbuik, Waterzucht &c. alhier heerſchten.

Des Zomers looſt men ook het vuile water uit de Slooten der Polderen, door de Sasſen; en men laat verſch Rivier-water 'er in komen, tot verkwikking van Menſchen en Vee.

Onder deze *Jurisdictie* hebben in den Jaare 1780, de navolgende Ziekten geregeerd.

Geduurende den Winter, hebben wy nog eenige derdendaagſche Herfſt-koortſen over gehouden; welke, na voorgaande Buikzuiverende en oplosſende Geneesmiddelen, door den Koortsbaſt, gepaard met verwarmende Speceryen, als Slangenwortel, Caneel &c. &c. geneezen werden. Daar by kwamen Zinkings-koortſen, Hoesten, koude Zinkings-pynen, waare- en Baſtaard-pleurisſen, ontſteekingen der Oogen, Aamborſtigheid, Beroerten, Milt-ziekten en Opſtygingen.

Eenen heb ik behandeld, die aan eene langduurige Longteering, uit Bloedſpuwingen ontſtaan, overleeden is.

In de Lente hebben eenigen van de derdendaagſche Herfſt-koortſen gerecidiveerd; maar zyn voor de gemelde Geneesmiddelen geweeken, en genoegzaam aan geene wederinſtortinge onderhevig geweeſt.

Als toen openbaarden zich eenige afgaande Voorjaars-koortſen, die zeer goedaartig waren; ook

ook nog Zinkings-koortſen, Baſtaard-Pleurisſen, Roozige Koortſen (*Febres eryſipelatoſæ*) Kramp-achtige Kolyken, Miskraamen en heete geduurige Koortſen. Deeze laatſte gingen by ſommigen in een ſoort van kwaadaartige Rotkoortſen over.

Aan deeze kwaadaartige Koortſen heb ik twee Lyderesſen gehad, welke ik op de volgende wyze behandelde.

In den beginne, om dat zy zich als Ontſteekings-koortſen opdeeden, met eenen zeer harden Pols, liet ik een Ader openen, en ſchreef verkoelende Artzenyen voor; maar zoo haaſt de teekens van kwaadaartigheid zich opdeeden, te weeten: een ongewoon en ſchielyk verval van krachten, een kleine driftige Pols, Wezenloosheid, Bezwyming, Yling, Hik en uitwendige Stuiptrekkingen, nam ik mynen toevlucht tot den Koorts-baſt, *Virginiſchen* Slangenwortel, Kamfer, Muskus, Rynſchen Wyn, Wyn-azyn, Mineraale Zuuren, Spaanſche Vliegen &c. door welke middelen de Lyderesſen gelukkig gered zyn.

Daar waren ook Keel-ziekten van eenen ontſteekenden aart: eene heb ik aangetroffen, die van het eerſte oogenblik *gangreneus* was: maar deze had plaats in een kwaadſappig Vrouwsperſoon, dat lang aan afgaande Koortſen geſukkeld had, en ook, in weerwil der beſte middelen, als Scarificatien, Keel-ſpoelingen van Wyn-ruit, Alſem, Waterlook, Geeſt van Zout, Kina uit en inwendig gebruikt, doodelyk was.

Wy hebben in dit Jaargety zeer veele Longontsteekingen en waare Zydeweên gehad, welke Ziekten alhier in 't algemeen Jaarlyks de grootste slagting maaken; en hebben het smertelyk ongeluk gehad, van 'er, niet tegenstaande alle aangewende moeite ter herstelling, ettelyken te zien sneuvelen.

De wyze van welke ik my ter geneezing dezer Ziekten bediene, bestaat daar in, dat ik terstond, in den beginne, indien 'er geene teekens van Scheiding voor handen zyn, eene ruime Aderlaating, uit eene groote opening, op den arm der aangedaane Zyde laat doen, welke ik, des noods zynde, tot twee, drie en viermaal herhaale: daar op laat ik, dag ende nacht, warme Pappen van verzachtende en pynstillende Kruiden, of flanelle doeken in een Afkooksel derzelve, of in eene ontbinding van Spaansche Zeep en Melk gedoopt, op het aangetaste deel leggen; somtyds ook wel de pleister van *Melilote* of Spaansche Zeep. Ik geeve de Lyders overvloediglyk warme, weekmaakende, verdunnende en verkoelende Dranken, en voeg hier by diergelyke Artzenyen, by voorbeeld: Mengsels uit Gelei van Vlier, of Aalbessen, gezuiverden Salpeter, Honig-Azyn, en een Aftreksel van Vlierbloemen, of Garstewater: Afkooksels van Borst-kruiden, met Honig, of Siroop van Heemstwortele en Kaproozen &c. en in 't vervolg, om de uitragcheling te bevorderen, maak ik gebruik van Zee-Ajuins- Azyn- Honig, Gom Ammoniak, *Karthuzianer* Poeder (*Kermes minerale*): in sommige gevallen neem ik tot den Koorts-bast mynen toevlucht (zie HANNES, *Verhandeling over de onschadelykheid* der Vruch-

Vruchten &c. p. 36.) (*) boven dien doe ik de Lyders inademen den waasfem van warm water, zonder, of met Azyn, en ook wel van enkelen Azyn: ik bezorge hun frisfche Lucht, echter zorg draagende dat zy geen koude vatten, en laat ze, is 't dat zy het lyden konnen, van tyd tot tyd opzitten, en te gelyk de voeten in warm water baaden: ik zorge door middel van klifteeren, dat ze behoorlyk open Lyf houden.

Wan-

(*) Ik maak geen gebruik van *Specifica*, of zoogenaamde Poeders tegen het Zydeweê (*Pulv. Pleurit.*) om dat ik overtuigd ben, dat fommige krachtelooze, en andere zelfs belagchelyke Middelen zyn: nooit ordonneere ik het Walfchot, en zeer zelden andere verfche Olien, om rede, dat ze ligt garftig wordende, geenszins by de Koorts te pas komen, en zegge met den zeer geleerden en bevalligen Schryver van den Arts (UNZER, VI. D. I. St. P. 95.): niet tegenftaande de achting die ik voor alle deeze Waarneemingen (te weeten van BACHEQUUS MEAD, MORTON, DE HAEN &c.) hebbe, moet ik bekennen, dat de Olie, al ze niet enkel en alleen, wegens de vreeze van in het taaie flym te verftikken, als een fchielyk losmaakend middel gebruikt wordt, geenszins by de Koorts te pas komt; noch ook dient om de verettering te verhoeden, waar voor men echter wel wat zorg mag draagen.

De Heer COSTE zegt, dat hy 'er de droevige ondervinding van gehad heeft, en voegt 'er by: *dans la Peripneumonie les huiles & le fperma ceti qu'on à contume d'ordonner dans cette Maladie font presque toujours un tort irréparable, car au lieu de degager le poumon ils le bouchent abfolument* (traité des Malad. du poumon p. 93). QUARIN is ook van dit gevoelen. Zie zyne *Verhandeling over de Ontfteeking-Ziekten* p. 104.

Als ik verzachtende of verdikkende Middelen (*infpisfantia*) noodig heb, gebruik ik, in plaats van Olien, de *Mucilagines* van de *Gom Tragacant*, *Saleb*-wortel, Kweepitten &c. &c. [Vergeleeken met het *Bericht* van ZIERIKZEE, II. *Afdeel*, bl. 164.*]

Wanneer na dit alles, de pyn en ontſteeking blyven aanhouden, laat ik Koppen, of Spaanſche Vlieg-pleiſters op de pynelyke plaats zetten.

Wanneer de Natuur een weg baant om de ziekelyke ſtoffen te ontlaſten en hier in gebrekkig is, kome ik haar op alle mogelyke wyze te hulp.

Wat de Spaanſche-Vliegen aanbelangt, deze pleeg ik niet eerder aanteleggen voor dat de volheid der vaten en de geſchiktheid des Bloeds tot ontſteeking merkelyk verminderd waren, want zoo men ze eerder aanlegt (zegt de Heer TISSOT in zyne *Raadg.* &c. p. 55) verergeren zy de Ziekte eerder dan zy die verminderen, om dat zy door de werkzaamheid der vaten te vergrooten, de ontſteeking vermeerderen. Van dit gevoelen ſchynt ook te zyn de vry Heer VAN SWIETEN (de *Pleuritide* p. 47.); echter heeft de ondervinding my nog van dit Saiſoen geleerd, dat zy wel eerder met vrucht konnen gebruikt worden; 't welk blykt uit het volgende geval.

Eene jonge, ſterke en friſſe Dienſtmeid had eene *Pleuris;* de bovengemelde middelen werden door my aangewend; ik liet haar tot driemaal Aderlaaten, maar alles was vergeefs: haare Ziekte nam geweldig toe, de ontſteeking, de Koorts en hardigheid van den Pols, in plaats van te verminderen, vermeerderden na de Aderlaating.

In dezen toeſtand leide ik, naar den raad van den beroemden PRINGLE, eene groote Spaanſche Vlieg pleiſter op de plaats daar de ſteekte was,

was, en naauwelyks had deze haare werking begonnen, of alle toevallen verminderden, en de Lyderesse was in weinige dagen hersteld.

Het gebeurt ook wel eens, dat deze Ziekten tot verettering overgaan: hier van hebben wy een voorbeeld gehad, dat ik niet stilzwygende voorby kan gaan.

Een Wind-water Molenaar ruim twintig Jaaren oud, sterk van natuur, volbloedig, met één woord, zeer tot ontsteeking-Ziekten geschikt, kreeg in de Maand *Juny* eene Zydeweê; den zelfden dag zyner Ziekte werd ik 'er by geroepen, en vernam, dat hy door eenen van onze *Chirurgyns* driemaal Adergelaaten ware, en eenige Middelen tegen de ontsteeking (*Antiphlogistica*) genoomen had; deze had ook een Spaansche Vlieg op de pynelyke Zyde geappliceerd, waar door nog de pyn, noch de andere toevallen verminderd waren. Ik schreef hem verdere Middelen voor, om de ontsteeking te doen resolveeren; maar na dat hy dezelve eenige dagen gebruikt had, vernam ik niets meer van dezen Lyder (*). Men begreep dat, vermits de pyn merkelyk verminderd ware, de Natuur het overige wel zoude verricht hebben: na verloop van 16 dagen kwam men my zeggen, dat de Lyder niet kon bekomen, en nog bedlegerig was: toen begreep ik wel, dat 'er iets meer schuilde als men dacht; waar op ik my naar hem toe begaf, en ontdekte aanstonds, dat 'er een Longe-zweer plaats

(*) Hy woonde eene halve myl buiten de Plaats, en om de minste kosten kwam zyn Moeder met het water by my.

plaats had; dewelke ook eenige dagen daar na in de holte der borst doorbrak. Na verloop van weinig tyds begon hy etter op te ragchelen, maar dit was van korten duur, en dit hield na eenige dagen ten eenemaal op; wanneer de toevallen, die de Etterborst vergezellen, dagelyks duidelyker werden: waar op men tot de operatie der Etterborst besloot, met deeze voorzorge nochtans, dat men het nog eenige dagen zoude opinzien; en eene laatste pooging doen, om de opragcheling, langs welken weg de Natuur zich had zoeken te redden, te herstellen. Dit gelukte ons: de Zieke begon weder fluimen op te geeven; maar de Etter, dien hy loosde, was bruin en stinkende: hier door verdweenen nochtans langzaamerhand alle de Toevallen der Etterborst.

Niet tegenstaande deze gelukkige ontlasting, ging onze Lyder dagelyks agter uit; hy werd zoo mager als een geraamte, de Sluip-koorts nam toe, daar by kwamen Nacht-zweetingen, Buikloop, zyne Hairen vielen uit, hy Hoestte onophoudelyk en byzonderlyk by nacht, schoon hy alle avonden de Pillen van Honds-tongen (*de Cynoglossa*) gebruikte; hy loosde eenen verbaazenden stinkenden en groenen Etter, die op den duur niet verbeterde, of verminderde, met één woord, hy had alle teekens van eene volkome en ongeneezelyke Teering.

In dezen toestand gebruikte hy een Afkooksel van den Koorts-bast, Kruiden van Salie, *Agrimonie*, Heemstwortelen en Siroop van Roode Roozen, met Vitriool-Geest, zuur gemaakt: zyn

zyn drank was Staal-water ('t welk ik hem zelfs liet maaken voor de minste kosten, want het waren maar geringe Lieden,) met Melk: maar dit alles scheen vruchteloos.

Daar op werd my geproponeerd om met den Z. G. Heer VINGEROEDS, *M. D.* over hem te consuleeren; welk voorstel ik greetig aannam, om dat ik lang van de Kundigheid van dezen Arts overtuigd was. Wy waren dan te samen by den Zieken, den 75en dag van zyne Ziekte: na alles onderzocht te hebben, keurde zyn W. Ed. de behandeling goed; doch vermits de Zieke by de Middelen, welke hem waren toegediend, geene baate vond, spraken wy over de Balsemachtige; en offschoon wy 'er beiden geene groote Liefhebbers van waren, zouden wy, op de aanraading van zoo veele voortreffelyke Geneesheeren, en noch onlangs van den beroemden DE HAEN (*Rat. Medend.* &c. T. I. pag. 227.) van de zachte Balsemachtige Geneesmiddelen de Proef neemen: dan, alvoorens hier toe te komen, zou de Patient het bovengemelde Afkookfel, waar van hy nog eene volle Fles had, uitneemen.

Het gebeurde na weinige dagen, en wel eer het Afkookfel ten eenemaal geconsumeerd was, dat ik beterschap bespeurde, waar op ik de vryheid nam, zonder mynen Geëerden Kunstgenoot hier kennis van te geeven, het nog eenmaal te laaten vernieuwen; ziende dat de Lyder dagelyks in krachten toenam, en alle toevallen verminderden, liet ik hem met hetzelve voortgaan; en het heeft my mogen gebeuren

ren te zien, dat hy wel langzaam, echter volkomen herstelde, zonder het minste ongemak 'er uit te houden.

Had deeze Lyder nu de Balsemachtige Geneesmiddelen gebruikt, zouden wy deeze gelukkige omwenteling niet aan hunne heilzaame werking toegeschreeven hebben (*)? zouden wy wel te overtuigen geweest zyn, dat deze hem niet uit de kaaken des doods gered hadden? zyn het zulke en diergelyke dwaalingen niet, die aanleiding gegeeven hebben, om aan een onnoemelyk getal van Geneesmiddelen wonderbaare krachten toe te schryven; daar de dagelyksche ondervinding 'er ons de ydelheid van toont? Is het daar ook niet van daan, dat ons de meeste eigenaartige-Middelen (*Specifica*) komen, en duizend andere vooroordeelen, die zoo onwette-

(*) Iemand zal zeggen: had hy de *Balsamica* gebruikt, dan zou de uitkomst geheel anders geweest zyn. Ik geloove het niet, dat het iets in de omstandigheden zou veranderd hebben, om reden dat ons voorneemen was de zachtste in een kleine hoeveelheid te geeven, zoo dat zy den Lyder, hadden ze hem geen goed gedaan, geen nadeel zouden toegebragt hebben.

Ik ben zelfs van gevoelen, dat, al had hy in dien tusschentyd geene Artzenyen gebruikt, die schielyke en onverwachte beterschap evenwel plaats zoude gehad hebben; om dat de goede Natuur, door geschikte voorafgegaane Middelen ondersteund, bereids op het punt was, om over haaren vyand te zegenpraalen, niet tegenstaande het voordeel dat zy op den zelven behaald had, noch niet zichtbaar was: het liep immers maar anderhalven dag, na de voornoemde Raadpleeging aan, (toen de Lyder, als 't ware, met den dood nog scheen te worstelen,) wanneer de teekens van beterschap zich reeds opdeeden.

telyk in de Geneeskunde ingeſloopen zyn? vermits ieder hunner Voorſtanderen zich op de ondervinding beroemt.

Eenige Water-Zuchtigen zyn 'er ook geweeſt: hunne Kwaal was een gevolg van Afgaande Derdendaagſche-Herfſt-Koortſen: Deeze veroorzaaken veeltyds eene Verſtopping in het ingewand, waar uit de Waterzucht ontſtaat, die meerendeels ongeneeslyk is; nochtans gebeurt het wel, dat de Waterzucht in dusdanige Lyderen uit eene andere oorzaak haaren oorſpronk neemt; te weeten, doordien de Sappen door de Koorts te zeer verdund en de vaſte deelen verzwakt zyn: dit is aan my gebleeken in eenen van deeze. — Een Jongeling, van 13, of veertien Jaaren, had uit eene Derdendaagſche Koorts, zonder daar tegen eenig middel gebruikt te hebben, het Buikwater en eene vergadering van Water onder de huid gekreegen; aan welke hy, niet tegenſtaande 'er alle middelen aangewend werden, overleed. Ik liet zyn Lyk door eenen van onze *Chirurgyns* in myne tegenwoordigheid openen, en bevond het ingewand gezond en vry van alle Verſtoppingen. Jammer is het, dat men hier zoo weinige gelegenheid heeft om dusdanig onderzoek op de doode Lichaamen te doen!

Het heeft ons niet onbrooken aan Mild-Zuchtigen, en die aan Opſtygingen onderhevig waren; de Moeder kwaal is hier een algemeene Land-Ziekte; men kan naauwelyks een Vrouws-Perſoon aantreffen, die 'er vry van is; welk toeval zy een Wind noemen. De Hyſterike-Maag-Pynen zyn hier mede zeer gemeen en vry hardnek-

nekkig: ik schryve deeze Zenuuw-Ziekten veel toe aan het onmaatig gebruik van Thée en Koffy: Deze kwaade gewoonte heeft mede plaats onder de Inwoonders dezer *Jurisdictie*; men vindt hier de meeste Huisgezinnen waar die vier, vyf en zes reizen daags, in groote hoeveelheid gebruikt wordt: daar by gebruiken zy magtige en zwaare Spyzen, als gekookt Spek, Pekel-Vleesch, oude Kaas, gedroogde Erweten en Boonen, Aard-Appelen, &c. Van deeze laatste worden 'er 15, à 16 Zakken tot Winter Provisie by veele Boeren en Arbeiders opgedaan; zoo dat 'er in 't algemeen weinige versche Groenten gebruikt worden. [†]

Het eerste, namelyk het misbruik der Warme Dranken, verzwakt de Zenuuwen en alle de Vaste Deelen, en vermindert ook vervolgens de Verteerings Krachten; 't welk maakt, dat de zwaare vette en lymige Spysen niet behoorlyk verteerd wordende, raauwe en taaïe Vochten voortbrengen, waar uit Verstoppingen gebooren worden: welke beide uitwerksels met recht voor de voorschikkende oorzaaken der Zenuuw-Ziekten gehouden worden; en deeze vervolgens aan de Levenswyze der Inwoonderen mogen toegeschreeven worden. Schoon ik ook wel geloove, dat onze Lands- en Luchtsgesteldheid hier toe insgelyks mede werken; want aan gebrek van beweeging kan het niet toegeschreeven worden, vermits onze Inwoon-

[†] Van de voedsels en Levenswyze op deze Klei-Landen vergelyke men de II. *Afdeelinge*, bl. 192, 207, 217, 220.

woonders zeer werkzaam zyn, als meeſt allen tot den Land-Bouw behoorende, uitgenoomen eenige Ambachts-Lieden, Winkeliers en Amptenaaren, die binnen de Plaats woonen.

Hier uit volgt, dat het zeggen van eenen voortreffelyken Geneesheer, die over de oorzaaken der Zenuw Ziekten van ons Land geſchreeven heeft, te weeten, dat deze Ziekten by den Landman genoegzaam vreemd zyn, en voornamelyk onder onze Stedelingen huisveſtten, met betrekking tot onze *Jurisdictie*, ongegrond is.

De Scheurbuik is mede hier eene heerſchende Ziekte; edoch, zoo ze my tot hier toe is voorgekomen, geloof ik, dat 'er weinige Plaatſen zyn onder de *Provintie* van HOLLAND, waar ze zoo goedaartig is, als hier. Geduurende den Zomer hebben wy gehad ontſteekene Keel-Ziekten; eenige Longontſteekingen en heete geduurige Koortſen, waar by op het laatſt de Sprouw kwam; aan welken ik, uit een getal van twintig, twee Patienten verlooren heb.

Omtrent de helft van Oogſtmaand namen de gewoonelyke Galkoortſen eenen aanvang, die hier vry ſterk gewoed hebben. Ze waren *remitteerende-* anderen- en dubbel-anderendaagſche en ſommige intermitteerende; en waren met gewoonelyke toevallen vergezeld, beginnende met ligte huiveringen, waar op eene ſcherpe hitte volgde, de Pols was alsdan ſnel en klein, maar in 't vervolg van de Koorts merkelyk kloeker: de Lyders klaagden over zwaare Hoofd- en Lendenpynen, benaauwdheid aan den kuil van het Hart; zy waren mislyk en met vuile oprispingen gekweld;

kweld; de ſmaak in den mond was bitter, de tong, beſlagen, met eene witte en by ſommigen geelachtige Korſt: het Water was zeer veranderlyk, en veelen waterden zeer weinig, en hadden moeielykheid en pyn (*Dyſuriam*) in 't water maaken. De ſtoffen welke de Lyders door Braaking, of door den Stoelgang ontlaſtten, waren vetachtig van eene geele, of groenachtige kleur.

Deze Koortſen duurden een dag of tien; by ſommigen min, by anderen meerder: eenigen hadden op deezen tyd eene ſcheiding door het zweet, of door den afgang, zonder dat de zoogenaamde *Dies critici* hier eenig voorrecht ſcheenen te hebben; herſtellende de meeſten zonder zichtbaare ontlaſtingen.

Zy vereiſchten op zich zelven geene Aderlaating; zoo dat deze maar toevallig te pas kwam, namelyk, in bloedryke voorwerpen, die hevige Koortſen, of zwaare Hoofdpynen ondergingen.

De Geneesmiddelen, die wy aangewend hebben, zyn de volgende: buiten de verheffing der Koorts, indien het anders geene byzondere omſtandigheden verboden, gaf ik een Braakmiddel, beſtaande uit twintig of dertig greinen *Ipecacuanha*, met een half, of een geheel grein Braakwynſteen; welke gifte ik verminderde, of vermeerderde, naar den Ouderdom, Kunne, en ſterkte der Lyderen, en als het noodig was, herhaalde: by anderen die eenen tegenzin in de Braakmiddelen hadden, ſchreef ik Buikzuiverende Middelen voor; by voorbeeld: eenige oncen van het *Aq. Laxativ. Vien.* met Wonderzout van *Glauberus*, of met Sap van Citroen, of wel met eene groo-

tere

tere hoeveelheid Wynſteen: ſomtyds gaf ik een Aftrekſel van Tamarinden en *Rhabarber* &c. of *Rhabarber* met Room van Wynſteen, en veel vermogend Zout, tot een Poeder: by anderen een Mengſel van Alſem-Zout geſatureerd met Citroen-ſap; *Rhabarber*, Siroop van Citroen, en Kruis en Munt, of Garſte-water, om by verpoozing te gebruiken, &c.

Deze Artzenyen gaf ik ook na de Braakmiddelen, om de ſtoffen die in de darmen overgegaan waren, van onder uit te dryven, en die niet meer van boven door Braakmiddelen konden uitgeworpen worden: dezelfde lieten wy ook in 't vervolg, in verminderde giften, gebruiken.

Door de Braak- en Purgeermiddelen de eerſte Wegen, zoo veel doenelyk, gezuiverd zynde, om de overblyfſels te corrigeeren, de hitte en de Koorts te maatigen, de dorſt, (die veeltyds onverdraagelyk is,) te lesſchen en het Bloed te zuiveren (*), liet ik de Zieken gebruiken allerleie aangenaame Zuurachtige Middelen en rype Tuinvruchten; als Kerſen, Moerbezien, Aalbesſen, Aardbeien, Perſiken, Druiven, Appelen en Peeren; de laatſte voornamelyk gebakken, of gebraaden.

Het Sap dezer Vruchten is van eenen zachten zeepachtigen aart, en vervolgens by uitſtek nuttig in deze Ziekten, om de taaiheid, die altyd met

(*) Het is te begrypen dat 'er by vervolg dezer Ziekte iets van deze verrotting in het Bloed overgaat en aanſteekt. Zie UNZERS *Naleezing*, 3 D. bl. 37.

met het Galachtige vermengd is, te ontbinden; behalven dat zy door hun zuur de rotting, waar toe de Gal in deze Ziekten geneigd is, krachtdaadig tegengaan.

Deze diende mede tot Spyzen; waar by ik nog die geene aanprees, welke uit Garſt, Gierſt, Ryſt, Havergort, Biſſchuit met Kaarnemelk, of Water, met wat Rynſchen Wyn, of Citroenſap en Suiker, ſmaakelyk bereid werden. Tot drank beval ik Limonade, zonder, en met Rynſchen Wyn, Kaarnemelk, Appelmelk, of Wei van zoete Melk met Rynſchen Wyn gemaakt, (*Serum lactis vinoſum*) &c.

In de verheffingen der Koortſen, om de walgingen en vruchtelooze poogingen tot braaken, waar door de Zieken zeer afgemat werden, te verminderen, gaf ik het Middel van RIVERIUS, namelyk: Zout van Alſem met Citroenſap, om in de *effervescentie* in te neemen, waar van ik zeer goede uitwerkingen gezien heb.

Behalven de genoemde Medicynen, liet ik myne Zieken gebruiken Garſtewater met Siroop van Violen en Geeſt van Vitriol, of Zwavel, zuur gemaakt, de *Spirit. Mindereri*, of wel den zoeten Geeſt van Salpeter: van welken laatſten de Vry-Heer VAN SWIETEN *Comm. in Boerh. Aph.* T. II. Pag. 224. getuigt: „ dat die byzon-
„ der dienſtig is in lang aanhoudende walgingen,
„ om dat hy op het krachtigſte alle verrotting
„ tegen gaat, en door zyne aangenaame prikke-
„ ling de kwynende Maag verkwikt en opbeurt."

Daar en boven maakte ik veel gebruik, van een

een Afkookſel uit Gras, Paarde-Bloemen en Suikery-wortelen, waar by ik deede het veel vermogende Zout en Honig, of Siroop van de Vyf-openende Wortelen; byzonder wanneer zich eenige teekens van Verſtoppingen in de Lever opdeeden, welke veeltyds met deze Ziekte gepaard gaat, en aan de Geelachtige kleur der Huid en Oogen, en aan een gevoel van zwaarte en benaauwdheid omtrent de Bovenbuiks-Ingewanden te kennen is.

Door deze of diergelyke Geneesmiddelen heb ik de Galkoortſen, onder Gods Zegen, gelukkig overwonnen. By weinigen heb ik den *Cortex* moeten gebruiken; en alleenlyk by die, welke zulke geweldige verheffingen hadden, dat zy 'er door in gevaar gebragt wierden, of in waare afgaande Koortſen, wel in rotte Bloed-koortſen veranderden; aan deze heb ik twee Lyderesſen verlooren; een Meisje van 14 Jaaren, en een jonge Vrouw, die langs het Land liep en hier Ziek aangekomen was. Maar aan de eigentlyke Galkoortſen is 'er geen eene myner Lyderen overleeden.

Een Meisje werd naar de gemelde Rotkoortſen doorgeſtaan te hebben krankzinnig, 't welk ik aan verzwakking en uitputting toeſchreef; en heb haar door verſterkende Middelen, onder anderen door haar Haïr te laaten afſnyden, en het Hoofd dagelyks herhaalde reizen met koud Water te doen waſchen, daar van volkomen geholpen.

Na dat myne Zieken van de Galkoortſen herſteld ſcheenen, heb ik hun, naar den raad van

den nimmer genoeg gepreezen VAN SWIETEN behandeld, zeggende: (*in Comm. in Aph.* BOERH. T. 1. §. 69.) „ Het gebeurt dikmaals, voor „ eerst in Herfst-koortsen, dat de scherp ge- „ wordene en byna verrotte Gal van zelfs, of „ door konst, geloosd wordt: ten zy dan, dat „ de geenen, die van deze Koortsen hersteld „ zyn, van die Bittere-middelen, welke het „ gebrek van Gal vergoeden, gebruik maaken, „ gaan zy lang kwynen aan koude en slymerige „ Ziekten."

Noch zyn 'er geweest, Afgaande-vermomde Koortsen, te weeten, van dat soort, 't welk niet minder dan naar Koortsen gelykende, een ander toeval veinzen, onder welk de Koorts verborgen is. Deze Toevallen waren op gezette tyden weder komende, Hoofd- en geweldige Buik-pynen, Stuiptrekkingen in Armen en Beenen, zonder verlies van kennis; en ondraagelyke Pynen in een Arm of Been: deze kwamen by sommigen alle dagen, by anderen om den anderen dag, tot zelfs om den zevenden dag, ze zyn alle, na voorafgaande Braak- en Buikzuiverende middelen, door den *Cortex* verdreeven.

Eene monsterachtige Waterzucht over het geheele Lichaam, uit Verkouding zeer schielyk ontstaan, heb ik door Zweet- en Pisdryvende-middelen, te weeten, door Aftreksels van Vlierbloemen en *Seneka*-wortel, zeer spoedig geneezen.

In den Herfst begonnen de Galkoortsen te verminderen, tot dat ze op het laatst van *October*, ten eenemaal ophielden.

De

De overblyvende Maanden hebben de afgaande Koortſen van allerleie ſoorten weder begonnen: daar by kwamen Verkouwdheden, Aamborſtigheid, Bloedſpuwingen (*Hæmoptiſes*) en eindelyk waare en Baſtaard-*Pleurisſen.*

Onder de Jurisdictie van ZEVENBERGEN, die 3000 Bunderen, of 4500 Mergen groot is, en op ruim 2000 Inwoonders, de Kinders 'er onder begreepen, gerekend wordt, zyn 'er in den Jaare 1780, GEDOOPT, 38 Zoontjes, en 32 Meisjes, te ſamen 70; en GESTORVEN:

A°. 1780.	Mans.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
January.	2	3	1	6
February.	1	1	4	6
Maart.	2	2	3	7
April.	3	0	2	5
Mey.	1	4	1	6
Juny.	2	2	3	7
July.	0	1	6	7
Auguſtus.	0	1	1	2
September.	2	3	0	5
October.	2	1	1	4
November.	0	4	2	6
December.	3	1	0	4
Totaal.	18	23	24	65

CATALOGUS MORBORUM, qui Superiore Anno CIↃ. IↃ. CCLXXX. In *hacce urbe*, mihi obvenerunt.

Dat is

LIJST van de ZIEKTEN, welke in het Jaar 1780, te BREDA waargenoomen zyn, door den Heere H. MIRANDOLLE VAN GHERT, *Med. Doctor*, &c.

Mense JANUARIO. *Affectus rheumatici*, *Tusses catarrhales*, *Asthmata humida & convulsiva*, *Febres intermittentes*, *Perniones*, *Variolæ benignæ.* Als: In de Maand van JANUARY, zag men: Zinkingachtige Ongesteldheden; *Catarrhale* Hoesten; Aamborstigheden, zoo drooge als Krampachtige; Tusschenpoozende-Koortsen; Winterhielen, benevens goedaartige Kinderpokjes.

FEBRUARIO. *Dolores colici*, *Odontalgia*, *Tusses catarrhales*, *Variolæ.* In FEBRUARY: Kolyk-pynen, Kies- en Tand-pynen; *Catarrhale* Hoesten en Kinderpokjes.

MARTIO. *Pleuritides*, *Peripneumoniæ*, *Febres catarrhales*, *Anginæ mucosæ*, *Erysipelas*, *Febris Scarlatina*, *Apoplexia vera*, *Febres tertianæ*, *Variolæ crystallinæ* [belg. Waterpokjes] *Septem variolarum insitione servati.* In MAART: Zyde- en Longe-weên; *Catarrhale* Koortsen; Slymige Keel-

Keel-Ziekten; Roos; Scharlaken Koorts; waare Beroerte; Anderendaagſche Koortſen; Waterpokjes en zeven door de Inenting der Kinderpokjes behouden.

APRILI. *Febres tertianæ, Arthritis univerſalis, Anginæ aquoſæ, Tusſes catarrhales, Ophthalmiæ catarhoſæ.* In APRIL: Tusſchenpoozende Koortſen; Jigt over het geheele Lichaam; Waterachtige Keel-Ziekten; *Catarrhale* Hoeſten en Oogontſteekingen.

MAJO. *Peripneumoniæ nothæ, Febris tertiana duplex, Rubeola, Variolæ benignæ, Diarrhoeæ bilioſæ putridæ, Dyſenteria, de qua plura memorare in hocce catalogo ſupervacaneum duxi, quum de eâ Speciatim egerim in adjuncta Diatribe.* In MEI: Baſtaard Longeweê; dubbelde Anderendaagſche Koorts; Roodvonk; goedaartige Kinderpokjes; Galachtige en Rottige Doorloop, als ook Roode Loop, van welke ik het onnoodig achte hier ter plaatſe omſtandiger verſlag te doen, nâardien ik die in de bygevoegde *Verhandeling* afzonderlyk beſchreeven heb [*].

JUNIO. *Febris tertiana, Eryſipelas, Febris purpura urticata, Angina ſuppuratoria, Fluxus hepaticus.*

[*] Deeze Verhandeling, waar van in het *Bericht* van 1779, bl. 259, reeds melding gedaan is, en welke de *Societeit* voorneemens was insgelyks te laaten drukken, is door deszelfs uitgaave en de omſtandige *recenſie* daar van gedaan, ſedert dien tyd zoo algemeen bekend geworden, dat het onnoodig zyn zoude die thans hier andermaal voor te draagen.

cus. In JUNY: Anderendaagsche Koorts; Roos; Purper-Netel-Koorts; verzwooren Keel-Ziekte; Leverloop.

JULIO. *Febris tertiana duplex, Cholera, Febris Scarlatina pueros inprimis inficiens, non admodum maligna, at faucibus & oculis inimica, Emeticis, Diaphoreticis, Antiphlogisticis & Laxantibus pro re nata adhibitis facile cedens; pauci mansere hydropici, qui tamen Diureticis, corroborantibus & exercitio corporis brevi tempore sanati sunt.* In JULY: Dubbelde Anderendaagsche Koorts; Boort; Scharlaaken Koorts, de Kinderen voornamelyk aanvallende, die niet zeer kwaadaartig was; doch welke echter de Keel en de Oogen aandeed, en door Braak- en Zweet-Middelen, en zulke welke tegen de Ontsteeking zyn ingericht, en den Stoelgang bevorderen, naar tyds omstandigheden toegediend, gemakkelyk week; weinige bleeven Waterzuchtig, welke nochtans door Waterdryvende en Versterkende Middelen, by de beweeging des Lichaams in korten tyd hersteld zyn.

AUGUSTO. *Febris scarlatina iisdem stipata symptomatibus, sed paullo malignior, Febris biliosa, Angina suppuratoria, Diarrhoeæ putridæ, Erysipelas, Morbi apoplectici.* In AUGUSTUS: Scharlaaken Koorts, wel met dezelfde Toevallen verzeld, maar een weinig kwaadaartiger; Galkoorts; verzwooren Keel-Ziekte; rottige Doorloopen; Roos; Ziekten uit Beroerte.

SEPTEMBRI. *Febris biliosa, Affectus catarrhosi, Diarrhoea putrida.* In SEPTEMBER: Galkoorts, Zinkingachtige Ongesteldheden; rottige Doorloop.

Oc-

OCTOBRI. *Jidem morbi, qui præcedente menſe.* In OCTOBER: Dezelfde Ziekten, als in de voorige Maand.

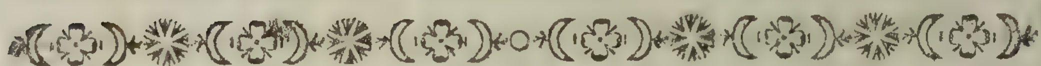
NOVEMBRI. *Fluxus hepatici, plures affectus catarrhales, Febres tertianæ, Aſthmata humida & ſicca, Icterus.* In NOVEMBER: Lever-Loopen; meerder *Catarrhale* ongeſteldheden; Anderendaagſche Koortſen; vochtige en drooge Aamborſtigheden; Geelzucht.

DECEMBRI. *Febris ſcarlatina, Anignæ catarrhales, Pleuritides, Febris tertiana, quartana, hemitritæa.* In DECEMBER: Scharlaaken Koorts; *Catarrhale* Keel-Ziekten; Zyde-weên, Anderendaagſche Koorts; Derdendaagſche Koorts, dubbelde Anderendaagſche Koorts.

Mortuorum numerus jam inter ephemeridas poſibus eſt. Het getal der Dooden is bereids in de Nieuwspapieren opgegeeven medegedeeld.

KORT BERICHT
WEGENS DE ZIEKTEN TE
's GREVELDUIN-CAPEL,
En omstreeks in de LANGSTRAAT,
DOOR DEN HEER
J. W. COETS,
Med. Doctor.

By het afgeloopen Jaar 1779, hebben zich den ganschen Winter Alledaagsche, Anderendaagsche en Derdendaagsche Koortsen vertoond, die zeer hardnekkig alle gewoone Geneesmiddelen weerstonden, en by verzuim der Lyderen wel in eene *Febris putrida* veranderden, en zelfs in eene *Diarrhoea* overgingen; waar door de ontlastingen zoo overvloedig waren, dat de Lyders byna te sterven lagen, eer 'er een Geneesheer ter hulpe geroepen was, gelyk meer dan eens gebeurd is. Een heeft 'er echter het geluk gehad van te herstellen, doch kon niet anders te recht komen, dan door het gebruik van den *Cortex Peruvianus*, in eene kleine gifte, wegens de buitengemeene zwakheid, en tot eene langzaame vermeerdering allengsken over te gaan; 't geen zoo wel slaagde, dat de aanvallen van de Koortsen telkens verminderden, de *Diarrhoea* en het zwellen der Beenen van tyd tot tyd, afnam, en de slaap, eetlust en alles zich te samen voegden tot eene compleete herstelling, gelyk binnen drie weeken geschied was,

was, niettegenſtaande de Lyder een Man van 75 Jaaren, doch echter nog ſterk was.

Deeze Koortſen hebben genoegzaam het Tydperk van 1779, tot het einde van 1780, doorloopen.

De oorzaaken derzelver ſcheenen my toe bedorvene Stoffen in de eerſte wegen te zyn; hoedanig de witte beſlagen tong, bittere ſmaak in den mond en zwaarte met wat pyn, ter plaatſe daar het *inteſtinum duodenum* ligt, en het hoog gekleurde Water, zeer ſterk en onaangenaam van reuk, aanduidden.

De Geneezing werd met Braak- en Purgeer-Middelen ingericht, en zoo lang aangehouden, tot de gemelde toevallen verbeterd of geheel opgehouden waren, wanneer de *Cortex Peruvianus* in ruime giften gegeeven dan zeer wel ſlaagde. Echter waren 'er verſcheiden, die met de Koorts, veeltyds door hun eigen toedoen, weder inſtorten, als door overvloedig eeten, van Aardappelen, Spek en Pekel-Vleeſch, en met een ruime plas ſlecht Thee- en Koffy-Water overgooten; en dus genoegzaame aanleidende oorzaaken tot dezelve.

Weinige *Peripneumoniæ nothæ* zyn 'er geweeſt, en die 'er waren herſtelden ligt door het gebruiken van een zacht Laxeer-Middel en zachte zuure dranken. Die zeer Bloedryk waren, kwam, hoe wel zeldzaam, wel eens een Aderlaating te pas.

De *Pleuritides* waren zeer weinig, en meeſt Ca-

Catharraal, welke zich schikten na eene ruime Aderlaating en *Purgans* ex *Fol. Sen. Tamarind. Manna* &c. en tot gewoonen drank een *Decoctum Hordei* met *Nitrum* en *Mel Narbon.* waarmede de Lyders spoedig geneezen werden.

Verkouwdheden zyn 'er veele geweest, die famengestelder tot veeler ongeluk onder den naam van Verkouwdheid verwaarloosd zynde, door het geweldig Hoesten in eene Longe Teering vervielen, waar aan zy gestorven zyn, of ook nog (Dec. 1781.) kwynen. —— En, indien men dit verzuim over het geheel beschouwt, zoude men wel mogen zeggen: dat 'er meer in onze NEDERLANDEN aan Verkouwdheden sterven, dan in TURKYEN aan de Pest.

Tand-Pynen zyn hier algemeen, waar door veelen in den bloei hunnes Levens tandeloos zyn. Zoude het warme Water het zyne daar ook toebrengen?

De Jigt-Pynen schynen ook meerder toe te neemen.

In deeze 2 Jaaren zyn 'er weinige overleeden.

BERICHT

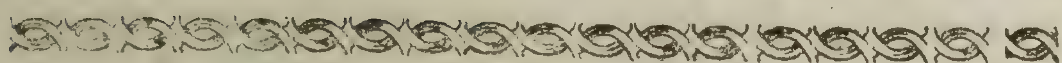
Van de ZIEKTEN in de *Abtdye* van TONGERLOO, de GREEF, als mede van ROOZENDAAL,

Van het Jaar 1780.

DOOR DEN HEER

F. BOLS,

Med. Doct.

De Buitenplaats van de *Abtdye* van TONGERLOO, (de GREEF genaamd,) aangelegd door den Heer *Provisor* HERMANS, die voorleeden Jaar *Prelaat* geworden is, is gelegen in de Heide, onder *Calmpthout* in BRABAND: als men van den *Moerdyk* op ANTWERPEN rydt, wordt die Plaats, op den afstand van een quartier uurs, aan de rechtehand gelaaten, en dan is men vier uuren van die Stad en drie uuren van ROOZENDAAL, alwaar in het Jaar 1780, en wel in het Najaar, alle de Inwoonders Ziek geweest zyn. Deze Plaats is gelegen ten Zuiden, Oosten en Noorden in eene Moerasfige Laagte; ten Westen is de grond wat hooger en Zwavelachtiger, tot aan de groote zeer hooge zoo genaamde *Boterbergen*, 5, of 6 minuten gaans van deze plaats gelegen. Het is een vierkantig Gebouw; waar in men, door een Poort komt, die in het Westen ligt: de opene Lucht, of Plaats, tusschen den vierkantigen Bouw is niet heel groot; de Hui-

Huizinge ligt rondom in Grachten, of Veſten; buiten dezelve zyn eene groote menigte van Viſch-vyvers, die altemaal met malkanderen gemeenſchap hebben, en die zich de eene door den anderen kunnen ontlaſtten; en, by veelheid van Water, altyd loopen als een Riviertje, en als dan ſchynt het Water helder en goet te zyn. Het Putwater op de Plaats is altyd onklaar en ſtinkende, met geene mogelykheid te verbeteren; in den anderen is het Water in vergelyking van het ander nog al reedelyk goed; doch men kan niet zeggen, dat het oprecht goed Water is; en alle de Inwoonders, 17, of 18 Dienſtbooden; 7, 8, of 9 Paarden; 30 Runderbeeſten; 12, of 15 Varkens; benevens honderd Schaapen, binnen de Grachten thuis hoorende, moeten zich daar mede behelpen. De Miſt derzelver veroorzaakt veel ſtank; terwyl 'er geen middel is om dien te beletten, wyl de Miſt aldaar zoo noodig is, om de ſchraale gronden vruchtbaar te maaken, dat zy niet kan ontbeerd worden, en 'er altyd naar meerder verlangd wordt.

Tot onderhoud van alle die Menſchen en Vreemdelingen, die daar dagelyks komen, wordt 'er geſlagt, gebakken en gebrouwen, waar toe Water nodig is; eensdeels om de vuiligheid weg te ſpoelen; anderen deels om Bier en Brood te maaken, en in drooge Zomers, als die van het Jaar 1780, is 'er weinig en ſlecht Water; ja de Grachten en Vyvers waren altemaal zoo droog, dat 'er veel Viſch door gebrek van Water heeft moeten ſterven; en de Menſchen, zoo men zeggen zoude, moeſten Ziek worden, en dit gebrek aan Water de eenigſte oorzaak zyn geweeſt van de Ziekte, die in dat Jaar 1780, aldaar alle de

In-

Inwoonders aantaste; waarom men vervolgens order gaf om Water in Tonnen met Karren van elders te haalen, dat een half uur van daar zeer goed was. De Zomer eindigde; 3 à 4 zynder gestorven, de rest werd ten laatsten geneezen.

In het Jaar 1781, omtrent half *Augusti*, kreeg ik eenen Brief, luidende als volgt, door den Heer *Provisor* geschreeven: „ hebbe op de „ *Greef* eenen Knecht van 17, à 18 Jaaren, die „ over 14 dagen, sterk bezweet zynde, door „ onvoorzichtigheid teffens veel koud Water „ drinkende, de Koorts heeft gekreegen; de- „ welke wel intermitteert; doch in de drie laat- „ ste reizen allengskens meerder toeneemt, zoo „ dat hy somwylen buiten westen is, en was binnen „ weinige dagen daar aan dood, uitslaande met „ purpere en zwarte vlakken, (eenen anderen „ *Doctor*, daar by geval zynde, heeft eene dier- „ gelyken uitslag daags voor den dood al be- „ speurt,) en eene abommabelen stank, om „ welke reden daags daar aan ter Aarde wierd „ besteld." Dit geval ontstelde den Heer *Provisor* met alle de Inwoonders; en ik werd daar verzocht, om de oorzaak te onderzoeken, en zoo het my mogelyk was, die weg te neemen; maar vreezende dat die kwam van het slechte Water, was men schier hoopeloos, dezelve te zullen kunnen verhoeden, aangezien het Water, nog al minder en slechter was, als in het voorleedene Jaar, en vermits de Zomer in dien tyd scheen by aanhoudenheid droog te zullen blyven, gelyk die ook geweest is, zoo had ik de grootste moeite hen gerust te stellen, en te overtuigen, dat de oorzaak niet uit het Water, maar uit iets anders ontstond; het geen ik niet door woor-

den alleen, maar door voldoende reden hun moest doen zien, en beproeven; want, dat het anders niemand zoude willen gelooven: hier had ik alles tegen; sommige wilden daar niet langer blyven, de gansche Weereld zag met my voor haare oogen, het gebrek van goed Water; niemand konde anders gelooven, dan dat de Jaarlyksche Ziekte van de *Greef* haaren oorsprong nam uit het slechte water: hier door was den *Greef*, (zullende met 'er tyd een aanmerkelyk stuk goed worden,) in gevaar van verlaaten te worden van meest alle de Inwoonders, met vreeze van daar geen genoegzaame Dienstboden meerder te zullen konnen krygen, in vervolg van tyd; het geene den voorigen Aanlegger en *Provisor* (nu PRELAAT) tot grooten spyt zoude hebben verstrekt, wyl hy in dezen aanleg altyd veel genoegen heeft gehad, en nog by aanhoudenheid blyft hebben.

Om nu het Volk gerust te stellen, en hen te overtuigen, dat de oorzaak dezer Ziekte niet ontstond uit het slechte Water, begon ik in dezer voege: de Werkluiden (aldaar *Pandoeren* genaamd) zyn in groote menigte dagelyks bezig met Spitten en Graven; drinken van het zelfde Water, en daar is niemand van hun Ziek geworden; dit stemde my alle het Volk toe: waar uit men duidelyk ziet, dat de Ziekte niet uit het slechte Water voorkomt. Maar toen werd ik geprangd, om dan toch de waare oorzaak te zeggen; waar op ik tot antwoord gaf: *het bestaat niet uit drinken, maar uit eeten;* men eet hier te zwaaren en al te vetten kost; waar op den Heer *Provisor* my antwoordde: deze oorzaak zal ik wel wegneemen, en zal daar verandering in maaken, gelyk ook

ge-

geſchied is; en daar is niemand meerder dit ganſche Jaar geſtorven; weinigen hebben eene *intermitteerende* Koorts gehad, die door een Braak, of Purgeermiddel herſteld zyn. En nu is de GREEF dit (alhoewel een buitengewoon droog) Jaar, byna zonder Zieken geweeſt, en heeft maar eenen Dooden gehad, te weeten, dien Knecht van 17, of 18 Jaaren in *Auguſtus* geſtorven.

In voorigen tyd beſtond de zwaare koſt in Erwten en Boonen, met veel geſmolten Vet overgooten, 't welk daar in groote veelheid is, en vervolgens misſchien wel al te lang bewaard wordt, en eenigszins bedorven raakt; (want het bederf daar door zoo groot is, dat het geen nieuws is, een derde part van de gezouten en gerookte Hammen dikwyls aldaar bedorven te zien:) en van veel Spek. Dan, deze en diergelyke zwaare en ongezonde koſt in mindere hoeveelheid gebruikt zynde, het Vet verſch en zonder eenig bederf hun bezorgd hebbende, en veele rype Vruchten laatende eeten, is de voortgang der Ziekte aldaar geſtuit; en tot meerder verhoeding van de wederkomſt der zelve, heeft de Heer *Proviſor* meer dan twee honderd Morgen in de Heide onder water ſtaan, om in den Zomer altyd verſch Water te hebben en te houden, en alle oorzaaken, die eenigszins tot Ziekten zouden kunnen medewerken, te verhoeden.

Die van ROOZENDAAL behoorden hier ook zorge te draagen, dat zy altyd in den Zomer, verſch Hei-water konden krygen, zoo voor de gezondheid, als voor noodzakelykheid van in kas van Brand te kunnen bluſchen, het geen

zeer gemaklyk en zonder onkoſten kan geſchieden, met alleen het Water in de Heide optehouden, waar toe ik den *Magiſtraat* by aanhoudenheid zal verzoeken zulks niet te verzuimen, en alle zorge te draagen, dat het gebrek deszelfs niet veroorzaakt wordt, door afleiding, of aftapping; en dat de Sluizen, die het Water moeten tegen en ophouden, niet lek zyn, en het zelve alzoo verlooren loopt; want men is hier dezen Zomer byna, en op ſommige plaatſen agter de Huizen, geheel zonder Water geweeſt; en had 'er in dien tyd Brand ontſtaan, gelyk 'er onlangs ontſtaan is in een Huis op het midden van de Markt, en op den Zolder door doovekoolen was aangeraakt, dat, alle de Huizen op den Wind ſtaande, zouden hebben moeten afbranden, het geene nu gelukkig en ſpoedig is gebluſt; zynde de loop agter dat Huis vol water,) en zonder byna eenige ſchade, om dat in het midden van den dag alles gaauw gereed was. Deze Brand heeft my de billykheid doen zien van de klagte, die veele Inwoonders van deze Plaats my dit Jaar hebben gedaan, dat 'er geen water agter de Huizen was; en dat zy altyd in vreeze waren, en dag noch nacht ruſten konden, altyd haar ruïne en ondergang in 't oog hebbende, ingeval door het een, of ander ongeluk Brand ontſtond; en dat het wel ongelukkig was, na zoo menigvuldige koſten gedaan te hebben om water te krygen, het zelve in zoo eenen dringende nood niet te konnen hebben. Boven en behalven deze zoo groote noodzakelykheid des waters agter de Huizen om (in geval van Brand) te konnen bluſſen, is 'er nog een ander, te weeten: by gebrek van water, konnen de Menſchen haar Linnen niet waſſchen, hun-

hunne Huizen niet zuiveren van vuiligheid, en dus al wederom eene oorzaak van besmettelyke Ziekte; wyl die doorgaans in vuile Huizen en by onbehebbelyke Menschen meest haar begin neemt.

De bovengenoemde *Pandoeren* zyn arme Menschen, winnende in den Zomer 10, en in den Winter 8 stuivers daags; vervolgens moeten zy zich behelpen met droog Brood en Water: het kan by geval gebeuren, dat zy 'er nog wel wat boter op te doen hebben; nochtans nooit veel; want 'er worden 'er onder hun gevonden, die een Vrouw met 5, 6 of 7 Kinderen hebben; altemaal moetende leeven van die 10, of 8 stuivers daags; ja ik ben over eenige Jaaren in zoo een Huisje, of Hutje geweest by eene Zieke Vrouw met 7 Kinderen, het jongste aan haar Borst liggende, de andere zes zaten aan den Haart, uit eenen Pot zeer smaakelyk te eeten, en ik vroeg de Moeder wat in dien Pot was, en antwoorde my, dat het Paardeboonen waren met schoon water gekookt; en dat zy, nog haar zes oudste Kinderen, dat geheele Jaar nog geen Brood geproefd hadden; dat haaren Man, die dagelyks moest werken, dat alleen noodig had, maar sprak van geen Boter. Als nu zoo eens een Kind van zulke Ouders op den GREEF komt woonen, dan eet het zoo sterk in het begin, van dien ongewoonen, en voor haar zeer smaakelyken kost, dat het Ziek wordt, en dat heb ik ook ondervonden; maar vraagende aan eenen anderen, die daar al in voorige Jaaren gewoond had, welke hy dacht de reden te zyn van zyne Jaarlykſche en zwaare Ziekte, antwoorde my: dat hy geloofde, dat het

het uit te veel eeten ſproot; waar op hem zeide, wel hoe! gy zyt immers genoegzaam gevoed, en gy zyt zoo hongerig niet meer, dat is wel in den beginne; waar op hy tot beſluit my zeide, ik ben eenen Jaager en Visſcher, ik ga 's morgens uit zonder eeten mede te neemen, en dikwyls is het al na den middag, eer dat ik thuis kome, en dan heb ik zoo grooten honger, dat ik my overeet. Uit dit, en het geval van de *Pandoeren*, heb ik de ongezondheid van den GREEF eerſt beginnen te onderſcheppen. De Koortſen zyn in dat Jaar 1780, geweeſt *Febres intermittentes autumnales*, *putridæ*, & *apoplecticæ*, ſive *Werlhofſianæ* [*], van de twee eerſte is niemand geſtorven, de 3 à 4 dooden die 'er op de GREEF geweeſt zyn in het Jaar 1780, zyn geſtorven van de *Febres apoplecticæ*: de reſt is door Braak-Purgeerende en zuure Laxeerende-Middelen langzaam herſteld; de *Kina* heb ik daar niet moeten gebruiken.

[*] Vergeleeken met het *Bericht* van den Heere KRUSEMAN van 1779, bl. 269. * in de Noot.]

LIJST

L IJ S T

Der GEDOOPTEN, GETROUWDEN en OVERLEEDENEN enz. te 's BOSCH, in 1780.

		Zoons.	Dochters.	te famen.
GEDOOPT	In de Gereformeerde Nederduitfche Kerken	44	50	49.
	In de Walfche Kerk	2	3	5.
	In de Lutherfche Kerk	11	4	15.
	In de Roomfche Kerk	185	169	354.
		242	226	468.

Dus 21 Kinderen minder gedoopt, dan in het Jaar 1779.

		Paaren.
GETROUWD	In de Gereformeerde Kerken	76.
	Op het Stadhuis	71.
		147.

Dus 3 paaren minder getrouwd, dan in het Jaar 1779.

OVERLEEDEN	January	38	nog in 't Groot Gasth. 5
	Febr.	35	. . . 8
	Maart	19	. . . 10
	April	25	. . . 5
	Mei	33	. . . 2
	Juny	17	. . . 3
	July	23	. . . 4
	Aug.	19	. . . 4
	Sept.	15	. . . 3
	Octob.	26	. . . 1
	Nov.	33	. . . 3
	Dec.	29	. . . 7
		312	55
			312
			367

Dus 135 minder overleeden, dan in 't Jaar 1779; en 102 meerder gestorven, dan gebooren.

LIJST DER ZIEKTEN EN TOEVALLEN, AAN WELKE DE VOORNOEMDE 367 PERSONEN GESTORVEN ZYN:

Accidenten	9
Beroerte	1
Bloedspuwing	4
Borstziekte	41
Gebrek aan Slikken . . .	1
Gevallen	1
Hondskramp na een geschote wond	1
Kanker	2
Kinderziekte	13
Klemmond	1

Ko-

Kolyk	2
Koortſen	16
——— Gal-Koortſen . .	1
——— Heete Koortſen .	3
——— Rot Koortſen . .	2
Kraam-Kinderen . . .	16
——— Vrouwen . . .	5
Kwaade Keel	3
Lever-Ziekte	1
Long Ontſteeking . . .	1
Maagziekte	1
Ouderdom	49
Overval	3
Roodgrond	1
Stuipen	74
Sudor Anglicus . . .	1
Tand-Ziekte	3
Teering	59
Verdronken	2
Verval van Krachten . .	4
Waterzucht	20
Onbekende Ziekten, of die niet opgegeeven zyn	26
	367

LIJST DER GESTORVENEN NAAR DE JAAREN:

Beneden de 10 Jaaren . . .	127
Tuſchen de 10 en 20 Jaaren .	5
——— 20 — 30 . . .	17
——— 30 — 40 . . .	23
——— 40 — 50 . . .	26
——— 50 — 60 . . .	22
——— 60 — 70 . . .	57
——— 70 — 80 . . .	38

Tusschen de 80 — 90	. . . .	18
——————— 90 — 100	. . .	8
Niet opgegeeven	.	26
		367

LIJST DER GEDOOPTEN, GETROUWDEN EN OVERLEEDEN PERSONEN SEDERT DEN JAARE 1770:

JAAREN.	GEDOOPT.	GETROUWD.	OVERLEEDEN.
1770	394	104	462
1771	384	94	524
1772	372	108	568
1773	375	91	623
1774	439	139	408
1775	417	149	438
1776	390	125	402
1777	448	125	439
1778	442	118	377
1779	489	150	501
1780	468	147	367

LIJST

LIJST van *zoodanige Persoonen*, welken door den *Stads Graften Graver* zyn begraven binnen Z. BOMMEL.

In het Jaar 1778.

	Mans.	Vrouwen.	Kinderen.	Samen.
January	2	1	1	4
Febr.	3	2	3	8
Maart	1	0	2	3
April	2	1	3	6
Mei	1	1	2	4
Juny	2	1	0	3
July	0	1	1	2
August.	1	3	3	7
Sept.	2	2	1	5
Octob.	0	2	5	7
Novemb.	3	2	0	5
Decemb.	1	5	0	6
Dus	18	21	21	60

Een Vrouw van 80 Jaaren, één Man van 73 Jaaren, één Man en Vrouw van in de 70 Jaaren, en zo zynder van 93 tot 80 Jaaren 4 in de vier Jaaren.

In het Jaar 1779.

	Mans.	Vrouwen.	Kinderen.	Samen.
January	0	2	1	3
Febr.	0	2	1	3
Maart	1	0	4	5
April	0	0	2	2
Mei	0	0	2	2
Juny	0	0	0	0
July	0	2	0	2
August.	0	1	3	4
Sept.	1	4	3	8
Oct. Vreemde	1	1	5	7
Novemb.	1	0	7	8
Decemb:	1	3	9	13
Dus	5	15	37	57

In het Jaar 1780.

	Mans.	Vrouwen.	Kinderen.	Samen.
January	0	4	3	7
Febr.	2	4	6	12
Maart	4	6	1	11
April	0	2	2	4
Mei	0	0	1	1
Juny	1	4	1	6
July	1	1	3	5
Auguſt.	1	2	0	3
Sept.	2	3	4	9
Octob.	2	2	3	7
Novemb.	2	1	0	3
Decemb.	4	6	1	11
Dus	19	35	25	79

In Nov. een Heer van 92 Jaaren buiten de Stad begraaven.

LIJST der GEBOORENEN in de Stad Z. BOMMEL zo Zoonen als Dochters, volgens opgaave van den *Stads Vroedmeeſter* en *Vroedvrouwen.*

In het Jaar 1779.

Gebooren 70 en 2 Miskraamen.

In het Jaar 1779.

Gebooren 59 en 1 Miskraam.

In het Jaar 1780.

Gebooren 68 en 1 Miskraam.

In het Jaar 1778.

Begraaven 60.

In het Jaar 1779.

Begraaven 57.

In het Jaar 1780.

Begraaven 79.

196.

HOOFDZAAKELYKE OPGAAVE der ZIEKTEN *van het Jaar* 1780.

Binnen NYMEGEN en in deszelfs *Quartier* waargenoomen.

DOOR DEN HEERE

MAXIMILIAAN JACOB DE MAN,

Stads *Med. Doctor* en *Archiater* des *Quartiers* aldaar.

Hadde ik, in de Ziekte-Gesteldheid van het Jaar 1779 (†), gewag gemaakt van eene doorgaande *Keels-Ontsteeking* met eenen *Scharlaken uitslag*, welke, binnen het Dorp *Wamel*, in het *Ambt* van tusschen *Maas en Waahl*, ontstaan was; en de beschryving daar van, om redenen, aldaar vermeld, tot het volgende Jaar 1780 gespaard: Ik wil dan ook nu niet in gebreeken blyven, om aan myne gedaane toezegging te voldoen.

Zie hier dan al aanstonds die beschryving!

Den 10 February 1780, werd ik, door de *Edele Mog. Heeren Gedeputeerde Staaten des Quartiers van Nymegen*, in myne qualiteit van *Quartiers Archiater*, naar *Wamel*, in het *Ambt van tusschen Maas en Waahl*, gezonden, ter opneeming

(†) Men zie onze *Nat. en Geneesk. Correspondentie Societeit*, I. Deels 2 Afdeeling bl. 333.

ming van eene alhier opgekomene en algemeen zweevende; edoch nu eerſt aan *Hun Edelen Mogenden* bekend gemaakte Ziekte; en ter beraaming van zoodanige Middelen, als ter herſtelling der Lyderen enz. meeſt geſchikt en nodig zouden zyn.

Na eene allernaauwkeurigſt onderzoek, by myne komſte aldaar, bleek het my, dat die Ziekte, in het begin van November 1779, den aanvang genoomen hadde, buiten het eigenlyk gezegde Dorp, op het zoo genaamd *Zand*, aan de Ooſtzyde; en, na aldaar eenige Huizen bezocht te hebben, overgegaan was tot het Dorp zelven; en daarna zich allerwegen, zoo buiten als binnens Dorps, hadde verſpreid, zonder, tot hier toe, eenig nabuurig Dorp aan te doen.

Alwaar dezelve kwam, werd niet zelden het geheel Huisgezin aangedaan: Getuigen, onder anderen, dat van zekeren *Jan Lamers;* waar in Man, Vrouw, en het geheel zevental van Kinderen, daar aan, gelegen hebben.

Zy had niet minder volwasſchenen, dan Kinderen, aangetaſt.

Het getal der Kranken had zich, tot hier toe, 226 bedraagen.

Hier van waren Geſtorven, zoo Bejaarden, als Kinderen, zeventien, en dus ongeveer één van de dertien.

Niemand dier Geſtorvenen had zich, zoo veel

veel men wiste, van Geneesmiddelen bediend. Ook hadden de herstelden, één of twee Huisgezinnen uitgezonderd, of geene, of slechts eenige geringe, Hulpmiddelen aangewend. In de jongst afgeloopene Maand *January*, was de Ziekte op het allerhevigste en allergemeenste geweest; edoch, sederd de laatste acht dagen, ongemeen schielyk afgenoomen; en scheen nu eensklaps te willen ophouden: In voege dat, behalven eenen Jongeling, die voor 14 dagen, van de Ziekte verlost, als nog, daar uit, eene zeer gezwolle en verharde Oorklier had overgehouden, ik, ten tyde myner tegenwoordigheid, niet meer dan twee, zynde volwasschenen, gevonden hebbe, welken my reeds zoo verre hersteld scheenen, dat ik het onnoodig achtte, hen eenige Middelen voor te schryven: Hoewel echter, daarna, de Ziekte zich wederom, in zeven Persoonen, te gelyk openbaarde; en vervolgens nog deezen en geenen aangedaan, en tot in de Maand *April* geduurd hebbe: Dan, welke Lyders, door den Chirurgyn van het Dorp, J. G. HUNER, naar myne hierna volgende Geneezingswyze, welke ik hem schriftelyk had opgegeeven, behandeld, en, tot een toe, geneezen zyn.

Het beloop der krankheid was in deezer voege: De Lyders werden, door eene huiverende koude, en daar op volgende drooge hette met eene groote ongeduurigheid, zonder achtervolging van eenig zweet, overvallen.

De Pols, in den eenen vol, in veelen hard of ingetrokken, had eene maatige radheid, echter genoegzaam om ze voor Koortsig te erkennen.

Door-

Doorgaans voelde men, daadlyk by den eersten aanvang, eene meerdere of mindere ontsteeking van één of beide Amandelen, de Lel, en het hangend Gehemelte; waar door de slikking moeilyk gemaakt werd.

Een ligt beginsel dier Ontsteeking ging somtyds voor de huivering; dan meestentyds openbaarde zy zich naar dezelve, wanneer de hette aankwam.

By deeze Keelpyn hadden eenigen, aan de meest aangedaane zyde, te gelyk Oorpyn. De Ontsteeking was Roosachtig, of eene *inflammatio Erysipelatosa;* en ging by niemand tot verettering, zoo min als tot versterving, over.

By veelen, waren de Oor- en Onderkaaks-Klieren, ja somtyds de geheele Hals, uitwendig zeer hard en opgezet: welke zwelling echter, by allen, die herstelden, vroeger of laater, van zelfs weder verdween; zynde, zoo veel men heeft kunnen nagaan, slechts in één, de Oorklier tot verzweering gekomen.

Veelen braakten, in het begin, eene groote hoeveelheid Gal, en taaie slym.

Niet weinigen klaagden over Duizeling. Zeldzaam was de Hoofdpyn; en deeze verdween na de Braaking.

De dorst was, by de meesten, maatig, by andere geen; de Stoelgang veelal verstopt; de Borst en Ademhaaling benaauwd; de Tong met eene geele, bruine, of zwarte korst bezet.

De

De meeſten konden tot geenen Slaap komen; en, overviel hen eenige Sluimering, dan kwamen hen allerlei vertooningen voor oogen, die, by de ontwaaking, aanſtonds weder verdweenen.

Ylhoofdigheid ondertusſchen, of raſernei, is maar by twee waargenoomen.

Den tweeden, derden, of vierden dag, kwam 'er een uitſlag by, beſtaande in roode vlakken, plat zonder eenige merkbaare verhevenheid boven de huid, ongelykformig van gedaante, grooter en kleiner, niet zelden als een ſtuiver of ſchelling, welken eerlang in grootere en uitgebreidere Plakken te ſamen liepen, waar mede het geheel Lichaam, onder gevoel van eene brandende ſteekte, en eene pynlyke zwelling als overdekt werd: zo nochtans, dat, hier en daar, eenige tusſchen ruimtens overbleeven, die de witte Verwe van eene onaangedaane huid vertoonden.

Op deezen tyd, werden voor al de toppen der vingeren met eenen ſteekenden brand aangedaan; en, by Kinderen, ontmoette men wel eens ſtuiptrekkingen.

Deeze uitſlag begon, by veelen, in het Aangezicht; by ſommigen, aan den Hals en op de Borſt; by anderen, in de buiging van den Arm enz.; en ſpreidde zich vervolgens, in voege voorſchreeven, over het geheele Ligchaam uit.

Wanneer hy te voorſchyn was gekomen, en alzoo

alzoo den tweeden, derden, of vierden dag, hield de Koorts op; zoo dat men, na den vierden dag, in niemand eenige Koorts bespeurd hebbe; een enkel geval uitgezonderd, alwaar de Koorts tot den zesden dag bybleef.

Zy was, zoo lang zy duurde, aanhoudende met aflaatingen en verheffingen, of eene *Febris continua remittens.*

Den vyfden dag, begonnen de Lyders doorgaans aan het zweeten te raaken: De uitslag verdoofde trapswyze; en, by de verdrooging der opperhuid, ontdekte men, by sommigen, vooral aan de handen, kleine witte verhevenheden, gelykende naar verdoofde Gierstpuistjes; waarna wel haast de vervelling volgde.

Deeze vervelling nam veelal haaren aanvang aan de toppen der vingeren, en in de palmen der handen; alwaar de opperhuid met geheele lappen, of vellen, werd afgescheiden: Terwyl het overige des Lichaams in kleine schilferen, als Zemel of Meel, vervelde.

Het aangezicht nochtans en het buitenste, of de rug der handen ('t geen merkwaardig is) zyn meest al daar van bevryd gebleeven.

Men heeft 'er ook ontmoet, welken, schoon geenen uitslag gehad hebbende, echter, na de Ziekte, verveld zyn: Iets, 't welk TISSOT (*), in

(*) Zie deszelfs *Raadgeeving voor de gezondheid van den gemeenen Man*, volgens de Nederd. Vertaaling van Dr. BICKER, derden Druk bl. 94.

in eene gelyke krankheid van het Jaar 1761, meermaalen heeft waargenoomen; fchryvende zulks toe aan de fcherpte der Stoffe, die door de huid werd uitgewaasfemd.

In eenigen, fchoon weinigen, had men, behalven de gewoone vlakken, hier en daar, groote bleinen gevonden, welken met een vocht, als eenen waterdunnen Etter, gevuld waren: En deezen, gedroogd en verveld zynde, lieten, nog lang na de geneezing, groote roode huidvlakken overig.

Belangende de Keel-Ontfteeking; deeze duurde, in haare hevigheid, zelden langer, dan tot het einde van den vierden dag.

Den vyfden dag, begon zy met het zweet, in gelykheid aan den uitflag, zoo even gemeld, te verminderen, en verdween vervolgens by trappen, onder uitwerping van een taai flym.

Sommigen hadden, zonder uitflag, eene zoodanige Keel-Ontfteeking. Eenige weinigen, zonder Keel-Ontfteeking, den uitflag: In verre de meeften nochtans gingen deeze beiden hand aan hand te famen.

De geheele Ziekte ftrekte zich niet langer dan acht dagen uit.

'Er waren echter, die, geduurende dezelve, zwaare pynen gevoeld hebbende door alle hunne Leden, met eene foort van Lamheid, of zeker onvermogen tot beweeging, daar over, nog

nog eenen ruimen tyd, na de herstelling, bleeven klaagen.

Vier Lyders, na dat zy de Ziekte reeds hadden doorgeworsteld, waren, op de minste beweeging, inzonderheid vooroverbuiging des Lichaams, tot Neusbloeding zeer genegen. Drie anderen zyn, na den dood, langs dienzelfden weg, eenig bloed kwyt geraakt.

Twee hebben, uit de Ziekte, eene blindheid overgehouden, welke daarna weder verdween.

Hier en daar vond men eenen herstelden; by wien zich, dagelyks, uit het oor, eenige Etterstoffe ontlastte; 't zy men dit aan eene, te gelyk met de kwaade Keel, voorafgegaane en tot verzweering gekomene Oorpyn, 't zy aan eene byzondere verplaatsing der Ziekte Stoffe toe te kennen hebbe.

In eenen enkelen Lyder, na dat hy de Ziekte volkomen te boven scheen, heeft men, onverwacht, met eene groote benaauwdheid, eenen doorloop en braaking zien voorkomen, waar van hy echter, binnen korten, herstelde.

Die, welken gestorven zyn, hebben den zesden dag niet beleefd: Een was reeds, den eersten; sommigen, den tweeden, of derden; de meesten, den vierden, of vyfden dag, met eene benaauwde Ademhaaling, somtyds ook Stuipen, deezer Wereld overleeden.

Uit al 't welk voorschreeven, het niemand (vertrouw ik) wraaken zal, dat ik deeze krank-

heid eene *heerschende Scharlaken Keel-Ontsteeking* (*), of, wil men liever met SAUVAGES (†) sprecken, eene *Scharlaken Koorts met Keel-Ontsteeking* (§) noemen.

De Heer TISSOT (**) beschryft eene gelyke Ziekte, welke, in het Jaar 1761, in ZWITZERLAND, zeer gewoed heeft, onder den naam van eene heerschende *Esquinancie*; en schynt alzoo alléén op de kwaade Keel, en niet op den uitslag, ter ontleening van den naam, gezien te hebben.

De Heer NAVIER (††) noemtze de *Roode Koorts* (§§); het gemeene Volk *Roodvonk*; 't welk, door PLENCIZ (‡) afgekeurd wordt.

HEISTER (‡‡), DE GORTER (***), DE HAEN (†††) PLENCIZ (§§§), ROSEN VAN ROSENSTEIN (‡‡‡), en anderen, beschryven ze, onder den naam van *Scharlaken Koorts*.

Met

(*) *Angina Scarlatina Epidemica.*
(†) *Nosolog. Method.* Tom. I. p. 454.
(§) *Scarlatina Anginosa.*
(**) L. c. p. 92.
(††) *Sur plusieurs Maladies populaires.*
(§§) *Fievre Rouge.*
(‡) *Oper. Physico-Med. Tract.* 9.
(‡‡) *Compend. Med. Practic.*
(***) *System. Prax. Med.*
(†††) *Rat. Med. continuat.* Part. I.
(§§§) L. c.
(‡‡‡) *Handleiding tot kennis en Geneezing van de Ziekten der Kinderen*, vertaald door den Heer SANDIFORT, p. 543.

Met recht onderſcheidt men deeze *Scharlaken Koorts* in twee ſoorten: De ééne *goedaartig*, de andere *kwaadaartig*.

De *goedaartige Scharlaken-Koorts* heeft geene Keel-Ontſteeking, of eenige andere zwaare toevallen, maar alleen (gelyk uit SYDENHAM (*), en HEISTER (†) blykt, welken ſlechts over deeze, en niet over de tweede ſoort, geſchreeven hebben) den *Scharlaken uitſlag* by zich; zynde daarom, indien men ze niet geheel verkeerd behandele, zonder eenig gevaar.

Geheel anders is het met de *kwaadſoortige* gelegen; waar toe die van WAMEL, zo als derzelver Geſchiedenis aanduidt (hoewel juiſt niet in den hoogſten trap kwaadaartig zynde geweeſt,) buiten kyf gebragt moet worden.

Deeze kan wel eens zo woedende zyn, dat de Heer PLENCIZ (§), wegens de ſchielyke ſlagting, waarmede zy, voornaamlyk Lieden van jongere Jaaren, ſomtyds nedervelt, haar de *Peſt der Jeugd* genoemd hebbe.

In het Jaar 1741, heerſchte eene gelyke Ziekte te UPSAL; en, 1763, te STOKHOLM.

De *Zweedſche* Genees- en Koninglyke Lyf-Arts en Ridder ROSEN VAN ROSENSTEIN, zoo even genoemd, geeft daar van eene uitvoerige

(*) *Oper. Univerſ.* p. m. 266.
(†) L. c.
(§) L. c.

rige beſchryving (*). Men hebbe dezelve ſlechts in te zien, om de naauwe overeenkomſt te merken, welke de Ziekte van WAMEL met deeze hebben.

Men zal echter te gelyk, zonder dat dit, in gelykaartigheid, eenen inbreuk maake, eenig onderſcheid, daar tusſchen, ontdekken, als:

1°. Dat de *Wamelſche Scharlaken-Koorts* niet minder de Bejaarden, als de Kinderen, hebbe aangetaſt.

2°. Dat de uitſlag niet altyd in het aangezicht, maar by ſommigen, aan den hals en op de Borſt; by anderen, in de buiging van den Arm enz., gelyk hier vooren is opgemerkt, en de Heer DE HAEN (§) mede, in zyne *Scharlaken Koorts*, waargenoomen heeft, begonnen hebbe.

3°. Dat vier Lyders, na de Ziekte, eene geneigdheid tot Neusbloeding hebben gehad; en drie, na den dood nog eenig bloed zyn kwyt geworden.

4°. Dat in SWEDEN, de kwaade Keel en uitſlag ſtandvastiger, dan te WAMEL (hoewel ook niet altyd) gepaard zyn gegaan.

5°. Dat 'er twee, te WAMEL, voor eenen tyd, eene blindheid hebben overgehouden.

6°.

(*) *Libr. cit.*
(§) *Libr. cit.*

6°. En laatstelyk; dat, in SWEDEN, nu en dan (iets 't welk PLENCIZ (*) meermaalen schynt opgemerkt te hebben) in deeze Ziekte, op eene vermeende herstelling, na verloop van 14 dagen, of laater, eene schielyke, en niet zelden, doodlyke, Waterzucht gevolgd zy: Het geen, zo veel men, met zekerheid, heeft kunnen ontdekken, nergens te WAMEL gebeurd is.

De *kwaadsoortige Scharlaken-Koorts* is, naar het algemeen gevoelen, van eenen aansteekelyken aart; en heeft een byzonder smettend venyn, even als de Pokken en Mazelen, tot haaren oorsprong.

PLENCIZ (†) vermeent dit smet in zekere kleine diertjes te bestaan, die, van den eenen tot den anderen overgaande, de Ziekte zouden voortzetten.

Ik heb geen genoegzaamen grond, om, hier omtrent, iets stelligs te bepaalen.

Dit komt my echter, uit het geheele beloop der Ziekte, voor, dat dezelve den naam van aansteekende verdiene; en alzoo tot oorzaak een byzonder smet hebbe, waar door zy, in het zelfde Huisgezin, van den eenen tot den anderen is overgegaan.

Wanneer ik de Roosachtige geaartheid deezer krank-

(*) *Libr. cit.*
(†) *Libr. cit.* p. 60.

krankheid gade ſlaa, en daar by in overweeging neeme het braaken van eene groote hoeveelheid van Gal, by veelen (gelyk hier voorheen is opgemerkt) dan ben ik niet vreemd van te vermoeden, dat dit ſmet zyne eerſte en voornaamſte zitplaats in de eerſte wegen, en waarſchynlyk in de Gal, genoomen hebbe, en deels door ſamenſtemming of medelydigheid, deels door opneeming van een gedeelte van dat venyn in het bloed, en overvoering van het zelve tot de Keel en Huid, eene Roosachtige Ontſteeking aldaar hebbe te wege gebragt.

De Geneezingswyze, welke de hier vooren genoemde Chirurgyn J. G. HUNNER, op myn voorſchrift, met zoo veel yver, als oplettendheid, gehouden heeft, was als volgt:

Aan eenen volwasſchen Mensch werden, met den eerſten aanvang der Krankheid, na eene voorafgaande Aderlaating; (doch deeze alleen, wanneer de Pols zeer vol en opgeſpannen was, en anderszins niet; gelyk ook niet by Kinderen, alwaar dit zelden of nooit plaats vond) de Poeders onder A., hierna volgende, toegediend; ten einde, daar door, niet alleen de Gal-Stoffe, en het daar ingewikkelde ſmet, maar ook het taaie ſlym, waar mede de Keel-Klieren, by zoodanige Lyders bezet waren, door eene zachte en gemaklyke braaking, uit te werpen: Terwyl een, daar op meeſtal volgend, zweet allergeſchiktſt ware, om, door ontſluiting van de Krampswyze toegetrokkene uiteinden der zweetvaten, en door uitdryving van het in het bloed opgenoomen ſmet, en kwaade Keel en uitſlag, ſpoedig te verminderen.

Den

Den volgenden dag, werd, ter meerdere zuivering der eerſte wegen, gegeeven de Buikzuiverende Drank onder B., of ook wel het Slikmiddel onder C.; en, tegen de Keel-Ontſteeking, het Gorgel-Water onder D., nevens den Olie onder E., met eenen Flanellen Lap, driemaal 's daags, om den hals te leggen; doch indien de Keel-Kwaal, door eenen hoogen trap, of meerdere hardnekkigheid, meerder vorderde, werd 'er daarenboven eene ruime Spaanſche Vlieg-Pleiſter (een Middel, 't welk ik, in deeze en alle andere Keel-Ontſteekingen, zoo heilzaam gevonden heb, dat ik het niet hemelhoog genoeg weete te verheffen!) in den Nek gelegd, en, door vereiſchte Zalve, eenige dagen, draagende gehouden, om niet alleen de vochten van de Keel af te leiden, maar ook het, in deezen, zoo heilzaam zweet te bevorderen.

En, met dit laatſte inzicht, werd, den derden en verdere dagen der Ziekte, het Zweetdrankje onder F. toegediend, of dat onder G.; laatende men, daar tusſchen, drinken een warm afſtrekſel van den Kruiden-Thee onder H. met een weinig Zoeten Melk; op dat, door de alzoo bevorderde uitwaasſeming, de nog overige Ziekte Stoffe, zonder verheeting des bloeds, wierde uitgedreeven.

In Kinderen, werd de gifte der Braak- en Buikzuiverende Middelen, als ook de grootte der Spaanſche Vlieg-Plaiſters, naar de Jaaren, verminderd.

De Eetregel bepaalde zich voornaamlyk tot

Kaarnemelkspappen, op onderscheidene wyze toebereid; en de Lyders werden gehouden, de koude zorgvuldig te vermyden: En zulks zelfs wel drie weeken lang, na dat de Ziekte ten einde geloopen was, om, daar door, af te weeren, 't geen anderen (*) ondervonden hebben, te weeten eenen, niet zelden doodlyke, Waterzucht over het geheele Lichaam.

En, op deeze wyze zyn (gelyk gezegd) alle Lyders, tot één toe, hersteld, en tot voorigen welstand gelukkig wedergekeerd.

Zie hier de Lyst der voorgeschreevene Middelen:

A.

℞ *Pulv. Rad. Ipecauanh.* gr. xxiv.
F. Pulveres N°. iv.

S. Alle quartier een Poedertje, tusschen beiden het noodige laauw water drinkende.

B.

℞ *Mannæ puræ.*
Cort. Peruv. opt. ā unc. i.
Fol. Senæ f. f. dr. ij.
Coq. c. *Aq.* unc. xvj. ad unc. viij. Colat. adde.
Sal. mirab. Glaub. dr. jß.

S. Alle 2 uuren een Theekop vol.

C.

(*) Men zie ROSEN VAN ROSENSTEIN l. c., en JOH. WILLEMSE in onze *Corresp. Societ.*, 1. Deels 2. Afdeel. b. p. 670.

C.

℞ *Sal. mirab. Glaub.*
Cremor Tartar. ā dr. ij.
Elect. Diaprun. dr. vj.
Syr. Rof. fol. c. Sen. q. f.
M. F. Electuarium.

S. Alle half uur de groote van eene Muscaatnoot, tot dat het, naar behooren, werke.

D.

℞ *Flor. Sambuci.*
—— *Rofar. Rubr.* ā p. ij.
Miftis infundito *Aq. ferventis* f. q. Colat. unc. xvj. adde.
Aceti Rofacei unc. j.
Mell. comm. unc. iß.
M. F. Gagarisma.

S. Alle quartier, hier mede te gorgelen; en daar van fomwylen (indien noodig) in de Keel te fpuiten.

E.

℞ *Spir. volat. C. C.* unc. j.
Ol. Olivar. unc. iij.
M. F. Linimentum.

S. Hier van eenen Lepel vol op eenen Flanellen Lap te fmeeren, en denzelven, driemaal 's daags ververfcht, om den hals te leggen.

F.

℞ *Aq. Flor. Sambuci.*
—— —— *Tiliae* ā unc. iij.

Sp.

Sp. Mindereri unc. j.
Rob Sambuci unc. iß.
Nitr. puri dr. ij.
M. S. Alle uuren een Lepel vol.

G.

℞ *Pulv. Cort. Rad. Ipecacuanhæ* gr. viij.
Extr. Rad. Helenii dr. ß.
Aq. Flor. Sambuci unc. iv.
Rob Sambuci unc. ß.
M. S. Alle vier uuren een Lepel vol.

H.

℞. *Flor. Tiliæ.*
—— *Sambuci* ā m. j.
M. F. Species.

S. Als Thee getrokken, warm te drinken met wat Zoeten Melk.

Wanneer men nu de *Verhandelingen* van onze *Correspondentie Societeit*, en, daar in, de Berichten van anderen gade ſlaa, dan blykt het, dat eene zelfde Ziekte, ſchoon hier en daar in trap en maate, onderſcheiden, onderſcheidene Oorden van ons Vaderland, eerſt by wyze van langzaame opvolging, en daarna meeſtal gelyktydig, hebbe aangetaſt.

Te 's-BOSCH, heeft zy, naar het Verhaal van

van den Heere WALKART (*), reeds in 1774, sterk geheerscht.

Te ENKHUIZEN, had men ze, volgens den Heere J. ROBOL (†), in het Jaar 1776, de Kinderen zien aangrypen, welken van de Kinder-Ziekte waren vry gebleeven, en, door een V. S. en de *Methodus Antiphlogistica*, gelukkig geneezen.

Te WEESP werd ze, in *November* en *December* 1777, en *January* en *February* 1778, naar het getuigenis van *Doctor* HOUTMAN, onder de Jonge Lieden, *Sporadice* gevonden, (§).

Te ROTTERDAM is zy, door den Heere BICKER, Volkswyze waargenoomen, van *Augustus* 1778 tot *July* 1779; te HAARLEM, door den Heere J. WILLEMSE, van *September* 1778 tot *Augustus* 1779 (‡); te BERKEL en Nabuurige Plaatsen, door den Hand Arts ZWIGT, van *November* 1778 tot *Juny* 1779 (**); te WESTZAANDAM, door den Heer ROG-AAR, in 1778 en 1779; doch voornaamlyk in 1778 (††); te ZALT-BOMMEL, door den Heere OTTO, in 1778 en 1779 (§§); te SCHOONHOVEN en in de NIEUWPOORT, door den Heere VAN LIL, in *Augustus* 1779 (‡‡).

Vol-

(*) *Corresp. Societ.* 1. Deel. 2. *Afd.* a. pag. 281.
(†) L. c. 2. *Afd.* b. p. 830.
(§) L. c. p. 790.
(‡) L. c. p. 671.
(**) L. c. p. 583.
(††) L. c. p. 772.
(§§) L. c. 2. *Afd.* a. p. 317.
(‡‡) L. c. p. 495.

Volgens de aanteekening van den Heere STINSTRA (*), heeft men, te HARLINGEN, in *April* 1779, de Keel-Ziekte op zich zelve, of met de *Scarlatina*, flechts hier en daar, gezien; en deeze reddede zich veelal gemaklyk; doch, in *Juny*, nam dezelve eenen graad van kwaadaartigheid aan, waar door fommigen, met eene zwaare benaauwdheid en fchielyke ftikking, weg gefleept werden (†): Tastende zy niet alleen Kinderen, maar alle Leeftyden aan, uitgezonderd den hoogen Ouderdom, en verfcheidenen, welken, in hunne Jeugd, de *Scharlaken* Koorts der Kinderen hadden ondergaan (§).

In de laatfte Maanden van 1778, was zy, nevens de Rot- en Zinking-Koortfen, op de zoogenaamde *Zoutfloot*, eene Binnengragt aldaar, aan den Noordkant, reeds vernoomen (‡).

Te DELFT, liet zy zich, in 1779, naar luid der Aanteekeningen van den Heere PROOT (**), mede zien; en wel op eene wyze, dat die Genees-Arts getuigt, in den loop zyner Practyk, nooit zwaarder ontmoet te hebben.

Van daar werd, volgens den Heere TAMÉ (††), die Ziekte, uit een Koft-School, waar in reeds twee Jonge Juffrouwen, daar aan, geftorven waren, en noch eenige gevaarlyk krank la-

(*) L. c. 2. *Afd.* b. p. 926.
(†) L. c. p. 928.
(§) L. c. p. 931.
(‡) L. c. p. 974 in Nota.
(**) L. c. p. 606.
(††) L. c. p. 614.

lagen, in 's HAGE overgebragt; en heeft aldaar van *Juny* tot in *November*, mede geregeerd.

Ook regeerde zy, het gansche Jaar 1779, voornaamlyk in de Maand *December*, zoo binnen als buiten LEIDEN, zoo wel in Bejaarden, als Jonge Lieden (*).

Desgelyks was zy, in 1779, te UTRECHT, volgens de Waarneeming van den Heere VOLTELEN (†), en te HOORN, volgens den Heere SCHOLTEN (‡).

Te FRANEKER (schryft myn Vriend A. YPEY (§) *begon in Juny en July* 1779, *de Febris Scarlatina, met eene kwaadaartige bezetting der Keel, en sleepte in de volgende Maanden, eene groote menigte weg, vooral van Kinderen.*

Te APPINGENDAM, werd zy, in *December* 1779, volgens den Heere MULLER (**) waargenoomen.

Te ZWOLLE, heeft al mede in 1779, na het Bericht van den Heere STOLTE (†‡), het Roodvonk, of *Scarlatina*, met en zonder oppervlakkige Verzweeringen in de Keel, van Hooimaand af, tot aan het einde van het Jaar veel, maar niet algemeen geheerscht.

De

(*) l. c. p. 623. 627. & 629.
(†) l. c. 2 *Afd.* a. p. 519.
(‡) l. c. 2 *Afd.* b. p. 812.
(§) l. c. p. 862.
(**) l. c. p. 891.
(†‡) l. c. 2 *Afdeel.* a. p. 446.

De Heer VAN GHERT (‡‡), zag ze te BREDA, hier en daar, d. i. *Sporadice*, in *Augustus* 1779; doch nader in *December* van dat zelfde Jaar.

Te WAMEL, eindelyk op dat ik noch eens herhaale, 't geen ik reeds voormaals (§§), en in het hoofd deezes gezegd heb, was deeze krankheid allereerst, in *November* 1779, begonnen.

Uit dit kort samenstel van al 't geen onze geëerde *Societeit*, aangaande deeze Ziekte, koomt te melden, zy het my geoorloofd, deeze weinige gevolgen te trekken.

1°. Dat zy, te 's BOSCH in 1774, 't allereerst ontdekt zy, en aldaar geheerscht hebbe.

2°. Dat zy, van dien tyd af ('t ware dat zy intusschen andere Plaatsen aangedaan hadde, als onze *Societeit* komt te vermelden,) dat zy (zeg ik) van dien tyd af aan tot 1776, schyne geslaapen; maar toen het hoofd, binnen ENCKHUIZEN, opgestooken te hebben.

3°. Dat zy, op eene enkele plaats, als WEESP, maar slechts *Sporadice* gevonden zy; dan

4°. Dat zy, over het algemeen genoomen, de geaartheid eener doorgaande Ziekte hebbe aangenoomen.

5°. Dat dezelve, in het Jaar 1779, het algemeenst geheerscht hebbe.

6°. En

(‡‡) l. c. p. 257.
(§§) l. c. 2 *Afd.* a. p. 833.

6°. En eindelyk, dat ons WAMEL, onder de laater bezochte Plaatsen te rekenen zy.

Dan, laat ons ons van WAMEL afstappen, en zien, wat het Dorp YSENDOORN in het *Ambt van Neder-Betuwe* gelegen, ons dit Jaar hebbe opgeleverd!

Den 25sten *Juny*, begaf ik my op Hoogst bevel, in myne vooraangetoogene qualiteit van Quartiers *Archiater*, derwaards, uit oorzaak eener besmettelyke Ziekte, welke men aldaar, in twee Huizen ontdekt had.

Deezen waren de Huisgezinnen van den Schepen ALBERT VAN DEN BERG, en den Koster REYER LUTTEVELD.

De Ziekte was eene *Purper*, of *Gierst-koorts*, welken haaren aanvang nam met eene groote vermoeidheid door alle Leden, gepaard met een gevoel van Keelpyn, voornamelyk in het slikken; waar by zich, doorgaans den derden dag, met eene zonderlinge ongeduurigheid, benaauwende drukking op de Borst, radden, doch eenigszins zwakken Pols, een uitslag voegde van kleine, roode, boven de huid eenigermaate verhevene Gierstpuitstjes; die, tot groote vlakken samenloopende, de Borst, Hals, Armen, Beenen en verdere Deelen des Lichaams (het Aangezicht alleen uitgezonderd (*)) in den eenen meer,

(*) Dit willen sommigen het voornaamste teeken te zyn, waar door de *Gierst-koorts* van de *Scharlaken-koorts*, wier uitslag gewoonlyk in het Aangezicht en aan den Hals begint, (zie ROSEN VAN ROSENSTEIN l. c. p. 545) onderscheiden wordt.

meer, in den anderen minder, overdekten; en, na verloop van twee, of drie dagen, weder verdweenen, met achterlaating van eene groote zwakheid, en vervelling der opperhuid, voornamelyk die der handen.

Deeze Krankheid scheen alhier gebragt te zyn, door twee Zoontjes, welken te HEUSDEN, aan den Rhyn, alwaar men zeide dat eene gelyke besmetting regeerde, te School liggende, van daar, kort na elkanderen, met die Ziekte, ieder by zyne Ouders, te huis gekoomen waren.

Trouwens het Zoontje van ALBERT VAN DEN BERG, oud ruim twaalf Jaaren, was den 13den *Juny*, met eene kwaade Keel, waar aan hy, den voorigen dag, met herhaalde Galbraakingen de beginselen gevoeld had, van daar te huis gebragt; en kreeg daags daarna, de Gierstpuistjes, welken hem drie dagen bybleeven; waarna hy den 28sten weder het Bedde verliet, hoewel, nog eenigen tyd over eene ligtere pyn in de Keel klaagende, terwyl het binnenste zyner handen vervelde.

Na de aankomst van dit Kind, werd reeds des nachts, deszelfs Suster GERRITJE, en vier dagen laater een tweede Suster, oud 20 Jaaren, HENRICA genaamd, door eene gelyke Keelpyn en uitslag, welke mede niet langer dan drie dagen duurde, aangedaan.

Den 18den bevoelde zich de Vader ALBERT VAN DEN BERG niet wel, begon 's avonds te elf uuren te braaken, en dit duurde tot 's morgens te vier uuren toe; waarna een sterk door-

loop

loop volgde, met een zoodanig verval van krachten, dat hy reeds den 22sten, en dus drie dagen voor myne tegenwoordigheid, 's namiddags tusſchen 3 en 4 uuren, deezer Waereld overleed; hebbende ſlechts over eene ligte pyn in het ſlikken geklaagd, en geenen uitſlag, dan alleen een weinig, en zulks nog twyffelachtig, op de Borſt gehad: in voege dat men met geene zekerheid, deszelfs dood aan voorgemelde Ziekte toekennen kan.

Omtrent, of op diën zelfden tyd, en geduurende eenige volgende dagen, werd de Vrouw en Moeder des Huisgezins onpasſelyk door Keelpyn, drukkende benaauwdheid op de Borſt, vermoeidheid door de Leden enz.; zonder dat echter hier eenig uitſlag gevolgd zy.

Dan eene andere Dochter, getrouwd aan den Meeſter van OCHTEN, en alhier gekomen om de Lyders optepasſen, vertrok met die zelfde krankheid naar Huis, ſchoon binnen weinige dagen, daar van voorſpoedig herſteld wordende.

Den 23sten *Juny* wierd JAN VAN DEN BERG, Zoon en vyfde Kind van ALBERT voornoemd, mede door Keelpyn, Braakingen, zwaare vermoeidheid door alle Leden, benaauwende drukking op de Borſt, en groote ongeduurigheid aangedaan. Ik vond hem by myne komſt, al nog, daar over klaagende; en in zyne Keel, eene Zinking, of Roosachtige ontſteeking van Lel en hangend Gehemelte; terwyl, op deezen dag, de Gierſtpuiſtjes, invoege voorſ:, zich begonnen te vertoonen; zynde den Pols klein en rad.

Ook had, ſedert dien zelfden 23ſten, nog een ander Zoon, WOUTER genaamd, over pyn in het ſlikken, en eene geheele ongeſteldheid des Lichaams, begonnen te klaagen: Hy had echter eerſt den 25ſten het Bedde begonnen te houden; en deed my eene gelyke ontſteeking in de Keel zien, waar by de Pols zwak en rad was; zonder dat men tot hier toe, eenigen uitſlag konde ontdekken.

Dit met betrekking tot het Huisgezin van ALBERT VAN DEN BERG.

By den Koſter R. LUTTERVELD, was insgelyks een Zoon, den 16den *Juny*, van de *Heusdenſche* School Ziek t' Huis gekoomen; klaagende ſedert den voorigen dag, over zekere onpasſelykheid, met pyn in de Keel by het ſlikken; waar op den tweeden, of derden dag het geheele Lichaam, uitgezonderd het Aangezicht, met roode Gierſtpuiſtjes overdekt werd; waar van hy niet lang daarna, volkomen herſtelde.

Weinige dagen na zyne aankomſt, namelyk den 21ſten *Juny*, werd zyne Moeder Ziek met pyn in de Keel, vooral aan de linkere zyde; waar by zich den derden dag, de roode Gierſtpuiſtjes voegden; byzonder op de Borſt, en aan den Hals, alwaar zy den 25ſten, ſchoon al eenigszins verdoofd, ook hier en daar met witte Gierſtpuiſtjes vermengd, door my gezien zyn.

Den 22ſten, had aldaar een tweede Zoontje, DIRK genaamd, en den 23ſten, het Dochtertje MECHTELD LUTTERVELD, over eene gelyke krank-

krankheid met Keelpyn, begonnen te klaagen: dan deezen hadden den uitſlg alleen nog maar tusſchen Vel en Vleeſch zitten.

Alle deeze Lyders hadden zich bediend, of bedienden zich als nog van den nabuurigen *Druvenſchen* Genees-Arts G. VAN DER HORST, die hen Gorgeldranken, Kruidpappen, Buikopenende en Uitwaasſeming bevorderende middelen toediende.

Zoo verre myne, by eene ſoortgelyke Ziekte gewoone, en meer dan eens beproefde, behandeling, welke dezelfde is met de hier vooren gemelde Geneezingswyze der *Scharlaken-koorts*, daar mede verſchilde, heb ik daar van een ſchriſtelyk opſtel achtergelaaten, om aan den Heere VAN DER HORST, by zyne eerſte overeenkomſt, ter mededeeling myner gedagten, te overhandigen.

Of die Heer daar al, of geen gebruik van gemaakt hebbe, weet ik niet.

Ook heb ik hier ſedert dien tyd niet vernoomen, dat aldaar die Ziekte eenen verdere voortgang gehad hebbe, of iemand daar aan geſtorven zy.

Het platte Land verlaatende, wende ik my Stadwaarts heenen.

De Kinderpokjes, waar van in het voorige Jaar 1779, geſprooken is (*), heerſchten, met eene

(*) *Correſp. Societ.* I Deels, 2 *Afd.* a. bl. 332. en volg.

eene byna zelfde geaartheid, in onze NYMEEG-SCHE Vesting, geduurende *January*, *February* en *Maart*, nog al vry hevig. In *April* kwamen zy tot bedaaring; en hielden volgens myne aanteekening, in *Augustus* volkomen op.

Het geheele Voorjaar door, had men veele Verkouwdheden met en zonder Keelpyn; ook Doorloopen en Anderendaagsche Koortsen; welke laatsten ik zelfs hier en daar in *September* heb waargénoomen.

In *April* en volgende Maanden, ontdekte men hier de *Purperkoorts*, of *Gierstpuistjes*, meest al met, ook wel eens zonder Keelpyn.

In *Juny* zag ik eenmaal, by eene kwaadaartige Zinkings-koorts, den twaalfden dag komen den Scharlaken Netelzuchtige uitslag van SAUVAGES, of *Scarlatina Urticata Sauvagesii* (†); met opvolging nochtans van eene gelukkige herstelling.

In die zelfde Maand, openbaarde zich met en nevens de noch voortduurende Purper- of Gierstkoorts, mede alhier eene gelyke Scharlakenkoorts, of *Angina Scarlatina*, als ik te WAMEL hier voore vermeld, heb waargenoomen; en deeze duurde van dien tyd af tot aan het einde van het Jaar.

Zeldzaam was het echter, daar door een geheel Huisgezin aangetast te zien.

Men

(†) Vergelyk deszelfs *Nosolog. Method. Tom.* I. pag. 453.

Men zag op den zelfden tyd, in den eenen de *Gierst*, in den anderen de *Scharlaken* uitslag; ja niet zelden in een en het zelfde onderwerp, deeze beiden uitslagen te samen vereenigd.

Ook heb ik tweemaal in de Maand *December*, eenige dagen na de geneezing der Scharlakenkoorts, de Waterzucht zien volgen; welke door de Zee-Ajuins middelen, of *Scillitica*, en vervolgens door versterkende Artsenyen, overwonnen werd.

Het zelfde heeft myn Vriend, de Heer LOTICHIUS mede waargenoomen; die echter eenen Lyder, waar by hy te laat geroepen was, daar aan heeft moeten verliezen.

De Geneezingswyze der *Scharlaken-* en *Gierst-koorts* is, gelyk hier vooren gezegd en beschreeven, by my dezelfde geweest.

Hier door heb ik in beiden even gelukkig geslaagd, en geen eenigen Lyder daar aan verlooren.

Overweege ik nu deeze gelykformige en in beiden even gelukkige manier van behandeling; neeme ik, daar by in aanmerking, de gelykaartigheid van toevallen, vooral in betrekking tot de Keelpyn; de witte Gierstpuistige verhevenheden, welke men (gelyk hier vooren gemeld (*)) by de verdrooging van den Scharlaken uitslag, heeft opgemerkt; de gelyktydigheid, welke men in beide krankheden heeft waargenoo-

(*) Bladz. 193.

noomen, zoo in het uitſlaan en duuring, als ook in derzelver heerſching binnen onze Stad; gepaard met die aangehaalde onderlinge vermenging der beide uitſlagen, in een en het zelfde onderwerp: dan ſtaa ik zeer in bedenking, zonder my aan de verſchillende grootte, uitgebreidheid, plat- of verhevenheid van den uitſlag te verkleeven, of met anderen te ſtaröogen op het Aangezicht, en te letten, of het zelve daar mede al, of niet bezet zy; ik ſtaa (zeg ik) in bedenking.

Of men onze Kunſt niet eerder bezwaare dan verligte, door ze twee onderſcheidene Ziekten te noemen; dan, of zy niet liever voor eene en dezelfde te houden zyn, die alleen in Maatwyzinge, of *Modificatie*, van elkanderen verſchillen, even gelyk de ſamenvloeiende en van een gedeelde Kinderpokjes; waar tusſchen immers ook een en ander kennelyk onderſcheid plaats vindt, zoo met betrekking tot de grootte, uitgebreidheid en verhevenheid van den uitſlag en daar op volgende Zweeren, als in opzicht tot de verzellende toevallen en omſtandigheden: ik bedoel de Kwyling by Volwasſenen; den Doorloop by Kinderen; de meerdere, of mindere duuring en gevaarlykheid dier Pokjes enz.

Trouwens de Heer PROOT (*), noemt de *Febris Scarlatina*, in onze taal de *Purperkoorts*; zoo dat hy deeze Ziekte en de *Purpura* eene zelfde krankheid ſchyne te ſtellen; *In het Voorjaar* 1779, (zegt hy van DELFT) *lieten de Febris Scarlatinæ, of Purperkoortſen, zich zien, in veelen gepaard*

(*) *Correſp. Societeit*, 2 *Afd.* b. bl. 606.

paard met eene kwaade Keel en nog andere gevaarlyke toevallen.

De Heer J. WILLEMSE (†), heeft te HAARLEM in 1778 en 1779, gelyktydig drie ſoorten van uitſlag waargenoomen, als:

1°. Eenen *kleinen uitſlag even als roode ſtippels met weinig jeukte, zich allermeeſt tot den Huls bepaalende, met eenig ongemak in de Keel;* welken ik hier vooren, in navolging van anderen, de *Purpura* genoemd heb, en hy met den naam van *Roodvonk* beſtempeld.

2°. Eene ſoort van Roodvonk, zwaarer in toevallen dan de eerſte, verzeld met Keelpyn, en *eenen uitſlag van vry groote, langwerpige, of rondachtige, veel al onregelmaatige, wat verhevene plekken over het Aangezicht, den Hals, Borſt, Rugge en Armen, waar van ſommigen zoo groot als een Seſtehalf, anderen als een drie Gulden, wederom anderen vry grooter waren, en welker meeſten zich vereenigden, even als in de confluente Kinderziekte plaats heeft:* Eenen uitſlag gelyk aan mynen *Wamelſchen*, welken ik *Scharlaken* genoemd heb; en waar van de Schryver, in overeenſtemming met myne Waarneeming mede getuigt, dat dezelve 3, 4 *en* 5 *dagen duurde;* waar na hy *langzaam in roodheid verminderde, met afneeming der zwelling; als wanneer men, van tyd tot tyd een witachtige ſtoffe op de huid voor den dag zag komen; terwyl anderen op die plaatſen, alwaar de uitſlag*

(†) *l. c.* bl. 666. en volgend.

uitslag geweest was, geheel vervelden en gansche lappen van de opperhuid gelyk wegnamen.

3°. Eenen gelyke uitslag, maar verzeld met *heverige toevallen, eene aanmerkelyke zwelling van de Amandelen, met vrees van verstikking, en welke zwelling by sommigen tot verzweering overging:* wordende ook by eenigen *de Parotides sterk gezwollen en steenhard bevonden, terwyl anderen wederom iets diergelyks in de onderkaaks klieren ondervonden. by eenige weinige, alle deeze klieren te gelyk begonden te zwellen* enz.

En onaangezien deeze drieërlei onderscheidenheden, geeft de geëerde en geleerde Schryver (*) aan de Ziekte, de algemeene naam van *Scharlaken Koorts.*

Uit aanmerking dan van dit een en ander, zoude ik overhellen, om deeze beide Ziekten voor eene en dezelfde Krankheid te houden, en die met den algemeenen naam van *Purpura*, of *Purperkoorts, Purperziekte*, te bestempelen: kunnende men dan deeze *Purpura* naar de onderscheidene Maatwyzingen, of *Modificatien*, verdeelen in eene *Purpura Scarlatina* en eene *Purpura Miliaris*; en de eerste wederom in eene *Purpura Scarlatina, benigna* & *maligna*, terwyl de laatste kan onderdeeld worden in eene *Purpura miliaris alba* & *Purpura miliaris rubra*, naar maate dat de Gierstpuistjes al, of niet tot eene soort van waterige verettering komen, waar door dezelve meer verheven en witverwig worden.

En

(*) *l. c.* bl. 671.

En hier mede sluit ik het Jaar 1780, alleen nog maar met een woord aanmerkende, dat ik in de Maand *October*, ook hier en daar, eene galachtige Maagpyn, of *Cordialgia biliosa*, ontmoet hebbe, welke door Braak en Buikzuiverende middelen, of indien deezen niet genoegzaam waren, door den Koortsbast met de Kamfer overwonnen werd; dat, in die zelfde Maand *October* en volgende, zich by eenige weinige, de beginselen van *Persloop* deeden zien; welk echter zich gemaklyk liet behandelen; dat ik ook dit Jaar, in de Maand *Juny*, in eenen zwaarlyvigen Man, eene volkomene *Zona*, of *Soster* heb waargenoomen, en door Aderlaating, Buikzuiveringen, en verkoelende middelen spoedig geneezen.

KORT

KORT BERICHT

VAN DEN STAAT EN LOOP DER KINDERPOKJES TE

MAASTRICHT,

In het Jaar 1780,

DOOR DEN HEER

J. G. KNAAPEN,

Med. Licent.

Het Jaar 1780, heeft alhier geene besmettelyke Ziekte voortgebragt, uitgenoomen de Kinderpokjes, die op het laatste van *Maart* van een allergoedst soort waren. In deze soort werden de Kinderen bevangen met eene kleine huivering, met een weinig Hoofdpyn verzeld, en waren genegen te braaken; waar by zich Stuipen voegden. Den vierden dag kwamen dezelve zeer weinig in getal, ten voorschyn; den achtsten dag begonden zy te etteren, en den elfde, en twaalfden al te droogen. De Kinderen waren schier niet krank, en gingen en stonden daar mede. Een goede Leef-regel alleen was genoeg ter herstelling, en by het opdroogen een Buikzuiverend middel voor te schryven.

Aanzienelyke Lieden dezen goeden uitslag ziende, hebben hunne Kinderen met een allergewenscht en goed gevolg de Pokjes laaten inënten,

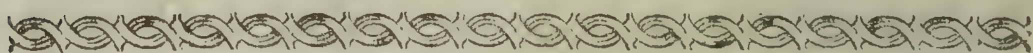
ënten: en lieten dezelve, op het aanraaden der Doctoren, dagelyks in de Koets toeren.

Na deze Inënting werden de Pokjes op het einde van den Zomer van eenen anderen aart, verſchynende al op den derden dag. De benaauwdheid was veel grooter, als mede de geneigdheid tot overgeeven, met pynen in den Rug, en zy kwylden gelyk in ſamenvloeiende Pokjes. Deze moeſten met meerder omzichtigheid behandeld worden, naardien de Vleeſchſoeppen de Koorts vermeerderden; integendeel die van Groenten en gebraadene Appelen dienſtig bevonden werden, gelyk mede een drank uit Garſtewater met Gelei van Aalbesſen om den grooten dorſt en brand te lesſchen; en men moeſt deze Kinderen meer voor de uitwendige Koude bewaaren. Wanneer de Stoelgang ontbrak, waren geſtoofde Pruimen van eene goede uitwerking, welke de Kinderen ter verkoeling van den Mond zeer gaarne wilden nuttigen. — Den elfden dag waren zy in het grootſte gevaar van verſtikking, wanneer het kwylen veeltyds op hield; welke weder bevorderd werd door inſpuitingen in den Mond uit *Oxymel ſimplex* in Gerſtewater ontbonden; en van buiten door pappen om de Keel te leggen uit Wynruit. Zoo dra ik bevond, dat de Pokjes begonden te droogen, ging ik terſtond over tot Buikzuiverende-middelen, tot twee, of driemaalen herhaald; zonder welke 'er eene zwaare Zinking op de oogen viel. Het zwellen des Aangezicht, naar gewoonte, op den achtſten dag, en vervolgens der handen voorvallende, geſchiede nu eerſt op den elfden; zoo dat deze ſoort meer van dat der ſamenvloeiende ſcheen te weezen.

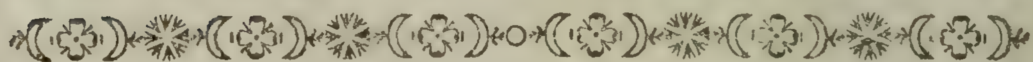
Indien

Indien men dit nu overweegt, zoude men dan niet moeten toeftemmen, dat het raadzaamer zoude weezen, indien iemand tot de Inënting overging, dat dezelve (wierd verricht in eenige afgelegener Plaats,) wyl de dagelykfche ondervinding ons leert, dat de befmetting fchier in alle *Epidemien* gefchiedt, of door de uitwaasfeming der befmette Lichaamen, of door de kwaade uitdamping der Aarde, of Moerasfen; waar door de Lucht ontfteeken wordt. Nu is het zeker, dat men niet kan ontkennen, dat de Ingeënte Pokjes zoo wel befmettelyk zyn, als de natuurlyke, waar van de bewyzen genoeg voorhanden zyn; zonder, voor het tegenwoordige, in het voor, of nadeelige dezer Konftbewerking te treeden. In BRABAND heeft men hierom met recht zulke maatregels genoomen.

Deze *Epidemie* heeft met den Wintertyd beginnen optehouden, maar is met het Voorjaar van 1781, weder aan het woeden gegaan. (By welk Jaar dezelve zal medegedeeld worden.)

KORT BERICHT van het BELOOP der ZIEKTEN enz. te DOESBURG, door den Heer A. VAN EPEN, *Med. Doct.*

In het afgeloopen Jaar zyn hier in onze Stad niet veele byzonderheden in de praktyk voorgevallen: daar zyn weinige Zieken geweeft, en ook niet veele Dooden, zoo als uit de nevensgaande Lyft blykt. De Ziekten welke wel het

het meest geregeerd hebben zyn geweest *Febres*, zoo *Quotidianæ*, *Tertianæ*, als en wel voornamelyk *Quartanæ*; waar van 'er veele zyn, die dezelve van het voorige Jaar hebben behouden. Ik heb bevonden, dat deze Koortsen meest haar oorspronk hadden uit eene *Materies biliosa*, denkelyk voortgekomen uit de zeer warme en drooge Zomer, die wy gehad hebben. *Epidemike* Ziekten hebben wy niet gehad als *Variolæ*, waar aan omtrent 30 Kinderen hebben gelaboreerd; en hier van zyn 'er maar vyf, zoo ver my bekend is, overleeden.

In het Jaar 1780, zyn binnen DOESBURG Gebooren 33 Zoons, en 28 Dochters; samen 61.

Overleeden 25 Mans, 32 Vrouwen, en 1 Kraamkind; samen 58.

Getrouwd 34 Paar.

De Jaaren der Overleedenen zyn als volgt:

	Beneden het Jaar					15
Van	1	tot	8	—		9
—	10	—	20	—		1
—	20	—	30	—		0
—	30	—	40	—		0
—	40	—	50	—		3
—	50	—	60	—		7
—	60	—	70	—		11
—	70	—	80	—		4
—	80	—	90	—		5
—	90	—	100	—		3
			Totaal			58.

KORT

KORT BERICHT nopens de ZIEKTEN te ZUTPHEN, in 1780, door den Heer CORN. GER. VAN RHYN, *Med. Doct.*

De Ziekten, die men, binnen deze Stad, dit Jaar heeft waargenoomen, bestonden in *January* uit de gewoone Verkouwdheden, Hoesten, Jicht- en Zinking-pynen, dewelke tot in *February* voortduurden; waaronder niet weinige Sleepende Kwaalen begonden los te raaken. In de Maand van *Maart*, toen de *Catarrhale* Ziekten verminderden, hielden de Jicht- en Zinking-pynen, byzonder de eerste, nog aan, wanneer tevens de Sleepende Ziekten, vooral die der Borst, te vooren reeds aan den gang geholpen, onder een koud en guur Voorjaar, verslimmerden, en by sommigen een doodelyk einde namen. —— Ondertusschen hadden zich de Voorjaars-Ziekten geopenbaard, bestaande uit zuivere Afgaande, en meestal Anderendaagsche-Koortsen, dewelke in de volgende Maanden bleeven aanhouden; in *Juny* afliepen, en onder een behoorlyk *Regimen*, door de gewoone middelen, zonder gevolgen na te laaten, overwonnen werden. —— Omtrent denzelven tyd vernam men, by dezen en geenen, meestal van het gemeen, nu zoo wel als vervolgens, een Galkoorts, die van de gewoone toevallen vergezeld ging. Deze in *Juny* en *July*, schoon toen ter tyd niet meer zoo enkeld voortgaande, nam met het midden van *Augustus* toe, en eindigde in *October*. Zeer verre de meesten, die door deze Ziekte aangetast werden, herstelden.

Al-

Alleenlyk eenige weinigen, by wien dezelve geoordeeld werd in eenen rotachtigen aart over te gaan, kwamen te overleiden. Offchoon de een en ander, alwaar deze Ziekte aanftonds van eene *Diarrhœa* vergezeld ging, na eene gifte van de *Rhabarber*, fchielyk werden geneezen; waren echter, by verre de meeften, in den beginne, *Vomitoria* en *Laxantia*, of de laatfte alleen, en by herhaaling gegeeven, onder een ruim gebruik van *Diluentia* en *Subacida*, tot de geneezing noodig.

Na vereifch van zaaken ging ook, fomwylen, eene Aderlaating vooraf, alwaar het bloed, doorgaans, met eene geele korft bedekt gevonden werd. De eerfte wegen naar behooren gezuiverd zynde, was de *Cort. Peruv.* by veelen voordeelig; vooral wanneer zich nu, onverwachts, gelyk meermaalen gezien werd, eene fchadelyke *Diarrhœa*, onder een groot verlies van krachten, openbaarde; of by aldien de Koorts, gelyk by anderen, bleef aanhouden, waardoor de krachten ondermynd, en de geneezing vertraagd werd; in dezen toeftand geraakten zoodanige Lyders, onder het gebruik van den *Cort. Peruv.* fpoedig tot voorige gezondheid. Het is opmerkzaam, daar deze Galkoorts in verfcheide Huisgezinnen, en in verfchillende Wyken der Stad, gevonden werd, byzonder in dezen tyd van het Jaar, men echter niet heeft waargenoomen, dat door dezelve anderen, ja zelfs genoegzaam geene van het zelfde Huisgezin, zyn aangetaft geworden. — Onderwyl bovengemelde Ziekte vernoomen werd, openbaarde zich, tegens het laatft van *Mei*, het *Roodvonk*;

het geen in een Huisgezin, alwaar het eerst bespeurd werd, vallende, verscheiden van het zelve aantastte, een derzelven met den vierden dag, onverwachts, wegrukte, en de overigen zeer gevaarlyk Ziek hield, voor en al eer dezelven tot herstelling geraakten. In een ander Huisgezin trof het zelve, omtrent dien tyd, een Kind van 5 Jaaren; het welk deze Ziekte, niet zonder veel gevaar, byna doorgestaan hebbende, op nieuws, door eene hevige Koorts overvallen werd; waarna, ten einde van weinige dagen, uit de Ooren, de Neus, en van de Borst een ontlasting van eene etterachtige Stoffe volgde, dewelke zich tevens op eene der Oogen geplaatst hebbende, vervolgens het gezicht daarvan, niet tegenstaande de noodige middelen waren aangewend, ten eenenmaal heeft benoomen. Van dien tyd af heeft men, en vervolgens, dezelfde Uitslag-Ziekte, zoo wel by oud, als by jong, tot in de Maand van *July*, elders binnen deze Stad, wel blyven waarneemen; doch is genoegzaam overal, zonder eenige aanmerkelyke toevallen, vry gemakkelyk en voorspoedig, afgeloopen.

By de meesten werd tot de geneezing weinig meer dan een goed Diëet vereischt. By eenige weinigen, boven dien, het gebruik van zachte *Diaphoretica*; en daar by een enkelden dag het bed, of ten minsten het huis te houden. Hier door werd het uitslag behoorlyk bevorderd, het welk wel ras van eene gestadige jeukte, eenigen tyd agtereen, gevolgd wordende, ten laatsten met eene vervelling van het hoofd tot de voeten eindigde; onder welken afloop de meesten

ten hunne daaglykfche bezigheden in beroepen, volgens gewoonte, volbragt hebben.

De Herft-Ziekten, die men in *Auguftus*, byzonder in *September*, heeft waargenoomen, zyn weinige geweeft, en minder dan in 't afgeloopen Jaar. Ze beftonden uit afgaande Anderendaagfche en weinige Derdendaagfche Koortfen, waar van de laatfte hartnekkig aanhielden, en alleen door een aanhoudend gebruik van den *Cort. Peruv.* zyn overwonnen geworden. Het overige van het Jaar hadden wy, behalven eenige Sleepende Kwaalen, de gewoone *Catarrhale* Ziekten. Dezelve werden evenwel minder, dan in het voorleedene Jaar, vernoomen, en door het gebruik der meeft gewoone Huismiddelen gemakkelyk geneezen. — Behalven het geen reeds kortelyk bericht is, komt wyders in aanmerking, hoe dat, binnen deze Stad, niet tegenftaande de aanhoudende Hette en ongemeene Droogte van den Zomer, weinige *Morbi acuti*, en byna geene zuivere *Morbi inflammatorii*, zyn waargenoomen. Daar en tegen zeer veele *Morbi Chronici*, b. v. *Phthifes*, *Tabes*, *Atrophiæ*, *Hydropes variae* enz. waar aan zeer verre de meeften zyn overleeden. Tot opheldering hier van dient de bygevoegde *Lyft*, op welke, onder anderen, de onderfcheidene Ziekten, nevens derzelver invallenden tyd van het Jaar, ftaan aangeteekend. Waar uit, boven dien, zal blyken, dat het getal der Overleedenen binnen deze Stad; als derzelver Inwoonderen, het Garnizoen hier onder begreepen, op 7 à 8 duizend komen te beloopen; gering is geweeft.

Het geen dan, eindelyk, ten bewyze kan

verstrekken, dat deze Stad, gelyk veeltyds, ook dit Jaar; in tegenstelling vooral van andere Steden van ons Vaderlaud; voor vernielende Ziekten, allergunstigst, is bewaard gebleeven, en niet ten onrechte onder de gezondste van het zelve, moet gerekend worden.

O V E R Y S S E L.

Van ZWOL is dit Jaar geen *Bericht* ingekomen.

WAAR-

Jaarlykſche LIJST der GEBOORENEN, HUWELYKEN, en OVERLEEDENEN binnen de Stad ZUTPHEN, in 1780.

GEBOORENEN.

1780.

Maanden.	Zoons.	Dochters.	Doode Zoons.	Doode Dochters.	Totaal.	Tweelingen.	Ontydig Geboor.	Miskraam.	Onecht.	Gereformeerden	Lutherſchen.	Mennoniten.	Roomſchen.	Totaal.
January.	20	4	2	1	27		3		1	23	1		3	27
February.	6	11			17			2		10	1		6	17
Maart.	11	8	2		21		2	2		16	2		3	21
April.	9	8			17				1	11	4		2	17
Mei.	7	8	1		16		1		1	9	2		5	16
Juny.	9	9			18					15	1		2	18
July.	8	4	2		14		2			12	1		1	14
Auguſtus.	16	5	1	1	23			3	2	20			3	23
September.	8	6	1	1	16		2	1		14	1		1	16
October.	9	6			15	1			1	12	1		2	15
November.	12	12			24	1		2		15	2		6	24
December.	8	10			18		1	2	1	13	1		4	18
Totaal.	123	91	9	3	226	2	11	12	7	171	17		38	[illegible]

GEBOORENEN, nevens de BEROEPEN en AMBACHTEN der OUDEREN.

		Renteniers.	Zeembereiders, Leertouw.	Metzelaars, Oppermans.	Smits, Koper. en Blikſlagers.	Kooplien, Winkeliers.	Arb. Dag. Bouwm. Hovn.	Voer- en Karremans.	Loodgieters.	Schoenmakers.	Kleermakers, Knoopmaak.	Hoedmakers.	Waarden, Logieshouders.	Militairen.	Bakkers.	Slachters.	Timmermans.	Verwers, Glazemaakers.	Wolk. Spinn. Wev. Breidſters.	Mulders, Grutters, Paruikm.	Schippers, Viſchers, Sleep.	Brouwers.	Krankbezoeker, Schoolmeeſt.	Knegts, Meiden.	Bedelaars.	Totaal.
Leevend.	Zoons.	2	2	[illegible]	2	6	12	4	1	6	7	1	2	29	5	1	5	4	9	2	2	2	1	[illegible]	1	123
	Dochters.	5	6		3	10	1			[illegible]	6	2	[illegible]	[illegible]	5	1	6		2	3	2					91
Dood.	Zoons.				1	[illegible]	1				[illegible]			1			1						1			9
	Dochters.	1													1					1						3
	Totaal.	8	8	16	6	19	5	5	1	[illegible]	14	[illegible]	5	[illegible]	[illegible]	2	12	4	11	6	4	2	2	4	[illegible]	226

HUWELYKEN.

	In de Stad.	Buiten de Stad	Totaal.	Gereformeerden	Lutherſchen.	Luthers en Gereform.	Roomſchen.	Roomſch en Geref.	Mennoniten.	Menn. en Gereform.	Onzeker.	Totaal.
Jan.	5	1	6	6								6
Feb.	3	3	6	5			1					6
Maart.	4		4	4								4
April.	11	3	14	10	1	1					2	14
Mei.		5	5	2			1				2	5
Juny.	5	4	9	4		1	2	1		1		9
July.	2	2	4	2			1				1	4
Aug.	3	1	4	2		1	1					4
Sept.	1	3	4	2		1	1					4
Oct.	14	4	18	14				1			1	18
Nov.	4	4	8	6	2	1					1	8
Dec.	5	1	6	2	2				1		1	6
Totaal.	57	21	88	59	5	5	7	2		1	8	[illegible]

OVERLEEDENEN.

Maanden.	Zoons.	Dochters.	Vryërs.	Vryſters.	Mans.	Vrouwen.	Weduwen.	Weduwenaars.	Totaal.	Gereform.	Lutherſche.	Mennon.	Roomſche.	Totaal.
January.	4	3	1	1	1	4	1	3	18	15	1		2	18
February.	5	1	2		1	1	1	2	13	12			1	13
Maart.	1	1	2	1	1	1	3	2	12	10	1		1	12
April.	2	2	3		5	1	2		16	13			3	15
Mei.	3	1	2	1	3	3	2	5	20	15	1		4	20
Juny.	5	1	1	3	3	4	[illegible]	2	21	13	1		7	21
July.	6	4	2		3		1	2	18	14	1		3	18
Auguſtus.	2	2			1	1		2	8	6			2	8
September.	4		2	1	5	3	1	4	20	16	1		3	20
October.	2				1			2	5	2			3	5
November.	4	1			1	3	1		10	8	1		1	10
December.	2	3			1	4		3	13	9	2		2	13
Dood Geb.	9	3							12	11	1			12
Totaal.	50	22	15	7	26	25	14	27	186	[illegible]	10		22	186

OUDERDOM der OVERLEEDENEN.

Jaaren.	Zoons.	Dochters.	Vryers.	Vryſters.	Mans.	Vrouwen.	Weduwenaars.	Weduwen.	Totaal.
0	43	15							58
1	3	2							5
2	1	2							3
3	1	1							2
4	1								1
5	1	2							3
10			1	1					2
15			5	3					8
20			1						1
25			1			1			2
30				1	1	3			5
35			2		1	1			4
40			1		3	4			8
45					3	1			4
50					4	2		2	8
55			1		1	2	1	1	6
60				1	2	4		2	9
65			1		2	1	1	4	9
70					4	5	3	6	18
75			1	1	3	1	2	3	11
80			1		2		4	8	15
85									
90							2	1	3
95									
100							1		1
Totaal.	50	22	15	7	26	25	[illegible]	27	186

De VOORNAAMSTE ZIEKTEN der OVERLEEDENEN, nevens den INVALLENDEN TYD.

Ziekten.	January.	February.	Maart.	April.	Mei.	Juny.	July.	Auguſtus.	September.	October.	November.	December.	Total.
Tabes, Atrophia, Mar.	1	1	4	2	4	4	4	2	5	1	2	3	33
Apoplexia, Coma.		1			1			1	1	1		1	6
Convulſio.	4	2	1	3	3	3	5	2	3	2	2	1	31
Febr. biliosa.	1								4		1		6
Mors ſubitanea.				1	1	3							5
Hydrops.	2	1			2		2					1	8
Hydrops pector.	1								1	1	1		4
Hydrops abdominalis.					3	1	2						6
Phthiſis pulmon.	2	2	1	4	4	3			2			8	21
Senectus.	2	1		1		2	1	1					8

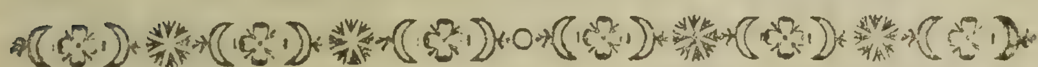
De ZIEKTEN en JAAREN der OVERLEEDENEN.

ZIEKTEN.	0	1	2	3	4	5	10	15	20	25	30	35	40	45	50	55	60	65	70	75	80	85	90	95	100	Totaal.
Febr. bilioſa.								2		2	1					1										6
Febr. putrida.								1											1							2
Febr. continua.		1	1																							2
Cachexia.													1								1					2
Hydrops.													2	1	1				3		1					8
Apoplexia, Coma.											1				1		2	1			1					[illegible]
Convulſio.	30	1																								31
Oppreſſio Pectoris.				1																						1
Pleuritis.												1							1							2
Phthiſis Pulmon.								2	1		2	2	3	1	2	1	2		2	3						21
Vomica.		1											1	1												3
Hydrops pector.																	1		1		1					4
Palpitatio Cordis.						1																				1
Vomitus habitual.																	1	1								2
Colica.																					1					1
Vermes.			1			1	1																			3
Morbus niger.																		1								1
Icterus.																1										1
Tabes Icterica.																			1							1
Mictus cruentus.																				1						1
Iſchuria renalis.																				1	1					2
Iſchuria viſicæ.																		1	1							2
Hydrops abdominalis.													1				1		1	2	1					6
Tabes, Atrophia, Maraſm.	7	2		1	1		1	1				1		1	3			5	5	2	3					33
Ulcus, Fiſtula.																1	1									2
Scirrus, Cancer.																1										2
Caries nar. Palat.			1																							1
Rubor. ſcarlatin.								1																		1
Eryſipel. regreſſ.						1																				1
Puerpera.											1															1
Capiſtrum.	1																									1
Acidum.	2																									2
Senectus.																					4		3		1	8
Mors ſubitanea.																	1		2	1	1					5
Aqua ſubmerſi.								1																		1
Fœtus mortui.	12																									12
Ignoti.	6															1										7
Totaal.	58	5	3	2	1	3	2	8	1	2	5	4	8	4	[illegible]	6	9	9	18	11	15	0	3	0	1	186

De BEROEPEN en AMBACHTEN nevens de ZIEKTEN der OVERLEEDENEN.

	Febr. bilioſa	*Febr. putrida.*	*Febr. continua*	*Cachexia.*	*Hydrops.*	*Apopl. Coma.*	*Convulſio.*	*Oppreſſio Pect.*	*Pleuritis*	*Phthiſis Pulm.*	*Vomica.*	*Hydrops pector.*	*Palpitat. Cord.*	*Vomitus habit.*	*Colica.*	*Vermes.*	*Morbus Niger.*	*Icterus.*	*Tabes Icterica.*	*Mictus cruent.*	*Iſchuria renal.*	*Iſchur. Viſicæ.*	*Hydr. Abdom.*	*Tab. Atr. Mar.*	*Ulcus Fiſtula.*	*Scirrus Cancer.*	*Car. Nar. Pal.*	*Rubor. ſcarlat.*	*Eryſipel. reg.*	*Puerpera*	*Capiſtrum.*	*Acidum.*	*Senectus*	*Mors ſubitanea*	*Aq. ſubmerſi.*	*Fœtus Mortui.*	*Ignoti.*	Totaal.
Dienſtknechts Meiden.	3	1				1	1																															7
Renteniers.				1		2		1				2	1										1	1			1					1	2	1		1		16
Zeembereiders, Leertouwers.																						1		5														6
Metzelaars, Oppermans.							3			2												1		1		1								1			1	11
Smits, Koper Blikſlagers.							2				1					1								1											1	1		7
Koopmans, Winkeliers.		1					1			1							1							4												3	1	12
Arbyd. Dagh. Bouwm. Hoveniers					2		4			3					1	2								4									1				1	20
Voer- Karremans.	1									2										1				1														6
Lootgieters.					1		1																															2
Schoenmaakers.																								1														3
Hoedenmaakers.							1			1																												2
Waard, Logeshouders.					1		1																											1			1	4
Militairen.			2				3			2														5				1		1		1		1		1	3	22
Bakkers.							1			1														2												1		5
Kleermaakers, Knoopmaakers.					1					1											1			1												1		8
Slachters.												1																					1					2
Timmermans.	1						1		1															3												1		7
Mandemaakers.					1					1																												2
Bleikers, Waſvrouwen.	1																									1												2
Bakers.						1																																1
Verwers, Glaazemaakers.							1			1														2														4
Touwſlagers.																																	1					1
Wolſpinn. Kamm. Wev. Brydſt.							4			1				1									3	1							1		2	1				14
Bedelaars.						1	2																		1													4
Mulders, Grutters, Paruikemaak.					1		1																													1		3
Bontwerkers.																																	1					1
Voorzanger, Schoolmeeſter.				1																																		1
Jagers, Viſchers, Schippers.										1															1											1		3
Wynkoopers.					1					1				1																								3
Reizende Bode.																			1																			1
Turfdragers.												1																										1
Niet opgegeeven.							1			2													2															5
	6		2	3	8	[illegible]	31		2	[illegible]			1	2	1	3	1	1	1	1	2	2	6	33	2	2	1	1	1	1	1	2	8	5	1	12	7	186

WAARNEEMINGEN *van het* BELOOP *der* ZIEKTEN, *in het Jaar* 1780, *te* STEENWYK, *en naast aanliggende Plaatsen*, *van* OVERYSSEL, VRIESLAND, *en* DRENTHE. *Door den Heer* PETRUS CHRISTIANUS GRASSO, *Med. Doct.*

JANUARY. Met den eersten dag dezer Maand begon op het STEENWYKERVOLD, een Kerk-Dorp, een uur van STEENWYK in OVERYSSEL gelegen op de Hoogte van Leem en Zandgrond, het alreeds twee Jaaren, op veele andere Plaatsen gegrasseerd hebbende Roodvonk, met Keel-Ontsteekinge verzeld, zich wederom, en meerder als vooren, te vertoonen, en Ouden zoo wel, als Jongen, met groote benaauwdheden op de Borst, bezwaarlyke doorzwellinge, zeerte der Leden, en Koortsen aan te tasten. By sommigen met onverdraaglyke Jeukte, Vuurvlam, by de uitgeslaagene vlakken, verzweeringe der in- en uitwendige Keel, en Hals-Klieren enz. welke door *Laxantia*, *Temperantia acidula* enz.; en in volbloedige Lyders *Venae sectione* spoedig hersteld werden: byzonder heeft eene *Decoctio Corticis Peruv. cum floribus Sambuci*, *Spiritus Vitrioli addito*, *Syrup. Violar*, *Altheae*, het gewenschte effect gedaan; echter de Lyder van deze Ziekte hersteld, en de *cuticula* ontveld zynde, diende zich wel eenige weeken daarna nog te wachten voor de vrye Lucht, en tocht; anderszins kreegen zy zwellingen en andere ongemakken door belette uitwaasfemingen. In deze Stad heb ik twee Huisge-

 zin-

zinnen aan de *Febris maligna* laboreerende behandeld, en bevonden dat de Lyders den 7den dag het Vuur in den Rug, en Lenden al bereids by myne eerste visitatie hadden, stinkende Reuk enz. Van de 9 Lyders zyn 'er door verzuim 4 gestorven.

Buiten deze Stad, in de OVERYSSELSCHE, DRENTSCHE en VRIESLANDCHE Dorpen, zag men *Febres inflammatoriae, pectorales, ac rheumaticae;* doch werden door *Expectorantia, Acidula, ac Emplastris Cantharidum* plaatselyk aangelegd, *Laxantia, Venaesectione larga, una vice tantum* voorspoedig hersteld. ——

FEBRUARY. In deze Maand verspreidde zich het *Roodvonk* hier in OVERYSSEL; doch meerder, en kwaadaartiger in VRIESLAND, maar was in 't DRENTSCHE gantsch weinig meer te vinden; de *Febres inflammatoriae pectorales, & rheumaticae* werden nog al hier en daar gevonden, en wel de eerste meest by Lyders die *Asthmatici* waren. ——

MAART. Het Roodvonk grasseerde noch al verder, de *Febres inflammatoriae pectorales* bedaarden; doch de *Febres Tertianae intermittentes ac quotidianae* verscheenen wederom, in D'OLDEMARK 2 uuren van hier afgelegen, eene Overysselsche Markt plaats aan diversche oude en sterke Lyders; welke, zoo 'er niet terstond Adergelaaten werd, den 3den en 4den dag doodelyk waren. Het Roodvonk grasseerde sterk in de meeste Boeren Dorpen: VRIESLAND, OVERYSSEL, en DRENTHE waren in deze Maand niet vry van deze besmetting [*].

APRIL.

[*] Vergeleeken met het *Bericht* van NYMEGEN, bl. 205-208.

APRIL. Men befpeurde nog al in deze Maand het Roodvonk; en op de JOURNE in FRIESLAND met eene kwaadaartige Koorts; de *Febres intermittentes* waren meerder.

MEI. Hier en daar zag men op de Buitenplaatfen Roodvonk; doch het zelve verminderde in het toeneemen der Warmte; de *Febres intermittentes* meerder wordende.

JUNY. Deze Maand was in onzen omtrek zeer gezond, en voordeelig voor jong en oud.

JULY. In het begin dezer Maand was alles zeer voordeelig voor de gezondheid; doch door lang gebrek aan verfch Regen-water, in de laage Landen, en aan den Zeekant, voor het Menfchdom zeer hachlyk; de *Febres biliofae remittentes* verfcheenen wederom.

AUGUSTUS. *Febres biliofae, remittentes, Febres Scarlatinae*, waren weder onder Jongen en Ouden fterk graffeerende; wegens de groote droogte en hitte, waren de Regenbakken meeft met vuilen Reuk befmet; en het Regenwater uit de Bakken diende een Etmaal in de vrye Lucht gezet te worden in Emmers of ruime Vaten, dan was het nog iets verbeterd, om tot drank, en koft te gebruiken. Hier te STEENWYK hebben wy wegens versch en goed Pomp-Water van niets kwaads, noch van weinig Ziekten geweeten.

SEPTEMBER. Buiten deze Stad graffeerden nog al, en wel in vermeerderinge, de *Febres biliofae remittentes*, en hier en daar in VRIESLAND, en

aan den Zeekant zag men Lyders aan de *Dysenteria cruenta* laboreerende. ——

OCTOBER. Nog al grasseerden de *Febres biliosae remittentes*; doch het getal verminderde, wegens het versch gevallen Regen-Water; en naar de veelheid der Lyders in deze 3 Maanden zyn 'er weinig gestorven.

NOVEMBER. De *Febres biliosae remittentes* namen merklyk af; doch de *intermittentes* namen merklyk toe buiten de Stad.

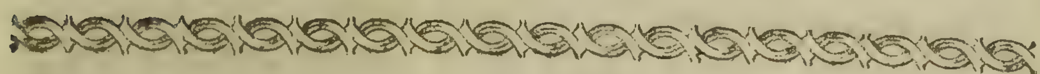
DECEMBER. De *Febres intermittentes quartanae*, *duplicatae*, enz., bleeven nog al de gezondheid der Inwoonderen van het laage Land en aan den Zeekant ondermynen.

NEDER-RHYN.

BEKNOPT VERSLAG der ZIEKTEN, *welken, in de Jaaren* 1780 *en* 1781 *te* ARNHEM, *en derzelver* NABUURSCHAP, *voornaamlyk zyn waargenoomen, door den Heer* W. VAN REES, *Med. Doctor.*

Catarrhale en *Rheumatike* Ziekten, welke zich Jaarlyks in de eerste Maanden alhier opdoen, hebben zich ook met het begin der Jaaren 1780 en 1781, vertoond. Dezelve waren meest zonder- doch ook soms met Ontsteeking verzeld, en bragten hier en daar Longe- en Zyde-wêe te wege. Een algemeene *Catarrhale* Hoest was byzonder in de eerste Maanden van het Jaar 1780, zeer hardnekkig, en vorderde al veeltyds ter geneezing een of meerdere Aderlaatingen, wanneer het bloed meest al ontsteeken was. Voor het overige waren openende, uitwaasseming bevorderende en demulceerende Voorschriften, over het algemeen, de beste Geneesmiddelen.

De gewoone tusschenpoozende Koortsen zyn, ten Jaare 1781, vry algemeen, en ten uiterste hardnekkig geweest, luisterende veelal naar geene Geneesmiddelen. Intusschen was een langduurend gebruik van den Koorts- of Witte Willigenbast, naar omstandigheid met Armoniak-Zout, Braakwynsteen, Zweetdryvend Spies-

 Glas,

Glas, Yzer-Vitriool en andere Middelen gepaard, en gevoegd by eenen zeer naauwgezetten en oplettenden Leefregel, zoo ter Geneezing als ter behoeding der wederkeering, meest overal noodig.

De *Febres continuæ remittentes*, waarin de Voorjaars-Koortsen alhier gewoonlyk allengskens veraarten, hebben, zoo in haaren aart, als behandeling, niets byzonders opgeleverd; alleenlyk, dat dezelve in het laatste van den Zomer der beide Jaaren, wat meerder Galachtig scheenen te worden. Ook liet zich toen enkeld eene *Diarrhoa cruenta* zien. Dan geene van beiden was van gevolg.

Te midden van 1780, begonnen de *Febres Anginoso-Scarlatinæ*, ook te dezer plaatsen, *Sporadice* te heerschen. Kinderen werden, 't eerst, door dezelve aangetast, en de Ziekte was van geen groot belang. Naar geraade de Zomer verliep, werd ook derzelver aart bedenkelyker, en ze tasten nu ook Bejaarden zonder onderscheid aan, vertoonende zich, in de laatste Maanden des Jaars 1780, hier en daar, al vry kwaadaartig, nu en dan doodlyk. Geduurende het Jaar 1781, hebben dezelven zich nog al geduurig, dan hier, dan daar, vertoond: Dan, ze werden weder, van tyd tot tyd, goedaartiger, tastende ook by het afneemen, even als in den beginne, slechts Kinderen aan, en zulks voor korte dagen. —— De Beschryving van deze Ziekte, zoo, als de Overleedene zeer kundige Geneesheer J. WYNGAARD dezelve, te DEVENTER, heeft waargenomen, en in het Eersten Deels Eerste Stuk der Verhandelingen van deze

deze Natuur- en Genees-kundige *Correspondentie* medegedeeld, komt met deze onze besmetting alleszins overeen. Ik merk slechts, ten opzichte der Geneezing, aan, dat ik my in dezen, van wege de zoo zeer ontsteekene Keel, van geene Braak-Middelen heb durven bedienen; het welk ik, in de zeer fraaije Inweijings-Verhandeling van den zeer Geleerden Heer JANUS MOL, over deze Ziekte in de Maand *Juny* 1781, in 't licht gekomen, zie, dat ook te HARDERWYK niet raadzaam is gekeurd geworden. —— Omtrent het einde der Ziekte heb ik, ter voorkoming van dikwerf achter na komende Ongesteldheden als anderszins, het vereenigde gebruik van de *Rhabarber* met den Koortsbast, byzonder nuttig en voldoenende bevonden, &c. &c.

De Kinder-Ziekte, welke ten Jaare 1781, algemeen geregeerd heeft, is wel hier en daar hevig, dan, over het geheel, niet kwaadaartig, en op verre na zoo doodlyk niet geweest, als in 1776, wanneer dezelve mede alhier algemeen grasseerde.

LIJST

LIJST

Der GEBOORENEN te ARNHEM en derzelver NABUURSCHAP.

A°. 1780.	GEBOORENEN, 306. [*]		
Maanden.	Zoons.	Dochters.	Samen.
January.	19.	14.	33.
February.	11.	13.	24.*
Maart.	12.	16.	28.
April.	15.	5.	20.
Mey.	10.	7.	17.
Juny.	16.	4.	20.
July.	12.*	10.	22.
Augustus.	14.*	19.*	33.*
September.	17.*	8.	25.
October.	13.	16.	29.
November.	14.	12.	26.
December.	16.	13.	29.
Totaal.	169.	137.	306.
Meest.	19.	19.	33.
Minst.	10.	4.	17.
Gemidd.	$14\frac{1}{12}$.	$11\frac{5}{12}$.	$25\frac{1}{2}$.

Het Starretje *, in de Geboorte-Lysten by sommige getalen geplaatst, duidt aan, dat onder dezelve een Tweeling is; beteekenende het Starretje in de laatste kolom, dat de Tweeling uit een Zoon en een Dochter bestaan heeft.

De Doodgeboorenen zyn, noch in de Geboorte- noch in de Sterf-Lysten, mede gerekend; terwyl van dezelven geene aanteekening altoos voor handen is.

[*] Vergeleeken met het *Bericht* van 1779, bl. 469.

LIJST

LIJST

Der OVERLEEDENEN te ARNHEM en derzelver NABUURSCHAP.

A°. 1780.	OVERLEEDENEN, 222.				
Maanden.	Mans.	Vrouwen.	Kinderen.	Arme Dooden.	Samen.
January.	11.	4.	4.	4.	23.
February.	6.	11.	7.	2.	26.
Maart.	2.	4.	5.	3.	14.
April.	7.	1.	11.	0.	19.
Mey.	2.	5.	8.	2.	17.
Juny.	4.	2.	12.	0.	18.
July.	1.	1.	6.	1.	9.
Augustus.	2.	7.	17.	1.	27.
September	6.	2.	9.	0.	17.
October.	4.	5.	8.	0.	17.
November.	3.	3.	7.	0.	13.
December.	3.	5.	11.	3.	22.
Totaal.	51.	50.	105.	16.	222.
Meest.	11.	11.	17.	4.	27.
Minst.	1.	1.	4.	0.	9.
Gemidd.	$4\frac{1}{4}$.	$4\frac{2}{12}$.	$8\frac{3}{4}$.	$1\frac{1}{3}$.	$18\frac{1}{2}$.

De Jongmans en jonge Dochters niet byzonder aangeteekend zynde, zyn onder de Mannen en Vrouwen gerekend.

De Arme Dooden hebben eene byzondere Kolom vereischt, wyl van dezelven geene byzondere Aanteekening van Mannen, Vrouwen, of Kinderen gehouden is,

Het getal der laagere Militairen, die op de Kerkhoven begraven zyn, (in de Lysten, op elke Maand, mede gerekend,) is, volgens opgave der Grafdelveren, geweest in 1780, 13 Mannen, 5 Vrouwen, 19 Kinderen.

VER-

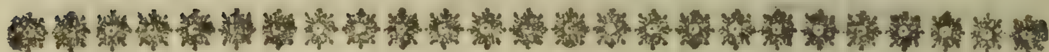
VERVOLG VAN DE ZIEKTEN VAN SCHOONHOVEN. [*]

In het Jaar 1780.

DOOR DEN WEL-ED. GESTR. HEER

W. VAN LIL,

Med. Doct. enz. enz.

Geduurende de Maand JANUARY 1780, zyn binnen SCHOONHOVEN overleeden 6 Persoonen; als een Kind oud 8 weeken aan Stuipen; een Vrouw oud 74 Jaaren, wegens gebrek van Spys, Drank, en behoorlyk Deksel (zy werd op een Vliering of Zolder byna verstyft van koude en ongemak gevonden;) een Vrouwspersoon oud 26 Jaaren, aan eene Keel-Ontsteeking; een Vrouw oud 79 Jaaren aan de gevolgen van een Val; een Vrouw oud 29 Jaaren aan eene verouderde Long-Ontsteeking; een Vrouw oud 86 Jaaren aan verval van Krachten.

De Ziekten waren, *Angina inflammatoria*, *Febris intermittens tertiana & quartana*, *Oppressio pectoris*, *Pleuritis*, *Febris cum efflorescentiis scorbuticis*.

In FEBRUARY zyn 3 Persoonen overleeden, een

[*] Vergeleeken met bl. 478 van het *Bericht* van 1779.

een Vrouw oud 82 Jaaren aan verval van Krachten; een Vrouw oud 65 Jaaren aan verval van Krachten; een Kind oud 10 Maanden aan de Teering.

De Ziekten waren *Tusſis ſtomachica*, *Dyſuria*, *Febris cum efflorescentiis.*

In MAART is maar een Perſoon overleeden, zynde een Soldaat, welke zich in *furore*, *maniæ* verdronk; geene der Burgers of andere Ingezetenen is geſtorven.

De Ziekten waren, *Febris intermittens tertiana*, *Febris bilioſa*, *Icterus.*

In APRIL zyn 2 Perſoonen overleeden, als een Vrouw van 74 Jaaren aan 't Water in de Borſt; een Man oud 84 Jaaren aan verval van Krachten.

De Ziekten waren *Febris bilioſa intermittens*, *continua bilioſa*, *Icterus*, *Febris cum efflorescentiis*, *Febris quartana duplex.*

In MEI zyn 'er 4 overleeden; als een Man oud 64 Jaaren aan een Slym-Ziekte; een Vrouw oud 72 Jaaren aan verval van Krachten; een Kind oud één Jaar aan de Pokjes, dit is ook het eenigſte, 't welk aan de *Variolæ* dit Jaar is geſtorven; een Mansperſoon oud 52 Jaaren aan de gevolgen van een Val.

De Ziekten waren *Pleuritis ſpuria*, *Febris eryſipelatoſa*, *Febris bilioſa tertiana intermittens*, *Febris rheumatica*, *Variolæ*, dan deze laatſte Ziekte was inge-

ingebragt door het nieuwe *Garnizoen*, en heeft zich ook niet verspreid.

In JUNY zyn 'er 2 overleeden; als een Kind oud 8 weeken aan Stuipen; een Vrouw oud 72 Jaaren aan verval van Krachten; een Kind dood gebooren.

De Ziekten waren *Febris tertiana*, *Angina*; *Febris biliosa continua*.

In JULY zyn 2 overleeden; als een Kind oud 4 weeken aan Stuipen; een oud één Jaar aan Stuipen, en een dood gebooren.

De Ziekten waren *Febris Erysipelatosa*, *Oppressio pectoris*, *Febris biliosa intermittens*.

In AUGUSTUS zyn 'er 8 overleeden; als een Vrouw oud 69 Jaaren aan verval van Krachten; een Kind oud één Jaar aan Stuipen; een Kind van weinig weeken aan eene verzweering aan den Hals; een Kind oud 2 weeken aan Stuipen; een oud één Jaar aan Stuipen; een oud 2 Jaaren op de Borst gestikt; een Man oud 71 Jaaren aan de open Kanker in den Mond en Tong; een Kind oud 8 weeken aan Sprouw en Stuipen.

De Ziekten waren *Febris biliosa*, *Diarrhœa mucosa*, *Apoplexia sanguinea*, *Leucophlegmatia*.

In SEPTEMBER zyn 'er 3 overleeden; als een Kind oud 5 weeken aan Stuipen; een Man oud 61 Jaaren aan Beroerte en verval van Krachten; een Kind oud één Jaar aan uitteerende Ziekte.

De

De Ziekten zyn geweeſt, *Diarrhœa bilioſa*, *Febris bilioſa*, *intermittens*, *continua bilioſa*, *Dolor rheumaticus*.

In OCTOBER zyn 'er 6 overleeden; als een Man oud 65 Jaaren aan verval van Krachten, een Vrouw oud 73 Jaaren aan verval van Krachten, een Kind oud 11 Jaaren aan Koorts en Stuipen, een Vrouw oud 61 Jaaren aan uitteerende Ziekte, een Man oud 56 Jaaren aan inwendige Verzweering, een Man oud 47 Jaaren aan Borſtkwaal; onder deze is een Perſoon van 't *Guarnizoen*.

De Ziekten waren *Angina inflammatoria*, *Febris intermittens bilioſa*, *continua bilioſa*, *Pleuritis*, *Febris tertiana*, *Oppreſſio pectoris*.

In NOVEMBER zyn 'er 2 overleeden; als een Man oud 79 Jaaren, aan verval van Krachten, een Kind oud weinig weeken aan Stuipen.

De Ziekten waren *Febris bilioſa*, *Pleuritis*, *Febris catarrhalis*, *Oppreſſio pectoris*, *Tuſſis convulſiva infantum*, *Febris cum efflorescentiis*.

In DECEMBER zyn 'er 4 overleeden; als een Mansperſoon oud 25 Jaaren aan de Teering, een Vrouw 74 Jaaren aan het Water tuſſchen vel en vlees (*Anaſarca*), een Jongeling oud 18 Jaaren, aan de Teering, een Vrouwsperſoon oud 42 Jaaren aan Zenuw-Ziekten, en één Doodgebooren.

De Ziekten zyn geweeſt *Febris quartana*, *ter-*

tiana duplex, Phthisis pulmonalis, Diarrhœa spontanea mucosa.

Dus blykt, dat 'er dit Jaar in SCHOONHOVEN geene doorgaande Ziekten zyn geweest; zelfs heeft de Kinderziekte (*Variolæ*) welke van buiten was ingebragt, zich niet verspreid.

Ik hebbe dit Jaar ook niets byzonders in eenige Zieken, meldens waardig, waargenoomen.

Het blykt, dat 'er dit Jaar gestorven zyn 43 Persoonen, en daarenboven drie, welke dood ter Waereld zyn gekomen, onder dit getal zyn 'er 18 boven de 60 Jaaren, en 15 beneden de 2 Jaaren, te samen meer dan de helfte der overleedenen uitmaakende; waar uit volgt, dat in den gemelden ouderdom zeer weinig zyn gestorven; boven dit zyn 'er 9 onder deze 18, welke ouder dan 70 Jaaren zyn geworden, dus juist de helft van dit aantal, en van deze 18 zyn 'er drie welke in de 80 Jaaren telden: 't geen opmerking verdiend, is, dat van die 18 boven de 60 Jaaren zyn 12 Vrouwen en maar 6 Mannen, dus eens zoo veel Vrouwen als Mans, en van de drie welke 80 Jaaren bereikten zyn weder 2 Vrouwen en maar een Man, dus weder eens zo veel Vrouwen als Mans.

In den Jaare 1780 zyn binnen SCHOONHOVEN gebooren:

35 Knechtjes, en
34 Meisjes.

Dus 69 te samen, waar onder drie dood ter Waereld zyn gekomen.

Dat

Dat 'er 26 meer zyn Gebooren als Geſtorven, toont deze opgaave; en als men de Lyſt naziet van tien Jaaren te vooren, dan is 'er geen een Jaar geweeſt, waar in 'er minder zyn geſtorven dan dit Jaar; in 1777 zyn 'er 44 overleeden, 't geen dat Jaar is, waar in de minſten zyn geſtorven.

Uit dit laatſte ziet men dat SCHOONHOVEN eene gezonde Plaats is, wyl de meeſte der Overleedenen zyn of zeer jonge Kinderen of zeer oude Perſoonen.

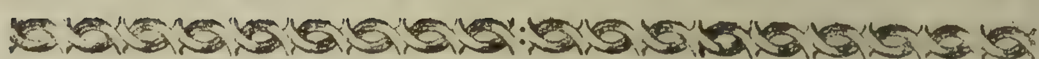

KORT BERICHT der ZIEKTEN die in den Jaare 1780, te OUDEWATER en in deszelfs Omtrek geheerscht hebben,

DOOR DEN HEER

J. W. VAN NOORT.

Med. Doct.

In het einde van het Jaar 1779, openbaarden zich alhier zeer veele *Anginæ inflammatoriæ* die tot byna in de Maand *Maart* des volgenden Jaars 1780, aanhielden, benevens eenige *Rheumatismi inflammatorii.* ——

In *Maart* werd men hier en daar eenige *Febres vernales* gewaar, die echter van zelve, of alleenlyk door het zuiveren der eerste wegen, of door het kort gebruik van den Koorts-bast geneezen werden. ——

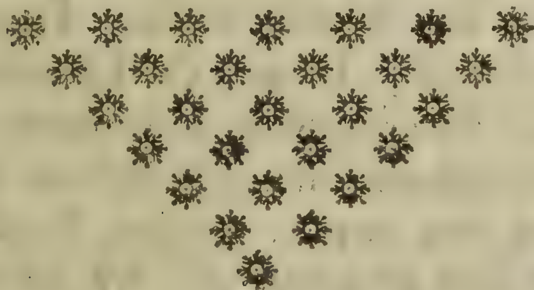
Eenige doch zeer weinige *Diarrhœæ*, en geene *Dysenteriæ* zyn in dit Jaar alhier, of in deszelfs Omtrek door my waargenoomen, noch behandeld.

Cardialgiæ zyn alhier vry algemeen; doch in-

zonderheid onder de Vrouws-perſoonen, het geene ik aan het groote misbruik der verſlappende dranken van Coffy en Thee toeſchryve, en heb zeer dikwyls ondervonden, dat het *Lignum Quaſſiæ* met de *Mentha* in deze Ziekte een zeer goede uitwerking hadde, *Febres bilioſæ* en *putridæ* zyn dezen Zomer alhier niet algemeen geweeſt.

De *Febres Autumnales intermittentes* zyn dit Jaar mede niet veel menigvuldig en van een zeer goeden aart geweeſt: daar en tegen zyn de *Aſthmata* in de Winter en het Najaar hier altoos zeer menigvuldig, en heerſchen meerendeels onder zodanige Lieden, die genoodzaakt zyn hun beſtaan in het Spinnen en Heekelen van Hennip te zoeken.

Voorts heeft het getal der Dooden in den Jaare 1780, bedraagen 96, namelyk 39 Ouden en 57 Kinderen.

AANTEEKENINGEN

Omtrent de Heerschende ZIEKTEN der Stad

ROTTERDAM,

Voor het Jaar 1780,

Volgens uitleevering der Praktyk

VAN DEN HEER

LUD. ROUPPE,

Med. Doct.

Dit Jaar is weder in onze Stad tamelyk gelukkig en zonder aanmerkelyke Ziekten afgeloopen. De Ziekten der *Saisoenen* waren niet buiten gewoon, of menigvuldig en kwamen met de gewoone overeen. In het aannaaderen der Lente klaagden echter veelen over pyn in den Buik, die by eenigen den geheelen Buik besloeg, doch by de meesten haar zitplaats voornamelyk onder den Navel hield. Deze pyn was meest aanhoudende, kwam de Lyders langzaam aan, en was in den beginne niet zeer verveelende, werd allengskens dringender en verergerde gewoonlyk na den eeten: eenige Lyders gingen dun en meer dan gewoon af, by anderen bleef deze ontlasting natuurlyk, en in eenige was dezelve zelfs minder dan natuurlyk: 'er was, byzonder in gevoelige gesteldheden, wat Koorts by, en wel voornamelyk tegen den avond: my is ook gezegd, dat 'er Wormen ontlast zyn; doch ik heb die by myne Lyders niet kunnen ont-

ontdekken. Zachte Buikzuiverende Middelen, byzonder uit *Rhabarber*, deeden veel goeds en genazen dikwyls alleen, ſchoon niet altyd even ras: ook heb ik Lyders gezien, die 'er 5 a 6 Weeken en zelfs langer mede behebd waren. De Lyders raakten by deze Middelen gewoonlyk eene groote menigte Winden met veel verligting kwyt: wanneer zich de Ziekte in de Lente uitſtrekte, bevond ik de *Rhabarber* met eene geringe menigte *Ipecacuanha*, eenige keeren daags gegeeven, of zomwylen met wat Kreeft oogen, en ook by geval wat *Laudanum* ter geneezinge voldoende. By eene bejaarde Vrouw, die lang met die pynen geſukkeld heeft, ontſtond eene verlamming der Ingewanden, en niet tegenſtaande alle aangewende zorgen, eene doodelyke *Tympanitis*.

Deze Ziekte, welker naaſte oorzaak eene ligte of *Rheumatique* ontſteeking der Ingewanden des Buiks, en byzonder der Darmen ſcheen te zyn, ſcheen, ſchoon meeſt by den gemeenen Burger gezien, echter door eene algemeene oorzaak te zyn voortgebragt, en veel van haar beſtaan van het natte en laffe, veel verwisſelende Winter Saiſoen, de gewoonlyke ontlaſtingen, byzonder die der uitwaaſeming belemmerende, en den weg naar de Buiks Ingewanden neemende, afgeleid te kunnen worden: 'er was geene aanſteeking by.

In den Zomer deed zich ongewoon eene ligte *Febris continua*, *Febris lenta putrida continua* op, die iets van den aart der Galkoortſen, of *remittentium* had, en waar mede de Lyders het op de been konden houden; zynde niet hevig genoeg om hen ter neder te vellen, en echter te ſterk om

 van

van hun ongestoord verdraagen te worden. Zy heerschte het meest onder de Vrouwen en weeke gesteldheden, en de verheffingen hadden geen bepaalden tyd.

Zachte Buikzuiverende Middelen deeden goeds, echter resisteerde deze kleine Koorts in eenigen lang, en week zelfs niet, dan na dat door eenige gevallenen Regen, de Lucht wat van haare schraalte en groote droogte getemperd was, als konde men, het geen anders voor gewoon gehouden wordt, niet verdraagen.

Tevens zag men, volgens gewoonte, eenige Gal en intermitteerende Koortsen, ligte *Choleræ* en *Diarrhoeæ;* de Koortsen namen in den Nazomer en Herfst toe, byzonder werden de *Intermittentes*, *Quartanæ* en *Quotidianæ* gemeener; doch waren in de genezing niet zeer tegenstreevig: er zyn ook *Morbilli* gezien, doch hebben geen grooten voortgang gemaakt; hier en daar is ook een Lyder met *Variolæ* voorgekomen, die taamlyk goedaartig waren. Men heeft ook op het laatste van het Jaar, zo ik gehoord heb, met goed succes ingeënt. Voorts was de behandeling myner praktyk als volgt.

In JANUARY zag ik eenige ligte Ontsteekingen der Borst met Koorts, Hoest met teekenen van ontsteekinge, eenige *Synochæ putridæ* met teekenen van ontsteekinge, de *Febres intermittentes*, van het voorleedene Jaar bleeven voort duuren, insgelyks de Maaghoest.

FEBRUARY leverde omtrent dezelve Ziekten op. Ik verloor 2 Lyders tusschen de 40 en

50

50 Jaaren oud, aan eenen langduurigen Maagboeſt, waar by zich ontſteekinge voegde, die hun leven deed eindigen. Ik zag eenige Kinders met Stuipen, Koorts en rooden Uitſlag, die ſpoedig verdween en weder te voorſchyn kwam. Men heeft my gezegd dat 'er *Morbilli* gezien zyn, misſchien heeft de gemelde uitſlag reden daar toe gegeeven, 'er klaagden eenige over pyn in den Buik.

In MAART kwamen minder Zieken te voorſchyn; zynde de Ziekten nog omtrent dezelfde.

In APRIL zag ik eenige *intermitteerende* Koortſen, die gemakkelyk genazen, de pyn in de Buik bleef voortduuren.

MEI leverde weinig Zieken uit, en meeſt Verkouwdheden; ik zag een Kind met *Morbilli*; men zeide dat 'er *Variolæ* gezien zyn, 'er waren nog Lyders met pyn in den Buik.

In JUNY waren 'er weinig Zieken, eenige ligte Koortsjes met verheffingen.

In JULY van gelyken; de *Febres intermittentes* werden gemeener.

In AUGUSTUS zag ik nog al van die ligte Galkoortsjes, eenige ligte *Choleræ* en *Diarrhoeæ*: nog al waren 'er *intermittentes* van voorleeden Jaar.

SEPTEMBER gaf dezelfde Ziekten op, het begin der Maand was wat Koud en veroorzaakte hevige Verkouwdheden in het Hoofd, met pyn

en *Vertigines*, verlooren eetlust en ook wat Koorts. Het einde van de Maand leverde Koortsen van verscheidene soorten, doch meest *intermitterende* en eenige *biliosæ continuæ* op.

OCTOBER bragt veele *intermitteerende* Koortsen, *Quartanae* en *Quotidianae*, voornamelyk met eenige *Febres biliosae remittentes putridae* met Verkouwdheden voort; ook zyn 'er eenige *Diarhoeae biliosae* gezien. 'Er is my verhaald, dat er *Variolae* gezien zyn.

In NOVEMBER dezelve Ziekten: de *Febres continuæ biliosae frequentur.*

In DECEMBER dezelfde Ziekten: echter in minder getal, my zyn 3 Kinders met *Variolae* voorgekomen, waar van een, zeer slecht van gesteldheid, 10 dagen na de Ziekte stierf, de anderen twee hadden de Ziekte zeer goedaartig.

AAN-

AANHANGSEL OP DE KWAADAARDIGHEID DER ZIEKTEN IN DE DROOG-MAAKERYEN,

En het begraaven der LYKEN in het Jaar 1779.

DOOR DEN HEER

W. SERVAAS,

Med. Doct. te DELFSHAVEN. (*)

Kan de volgende Waarneeming iets toebrengen om den kwaadaartigen aart van sommige Ziekten thans in eenige Plaatsen van ons Vaderland heerschende, te doen zien, daar toe dienen, zie daar dezelve, zo als my die nog zeer versch in 't geheugen ligt.

Een Man van 63 a 64 Jaaren van eene drooge en Zwartgallige gematigdheid, van eene zeer gezellige en maatige levenswyze, zeer gezond en vergenoegd, die in 20 Jaaren geene merkelyke ongesteldheid had ondervonden, en aan geene uitsteekende gebreken of kwaalen onderhevig was, een Schoenmaaker van zyn handwerk, woonachtig te HILLEGERSBERG, een voornaam Dorp, een groot half uur van ROTTERDAM, in het Veenland, waar omstreeks in de twee voorgaande

(*) Dit *Bericht* is de *Societeit* eerst na de uitgave der voorige Stukken ter hand gekomen.

gaande Jaaren twee aanmerkelyke Veenplasſen droog gemaakt en bebouwd zyn, had zich tot op den 13. November (1779.) zeer gezond en welvaarende bevonden, kreeg na den Middag, in de Kerk, waar hy ook voor den Middag geweeſt was, een ligten aanval van Koorts, beginnende met eene ligte huivering, en daar op volgende warmte en zweet: hy woonde vervolgens de *Catechiſatie* by, waar hy onder anderen ook ſpreker was, en ontgaf zich des avonds dat hy de Koorts gehad had; zyne onpasſelykheid aan de Lucht en Kleederen toeſchryvende; at des avonds zeer ſmaakelyk gebraaden Appelen of Peeren, en daar op Karnemelk met Brood en Appelen gekookt; bevond zich des Maandags zeer wel, had eenen geregelden gebonden Afgang, goede Eetluſt, doch onthield zich van Vleeſch en Viſch te eeten: alleen beſpeurde hy Duizelingen, als hy in de Lucht kwam; ſliep zeer geruſt, ontwaakte zeer fris, had zyne gewoone Eetluſt &c. doch werd des Dingsdags door eene vry hevige Koorts, met huiveringen enz. beginnende, aangegreepen. Na den middag werd ik by hem geroepen: ik vond hem in de hitte van eene tamelyke Koorts zeer preſent, met eene zeer zuivere tong, maatigen dorſt, geene de minſte walging, noch benaauwdheden; alleen maar klaagde hy over eenige vermoeidheid in de Leden en winderige ſpanningen in den Buik; zyn Water van den voorigen nacht had niets onnatuurlyks en ſcheen gezond, alleen wat hooger van kleur zynde dan gewoonlyk: hy had 's Morgens zyne gewoone gezonde Ontlaſting gehad en met ſmaak zyn Ontbyt genoomen. Ik, niets anders dan eene belette uitwaasſeming en verzwakte voeding vermoedende, ſchreef hem,

om

om geduurende de Koorts, de ſpanningen in den Onderbuik te verminderen, en eene ſpoedige Uitwaasſeming te bevorderen, *Spir. Nitr. dulcis* met *Syr. Pap. albi*, in eene behoorlyke veelheid Water, om lepelsgewyze te gebruiken, voor; en buiten de Koorts een Afkookſel van *Rad. Graminis, Fœniculi, Agrinomiæ*, Vlierbloemen en *Tamarinden*, met den geeſt van *Minderer* en Vlier Siroop gemengd voor. Des Woensdags bezocht ik hem niet, doch vernam des anderen daags, dat hy dien dag zeer wel geweeſt was; de Koorts wel was afgeloopen; hy had geruſt geſlaapen, wel gegeeten; doch alleen geſtoofde Peeren, Brood en Karnemelk gebruikt, zeggende: dat hy niemand konde zeggen en doen begrypen hoe friſch hy was, en hoe het Eeten ſmaakte; alleen vernam hy duizelingen, als hy in de opene Lucht kwam: zyn Afgang was geregeld, en zyn Tong zeer ſchoon, zyn Slaap zeer geruſt enz. Des Donderdags bevond ik mynen Lyder, (ik bezocht hem des middags om 3 uuren,) in eene hevige Koorts, met eene zeer ſterke volle Pols, ſterk Zweetende en met een ligt bedwelmend *Coma febrile;* men berichte my, dat deze erger geweeſt ware: de Koorts was om 11 uuren begonnen, zonder merkelyke koude; ſtraks had zich deze bedwelmende geopenbaard; hy had weinig gedronken; zyn Tong was zeer ſchoon, de Pis een weinig ros, doch zonder bezinkſel, hy werd geduurende myne tegenwoordigheid gedurig beter en preſenter van geeſt; dus belaſte met dezelfde Middelen voort te gaan. Vrydags vond ik hem buiten myne verwachting, in eene hevige Koorts; de bedwelming en ſlaaperigheid had zich terſtond by den aanval geopenbaard; hy had weinig gedron-

dronken, doch den voorigen avond zeer wel geweest, zyne gewoone spyze met smaak gebruikt; zeer wel afgeweest op het aanbrengen van een Klysteer, op myn bevel dien avond gezet; had hy zeer wel geslaapen, en zeer wel en præsent van geest geweest, tot op het oogenblik van den aanval; ik vond echter alle de Toevallen verergerd: de Tong was van agteren eenigszins zwartachtig, de Pols slapper, het Zweet meest klam, het Hoofd en Aangezicht wat gezwollen en de Pis veel rosser: toen begon ik voor mynen Lyder beducht te worden. Ik schreef hem derhalven een sterk afkooksel van den Koortsbast, met den Virginisschen Slangenwortel voor. Des Zaturdags vernam ik, dat de Koorts wel was afgeloopen; hy had vry wel gerust en was zeer præsent geweest, zyne gewoone spyze (schoon in mindere veelheid) gebruikt, en het Geneesmiddel byna geheel uitgenoomen; by het afgaan der Koorts was hem eenige afgang ongevoelig ontloopen; de Pis was hoog-rood en vinnig; ik vond hem in eene zeer hevige Koorts geheel onbewust, snorkende met eenen vry vollen Pols, en klam; men had hem geen vocht, hoe genaamd, kunnen in krygen van 's morgens 9 uuren af, toen de Koorts was aangevallen. Ik beval, dat zo dra ik hy bykwam, men hem het voorige middel naarstig moeste toedienen, en drinken geeven. Des Zondags, omtrent den middag, vond ik hem geheel onbewust, met eenen zeer vollen harden Pols, klam Zweet, zeer snorkende, met een zeer gezwollen Aangezicht en Hoofd, (*totus apoplecticus jacebat,*) — men berichtte my, dat hy, by het afgaan der Koorts naauwlyks bygekomen was; men had hem niets kunnen inkrygen, dan in den nacht, toen

toen had hy iets gedronken; de Koorts was op den gewoonen tyd aangevallen. Ik liet ſterke blaartrekkende Pleiſters aan de Dyen en in den Nek, en Zuurdeeg met Moſtert en gekapte Wynruit aan de Voeten leggen; belaſtte des avonds een ſterk prikkelende Klyſteer, en daar op een van een ſterk Afkookzel van den Koortsbaſt te zetten; doch des Maandags vond ik alle bovengemelde toevallen veel verergerd; hy lag geheel roerloos, met een zeer harden vollen Pols, klam Zweet en ſterk ſnorken. Men verhaalde my, dat hy de geheele nacht onbewuſt gelegen had, zo, dat men hem volſtrekt niets had kunnen inkrygen; men had hem tegens den morgen, reeds voor dood gehouden; men had volſtrekt geen Pols aan hem kunnen ontdekken, hy was koud en klam &c. Doch tegens den gewoonen tyd van den aanval der Koorts was de Pols opgereezen, en het ſnorken met klam Zweet wederom begonnen. Ik verliet mynen Lyder geheel hoopeloos! niets meer tot zyne redding weetende, of liever durvende onderneemen; gelyk hy dan ook in dezen toeſtand, met eene zichtbaare afneeming van Leven, des anderen daags 'smorgens om 10 uuren (waarſchynelyk in eene nieuwe pooging tot hervatting van de Koorts,) zeer zacht Overleed.

Zie daar — een korte ſchets van het beloop eener Ziekte, die my in den aanvang zeer bedroogen, en alle myne hoop en poogingen heeft te leur geſteld, en omtrent welkers oorzaak ik veel gemakkelyker verſcheide geleerde giſſingen en vernuftige uitleggingen opmaaken, dan iets duidelyks en voldoende meen te kunnen opgeeven. Deze verſchynſels zyn daar ter plaats niet

on-

ongewoon en houden tot nog toe aan; en men heeft opgemerkt, dat de eerste aanval van Koorts meermaalen in de Kerk bespeurd wierd. Zoude de slordige en daar by uitstek menigvuldige Begraaving der Lyken in de Kerk en buiten dezelve hier eenen meer dan gemeenen invloed hebben? Met blydschap heb ik deze week daar zynde vernoomen, dat de Regeering eenige beveelen, strekkende ter bestuuring op dit Stuk, had uitgevaardigd, waar door de onnebbelyke gewoonte, ten minsten op den voet van andere Steden en Plaatsen gebragt is. Men had 'er namelyk de gewoonte, van de geopende Graven slechts met losse Planken te overdekken, tot dat zy vol Lyken waren, wanneer men weder een ander opende en zo liggen liet; zo dat de goede Kerkgangers, terwyl zy hunnen eerbiedigen aandacht der Godsdienstige voorstelling toewydden, te gelyk, door de reeten der Planken, door het gezicht der Doodkisten getroffen wierden, misschien geene ongepaste schikking om de moedige aandoeningen en eene devote gesteldheid in den geest te verwekken; maar althans, ten minsten zeer zeker, ten uitersten schadelyk voor de gezondheid des lichaams! op het Kerkhof heeft men gestadig een zeer groote Put met Planken gedekt open liggen. Wanneer zullen onze Landzaten van deze dwaaze en afzichtelyke gewoonte afgebragt kunnen worden?

KORT

KORT BERICHT

Wegens het Beloop der Ziekten in 1780 te DELFSHAVEN,

DOOR DEN HEER

W. SERVAAS,

Med. Doct.

Wat het Beloop der Ziekten van het Jaar 1780, hier betreft, voor zo veel ik uit yne gebrekkige Aanteekeningen kan bespeuren, is dezelfde *Constitutie* van de voorige Jaaren, ook in dit Jaar, by ons, doch vry minder hevig voortgegaan. In het Voorjaar begonnen de Voorjaars Koortsen zich al vroeg te openbaaren, en tastten voornamelyk die geenen aan, die in het voorleedene Najaar, door Gal- en Rot-koortsen waren aangetast geweest; vooral wanneer zy daar uit eene afgaande derden, of anderendaagsche Koorts hadden overgehouden, van welke laatste 'er ook veelen eene Derdendagsche Koorts den geheelen Winter door behielden, die in het Voorjaars heviger werd; doch, door gepaste hulpmiddelen gemakkelyk bedwongen werd: de Voorjaar Koortsen waren meest Anderendaagsche, sommige dubbeld, sommige ineenlopende, slechts *remitteerende* van eenen Ontsteekings aart; doch de meeste waren van eenen *rheumathiquen* aart, welke gesteldheid

het geheele Jaar door, zelfs in de Najaars Koortsen bespeurd werd. Sommige gingen met Uitslag van eenen rottigen aart verzeld, waarby eene rottige Keelontsteeking gepaard ging: de Najaars Koortsen, die zich ook al vry spoedig lieten zien, waren meest al in het begin *remitteerende*, en bepaalden zich vervolgens in volkomen Afgaande, meest Anderendaagsche en verscheidene in Derdendaagsche; doch deze laatste bepaaling was meest al het gevolg van eene ongepaste behandeling, waardoor de Lyders te veel uitgeput, en door Aderlaaten en aanhoudend Purgeeren te veel verzwakt waren; doch ik herinner my niet zulke kwaadaartige en eigentlyk gezegde Rot-koortsen gezien te hebben, als waarmede men ook hier, gelyk op veele Plaatsen te worstelen had in de voorige Jaaren. Deze Koortsen waren echter alle van eenen Galachtigen aart, in zo verre men hedendaagsch gewoon is dezelve zodanig te noemen; te weeten, zy hadden alle tot haare grondoorzaak, of *prædispositie*, eene bedorve vettige, garstige en tot rotting genegene stoffe in de eerste wegen, waaromtrent echter, ten opzichte der hoeveelheid, een groot verschil plaats had: de aanleidende oorzaaken waaren veelal belette Uitwaasseming, Verkouding, door zich onvoorzichtig aan tocht, en voor al aan koele avondlucht bloot te stellen; te veel verkoelende vruchten, groentens &c. te eeten: onvoorzichtig kouden drank in groote hoeveelheid te drinken, en by veelen scheen de Ziekte-stoffen van eene byzondere scherpte te zyn, en geene groote verwuiling in de eerste wegen plaats te hebben; zo dat alle Ontlastende middelen in het begin der Ziekte zeer schadelyk waren; de Braakmiddelen

len anderszins zo heilzaam in de galachtige Najaars-koortſen, verzwakten de Maag, verergenden de toevallen, en maakten de Ziekte langwyliger by deze Lyders; 't welk alles nog in hooger graat door ſterke Purgeermiddelen verricht werd; ja deze bragten de Zieken in een oogſchynelyk gevaar: de Aderlaating was meeſt al ſchadelyk, voor het minſte onnut; de zuure vruchten en derzelver ſappen, als Aalbesſen en Citroen-ſap; zuure Appelen; Karnemelk behaagden verre de meeſte Zieken niet; by veelen deeden zy oogſchynelyk kwaad, door walging en krimping in de Maag te verwekken, alleen de Druiven waren aangenaam en heilzaam; de Mineraale zuuren zelfs moeſten zeer omzichtig en maatig gebruikt worden. Uit dit alles bleek, dat de Maag en Darmen zeer gevoelig en als ontveld waren: men konde uit de hoog roode brandige, gladde en drooge Tong, in deze Lyders opmaaken, hoe het Spys-kanaal van buiten geſteld was; eene roozige ſcherpte had hier zichtbaar de overhand; de Pols was veelal klein en ras, doch de Dorſt niet zeer groot: men zoude derhalven deze Ziekte niet onaartig met den beroemden STOLL eene *Zinking der Darmen* kunnen noemen. Deze Ziekte was zeer gevaarlyk, wanneer de Borſt en Longen door dezelve werden aangedaan; en, in dit geval by de meeſten doodelyk, wanneer eene afwisſelende ylhoofdigheid (*Delirium Vagum.*) *Coma* doorgaans het laatſte tooneel ſloten. Zachte weekmaakende en eenigszins lymige Middelen met weinig zuur en Salpeterachtige dingen waren in 't begin de heilzaamſte, waar omtrent evenwel, wegens de ſchielyke neiging tot rotting, ook al veel omzichtigheid noodig was; vooral moeſt

men alle winderige giftige dingen, die schielyk zuur worden myden, waarom zelfs het anderszins zo nuttige Gerst- en Brood-water de meeste Zieken gansch niet beviel. Een Afkooksel van Vlier- en Kamilbloemen met een weinig Wyn-azyn; een Afkooksel van Heul en Vlaszaad; een Aftreksel van goede Thee, alles koud gedronken; versch uitgeperschte Druiven sap, met gekookt water gemengd, koud gedronken: van alle Voedsels voldeeden de Aardappels het best. By de verheffing van de Koorts, wanneer de Huid heet en droog, de Tong zeer brandig, de benaauwdheid hevig en het Hoofd zeer pynelyk was, vond ik niets van meer vrucht dan een mengsel by voorbeeld van *Syrup. Pap. alb.* (*Pharmacop. Leid.*) ℥vj. *Spir. Nitr. dulc.* ℥iij. *Aq, pur. coct. frigid.* ℥v. M. Hier van eerst om het half uur en vervolgens, als de toevallen bedaarden en het Zweet te voorschyn kwam, om het uur een Lepel vol gegeeven, deed eene ongelooflyke heilzaame en verzachtende uitwerking. Clysteeren uit een Afkooksel van Kamilbloemen, met wat Honig, waren ook zeer nuttig. Zo dra de roodheid der Tong verbleekte en een wit geelachtig beslag kreeg, het welk een gunstig voorteeken was, en de Zieken gemakkelyk tot zweeten kwamen, waren zachte Laxeermiddelen met *Tamarinden*, *Manna*, Senebladen, met wat Kamilbloemen en weinig *Nitrum*, of wonder *Glauber*-zout, de beste Hulpmiddelen. De anderszins zo hoog geroemde *Rhabarber* voldeet in dit geval gansch niet, waarschynelyk om zynen meer prikkelenden aart; en in 't gemeen heb ik dezen anders zo heilzaamen Purgeerwortel, in alle Ziekten, met koortsige hitte verzeld, niet zo voldoende gevonden,

den, als men wel in 't gemeen daar van pleeg op te geeven. Na behoorlyke zuivering der eerste wegen, 't welk de beginnende scheiding der Tong, de witachtige zetting in het Water, (doch dit verschynsel kwam niet altyd voor,) en de verminderde Koorts-hitte aanduidden, volbragten zachte Versterkende Middelen, onder welke een Afkooksel van den Koortsbast alles afdeed, de verdere Geneezing; doch dit vermogende Hulpmiddel te vroeg gegeeven, deed niet alleen geen vrucht, maar belette de volkomene scheiding der Ziekte; de Tong bleef dan hoog rood schoon, doch werd hoe langer hoe drooger; de Huid bleef heet en droog; de benaauwdheid met winderige spanningen namen toe, en het Water bleef sterk, met eene vuile of doof rosse kleur, somtyds geheel helder en bleek, 't welk nog erger was. In dezen laatsten *termyn* moesten de Zieken niet aan een al te sober en verslappend dieet gehouden worden, of zy vervielen gewis in tusschenpoozende Koortsen, die vry hardnekkig en zeer ligt aan weder instorting onderhevig waren. Maatig gebruik van Vleesch enz. — Spyzen, Roodenwyn &c. waren dan zeer dienstig; maatige beweeging &c.

Zodanig was het Beloop der meeste Najaarsziekten hier en in onze Nabuurschap; doch in de Droogmakeryen (*) agter ROTTERDAM gelegen, waren zy veel heviger, en van eenen meer tot Rotting hellenden aart. — Andere gemeene Galziekten liepen hier wel onder, doch veel min-

(*) Men zie het volgende *Bericht* van BERKEL.

minder, dan in het voorige Jaar, en hadden veelal iets van de bovengemelde omstandigheden.

Hier mede hoop ik eenigermaate aan het verlangen van de Heeren Directeuren voldaan te hebben; hoe wel ik zeer wel weet, dat diergelyke opgaaven, om bepaalde nuttigheid te hebben, vry naauwkeuriger en uitvoeriger, en met aanwyzing der Luchtsgesteldheden behoorden gepaard te gaan; edoch, dewyl ik daar van geene naauwkeurige Aanteekeningen heb gehouden, als niet voorneemens zynde hier voor eenige opgaave te doen, moet ik om aan de herhaalde aanzoeken te voldoen, my met dit gebrekkige, veel al op myn geheugen steunende, behelpen; en zal het derhalven niet kwalyk neemen, wanneer de *Societeit* daar van geen gebruik verkoos te maaken; doch zo hun Eds. zulks gelieven te doen, verzoek ik, dat deze verschooning 'er by geplaatst worde. De waarneemingen der Luchtgesteldheid kunnen uit die der naby gelegene Plaatsen, als ROTTERDAM, SCHIEDAM, DELFT enz. genoeg vervuld worden, dewyl het verschil wegens de geringe afstanden niet zeer groot kan geweest zyn. — Men zoude billyk kunnen vraagen, waarom ik tot eigen gebruik geene naauwkeuriger Aanteekeningen gehouden heb; maar als ik zeggen zal, wat my deze arbeid grooter, dan het nut daar van heeft doen achten, is het, om dat ik my niet weet te herinneren ooit eene Ziekelyke gesteldheid (*Epidemie*) by laatere Schryvers geleezen te hebben, die met voorheen beschreevene volkomen, en dikwyls in gewigtige byzonderheden overeenkwam; noch ooit zodanig eene geobserveerd heb:

zulks

zulks is zelfs den oordeelkundigen SYDENHAM, in zyne langduurige en uitgebreide Geneesoeffeningen niet gebeurd. Dit doet my vermoeden, dat deze verſcheidenheden zeer groot en de *periodi*, tyden dezer ziekelyke ongeſteldheden, zeer lang zyn, zo zy immer in dezelfde omſtandigheden wederkeeren, 't welk uit aanmerking van de verſcheidene Landſtreeken, Volken, Tyden, veranderde Zeden, Levenswyze, Kleeding, en duizend andere omſtandigheden, die geſtadig afwisſelen, en zeer verſcheiden gecombineerd worden, nog onwaarſchynelyker wordt; zelfs de wyze van waarneemen, benaamingen der Ziekten, en de *Theorien* daar omtrent, veranderen met de tyden: dit zou te wege brengen, (en my dunkt zulk in het bedryf der oude *practici* geobſerveerd te hebben,) dat men met zyne voorige waarneemingen vooringenoomen eene nieuwe opkomende geſteldheid van Ziekten, ligtelyk uit ſommige overeenkomſten, voor dezelfde houdt, welke men te vooren gezien heeft, en zyne toenmaals te vooren beproefde geneeswyze te zorgeloos aanwendt, en daar door hun gelukkig in het ontdekken der byzonderheden en het inrichten zyner Genees-aanwyzingen is; waarom ik altyd geoordeeld heb, dat ons voornaamſte werk, als Geneeskundigen zyn moet, de menſchelyke Natuur in zynen zieken en gezonden ſtaat onbevooroordeeld te beſtudeeren, en uit alle de ons voorkomende, en door andere waargenoomene byzondere gevallen, welke tot ons beſtek behooren, algemeene kundigheden en eene hebbelykheid te verkrygen, om ons in ſtaat te ſtellen tot het oogmerk onzer Kunſt-beoeffening, te weeten: de Natuur te volgen, te helpen en

haare belemmeringen weg te neemen, door zulke Geneesmiddelen, en langs zulke wegen, als de getrouwe Waarneemingen van anderen en van ons zelven gedaan, aan de hand geeven. Dat tot verkryging dezer hebbelykheden groote vlyt en oplettenheid noodig zy, weet elk recht geaart Geneesoeffenaar, en geen wonder alle menſchelyke kundigheden zyn hier toe behulpzaam, *omnes artis atque ſcientiæ habent quoddam commune vinculum &c.* en welke oplettenheid heeft men niet noodig in het verkiezen van Geneeskundige Schriften, om niet door veel Leezens geheel verbyſterd te worden, en langs hoe meerder van het eenvoudig ſpoor, 't welk de Natuur ons zelfs aanwyſt, af te dwaalen. Hierom ben ik van oordeel, dat byzondere Waarneemingen getrouwelyk opgegeeven, alleen dienen moeten als voorbeelden, om de met omzichtigheid en oordeel, opgemaakte algemeene regelen daardoor op te helderen, 't welk ook van de beroemſte Geneesoeffenaars altyd in acht genoomen is. —

KORT

KORT BERICHT

van de ZIEKTEN *te* VLAARDINGEN *in* 1780, enz.

DOOR DEN HEER

A. VAN DEN HAM,

Med. Doctor.

Wat betreft de Ziekten van het Jaar 1780, hier omtrent zyn geene aanmerkingen by my gemaakt, dewyl dezelve gewoone Ziekten zyn geweest, die volgens den gewoonen Loop in de Jaargetyden ontstaan, dezelve zyn ook niet overvloedig noch hevig geweest; geene *Febres exanthematosæ* hebben hier in dit, nog het volgende Jaar 1781, gegrasseerd; weinige *Inflammationes*, meest *Febres intermittentes tertianæ* en *quartanæ*, die van een goedaartig soort zyn geweest en voor het gebruik (na de zuivering der eerste wegen) van den *Cortex Peruvianus* weeken. —— De *remittentes* en *biliosæ* zyn ook veel minder en lang zo hevig en kwaadaartig niet geweest dan in het Jaar 1781; waar aan een groot getal Lyders hebben gelaboreerd, en veelen ook aan gestorven zyn; [en waar van de opgave by dat Jaar zal worden medegedeeld.]

LIJST *der* GEST. *en* GED. *binnen* VLAARDINGEN.

LIJST der GESTORVENEN, zo in VLAARDINGEN, als derzelver AMBACHTE, in den Jaare 1780.

A°. 1780.	Mans.	Vrouw.	Kind
January	0	5	9
February	7	4	4
Maart	4	4	6
April	1	4	8
Mei	4	1	3
Juny	1	3	10
July	3	3	5
Augustus	1	4	2
Septemb.	3	7	7
October	3 en 1 verdr.	5	3
Novemb.	0	1	5
Decemb.	5	4	5
Totaal.	32 en 1 verdr.	45	67

NB. De Kinders zyn meest onder de 4 tot de 6 en 7 Jaaren overleeden, gaarne had ik gewenscht de Ziekten, waar aan ze alle waren overleeden, te kunnen specificeeren; doch zulks is my om verscheidene reden onmogelyk geweest.

LIJST der GEDOOPTE KINDEREN binnen de Steede VLAARDINGEN en derzelver AMBACHTE, zo in de Gereformeerde als Roomsche Kerken in den Jaare 1780.

1780.	Jong.	Melsj.
Jan.	4	6
Feb.	5	9
Maart	8	6
April	9	6
Mei	10	7
Juny	6	5
July	10	10
Aug.	17	8
Sept.	6	12
Oct.	3	9
Nov.	8	5
Dec.	5	8
Tot.	91	91

BERICHT

VAN DE

GELEGENHEID en ZIEKTEN enz.

Te BERKEL,

DOOR DEN HEER

J. VAN ZWIGT,

Heel- en *Vroedmeester* aldaar.

Het Ambacht van BERKEL en RODENRYS met de daar by Ingelyfde vrye Heerlykheid den TEMPEL, is eene smalle streeke Lands, beginnende in het Zuid-Westen, loopende Zuid en Oostwaards op, keerende door het Noorden, en zich in het Noord-Westen verliezende, beschryft alzo een groote halve, of drie vierde van een Cirkel, haare breedte is gering in vergelyking van haare lengte, en van zo een ongeregelde gedaante, dat dezelve naauwlyks wel te bepaalen is; haare lengte zal door een goeden voetganger, van het eene einde tot het andere, in niet minder dan anderhalf uur kunnen afgelegd worden.

Dit Ambacht en vrye Heerlykheid, waar in te vooren niet dan heel, doch laag Land gevonden werd, bestond voor het grootste gedeelte uit Wei-Landen, die niet dan door kleine Vaarten en Slooten van den anderen gescheiden waren,

ren, en meest al uit Veen, en voor een gering gedeelte Klei-Gronden, is echter deze streeke Land, door den tyd, noesten Arbeid, en de Geld-zucht der Inwoonderen, meest al in Water veranderd, door het Veen, van tyd tot tyd, weg te graaven en het in Turf te doen hervormen, met dat gevolg, dat de uitgebreide Water-Plassen, gevoegd by de sterke Winden, die dikwyls in het Najaar en Winter-Saizoen waaien, de bezettingen der Op- en Ingezetenen zo van deze, als nabuurige uitgeveende Plaatsen, en omgekeerd, dikwyls in gevaar bragten, van groote schade te zullen ondergaan; alles, welk niet, dan met groote kosten en moeite, konde verhinderd worden.

Hierom heeft men bedacht geweest, zich van dat onheil te bevryden, met middelen by der hand te neemen, die een groot gedeelte van het Plas-Water hebben doen verhuizen, en ons een drietal van Polders Klai, met Dary gemengd Land in de plaats te bezorgen, waar van een gedeelte tot Wei, en een ander grooter gedeelte tot Graan Landen is aangelegd geworden, en ongeveer op Elf-honderd Morgen begroot wordt: deze droog gemaakte Landen, door een Ringdyk van een aanmerkelyke groote omvangen zynde, en met veele waterleidingen van onderscheidene groote doorsneeden, die alle met den anderen gemeenschap hebben, om het gevallene Regenwater van den eenen, in den anderen, en eindelyk in den grooten Ontfangbak by de Watermolens te verzamelen, om zo door dezelve, buiten de Polder uitgeworpen te worden.

Uit deze omschryving zal men gereedelyk kun-

kunnen begrypen, dat deze drie Polders drooggemaakt Land, als zo veele Dallen voorkomen die eene uitgebreide vlakte van een aanmerkelyke diepte beschryven; want de oppervlakte dier opgemaakte Landen, ligt ruim twaalf voeten beneden de oppervlakte van het Maaswater voor ROTTERDAM, wanneer dat zelve water op zyn laagste bevonden wordt, — zeer spoedig worden deze Landen door den gevallen Regen of Sneeuw (na dat deze gesmolten is,) zo dezelve eenige dagen aanhoudend blyft voortduuren geïnundeerd, en kunnen niet van hun water ontlast worden, dan door de werking der Water Molens, welke ten eenemaal buiten effect zyn, zo er geen genoegzaame wind is, die dezelve doet omdraaien, gevoegd by eenen behoorlyken sluisgang.

Zo nu deze naakte en van alle Boomgewas ontbloote Landen, door den voorjaars regentyd worden ondergezet, en 'er geen genoegzaame wind is om dezelve droog te maalen, of dat de regen aanhoudend blyft voortduuren, of zo de regentyd laat in het voorjaar voorvalt, gelyk in het jaar 1780 gebeurde, dan wordt het Land week en papachtig; en verschaft by de eerste invallende warmte een ryken voorraad voor den groei der Waterplanten niet alleen, maar die zelfde warmte bezorgt ook eene schielyke bederving aan het stilstaande water zelve, — de Zon gevoegd by eene blanke lucht, is in staat om door hunne aantrekkings-kracht zo veel water op te heffen, dat de Waterplanten, eer ze geheel en al hun vol beslag bekomen hebben, van hun geliefd Element berooft wordende, het leven komen te verliezen. Dit alles geschiedt dan gemeenelyk, eer de Molens gelegenheid hebben het water

weg

weg te maalen. Hier uit moet natuurlyk geboo-ren worden, dat deze menigvuldige Waterplanten verrotten, den natten grond door de warme Zonneſtraalen gekoeſterd en verwarmd, doet duizende van gekorvene water, Diertjes aldaar hervoortkomen, die mede van het water, hun geliefd Element beroofd, om het leven geraaken; en met de Planten zelve eene ontbinding moeten ondergaan. — De uitvloeiſels van deze Dier- en Plantſtoffen, gevoegd by de uitvloeiſels uit het droog gemaakte Land zelve, (die meeſt al van eenen zwavelachtigen aart zyn, brengen eene vermenging van ſtoffe voort, die niet (zo het my voorkomt), dan ſchadelyk aan de gezondheid der Inwoonderen van droog gemaakte Landen zyn kan, en eene ziekte voortbrengt die de vochten ontbindt, en dus tot de rotachtige ſoort behoort. – Tot dit alles brengen de zoele en zachte winden zeer veel toe, voornamentlyk wanneer dezelve uit den Zuiden of uit Zuidelyke ſtreeken tot ons overkomen, en met vocht belaaden zyn, en door de laage ligging des Lands, heerſchten nog by eenen zachten wind, midden in de drooggemaakte Landen, altoos eene kalmte, die belet, dat de opgehevene dampen naar elders verſpreid worden; maar geſtadig omtrent, en zelf in de Wooningen der Inwoonders van de Dorpen aanhoudende blyft omzwerven; en zo wordt het ſmet van hen, die zich aldaar bevinden by herhaling ingeademd, en met hunne voedſels die 'er meede bezwangerd worden, ingeſlokt. — De nieuwe opkomende Landen geeven daar toe wel de meeste gelegenheid, en het aanhoudend bebouwen der zelve verbetert alles; gelyk ook een droog voorjaar, of eene vroegen regentyd met genoegzaame drooge koele winden, als daar zyn, de

Noor-

Noordelyke, Ooftelyke, en andere die zich aan de ftreek en tuffchen deze beide Hoofdwinden bepaalen, en met eene kracht werken, evenredig aan die magt, die 'er nodig is om de Molens hard genoeg te doen omdraaien, ter wegmaaling van het water.

Al het geene ik gezegd hebbe van de droog gemaakte Landen in de Ambachten van BERKEL en RODENRYS, en Vrye Heerlykheid den TEMPEL, heeft ook betrekking tot de naaft gelegene droog gemaakte Landen in 't algemeen.

Vry algemeen in ons Land zyn de heerfchende winden des jaars, Wefte, ofte die Weftelyke ftreeken befchryven, en de Noord-Zee, ten aanzien van ons, Weft, Zuid, en Noordweft van ons afliggende, zyn deze winden voor ons altoos vochtige winden, of met regen verzeld, dit gevoegd, by de overvloedige uitwaafemingen der nog vochtige en nieuwen droog gemaakte Landen, volgt van zelve, dat deze winden waaiende, onze dampkring het meefte met vocht belaaden is, de hooge Zuidelyke, en Noordelyke winden, bezorgen onzen dampkring eene meerdere droogte, maar de Oofte winden, alzo dezelve over wyd uitgeftrekte Landen tot ons overkomen, bezorgen ons de meefte droogte.

De ftrekking van ons Ambacht en droog gemaakte Polders, zal nagenoeg tot het Zuiden en Noorden knnnen gebragt worden, zo als uit bovengemelde omfchryving blykt, alle de droog gemaakte Landen ten Ooften en Zuidooften gelegen, worden door evengelyke droogmakeryen bepaald, terwyl de Noordweftelyke en Wefte-

lyke

lyke Zyde, nog door Water-Plasſen beſpoeld wordt.

Het getal der Inwoonders zal, zo als my by nader onderzoek gebleeken is, wel op 1400 Perſoonen beloopen, die met den anderen tusſchen de 3 à 400 Huizen bewoonen, welke Huizen door het ganſche Ambacht verſpreid, en hier en daar een Buurt uitmaaken, van welke het zo genaamde Kerk-Dorp wel het grootſte is.

Deze verſpreiding der Woonhuizen, gevoegd by den losſen Grond, waar op zy Gebouwd zyn, heeft ten gevolge gehad, datze alle laag en maar van eene verdieping hoog zyn, en door de verkeerde zindelykheid der Buiten-Luiden altoos met eene vochtige en bedorvene Lucht voorzien zyn; want by eene heldere Zonneſchyn met blanke Lucht, wanneer onze Dampkring het droogſte is, ſluiten zy hunne Wooningen digt, onder voorwendſel om 'er de warmte uit te houden; terwyl zy dagelyks voortgaan met hunne Vloeren rykelyk met Water te begieten, om dezelve alzo ſchoon te maaken.

Hunne manier van leven is onderſcheiden en tegenſtrydig met den anderen, maar hunne voedſels beſtaan meeſtal uit grove Spyzen, die hunne Lichaamen, indienze wel opgeloſt worden eene vaſte en duurzaame gezondheid zouden bezorgen; terwyl hunnen Drank uit warm Thee of Koffy-Water beſtaat; zo dat onder de Vrouwen maar een enkelde gevonden wordt, die nu en dan, maar meeſtal nooit, Bier gebruikt: hier by komt, dat zy een laag en rykelyk met vocht be-

bezwangerd Land bewoonen, en dus in eenen vochtigen Dampkring Ademhaalen, en waar van zy geduurig omringd worden: dit alles bezorgt hunne vaste deelen eene meerdere dan gemeene verslapping; hunne Spys-verteering wordt bedorven, en 'er kan uit de genuttigde grove voedsels geene Chyl bewerkt worden, die het verarmde bloed wederom die zacht- en voedzaamheid bezorgt, als 'er anders tot eene waare gezondheid noodig is.

Uit deze verkeerde Spys-verteering, gevoegd by de verslapping der vaste deelen zelve, volgt dan gereedelyk, dat de Chyl, eenmaal in het bloed overgegaan zynde, en daar zyne nadere bewerking om met het zelfde bloed vereënigd te worden moet ondergaan, niet naar behooren kan verricht worden: alle natuurlyke affcheidingen, geschieden niet in die order, als 'er by het bewaaren eener goede gezondheid noodig is; de natuur bezwykt onder den last der ongesteldheid, het werktuigelyke gestel raakt in wanorder, de vermoogens der vaste deelen worden ten onderen gebragt, en 'er wordt een bron geopend, die een ryken voorraad oplevert ter voortbrenging van Ziekten die hunne rangen schikken naar de gesteldheid der Lichaamen die ze komen aan te vallen, en naar de Weêr- en Luchts-gesteldheid meest al de Saizoenen des Jaars vergezellende; met dit onderscheid evenwel, dat men onder de Inwoonders der droog gemaakte Landen vry algemeen Gal- en Rotachtige Ziekten waarneemt.

Een ryke voorraad van zeer goed Plas-Water ten gebruike, eene oude Hollandsche zuinigheid

om de daken hunner Huizen van riet te vervaardigen, heeft hun geheel en al verstooken, om, by het gemis van het zelve, goed Regen-Water te kunnen vangen en bewaaren; en noodzaakt hen nu, vooral in den Zomertyd, by aanhoudende droogte, meest al bedorven en met rotachtige uitvloeisels belaaden water te drinken; 't welk hunne lichaamen gereedelyk voorschikt, om door ziekten uit een rotachtig beginsel voortkomende, aangevallen te worden.

Aangaande de zindelykheid der Hollandsche Boeren: deze is al van ouds-her geroemd dat dezelve die van andere Natien ver overtrof, alleenelyk was het zeer goed, dat zy hunne Huizen en Vertrekken wat meer van versche lucht verzorgden, en hunne Wooningen langs dezen weg eene meerdere droogte deeden bekomen; en dat die geenen, die onder den naam van Teelboeren voorkomen, hunne Mestputten wat meer aan eene afgelegene plaats bepaalden; terwyl zy nu hun stroo rondom hun huis, en stalling, en over de geheele werf heen strooien, en daar laaten rotten, en dus midden in eenen Mestput woonen, welker uitwaasseming niet zelden hunne wooningen met rotachtige uitvloeisels, en eene menigte van gekorvene Diertjes komt te vervullen, welke geene geringe gelegenheid tot Ziekten kan verschaffen.

Uit dit een en ander is ligt afteleiden, dat de minsten der Inwoonderen van droog gemaakte Landen, aan deze manier van leven zich overgeevende, van eenen robusten aart zyn; maar verre de meesten, en wel voornamelyk onder de Sexe, draagen een lichaam om, welker Vezelen slap, en

wiens

wiens Bloed-colom traag bewoogen wordt; een Lichaam waar in de genoomene voedsels tot vergoeding van het verloorene aangelegd, niet wel bewerkt worden, en eene scherpte in de vochten voortbrengen, die altoos ten prikkel van Ziekten verstrekken.

Deze weinige en eenvouwdige aanmerkingen, meende ik niet ongeschikt te zyn voor af te laaten gaan, alvoorens bericht te geeven van de Ziekten in het Jaar 1780 voorgevallen.

De Winter van dit Jaar 1780, was by ons niet streng; by het eindigen der Vorst kreegen wy Regen, en de regens waren dit voorjaar zo aanhoudende en menigvuldig, dat al ons Land spoedig dras stond; en het Water bleef tot laat in de Lente op het Land staan: op dit Natte Voorjaar volgde een aanhoudende lange Droogte, die eerst met het einde van den Zomer eindigde, met meest Hooge Winden en Stilte; zo dat onze Landen niet dan zeer langzaam van het opstaande water konden ontlast worden: eene heldere Zonneschyn, gevolgd van een schoonen Hemel, deet veele natte Dampen uit het stilstaande Water, en na dit weg was, nog uit den natten Grond opstygen, die onzen Dampkring dermaaten met rot en natachtige Uitvloeisels vervulde, waar door de Gezondheid der Inwoonderen zeer benadeeld werd. — De Herfst was dit Jaar, als naar gewoonte, en vertoonde niets byzonders; gelyk ook het begin van den Winter.

Gedurende den Winter waren de Ziekten onder het volk Afgaande-Koortsen, *Rheumatismi*, Verval van Krachten, Bloedstortingen uit de

Baarmoeder, Ontſteekingen in de Ingewanden, belette Uitwaasſeming, *Pleuris*, Verkouwdheden, *Passio Hysterica*, Zenuw-koortſen: de heerſchende onder deze Ziekten was, geduurende dit Saizoen, Ontſteeking-Koortſen.

In de Lente waren dezelve Belette Uitwaasſemingen, Afgaande Zinking-Koortſen, Opſtopping der *Urine* zonder Ontſteeking, Uitſlag in het Aangezicht, Uitſlag over het ganſche Lichaam, by eenen enkelden Roodvonk of Scharlake-Koorts, dat van elders was aangebragt, maar zich niet voortplante; *Pleuris*, *Catarrhale*-Keel-Ziekten, Sleepende Ziekten, onmaatige Vloed, kwaade Spysverteering: de heerſchende onder deze Ziekten waren dit Saizoen, Afgaande Zinkings-Koortſen.

Met het afloopen der Lente, en in het begin van den Zomer, hadden wy zeer weinig Ziekten onder het Volk; en die Ziekten, die zich vertoonden van het laatſte van *Mei*, tot in het begin van *Auguſtus*, zyn nog al Afgaande Koortſen geweeſt; vervolgens enkelde Gal-Koortſen, Geelzucht, Ontſteekings-Koorts, Zinkings-Koorts, met Pynen van den zelfden naam. Allen, die in dien tyd Adergelaaten werden, hadden een *Lentor*, met dikwyls *geinflammeerd* Bloed; gezond Bloed werd by geenen afgetrokken; Bloedige Beroerte, Sleepende Ziekten, onmaatig Vloeien: de meeſt heerſchende van deze Ziekten waren Ontſteekings-Koortſen.

Maar eer de Zomer half voorby was, en wel met het begin van *Auguſtus*, kreegen wy Verpoozende en Afgaande Koortſen, een enkelde

met

met Ontsteekings-Colyk, die wel haast in Gal en Rot-Koortsen uitliepen, en eene doorgaande Ziekte werd, welkers kwaadaartigheid in de Maanden *September* en *October*, het meeste te zien was, en zo doorgaande woedde, dat 'er maar een enkelde der Inwoonderen vry bleef, en zeer veelen werden weg gesleept.

Deze kwaadaartige Koorts begon by ons vroeger dan het voorgaande Jaar 1779, en bleef ook langer volharden dan in dat zelfde Jaar; want met het begin van *Augustus* ons overvallende, bleef dezelve onafgebrooken volharden tot in het laatste van *September*, wanneer een verfrisschende Regen, met Koelte gepaard, derzelver kwaadaartigheid een weinig deed bedaaren; maar met de aankomst van *October*, als vooren, even hevig begon te woeden, en met het einde van *November* eerst verminderde, en in *December* geheel ophield,

Eenige weinigen, geduurende deze woedende Ziekte, laboreerden aan Afgaande Koortsen, die zich moeilyk lieten herstellen; en, hersteld zynde, zeer ligt weder instortten. In *September* stierf een enkelde aan Verval van Krachten; terwyl een ander aan Stuipen overleed, zynde een jonge Kraamvrouw.

In de Maant *October* bezweek weder een andere onder het verlies haarer krachten, te gelyk met een jonge kwaadsappige Vrouw, die aan een kwaadaartige kwaade Keel overleed: eene uitteerende Koorts sleepte eene andere Vrouwe weg.

November gaf in vergelyking der voorige Maanden weinig dooden; eene Vrouw van 65 Jaaren werd zeer schielyk door eene versterving in haar been aangevallen, en overleed subit.

Dewyl die geenen, die van hunne Ziekte begonnen te beteren, meest al door afgaande Koortsen, met Verkouwdheden gepaard, werden aangevallen, was de Maand *December* ryk in deze Ziekte: enkelden met *Obstructie* in de *Testiculi*, en Onder Kaaks Klieren, *Rheumatike* pynen, Long-Ontsteeking, waar van een enkelde in een Etterborst eindigde; terwyl anderen met eene Rot-Koorts verwisseld werden.

By de doorgaande kwaadaartige Koorts van den Jaare 1780, nam men al het geene waar, wat ik van de doorgaande kwaadaartige Koorts van 1779, bericht hebbe; met dit onderscheid echter, dat hunne woede wel eens zo sterk, en algemeener, en haare kwaadaartigheid veel grooter was: de slagting onder de Zieken was grooter dan het voorgaande Jaar 1779, en het getal der gebeterden en gestorvenen stont tot den anderen als 1 tot 17. Ook nam men verscheidene verschynsels waar, die in de voorgaande Ziekte niet gemerkt waren, welke ik kortelyk zal trachtten op te geeven. Deze waren, dat de natuur minder bestand scheen te weezen om zich tegens de Ziekte te verdeedigen; en dat men de Lyders in een korten tyd, na dat zy begonden te klaagen, in eenen onherstelbaaren staat, dikwyls onder den last haarer Ziekte zag sneuvelen, met verdere verschynselen, die eene verregaande kwaadaartigheid aantoonden, als daar zyn:

Een kleine radde Pols, die ook van tyd tot tyd verminderde, en eene kleine levendigheid van geest, die men niet meer dan eene geringe vroolykheid, en eene wel te vreedenheid konde noemen, en ook naar maate de dood naderde vermeerderden, waren alleenelyk by eenigen, de eenigste teekens, die het einde des levens aankondigden; terwyl zy met eene zuivere tong, en geregelde uitwaasfeming, ophielden langer te leeven; zo dat hunne oppasfers dikwyls zelf verrast wierden met den schielyken dood der lyderen, die in eene Flaauwte meest al eindigden.

De Dorst by meest allen was draagelyk, of in 't geheel niet te bespeuren.

Een eenigen klaagden over onlydelyke pyn in de voeten, gevolgd van ongeregelde donkere blaauwe vlakken over de gansche beenen en voeten; welke vlakken zich allereerst aan de neus, lippen, en kin vertoond hadden, zonder dat de borst, het lyf, of de armen 'er van aangedaan waren.

De Pyn in het Hoofd was by zommigen onlydelyk, veel al gelykende naar Zinkings pynen; uit welke pynen zy zeer ligt tot raserny oversloegen, die dan in eene kalmte eindigden, en door den dood schielyk agtervolgd werden.

In het begin dat deze Koortsen het volk aanviel, nam men onder verscheidene Lyders Ontsteekings teekens waar, en de Ziekte behoorde tot het gemengde soort van Koortsen; doch daar de Aderlaatingen verricht werden, bragten

dezelve groot nadeel aan: by eene jonge bloedryke en anderzins gezonde Lyderesse, daar de Ziekte zo het scheen met eene Ontsteekings-Koorts begon, en de raserny zeer groot was, met eene volle en radde Pols, zo dat men konde goedvinden eene ader te openen, stierf dezelve op den vierden dag van haare Ziekte; terwyl de verrotting zulke groote voortgangen gemaakt had, dat naar een etmaal van haar overlyden, door my zelve beschouwd, het ontbonde bloed neus en mond uitliep, en de gansche huid als met een donker blaauwe, en purper uitslag overdekt was; doch by vervolg, nam men geene Ontsteekings teekens, maar een algemeen schielyk Verlies van Krachten waar.

Veelen, die zeer spoedig in eene slaapziekte vervielen, welke slaap zo weinig van den natuurlyken verscheelde, datze by den omstander voor natuurlyk slaapen gehouden, en voor een goed teeken wierd aangezien; terwyl de lyders niet present werden, en al slaapende, met een verregaande ongevoeligheid, hun leven eindigden.

Het Bloed, dat by enkelden wierd afgetapt, was nu een weinig *geimflammeerd.*

De Pis was by die geenen, die in het laatste van *October* en vervolgens Ziek werden, meest al met een dik wit zetsel belaaden; maar hier dient aangemerkt, dat 'er op den 20 *September* Regen begon te vallen, 't welk tot verre in *October* duurde, (na dat 'er een lange aanhoudende Droogte geheerst had, met geduurige Hooge Winden,) eenige drooge dagen vielen

wel

wel eens tusſchen beiden in; doch waren meeſt nog met Dampen en Miſt gepaard. De Winden waren toen meeſt al Noord-Weſt, Zuid-Weſt, Weſt, en Zuiden; eene belette doorwaasſeming werd met de Ziekte te gelyk waargenoomen; — doch de Lyders voor den 20 *September* aan deze Koortſen Ziek wordende, was hunne *Urine* dun, hoog geel, en naar maate zy beterden werd dezelve dunner, of wel bleeker, en kwam zonder eene andere gedaante aan te neemen, tot den natuurlyken ſtaat.

Eenigen kreegen geregeld met den aanval van Koorts, welke duurde tot deze geëindigd was, menigvuldige afgangen van eene dunne, meeſt geele, zeer ſtinkende ſtoffe, met verligting; zo dat de volgende aanval van Koorts minder was, en de beterſchap van dien tyd af aan, kon gezegd worden een aanvang genoomen te hebben.

Zeer veelen, die ſpoedig hulp vroegen en een ofte meer Braakmiddelen gebruikten, waar onder daar na Purgeermiddelen waren gemengd, met de zulken die de doorwaasſeming bevorderden, werden ſpoedig gered; doch indien zy eene Koorts drie of vier gehad hadden, liep alles in eene zwaare Ziekte uit.

Evenwel was in den Jaare 1780, eene geregelde *perſpiratie* geenszins een zodanig algemeen goed teeken: men zag 'er onder de lyders, by wien de Ziekte ſcheen af te loopen, aan de vermindering der toevallen te kennen, die zich geduurende den loop der Ziekte vertoond hadden, alwaar de doorwaasſeming naar wensch, de tong zuiver, de afgangen geregeld waren, en de *Uri-*

ne eenen gezonden ſtaat verbeelde, enkel en alleen, onder vermindering hunner levens krachten in eene ſoort van kleine verwarring bezwyken.

By meeſt allen, daar Spaanſche Vliegpleiſters aangelegd waren, en die in 't leven bleeven, vond men op de plaats daar de Vliegen gelegen hadden eene verſtorvene *Eſcar*, die zeer moejelyk ſcheidde; en wanneer deze ve *Eſcar*, in weerwil der aangewende hulpmiddelen droog en zwart bleef, was de dood des Lyders naderende.

In den Jaare 1780, merkte men by eenen Lyder en eene Lyderesſe, zynde een Man en eene Vryſter, geen van beide zeer oud, op, dat zylieden die te vooren doof, nu in hunne Ziekte ſcherper van gehoor waren dan te vooren; doch of zy weder by de herſtelling doover zouden geworden zyn, weete ik niet, alzo zy geſtorven zyn.

De meeſten ſtierven tusſchen den 7 en 11, dag; weinigen tusſchen den 20 en 25 dag; terwyl de beterſchap even zo ongeregeld was, by eenigen na 2 of 3 aanvallen van Koorts, by anderen op den 5en, 7en, 9en, 11en, 13en, en andere dagen.

By die geenen, daar de Ziekte het hevigſte woedde, werd het werktuigelyke wezen des lichaams zodanig aangedaan, dat eenen geruimen tyd na de herſtelling, de werking deszelfs nog maar gebrekkig verricht wierd: de Zielsvermoogens waren uitgeput; het Verſtand, na datze uit de Ziekte kwamen, was minder dan te voo-

vooren; het geheugen scheen als verdweenen te zyn, zo datze niet konden onthouden het geene men haar dikwyls, eenige minnuten te vooren, gezegd had: de Spraak was zeer belemmerd, of voor het grootste gedeelte verlooren, en het Gezicht verzwakt; doch dit alles begon met het opluiken der krachten wederom te beteren, en werd naar eenigen tyd in den voorigen staat hersteld: Vervel en aan handen, vingeren en voeten, by eenigen een zemelachtige ruiing over het gansche lichaam, was zeer gemeen by die geenen, daar uitslag over de huid geweest was niet alleen; maar by die geenen zelfs, daar men geen uitslag was gewaar geworden: Uitslag aan de lippen, Builen agter de ooren, Ontsteeking en *Ulceratien* aan de randen der ooren, Ontsteeking aan de oogleeden, eene Stuipachtige beweeging in meest alle de spieren des Lichaams, die dikwyls eene hardnekkige opstopping van de *Urine* veroorzaakte, dat zeer benaauwde.

Die van eene waterachtige gesteldheid waren, scheenen het in hunne Ziekte het gemakkelykste te hebben; terwyl de gezonden en sterken het hardste aangetast werden: die van een galachtige en droefgeestige Gesteldheid waren, kwamen het minste 'er door.

Met den invallenden Regen, die met den 20 *September* begon, werden de Koortsen minder, doch het aanhoudende Natte Weêr met Zuide Winden, deet de Koortsen weder in *October* vermenigvuldigen en kwaadaartiger worden; en 'er stierven veelen.

By de Sexe, die door deze Koortsen werden

den aangevallen, kwamen de ſtonden zeker te voorſchyn, 't zy dat de gewoone tyd daar was, of niet; zulks bepaalde zich zo wel tot de getrouwde, als ongetrouwde Vrouwen; en na dat de Ziekte over was, bleeven zy dikwyls een geruimen tyd weg; de Vrouwen die zwanger waren, kreegen dikwyls eenen Misval.

Eene Vrouw overleed met *Spacelus* in de ingewanden; terwyl eene andere Vrouw begon Ziek te worden met eene kwaadaartige kwaade Keel; en onder dit masker, woedde de Ziekte zo hevig, datze op den vyfden dag overleed.

By die geenen, die in den Jaare 1779, door deze Ziekte waren aangevallen, en nu in den Jaare 1780, wederom door dezelve Ziekte werden aangetaſt, konde men geene verandering beſpeuren; zy ſcheenen niet minder vry te weezen dan anderen, noch werden ook niet ligter door dezelve overvallen; —— maar in den Jaare 1780, waren de afgaande Koortſen, die de Ziekte naliet, meer *recidif*; 't zy de Lyders haar zelven bewaarden ofte niet: evenwel was het zeker, dat die geenen die een goede manier van leven hielden, minder daar voor vatbaar waren; en tot vyf a zesmaal toe, is de Koorts weder gekomen by eenigen.

Veelen zochten zich dit Jaar 1780, te prezerveeren, door het houden van een goede manier van leeven; aaten dus niet, geduurende het grootſte gedeelte des Zomers, als Wit-Vleeſch en Groenten; doch werden even zo wel, als die geenen, die naar ouder gebruik rook Spek, Ham, en andere grove ſpyzen gebruikt hadden,

aan-

aangetaſt; en de Ziekte taſtte dus algemeen aan alle lieden van beiderlei Sexe, oud en jong, zonder iemand te verſchoonen: men beſpeurde, dat die geenen, die by hunne gewoone Levenswyze volhardden en tusſchen beiden een maatig gebruik van Wyn, ofte ook andere verſterkende Dranken maakten, zich het beſte bevonden.

Het zy kennelyk, dat alle verſchynſels door my opgegeeven, zich niet en bepaalen tot een, twee, drie, of meer lyders; maar tot alle dien ik gezien hebbe: dus vertoonde zich by den eenen dit, en by den anderen weêr wat anders.

Sedert *Primo Auguſtus* 1780, zynde den tyd dat deze kwaadaartige Koortſen by ons begonnen te woeden; en tot verre in *December* des zelven Jaars, wanneer dezelve eerſt ophielden, was het getal der Overleedenen onder meer dan Twaalf Honderd en Vyftig Zieken, Zes en-Negentig Dooden; doch deze waren niet alle aan kwaadaartige Koortſen; (want zulks konde ik niet bepaalen,) maar ook aan andere Ziekten, die tusſchen beiden invielen, geſtorven; waar onder ook Kinderen geteld werden.

DE LYST DER DOODEN van het geheele Jaar 1780, is dus:

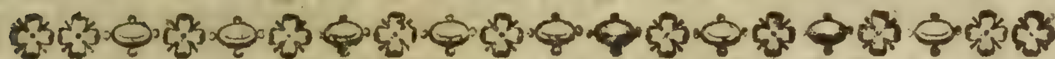
Dood Geboorenen	. . . . .	6
Beneden het Jaar	. . . .	26
Van één tot vyf Jaar	. . .	9
Van 5 — 10 ——	. . .	1
Van 10 — 20 ——	. . .	2
Van 20 — 30 ——	. . .	13
Van 30 — 40 ——	. . .	4
Van 40 — 50 ——	. . .	17
Van 50 — 60 ——	. . .	20
Van 60 — 70 ——	. . .	21
Van 70 — 80 ——	. . .	11
Van 80 — 90 ——	. . .	8
Van 90 — 100 ——	. . .	0
		138
Die, waar van de Jaaren niet zyn opgegeeven.	. . . . .	14
Die aan een geweldigen Dood Gestorven zyn.	. . . .	4
	Totaal	156 Persoonen

Onder deze gestorvene bevinden zich, vier-en- zestig Persoonen, die tot de mannelyke; waaronder er vyftig gevonden worden, die tot de Vrouwelyke Sexe behooren.

Dus Mans	. . . .	64
— Vrouwen	. . . . . .	50
Kinderen beneden het Jaar waar van men de Sexe niet heeft kunnen bepalen.	. . . .	26
Evengelyke Kinderen, doch boven het Jaar	. . . .	10
Dood Gebooren	. . . . . .	6
	Totaal	156 Persoonen

KORT BERICHT DER ZIEKTEN TE HAARLEM

IN HET JAAR 1780.

Op het einde van het voorleden Jaar 1779 heb ik melding gemaakt van de *Catarrhaale* Ziekte, *Rheumatismi* en *Pleuritides*, welke uit het veranderde Saisoen ontstaan waren, en waaraan veelen onzer Stadsgenooten met my diestyds ziek werden.

De Koude namentlyk, die in het midden van *November* inviel, verwekte by sommigen eene *Coryza*, welke verwaarloosd wordende eene waare *Branchus* ten gevolge hadt. De fyne scherpe stoffe der Ziekte *deplueerde* (men gunne my dit woord,) op de Longen, en maakte benaauwdheid en eene vermoeienden hoest. Dezelve nam vervolgens de *Vesiculæ Pulmonales* in, en deeze door de prikkeling der scherpte van tyd tot tyd *Spastisch* aangedaan wordende, werd 'er een zeer lastige *Strepitus Pectoris* gebooren, welke op de minste beweeging der Lyderen zeer hoorbaar; en voor hem zelven zeer afmattende was.

Maar behalven dat die ſtoffe gedeeltelyk in de Longen zat, plaatste dezelve zich ook grootlyks op het *Diaphragma* en de Maag zelve; en het was vooral het laatste, 't welk in de Geneezing niet uit het oog moest verlooren worden, wyl men zonder dit in dezelve niet ſlaagde. Zoo althans immer het *Axioma Practicum:* „*ex nocentibus & juvantibus optima indicatio*" gelden moest, het was voorzeker in dit geval; want toch het gebruik van *Demulcentia Mucilaginoſa* en ſoortgelyke maagverſlappende middelen, toonde wel ras, dat deze de weg ter herſtelling niet ware.

De redelykſte *Indicatie* over het algemeen was: de *Perſpiratie*, welke in de longen en de huid geheel opgeſtopt was, op een zachte wyze te herſtellen en de Maag, van welker vermogen de doorwaasſeming zo zeer afhangt, door de minst verhittende middelen te verſterken.

Om dit te bereiken was het noodig in warme en bloedryke geſtellen eene Aderlaating te doen; en zo 'er koorts van eenig belang by was, dezelve nog eenmaal te hervatten. Men bevorderde daardoor de rypwording der ſtoffe, wyl de krampachtige hoest door dezelve geleenigd werd. Ook deed de *Species Diatragacanthi frigida* met water en melk, nu en dan tegen den Hoest genoomen, goeden dienst.

Maar de meer vermogende Middelen, en die aan de *Indicatien* zoo even genoemd 't best voldeede, waren *Nitrum Stibiatum*, *Lapides Cancrorum*, *Terra Japonica*, *Gummi Ammoniacum*, *Extractum Centaurii minoris*, *Balſamus Canadenſis*,

Ve-

Veronica, *Tussilago Flor. Verbasci*; enz. Deze in Pociers, Pillen of Aftrekfel gegeeven, deeden den vereischten dienst; wyl door dezelve een zachte uitwaasfeming op de Huid onderhouden werd, en de stoffe vry gemakkelyk onder de gedaante van blaauwe, of ligt grysachtige fluimen uitgeworpen werd.

By sommigen was het afgetapte Bloed niet ontstooken, het welk men misschien zou kunnen aanmerken als bewys tegen de Aderlaatingen in dit geval. Maar behalven dat eene sterke hoest en benaauwdheid alleenlyk de bloedlaating noodzaakelyk maaken; zoo komt het my voor: *quod ex absentia crustæ phlogisticæ non valeat consequentia ad absentiam diathesis inflammatoriæ*. Althans dit weet ik, dat in een byzonder geval vier Aderlaatingen nodig waren; behalven nog verscheidene *Cucurbitæ Ventosæ*, en herhaalde *Vesicatoria*, gepaard met het daaglyks gebruik van Voetbaden en Mostert-pappen des avonds aangelegd; eer de Ziekte tot verbeetering kwam; terwyl vervolgens de zoo straks genoemde enkele Geneesmiddelen de Lyder volkoomen herstelde.

Ik heb in deze Ziekte waargenoomen; dat de *Urine* der Lyderen aan geene verandering onderworpen zy. Door het ruim gebruik van veel vocht, was dezelve altyd vry dun en stroo kleurig: maar dikke Pis zag ik noch in het begin, noch op het einde der Ziekte. De reden daar van is misschien hier in gelegen, dat deze Ziekte zich veel gereeder door de Huid laat afscheiden, dan wel langs den Pisweg.

De *Pleuritides* die thans heerschten, waren van eenen onguntige aart, om dat met eene hevige

Ontsteeking zich iets Galachtigs paarde, waar uit een *Morbis complicatus* geboren werd. Het gevolg daar van was, dat 'er verscheidenen aan deze Ziekte stierven. Men kon des niet zeggen, dat de *Epidemische* Ziekte van het voorledene Jaar geheel ophield: te minder nog, daar men nu en dan in dit verre verloopen Saisoen eene wezenlyke Galkoorts aantrof.

Even zoo was het ook met de verdere Borst-Ziekten der Oude Lieden gelegen. Want schoon het waarheid zy, dat dezelve in het Winter-Saisoen voor hen altoos zeer gevaarlyk zyn; verschilt toch het eene Jaar ten dezen opzichte zeer veel met het andere. In *January* dezes Jaars stierven 32 Menschen boven de zestig, en 35 boven de 70 Jaaren; welk getal zekerlyk vry aanmerkelyk is.

Behalven deze Ziekte hoorde men, dat 'er hier en daar een enkel Kind aan *Roodvonk* ziek lag; ook was 'er *Kinderziekte*, doch met weinig gevolg; schoon 'er aan dezelve in *January* 4, en in *February* 3 Kinderen stierven. Het *Roodvonk* scheen meerder doorgaande te worden, en van eenen zeer kwaaden aart te zullen zyn. Gelukkig was het, dat hetzelve zich zoo schielyk bepaalde, wyl het op 't laatst van *January* ontstaan zynde, reeds met het einde van *Maart* begon op te houden; alhoewel hetzelve in dien korten tyd 12 Lyderen, en onder deze dezulken, die om derzelver uitmuntende hoedanigheden altoos zullen betreurd worden, had weggerukt.

Eenige Lyders, die uit de voorgaande *Epidemische* Ziekte in eene *Febris hectica* gevallen, of

Wa-

Waterzuchtig geworden waren, ſtierven in dezen tyd. Anderen, welke de Najaarsziekte gehad hadden, en daarna door eene anderendaagſche Koorts waren aangetast geworden, ſukkelden daar mede zeer langduurig. De ondervinding toonde vry duidelyk, dat de beste geneeswyze dezer Koorts in het gebruik van *Deobſtruentia*, *Amara*, en tegelyk zachte Buikzuiverende Middelen beſtond. Op het einde der Geneeſinge deeden *Martialia* met *Amara* gepaard goeden dienst.

De Derdendaagſche Koorts nochtans, welke een gevolg was der Najaarsziekte, was van veel ingewikkelder aart, en baarde den Artſen zoo veel moeite als den Lyderen verdriet en ongemak. De Geneeſing immers met *Kina* te beginnen, was geheel de weg niet ter herſtelling; wyl men wel ras de Lyder hoorde klagen over dikte en opſpanning in de Maag en het geheele *Epigaſtrium*. De ſtoelgang werd traager, en de gewoone ontlasting by de Sexe ſtond wel dra ſtil; terwyl eene zichtbaare wankleurigheid, gevolgd van eene zuchtige zwelling der beenen, de genoegzaame verkondigers waren van meerdere kwaade gevolgen.

Men moest des wel haast van deze geneeswyze afzien, en met geſchikte buikzuiverende Middelen de eerſte wegen van eene menigte taaie en verouderde galachtige ſtoffen ontdoen; terwyl tusſchen beide eenige ligte *Tonica* de verſlapte veezelen eenigzins herſtelde. De beste Middelen waren de *Extracta reſolventia*, de *Cortex Winteranus*, *Radix Gentianæ*, *Serpentariæ Virginianæ*, *Centaurium* en *Chalybs*, veel al met een

weinig *Gummi Amoniacum* gepaard. En schoon de Koorts door het gebruik deezer Middelen wel niet geheel week, behielden echter de Lyders door dezelve meerendeels hunne krachten, en men had hoop, dat eene veranderde Zonnestand, gepaard met het volgend gebruik van versche *Herbæ antiscorbuticæ & corrigentes* den Lyderen de vereischte hulpe zoude aanbrengen.

Deze waren de voornaamste Ziekten, welke in *January* en *February* zich vertoonden.

In het begin der volgende Maand *Maart*, en voorts in *April* verminderden de Borstziekten onder de oude Lieden vry sterk; en behalven de verouderde Derdendaagsche-Koortsen, aan welker gevolgen eenige, die Waterzuchtig of Teeringachtlg geworden waren, ook te dezer tyd bezweeken; waren de navolgende de meest heerschende Ziekte.

Het *Roodvonk*, hier en daar door de Stad verspreid, hield nog aan, en sleepte in de Maand *Maart* 3 Kinderen weg.

Men zag van tyd tot tyd eenige anderendaagsche Koortzen voor den dag komen, welke, hoezeer het Saizoen nog niet verre gevorderd was, tot de Voorjaars-koortzen behoorden. Dezelve liepen zeer geregeld met 5, 7, of 9 aanvallen af, zonder dat men iets anders noodig hadde als eenige zachte buikzuiverende Middelen, uit *Cremor Tartari*, *Sal Polychrest. Rheum* en *Stibium Diaphoreticum.*

Het kan niet ontkend worden, dat men in de-

deze Maanden hier en daar eenen enkelen Lyder aantrof, die aan eene Galachtige Ziekte ter nederlag; schoon het ganschelyk het Saisoen tot dezelve niet ware. 'Er had nochtans by dezelve dezelve die schielyk verergering en daadlyke kwaadaartigheid geen plaats, welke men zo dikwerf by deeze Ziekte in het Najaar bespeurt.

De *Kinderziekte*, schoon niet geheel doorgaande, was toch hier en daar in de Stad verspreid. Naar myne gedachten kan men eene Ziekte in een Stad niet wel *Epidemisch* noemen, als geheele Straaten, Buurten, ja geheele Wyke in dezelve daar van bevryd blyven; schoon men hoort, dat de Ziekte hier en daar is. Dit laatste was ons geval.

Dezelve was niet ongunstig van aart: hier en daar nochtans vond men een slecht soort. Ik zoude daar van een aanmerkelyk staal kunnen mededeelen in de byna wonderdaadige geneezing van een jong Kind van byna twee Jaaren in een Huisgezin, waarin van 8 Kinderen, 5 naar malkanderen de Kinderziekte kreegen; ware het niet dat de Wetten van dit Genootschap my verboden eenige byzondere Waarneemingen in deze Berichten in te vlechten, en ik dus genoodzaakt worde elders daar van gebruik te maaken.

De *Rheumatismi* verminderden in *April* zeer merkelyk, en het getal der Zieken was thans weinig.

De Maand *Mei* leverde niet veele Zieken op, wyl de *Rheumatismi* meerendeels geweeken waren, en de anderendaagsche Koortsen niet sterk toe-

toenamen. Het is waar: men vernam hier en daar nog verfcheidene Borstziekten, waar door eenigen omkwamen, wylze of te lang gewagt hadden, eer zy naar behoorlyke hulp omzagen, of door ligtgeloovigheid tegenftrydige Middelen gebruikt hadden. Ook bezweeken eenige aan Teeringachtige Ziekten, by fommige van deze een gevolg der Najaars-ziekte geworden.

Het fcheen daarenboven, dat 'er by eenige koortfige Lyders nog iets van het Galachtige heerschte, wyl de aanvallen der Koorts fteeds met braaken begon, en 'er over merkelyke wanfmaak in den mond geklaagd werd. Ook teekende het wit der Oogen en de Pis al mede iets dergelyks, en de *Paroxysmus* der Koorts, (ik fpreek van dezulken die eene *Febris quotidiana* hadden,) vervroegde ieder dag. Men begreep dus, dat de *Epidemie* wel verminderd, maar niet vernietigd ware.

In *Juny* nemen de Daaglykfche en Anderendaagfche Koortfen fterk af, zulks men niet konde zeggen, dat in deeze Maand eenige Ziekte grasfeerende ware; want het geen 'er van het Galachtige overig was gebleeven, was te deezer tyd naauwlyks kenbaar.

Nog minder waren de Ziekten in de twee volgende Maanden, *July* en *Augustus* namelyk. Immers op het einde van *Augustus*, vleide men zich nog, en wel met eenigen grond, dat dit Najaar niet zoo vruchtbaar zoude zyn in het voortbrengen van Ziekten als het voorige, gemerkt de daaglykfche warmte fteeds getemperd werd door eene zuiverenden Noord-Oosten Wind, die by

aan-

aanhoudendheid bleef doorwaaien; terwyl het tegen overgeſtelde in het Jaar 1779 had plaats gehad.

'Er was ook waarlyk een tydſtip, waarin men zeggen konde, dat 'er byna geen Ziekte in de Stad was. Immers: in eene ganſche Week, te weten van den 18, tot 24en *Augustus* werden in 't geheel 4 Lyken, waar onder een van 62, en een van 94 Jaaren begraaven: een getal, zoo klein als men in de Lykregiſters dezer Stad byna nooit te vooren had aangetroffen. Trouwens, het ganſche dooden-getal der Maand *Augustus* was ſlechts 45, waaronder nog 7 Lyken waren boven de 60; 3 boven de 70; 2 boven de 80; en 1 van 94 Jaaren, zoo als ik ſtraks zeide.

Behalven eene enkele Anderendaagſche Koorts, die niet moeiſyk te geneezen was; behalven eenige weinige Borstziekte en Teeringachtige Lyders, zag men diestyds geen Ziekte. Maar na de helft van *Augustus* zag ik de eerſte Galkoorts te voorſchyn komen in eene bejaarde Vryster, welker Ziekte door de hevigheid der toevallen den 17en dag doodelyk werd.

In het vervolg deezer Maand, als ook in het begin van *September* zag ik hier en daar eene enkele ligte Najaars-koorts, welke even als in het voorleeden Jaar ſcheen te *intermitteeren*, en welke na zachte ontlaſtingen per *Alvum* zeer gemakkelyk geneezen werd, zonder dat 'er *Cortex Kinæ* noodig ware. Dit ondervonden ook andere *Medici* met my.

Een weinig verder in *September*, en wel na

 den

den 10en van die Maand, begon de Ziekte van dag tot dag toe te neemen, zulks dezelve op het einde der Maand reeds tot eene aanmerkelyken hoogte geklommen, en al mede als in het Jaar 1779, na half *October*, op het sterkst woedende werd.

In het begin zag men al, dat deze Galziekte, die van denzelfden *Epidemischen* aart was, als die van het voorige Jaar, in oude Lieden hoogst gevaarlyk en veelal doodelyk werd. Een verschynsel, 't welk wy diestyds mede hadden waargenoomen. Eenige weinigen, by welken men allerspoedigst de *Kina* in eene zeer groote hoeveelheid kon gebruiken, werden nog gered.

Hoe zeer nu wel dezelfde *Epidemie* van het voorgaande Jaar plaats hadde, en de Ziekten even als toen tot drie soorten konden gebragt worden, was 'er nochtans in de tegenwoordige het een en ander verschynsel, 't welk men te vooren zoo gemeenzaam niet had waargenoomen. (*) Immers: men zag dikwyls zynen Lyder eenen aanval van Koorts krygen, maar ook te gelyk viel hy in een *Coma Somnolentum*, zoodanig, dat, wat moeite men ook aanwendde om denzelven vocht in te krygen, alles vruchteloos ware. By dezulken kon men vry zeker staat maa-

(*) Het zoude gansch nutteloos zyn, op nieuws eene geheele *Historia Morbi* op te geeven, wyl ik dit in het voorleeden Jaar deed. Ik zal alleenlyk het byzondere in dit Jaar boven het voorige waargenoomen melden, ten einde den Geneeskundigen gelegenheid te geeven, om het voorige met dit aantevullen, en dus alle de waargenoomene *Phaenomena* deezer *Epidemie* in haar geheel te hebben.

maaken, dat de Ziekte zeer hevig zoude worden: ook kreegen zy veelal *Gangræna* op de *Trochanteres*, aan het *Os Sacrum* of aan de Toonen. Dit laatste zag ik in een bejaard Man, zeer overgegeeven aan den Drank. (*) Ter naauwernood behield hy eindelyk het leeven.

In deze Slaaperigheid vond ik van de *Vesicatoria* dien dienst niet, welke men daar van zoude gewacht hebben; en dus begon het gebruiken van vocht wel haast te ontbreeken. Wyl nu eene langduurige ondervinding my bevestigd hadde, het geen ik te vooren meermaals geboekstaafd had gevonden, namelyk: dat zoodanige Lyders, die in een ligt *Delirium* liggen, en uit dien hoofde liggende geen vocht kunnen of willen gebruiken; dat zy, zeg ik, dit altoos veel beter doen, als zy voor eenige oogenblikken in het bed overeind zitten en in dien staat zoo lang gehouden worden, wyl het schynt, datze dan voor dien korten tyd by hunne kennis komen; dacht ik, dat het mogelyk dienst zoude doen om zulke slaaperige Lyders geheel uit het bed te neemen en op een stoel te zetten met de voeten en beenen in een warm bad, plaagende hen, als ik het zoo eens noemen mag, gestadig met drinken te geeven; en ik zag meermaals, dat zy door dit middel slaapeloozer wierden, beter by hunne kennis kwamen, begonnen te drinken en dat de he-

(*) *Potatores præ reliquis contagio affici, observavit* MERCURIALIS *in Peste Padrianâ & Venetianâ.* En dat zy, die den Drank zeer toegedaan waren, deze Ziekte zeer hevig kreegen en niet zelden stierven; ondervonden de Geneesheeren te dezer tyd meer dan eenmaal.

hevigheid der Koorts daar door eenigzins gemaatigd ſcheen te worden. (*)

Een ander verſchynſel dit Jaar gemeenzaamer dan in het voorige, en het welk mede iets kwaads voorſpelde, was een ſterk *Uitſlag aan de Neus en Lippen in den aanvang der Ziekte.* Op het verſchynen van deze *Excoriaire* vleidden de Lyders zich dat ze ſpoedig zouden herſteld zyn, om dat, zoo als zy het noemden „*de Koorts uitſloeg*" (de ondervinding heeft dit by het algemeen tot een Spreekwoord gemaakt.) Maar het was 'er in dit geval zeer verre af. De ondervinding leerde my, dat dit Uitſlag, in die hoeveelheid, in het begin dezer Ziekte voortkomende, een zeker voorteeken ware van de hevigheid en kwaadaartigheid der Ziekte zelve. Ik zag toch by dezulken deze Ziekte niet alleen hoogstgevaarlyk worden, maar had daarenboven het verdriet, dat ſommigen, ondanks het naarſtig gebruik der meest vermogende Middelen, na het uitſtaan van geweldige *Convulſien*, die op het laatst de voorboden van een naderend ſterven waren, den 14 en 15den dag der Ziekte bezweeken.

By

(*) Op eene aangenaame wyze ben ik in dit *Idée* beveſtigd geworden, toen ik in 1781 het IIIde Deel van des Hoogleeraars STOLL's *Ratio Medendi* in handen kreeg, waarin ik in de Beſchryving van eene *Febris Putrida*, die in *Maart* 1779 plaats hadde, deze aanmerkelyke Waarneeming, die hier geld, vinde. *Res maximi momenti fuit ægros lecto eximere, & ſedili imponere, ut erecti a ſomno prohiberentur. Nemo niſi expertus novit, quantopere ſomnus febrim incendat, vigiliæ vero, & coacta a ſomno abſtinentia eandem reſtinguet, & mentem a deliris præſervet.*

By anderen vernam men in het midden der Ziekte *Motus Spasmodici, seu Convulsiones leviores*, zonder dat de Ziekte anders eenige verergering teekende. Dan, dit Verschynsel scheen alleen het gevolg te zyn van opspanning door Winden in de Maag en Darmen. Een wel aansluitende breede band of ledere gordel, die den Onderbuik allerwege maatiglyk drukte, of liever ondersteunden; een aftrekzel van gemeene *Kamillen Bloemen*; en vooral den Lyderen aanteraaden, om geen vocht slorpende te drinken, waardoor met hetzelve zeer veel Lucht in de Maag gebracht wordt, en welke dan daarna, door deszelfs ongemeene uitzetting, oorzaak van benaauwdheid wordt; waren de gepaste Geneesmiddelen tegen dit ongemak.

Veelen braakten eenen ronden *Worm*. Dit zag men ook in het voorleeden Jaar. Maar daar het my voorkwam dat ik meerdere Wormen zag dan in 1779, heb ik naar dit Verschynsel onderzoek gedaan by andere Artsen; en de uitkomst was, dat Zy dit Najaar veel meer Wormen hadden waargenoomen dan in het voorgaande. 'Er waren toch Lyders, die niet slechts één of twee, maar vier, elf, en eene Lyderesse die negen en twintig ronde Wormen braakte. (*)

De

(*) Ik heb opzettelyk de uitkomsten der Ziekte aangeteekend van die geenen, die Wormen braakten, of door den Stoelgang loosden; en heb bevonden, dat alleenlyk één van alle deze gestorven zy, schoon 'er veelen onder dezelve zeer hevig Ziek waren. Hierover zal men zich buiten HAARLEM misschien verwonderen, en vraagen: Wat wil dit? Dan, deze verwondering zal ras verdwynen, als ik zegge, dat onze kleine Gemeente in een verdwaasd voor-

De *Indicatien* ter Geneezing veranderde ik naar dit Verschynsel in 't geheel niet; ten zy het my duidelyk bleek, dat 'er meerdere voorraad van die Insekten by den Lyder plaats hadde; en dan geschiedde dit nochtans zoodanig; dat de Ziekte bestendig in het oog gehouden, en de Wormen slechts als een *Symptoma Morbi* behandeld wierden.

In twee Lyderen, die mede door deze *Epidemische* Galkoorts, schoon niet zwaar, aangevallen waren; zag ik *Sprouw* te voorschyn komen na het toe dienen der eerste Purgatie. Het bekende middel, de *Borax* namelyk, deed de korsten wel haast smelten; de Koorts bleef weg en zy herstelden, zonder byna eenige andere middelen noodig te hebben; schoon by een van hen nog eenig Sprouwachtig beslag voor de tweede reis te voorschyn kwam, het welk ik voorzegd hadde, om dat de Tong na de eerst afgevallen Sprouw zeer droog en rood gebleeven was. Waren dit geene *Aphthæ criticæ* * ?

Ik

vooroordeel is, dat als 'er in eenige Ziekte een Worm, dien zy *den Hartworm* noemen, gebraakt wordt, den Lyder gewisselyk zal sterven. Ik heb daardoor meermaals zulke Lyders derwyse bevreesd en angstvallig gevonden, dat deze gemoedsaandoeningen eenen nadeeligen invloed op de Ziekte maakten.

Daar het derhalven zeer moeilyk is vooroordeelen uitteroeien, en daar vooral Lieden van den straks genoemden Stempel voor goede reden, of eenig Geneeskundig betoog, min vatbaar zyn; is het best, hen zoodanige *facta* in de handen te geeven, waar uit zy, willen zy niet voorweetens blind zyn, met weinig oordeel te gebruiken, kunnen en moeten opmaaken, dat zy gedwaald hebben.

(*) Vergeleeken met het *Bericht* van ROTTERDAM en 's HAGE, beiden van 1779. Bladz. 567 en 615.

Ik zag ook in drie Vrouwsperſoonen, allen een Galziekte hebbende, een hevige *Belroos* ontſtaan. Dit, nog het voorig verſchynſel, had ik in het Jaar 1779 gezien. Zy herſtelden alle drie. De eene nochtans niet voor dat de *Roos* eene vreeſchelyke verzweering by haar had aangericht; derwyze, dat alle de bekleedſels van de rechter zyde van het voor- en opperhoofd geheel los wierden, en met etter gevuld raakten. De *Roos* had zich in het begin der Ziekte meest boven het Ooglid geplaatst en brak daar door.

Naar maate de *Epidemie* in *October* ſterker begon te woeden, hoorde men de Geneesheeren ſterker klaagen, dat 'er meerdere moeite aan vast ware als in het voorige Jaar, om de *Sordes* uit de eerſte wegen opteruimen; wyl dezelve niet ligt te beweegen waren. En dezelfde Waarneeming die ik in het voorgaande Jaar opgaf, werd ook nu bevestigd, te weeten: „ hoe graauwer tong „ hoe langduuriger Ziekte, " en: „ geene Ge- „ neeſing zoo lang 'er dunne en zeer ſtinkende „ drekſtoffen ontlast worden, hoe veele dezelve „ ook mogen zyn. " Maar zoo dra 'er goede gebondene ſtoffen, (*fæces figuratæ quodammodo*) begonden ontlast te worden, dan zag men, dat de tong, die te vooren graauw, geel, bruin of zwartagtig was, begon vochtig te worden; terwyl de natuurlyk roode koleur aan de randen zich liet zien, en het beſlag van dag tot dag kleinder werd; tot dat het eindelyk geheel verdween en de Lyders herſteld raakten.

Ik heb onder myne Lyders twee Vrouwsperſoonen aangetroffen, welker tong, toen zy begonden te beteren, niet aan de randen, zoo als ge-

gewoonelyk, maar eerst in het midden begon te *separeeren:* welke afscheiding hoe langer hoe meer de randen naderde, tot dat eindelyk de gansche Tong zuiver werd. Eene van deze, zynde een Dienstmaagd, zeer aan *Roos* onderworpen, heb ik meermaals met eene beslagene Tong ziek gehad, en het zoo even genoemd verschynsel by haar altoos waargenoomen: en heden, terwyl ik dit schryve, heeft zy wederom een aanval van Roos aan de rechter zyde van het hoofd, verzeld met hevige Kies- en Oorpyn, uit eene *Catarrhale* oorzaak ontstaan. De Tong by deze gelegenheid zeer beslagen geweest zynde, is nu wel in het midden, zoo als gewoonelyk, begonnen te *separeeren*, maar dezelve is alleenlyk aan de rechter zyde zuiver geworden; en 'er zyn meer als 14 dagen verloopen geweest, eer het overige gedeelte is los geworden en afgescheiden: terwyl zy al dien tyd byna daaglyks zeer zachte buikzuiverende middelen heeft moeten gebruiken om zich te ontdoen van eene groote menigte bedorvene drekstoffen, waarmede haare darmen zeer gewoon zyn opgevuld te worden.

Het weefzel der Tong, (op dat ik dit in het voorbygaan hier aanmerke,) is in beide de gezegde voorwerpen zeer teder, zacht en glad. Zou dit de reden van het boven opgenoemd verschynsel in deze twee kunnen zyn? Ieder Geneeskundige weet toch, hoe verschillende de bovenste oppervlakte der Tong by onderscheidene Menschen zy: de een heeft een Tong zoo ruuw als een fyne rasp; by eenen anderen ziet men dezelve met veele kleine vorens als 't ware geploegd. In een derden liggen de zenuwteepeltjes der Tong zoo los en verheeven, datze zeer

zeer zichtbaar zyn. Wederom een ander heeft eene zo gladde tedere tong, dat men byna zoude zeggen: het is of dezelve gepolyst is. — Dan ik keere wederom ter zaake.

Een laatste en niet min wigtig verschynsel, 't welk zich in deeze ziekte nu en dan vertoonde, en het geen wy in het Jaar 1779 niet gezien hadden, was een *Kolyk*, het welk voor den lyder zeer smertelyk, en voor den Arts zeer verdrietig was, om dat het zelve zich niet gereedelyk onderwierp aan den Scepter der Artsenyen, maar ondanks het gebruik der meest gepaste middelen hardnekkig bleef voortduuren. Dit Kolyk ontstond, of te midden der galziekte, of na het gebruik der versterkende middelen op het einde der ziekte.

Ik ben van oordeel, dat het ruim gebruik van zuure dranken in den eenen, het veel drinken van koud water by den anderen, en ook wel eens de byzondere scherpte der galstoffen zelve oorzaaken waren van dat Kolyk, hetwelk staande de ziekte te voorschyn kwam: terwyl ik met betrekking tot het andere eenigzins sterker durve verzekeren, dat deszelfs oorzaak *in het gebruik der Kina* gelegen ware. (*)

Want

(*) Ik zegge in het *gebruik* der Kina, en *niet in het misbruik* van dezelve. Dit doe ik opzettelyk, ten einde dit uitmuntend geneesmiddel daardoor voor verachting te bewaaren, en de Artsen te beveiligen althans te verdedigen tegen eene ongegronde beschuldiging van het onvoorzichtig of roekeloos toedienen van dit middel in de galziekte. Eene beschuldiging den Nederlandsche Geneesheeren te laste gelegd

Want toch, daar men by den eenen verligting van pyn te wege bragt door eene gestadige ont-

legd door den Heer LEON. LUDOR. FINKE in zyne Verhandeling *de Morbis biliosis anomalis occasione Epidemiæ Teckelenburgensi de Ann.* 1776—1780. alwaar dien Heer zyne Leezeren onderricht, hoe zy de Tong der Lyderen moeten bezien om te kunnen oordeelen, of hier en daar in de Darmen ook nog eenige bedorvene Galstoffen huisvesten? laatende zich op bladz. 38 dus hooren. „ *Quod* „ *vero ad signum* ex linguâ desumendum attinet, unde „ constabat, partem quandam materiæ biliosæ in intestini „ adhucdum latere: Sciendum est, fugientibus oculis hoc „ facile occultari, & morum elegantiæ adsuetos, non nisi „ admonitos, ringendo linguam ostendere. Inspiciendum „ autem ejus radix, locus, in quo nervos fungiformes at„ que foramen cæcum ostendunt Anatomici. Ibi tenax at„ que viscida materia, quæ instrumento auferri non protest, „ ad fauces porrecta, abscondita latet." Waarop hy deze woorden laat volgen: „ Similem linguam in morbis biliosis „ anomalis, nec non in multis præterito autumno ex HOL„ LANDIA, febre biliosa tunc temporis fertili, redeuntibus, „ observari. Qui posteriores præmaturum corticis Chinæ „ usum ad unum omnes accusabant, & hinc resolventibus „ atque laxantibus, diu continuendis, opus habebant." En op bladz. 68. „ Sunt enum inter Nostrates quidam, & „ ex Medicis Belgii Fœderati innotuerint mihi plures, qui „ febrem hanc biliosam, morbum malignum nuncupantes, „ Chinam statim in principio morbi, post assumtum unum „ alterumve laxans, in haud parvâ quantitate, visceribus „ adhucdum materiâ crudâ inquinatis, propinare audent. „ Quo bono vel malo eventu autem id faciant, mali moris „ in le relicti morbi, satis superque comprobant; doletque „ adhucdum quotidie tam perversæ medelæ victima reddita „ ingens copia nostrorum Incolarum, ex HOLLANDIA præ„ terito Autumno redeuntium." Tot dus verre deze Duitscher.

Het voorige en ook dit Najaar ondertusschen had ons de nuttigheid en noodzaakelykheid der Kina in deeze ziekte te wel getoont, dan dat wy het middel, als middel zouden willen beschuldigen; ook niet een ontydig of onvoorzichtig gebruik. Maar nu en dan trof men onder zyne Lyderen een ge-

ontlasting van bedorvene galagtige stoffen met zoodanige middelen, die regtstreeks tegen de gal gekant waren; voldeeden deze zelfde middelen by eenen anderen in 't geheel niet; terwyl deze het best door eene ruime en daaglyks herhaalde *dosis* van de *Magnesia*, als een zuurdoodend middel gegeeven, geholpen wierd. Een derde werd van de pyn ontheven door het bestendig gebruik van het *Aftreksel van Kamillenbloemen*, gepaard met een weinig *Semen Anisi Stellati*.

Het is my voorgekomen, dat in die Kolykpynen, welke volgden op het gebruik van de *Kina*, het krampachtige heviger woedde, als by die welke te midden der galziekte ontstonden. Daar van daan naar myne gedachten, dat in hetzelve de *Flores Zinci*, (mits deugdelyk bereid zynde,) eenen kenn[illegible]lyken dienst deeden, vooral, zo dezelve met het een of ander *Emplasticum* en *Corrigens* gemengd, gebruikt wierden. By voorb. *Gummi Arabicum*, en *Saccharum album*. — Ik liet daaglyks by opklimming 4, 6, 8, of 10 greinen gebruiken.

Voor dat ik dit Bericht over de Ziekten van
dit

gestel aan, 't welk dit middel niet konde verdraagen. Aanstonds vertraagde Stoelgang, en na drie of vier dagen hoorde men de eerste klagte over Kolykpynen; en deze namen nu en dan zoo schielyk de overhand, dat men veel te gelyk moest doen om den Lyder te verligten.

Het veel of langduurig gebruik ondertusschen van dit middel was altyd geen oorzaak van deze Kolykpynen. Dit zoude ik met eene waarneeming in eene Vryster, die slechts twee *Decocta* gebruikt hadde, kunnen bevestigen, en in welke ik dit Kolyk allerhevigst zag woeden.

dit Jaar in het algemeen, en van de *Epidemische* galziekte in het byzonder, besluite, moet ik nog met betrekking tot deze laatste aanmerken: dat de *Epidemische Constitutie* des voorleeden Najaars geduurende dit gansche Jaar 1780 niet hadde opgehouden, althans niet ware vernietigd geweest, zoo men anders de Maanden *July* en *Augustus* uitzondere; terwyl wy steeds iets van de voorige *Epidemie* onder ons zagen bestaan.

De duuring, of om duidelyker te spreeken: de verheffing, of het op nieuws ontstaan van dezelve was al mede als in het voorige Jaar; wyl dezelve in het begin van *September*, en wel na den 10den van die Maand, (zoo als ik bladz: 11 reeds heb aangemerkt,) langzaam begon, in de Maand *October* op het hevigst woede; even als in het voorige Jaar op het einde van *November* merkelyk was afgenoomen, en in het begin van *December* scheen te verdwynen, schoon dezelve niet geheel vernietigd ware.

'Er zyn geduurende deze tweede verheffing der *Epidemie*, dat is: sedert de vier laatste Maanden minder zieken geweest dan in het voorige Jaar; schoon nochtans het Dooden-getal merkelyk grooter was, dan in 1779, klimmende hetzelve nu tot 1436; daar dit zich in dat Jaar slechts tot 1311 bepaalde. Maar men moet aanmerken dat reeds veele Lyders in 1779, de Najaarsziekte verdraagen hebbende, en naauwlyks gebeterd zynde door eene alledaagsche, andërendaagsche of derdendaagsche koorts aangevallen wierden, waar mede zy sukkelende bleeven,

en

en onder welke zy althans sommigen van hun bezweeken, lang vóór dat de *Epidemie* op nieuws ontstak. De twee eerste maanden immers van dit Jaar stierven nog 30, byna alle bejaarden, aan verschillende koortsen. Anderen die kwynende gebleeven waren tot de verheffing der Najaarsziekte, bezweeken onder eenen nieuwen aanval van dezelven; wyl hun zoo zeer verzwakt gestel op verre na niet bestand was ter verduuring eener tweede galziekte. Sommigen van deze stierven binnen weinige dagen na den aanval der nieuwe ziekte. Eindelyk stierven in *October*, *November* en *December* een zeer groot aantal van teering, verval van krachten, en ook verscheidene aan waterzucht; veeläl de gevolgen eener langduurige ongezondheid, tot welke de Najaarsziekte in 1779 den grondslag gelegd hadden.

Men heeft gerekend, dat 'er nagenoeg een zesde gedeelte minder zieken in dit Najaar, te weeten van *September* tot het einde van *December* geweest zyn, dan in die zelfde Maanden van het Jaar 1779

Toen de *Epidemie* met het begin van *December* scheen afteloopen, was zulks alleenlyk om plaats te maaken voor zoodanige andere ziekten, als uit het veranderde Saisoen veelal volgen. De Koude toch op het laatst van *November* door de toen waaiende Noord-Oosten Wind, verwekte *Keel-Ontsteekingen*, *Hoest*, *Heeschheid*, *Rheumatismi*, *Pleuris*: met een woord: alle de verschynselen zoo van enkele als van samengestelde *Catarrhaale Ziekten*.

Het was van de uiterste noodzaaklykheid deze Lyders een en andermaal te doen aderlaaten, zonder welke 'er geene verbetering te bekomen was. By eenigen van deze moest men na de Aderlaating de *Sordes*, in de eerste wegen opruimen; wyl het bleek dat dezelve onzuiver waren. Veelal waren zachte buikzuiverende middelen daar toe genoegzaam. Een en ander nochtans had, ter oorzaak der bykomende walging en wansmaak in den mond, een braakmiddel noodig. Onder dit tweeledig bestuur, gepaard met een geschikt diëet, bekwam men eene volkomene geneesing. —— Het afgelaaten bloed, op dat ik dit in het voorbygaan aanmerke, was by deze Lyderen meestal hevig ontstooken, toonende eene *Crusta phlogistica fimbriata*. By anderen was het bloed zonder eenig *Serum*.

Sommige Lieden die de Najaarsziekte geleeden hadden, kreegen te dezer tyd onregelmaatige koortsen, welke dan eens daaglyks, dan weder om den anderen dag wederkeerden (*); maar

(*) 'Er waren dubbelde Anderendaagsche Koortsen, in onderscheiding van de *Febres quotidianæ*, welker *Typus* op het zelfde uur van den dag inviel. Maar in deeze, waar van ik hier spreeke, kwam de aanval den eenen dag des morgens, en op den volgenden dag des avonds. Ja: ik meen een- en andermaal eene tweedubbelde Anderendaagsche koorts gezien te hebben, kenbaar aan eene nieuwe koude, en zeer verschillende in hevigheid.

Ik zoude hiervan gezweegen hebben, als begrypende dat deze benaaming eener koorts meer *ideaal*, als wel wezenlyk zy: ware het niet, dat ik daarin eenigsins gesterkt was geworden door den Heere MAYAULT in VRANKRYK, welke soortgelyke onderscheiding van Koortsen opgeeft. Men zie *Journal de Medecine & Chirurgie*, *Decembre* 1780.

maar dit was een vry vast teeken, dat dezelve wel haast in eene derdendaagſche zoude veranderen, indien men dit niet by tyds konden afkeeren, en hiertoe was men niet altyd in ſtaat, wyl by veelen de *Kina* die uitwerking niet deed, welke men zich van dezelve voorſtelde: en ondernam men in de derdendaagſche koorts, uit de zoo ſtraks genoemde onregelmaatige koortſen voortgeſprooten, de geneeſing met dit anders zoo heilzaame middel, wel haast toonden de gevolgen, dat men voorzichtigst zoude doen daar van aftezien, en eenen anderen weg inteſlaan. De zwelling immers in den omtrek van de maag en de benaauwdheid te dezer plaatſe, waren de eerste klagten dezer Lyderen. Anderen kreegen wel dra gebrek aan ſtoelgang; de waterlooſing verminderde, en eene zuchtige zwelling nam de onderſte ledemaaten in. By ſommigen ontſtond eene hoest, die dezen Lyderen zeer lastig was, en by den Arts geen gering vermoeden baarde, dat 'er iets kwaads in de longen of borstholte ſchuilde, en ik dacht meermaals in dit geval aan eene *Hydrops ipſius Pulmonis*, door wylen den beroemden *Weener* Hoogleer: DE HAEN zeer naauwkeurig beſchreeven.

By anderen nochtans was de hoest van eenen *Catarrhaalen* aart, blyvende veele van deze koortſige Lyders daarvan even min bevryd, als andere Lieden, die te dezer tyd daar mede overvallen werden. Ik heb bevonden dat by de laatſten deze hoest het best luisterde naar ligte *Diaphoretica & Attenuantia.* De *Flores Sulphuris* met *Gummi Arabicum* en *Extractum Tuſſilaginis* deeden veel dienst. Ook gebruikte ik met voordeel in

 dit

dit geval de *Kermes Mineralis* met een *Absorbens* en wat *Saccharum*.

In de eersten had men noodig, of een ligt Braakmiddel *per epicrasin* gebruikt, of eenige *Laxantia*, om de *Fomes biliosa*, welke hier onder woelde, en eenen voornaamen rol speelde, uit te dryven. Terwyl daarna eenige ligte *Stomachica* aan het verdere oogmerk voldeeden.

De koortsen waarvan ik hier spreeke, het zy dan datze alledaagsche, anderendaagsche, deze verdubbeld, of ook dat het derdendaagsche werden; waren alle van eenen galachtigen aart, dat is: eene overtollige, bedorvene en scherpe galstoffe had de buiksingewanden bezet, hier by had zich een taai, scherp slym gevoegd, en door deze stoffen was de milt verstopt geraakt en gezwollen: een verschynsel, het welk aan dit ingewand byzonder schynt eigen te zyn, waar van daan onze Oude Geneeskundigen deze Lyders *Lienosi*, *seu magni Lienes* noemden. De Lever, zeer vatbaar voor verstoppingen, om den traagen omloop des bloeds, die in het *Systema Venæ Portarum*, (*physicè*,) plaats heeft; begon mede uittezetten, hard en pynelyk te worden, en toonde wel dra in de pis en in het oogen wit, allermeest naar den grooten ooghoek toe, en vervolgens over de ganschen huid, dat deszelfs werkingen gehinderd werden, wyl 'er geen goede gal afgescheiden werd.

Dit alles lag by deze Lyders den grondslag tot eene sleepende ziekte, welke, ter oorzaake van het ongunstige Wintersaizoen aller-

moei-

moeilykst ter geneefing was. De *Extracta resolventia* uit *Taraxicum*, *Cichoreum*, *cæt.* gepaard met het een of ander *Sal neutrum*, waren van dienst. De *Antimoniata*, mits deugdzaam bereid, by deze Middelen gevoegd, maakten dezelve veel vermogender. Vervolgens deeden *Centaurium*, *Carduus benedictus*, *Marrubium*; en de *Flores Salis Ammoniaci Martiales* veel goeds: vooral indien door de eerstgenoemde Middelen, met de verftoppingen der ingewanden van den Onderbuik, ook die van de *Glandulæ Meferaicæ* waren weggenoomen. Dan, en eerder niet, was het veilig fterkere *Tonica* te gebruiken, fchoon de voorzichtigheid vorderde, dat men altoos by dezelve een weinig *Rhabarber*, of *Pulvis Cornachinus* voegde; wyl anderszins de ftoelgang daadlyk verminderde, en de Lyders over eenige fpanning in den Onderbuik begonden te klagen.

'Er waren ook eenige Derdendaagfche koortfen, die niet in de *Epidemie* gegrond waren, maar op zich zelven beftonden. In dezen was, by Oude Lieden vooral, een haastig en ruim gebruik van de Kina hoogstnoodzaaklyk, en voldeed ook alleszins. Deze Lyders bleeven vervolgens ook gezond, mits zy een gedeelte van dit Middel geduurende eenen langen tyd daagelyks gebruikten.

In drie Vrouwen zag ik deze Koorts wyken na het gebruik van dit onderftaande Middel (*), daag-

(*) ℞. *Extr. Centaur minor.*
Ligni Quassiæ.
Salis polychr. ā *dr.* j ß.
Aq. Melissæ Unc. X.
M.

daaglyks, op iederen vryen dag, geheel genoomen; en zy zyn na dit tien of twaalf maal gebruikt te hebben, vry van koorts en gezond gebleeven. Op eenen anderen tyd heb ik dit middel geheel zien mislukken. In eene andere Lyderesſe is my bericht, dat deze koorts geweeken is na het gebruik van *Roomſche Kamillen.*

Ik zal dit Bericht eindigen met deze Aanmerking over de hier bygevoegde Sterf-Lyst te maaken, namelyk: dat het Dooden-getal in de zes eerste Maanden van dit Jaar tot die van het voorige Jaar 1779, ſtaat, als 66 tot 53. Terwyl de zes laatſte Maanden van beide die Jaaren nagenoeg volkomen gelykvormig zyn.

SPARENDAM.

Van deeze plaats, door het ſmertelyk afſterven van den doorkundigen Waarneemer den Heere J. ENGELMAN van eenen Correspondent beroofd zynde, hebben wy geen bericht ontfangen.

BERIGT

BERIGT
HANDELENDE
OVER DEN
AART, DE BYZONDERE OORZAKEN EN DE GENEESWYS
DER
GEWONE ZIEKTEN,
DIE IN EN OM DE
BEVERWYK
VOORVALLEN.

DOOR
H. VERVEER.
Med. & Chirurg. Doctor aldaar.

MEDEGEDEELT AAN DEN
WELEDEN EN HOOGGELEERDEN HEER
HENDRIK VINK,
A. L. M. Med. & Philoſ. Doctor; Anatom. & Chirurg. Profeſſor Honorarius en Oud-Schepen der Stad Rotterdam, &c. &c. (*a*)

WELEDELEN HOOGGELEERDEN HEER!

Of ik in ſtaat zal zyn om Uw Wel Ed. voldoenend aantetoonen, dat de natuurlyke geſteldheid der ſtreken, waarin ik heden de Geneeskunst oeffene, in het algemeen genomen, nut-

(*a*) Men zal ons niet ten kwaade duiden dat wy deezen Brief van den Heer VERVEER, aan den Hooggeleerden Heer VINK geſchreeven; hoewel dezelve de gewoonlyke loop der Ziek-

nuttig voor de gezondheid, en in dit opzigt boven de meeste andere gedeelten dezer Provintie, te ſchatten is, hiervan durf ik my niet verzekeren: maar ik vlei my Uw Wel Ed. by dezen te doen zien, dat zy, die het tegenovergeſtelde bepalen, zich geweldig vergisſen: ja dat men hier velen der kragtigſte oorzaken van *doorgaande* en *beſmettelyke* Ziekten, in de volkryke Steden en lager of weeker gedeelten des Vaderlands te zeer bekend, nimmer ontmoet. Geene honderden van bekrompen en *naast* en *op* elkander geſtapelde woningen, waarin de morſigheid de hoofdrol ſpeelt, terwyl vadſigheid en moedeloosheid haar vergezellen, zyn in *de Wyk* te vinden; onze huizen zyn meest ruim, de inboorlingen wakkere, kloeke en ſterkere menſchen; verſcheiden van hun beleven veele jaaren; en geen een van deze bedelt brood; voorts is de levenswys in veele opzigten geregeld. Geene ſtinkende graften, modderpoelen, of telkens droogloopende ſlyken, beſmetten onze lucht. Geene voor de gezondheid ſchadelyke trafieken worden hier voortgezet; of ten minſte geſchiedt dit in zulk eene geringe maat, dat het weinig nadeel kan toebrengen. Men ſtookt meest goed droog hout; en hiervan is de gemeene man zelf veeläl wel voorzien. De ſchadelyke noordenwinden worden door de zandduinen, die hier vry hoog zyn, en door een aantal van digte bosſchen, aanmerkelyk afgekeerd, en wy dus voor

Ziekten in de Beverwyk bevat, zonder zich te bepaalen by die van den Jaare 1780, hebben wy nogtans gedagt, dat, daar ons een Berigt ontbrak, en de Geleerde Schryver van deze Brief ons de eer had gedaan dezelve ons toetezenden, wy onzen Leezers geen ondienst zoude doen, dezelve mede te deelen.

voor derzelver nadeelige gevolgen meest beveiligd. De grond is, in tegenoverstelling van veele andere plaatsen, alhier hoog, vast, en voor vruchtbaar beroemd, en het putwater goed en smakeloos. Dan hoewel dit alles onwederspre-kelyk aanduidt, dat in veele opzigten zoo de natuurlyke gesteldheid dezer plaats, als andere omstandigheden, daarin te vinden, verre van nadeelig te zyn, de gezondheid beveiligen, zoo willen en moeten wy echter bekennen, dat ook hier in de nazomers zich veele ziekten ontdekken; dat de tusschenpoozende koortsen meenigvuldig zyn, lang aanhouden, en dikwils wederkomen; ja dat 'er ook in deze streken *byzondere* oorzaken medewerken, in het voortbrengen en onderhouden der gewone Ziekten, van welke oorzaken sommigen op anderen plaatsen zoo zeer niet bekend zyn; zynde nogthans niet van dat gewigt of dien aart, dat zy zouden kunnen opwegen, tegen het geene wy reeds ten voordeele in dezen gezegd hebben. Zy, die van elders zich hier nederzetten, en dus aan deze gesteldheid der lucht ongewoon zyn, worden veeläl ziek, en eenigen onder hen blyven lang sukkelen; dan hier tegen kan veel gewaakt worden, waarvan straks nader: en wie weet niet dat aanmerkelyke en haastige veranderingen veeläl der gezondheid nadeelig zyn? Voorts dat het grootste aantal der zieken in deze oorden dat van andere streken niet overtreft, de Ziekten zelf minder boosaartig, en derzelver uitkomste gunstiger zyn dan elders, is my zonneklaar gebleken. Dat ook de byzondere oorzaken, ter voortbrenging en instandhouding der beoogde gebreken, of geheel uit den weg geruimd kunnen worden, of dat men zich met nut tegen derzelver schadely-

ken

ken invloed kan verzetten, zal uit haare beschouwing zelve duidelyk blyken.

De Ziekten, die hier in zwang gaan, schynen meest voorttespruiten uit belette *doorwademing* en *gebrekkige spysvertering*, en derzelver langdurigheid en kwade gevolgen uit eigen verzuim, of verkeerde behandelingen. In het voorjaar en den voorzomer vindt men hier weinig zieken, dat is van *January* tot *July*, zynde dezelve slechts de gevolgen der voorgaande Najaarskoortsen, die niet moeilyk te genegen zyn; ook vindt men eenige weinige naar ontsteking hellende en *Rhumatike* Ziekten, die veelal voor eene Aderlating en het gebruik van overvloedige warme waterige Dranken en eene goede *Dieet* verhuizen; maar in den Nazomer, dan eens wat vroeger, en somtyds wat later, doen zich de gedurige en tusschenpoozende Galkoortsen op, de zoo *geduchte* hedendaagsche algemeene Najaarsziekte der Nederlanden: de ware tusschenpoozende Koortsen vindt men 'er altyd, ja ik geloof meer hier dan elders; deze houden lang aan, of komen dikwils weder, en zyn meest te vinden onder de wezenlyke Inwoonders van dit Oord, en zoo zeer niet by hen, die enkel des Zomers in onze Luchtstreek vertoeven; ik zal onder zeggen wat hier van de reden zy.

Dan dat ik Uw Hooggeleerde eerst melde welke de by my bekende en *byzondere* oorzaken, die *alhier* de onzigtbare uitwademing beletten, de vertering der voedselen bederven, en dus de ware bronnen der heerschende Ziekten zyn. Sommigen van deze vindt men enkel op de buiteplaatsen der aanzienlyke Inwoonderen des

Lands,

Lands, die zich hier in meenigte opdoen; op deze plaatſen ziet men ook onder de dienstboden de meeste en hevigſte Najaarsziekten voortkomen.

Daarentegen zyn andere der beoogde oorzaken weder meer in Beverwyk zelve onder hare Burgers en Ingezetenen te ontdekken; terwyl 'er verſcheiden zyn, die zoo wel op de eene als andere plaats ter voortbrenging en inſtandhouding der Ziekten medewerken. Ik zal eerst de laatstgenoemde optellen.

De Lucht is hier, over het geheel genomen, kouder dan op andere plaatſen, byzonder des avonds, zelfs in het midden van den Zomer: ook ſchynt het my toe dat dezelve meer dan gemeen vochtig en aan meenigvuldige en haastige veranderingen onderhevig is; geſteldheden, natuurlyk voortvloeijende uit de nabyheid der uitgebreide en aan wederzyde gelegen wateren, welke nabyheid hier meer dan ergens in deze Provintie plaats heeft. Wat echter de onbeſtendigheid in het geſtel der Lucht betreft, hiervan getuigt de oplettende Heer A. R. Kool opgemerkt te hebben, dat zulks in het best van den Zomer, verre van hier *meer* in zwang te gaan, dan in de overige gedeelten der Nederlanden, al vry geregeld is; ja dat men veeläl in dien tyd kan ſtaat maken dat 'er des morgens zulk een, en des namiddags een andere wind waait, dat is des morgens Zuidoost en des avonds Noordwest, eene geſteldheid, die in andere Gewesten, mede aan de Oevers der Zee gelegen, veel gevonden, en als nuttig voor de gezondheid gehouden wordt. Deze koude en vochtige hoedanigheden

der

der Lucht zyn niet zelden de oorzaken der heerſchende Ziekten in hen, die, van elders komende, dezelve ongewoon zyn, of die zich niet door genoegzame kleeders tegen derzelver ſchadelyke gevolgen dekken, maar in tegendeel, veelal door bewegingen als anders verhit, zich des avonds daar in trachten te verkwikken; welke onvoorzigtige handelwys, onder de bedienden op de buitengoederen, gewis te veel in zwang gaat, en het alhier in bezetting liggende Krygsvolk, in het laatſte Najaar, niet weinig nadeels heeft aangebragt. In den Voorzomer, meest des namiddags, op de warmſte dagen, vertoont zich hier ſomtyds eene verwonderlyk haastig opkomende damp of nevel, den naam van *zeevlam* dragende: deze voert altyd eene onaangename koude, en dikwils eenen zwaveligen ſtank met zich; zy komt meest voort uit het Westen, en verſpreidt zich, doch zeer ongelyk, in een' oogenblik langs deze ſtreken. In het algemeen ſtelt men dat dezelve uit Zee opryst; dan de volkomen zekerheid daar van is my tot heden niet gebleken; ja ik ben niet vreemd van te denken, dat ook onze meiren in derzelver voortbrenging deel hebben; en zouden deze ook niet beter geſchikt zyn om den zwavelachtigen ſtank uit te dampen, terwyl de Zeelucht de koude aanvoerde? Ik heb tot hiertoe nergens voldoende bepalingen deswegens kunnen vinden; dan ik vlei my van eerlang, door een gepast antwoord op de vraag over dat onderwerp, door de Maatſchappy der Wetenſchappen opgegeven, hierin meer licht te zullen ontvangen. Wat echter de ware moeder der zoo genoemde *zeevlammen* ook zyn moge, dit is zeker dat dezelve voor veele gewasſen ſchadelyk

en

en voor de gezondheid hoogstnadeelig is; gezonde redeneringen en eene langdurige ondervinding bevestigen zulks. By warme dagen, op het onverwachtste door zulk eene aanmerkelyke koude aangedaan te worden, dit moet in vele gestellen de onzigbare uitwademing belemmeren, en kwade gevolgen naar zich slepen. Ook heeft men opgemerkt dat die Jaren, als zich de *Zeevlammen* veel vertoonden, de Najaarsziekten vroeger verschenen, en ook heviger en menigvuldiger waren.

De hooge, digte en veelvuldige bosschen zeide ik nuttig te zyn ter afkeering der nadeelige Noordenwinden; en nogthans moeten ook deze, van een' anderen kant beschouwd, onder de byzondere oorzaken der Najaarsziekten dezer streken gesteld worden, schoon minder kraggtig dan de twee reeds gemelden; zy beletten de vernieuwing en doorspoeling der Lucht, terwyl zy de nevels bewaren; hare afvallende bladers, aan rotting onderhevig, telen besmetting voort, te meer, daar de grond op die plaatsen, in vochtige tyden, lang nat blyft; en waarschynlyk geven ook sommige dezer gewassen eene schadelyke uitdamping van zich.

Onze meiren zyn niet geheel vry te spreken van nadeelig te zyn, in het byzonder, indien uit dezelve de *Zeevlammen* voor een gedeelte geboren worden; dan anderzins loopen derzelver gronden zelden droog, noch geven stank van zich, dewyl *hare* waters, door Eb en Vloed, bestendig veranderd worden. De vier opgetelde zaken, werken naar myne gedachten, zoo wel in *deze Plaats* als *in derzelver Omtrek*, mede

C tot

tot de voortteling der gewone Ziekten; maar tot die voortteling, de langdurigheid of onderhouding, de spoedige terugkomst en kwade gevolgen der beöogde gebreken, werken ook in deze plaats, onder de Borgers, verscheiden andere geweldige oorzaken mede. Eene algemeene en verregaande vochtigheid der woningen, die hier te vinden is, levert eene bron van Ziekten op: hier door wordt immers de doorwademing op het kragtigste te keer gegaan; de vaste deelen worden verslapt, de afscheidende werktuigen in hare verrichtingen belemmerd; de Spysvertering wordt onderdrukt; en de vochten worden bedorven; hier komt by het schandelyke misbruik der warme Waterdranken, 't welk in deze Plaats tot schreeuwens toe in zwang gaat, zoo dat men, in verre de meeste Huishoudingen, zich dagelyksch vier of vyfmaal met Koffy of Thê verzadigt; en dit geschiedt vooral door hen, die bestendig in hunne natte huizen stil ter nederzitten: hoewel nu dit misbruik door my gesteld wordt eene van die oorzaken te zyn, die byzonder onder onze Burgers in 't oog loopt, zoo is het echter verre, dat ik hier van de Bedienden der grooten zoude vryspreken, dewyl ook velen onder hen zich daardoor geheel bederven. Het byna algemeene en ingewortelde bygeloof tegens het nuttige gebruik der heilzaamste geneesmiddelen, inzonderheid tegen *den grooten Koortsbast*, de geneigheid tot verderffelyke Kwakzalveryen, verkeerde zuinigheid, de beklagelyke en verregaande onkunde van hun, aan wien de behandelingen van vele Ziekten worden toevertrouwd, zyn alle kragtdadige oorzaken ter onderhouding, vermeenigvuldiging, wederkeering, ja doodelykheid

heid der Ziekten, en byzonder van het groote aantal der hardnekkige tusfchenpoozende Koortsen. Ik zal dit alles niet breeder betoogen: alleen betuig ik nimmer meer onkunde onder de Beoeffenaren der Genees- en Hee kunst ontmoet te hebben, dan in deze Oorden; de meeste van hun zyn volstrekt vreemd in de kennis van 's Menschen famenstel, en van *alle* de daarin voorkomende gebreken; zy kennen geene hulpmiddelen dan slechts met den blooten naam, terwyl zy van derzelver werkinge en kragten geheel onkundig zyn. Het zoude Uw Hooggeleerde gewisfelyk ergeren, indien ik dit myn gezegde door eenige droevige gebeurtenisfen, waar van ik getuige was, nader bevestigde; ik kenne te wel uwe liefde voor de nuttige kunsten, en uwe gegronde verachting voor hun, die dezelve tot fchand verstrekekn.

De derde foort van oorzaken is voornamelyk te vinden onder de Dienstboden op de Buitenplaatfen, by wien, gelyk ik reeds zeide, de Najaarskoortfen wel het meest heerfchen en het hevigst zyn.

Op die Plaatfen, alwaar het getal der Bedienden het grootste is, komen ook de meeste Ziekten voor; niet alleen uit hoofde van hun getal, gelyk natuurlyk is, maar ook om dat op zulke Plaatfen meermalen anderen komen; en daer dus velen aan deze Lucht ongewoon, en 'er voorts verfcheiden ziek zyn, moeten zy ook weder door anderen vervangen worden, en dat wel in den tyd, waarin men het meeste vatbaar is; of anders moeten de overige gezonden te veel werks verrichten, de Zieken oppasfen en

hen bewaken; zy worden dus mede moedeloos en angstvallig; en langs dezen weg wordt het getal van tyd tot tyd grooter, en de Ziekten zelve moeilyker te genezen. Alwaar de Tafels het rykste vervuld, en meest opgepropt zyn met een aantal van voortreffelyke, smakelyke en onderscheiden voedsels, aldaar zyn ook de Bedsteden het meest voorzien van Zieken; de onmatigheid, ja de overdaad in het gebruik van Spyzen, moet boven aan op de Lyst der oorzaken geplaatst worden, waar uit de boosaartige en dikwils door kwyning gevolgd wordende Gal-koortsen, in de thans bedoelde voorwerpen, voortvloeijen. Door deze overdaad worden de Chylmakende werktuigen verkragt, en ophooping, verstopping en bederving in de eerste wegen noodwendig voortgebragt; dit zal vooral het geval zyn by hen, die middelerwyl veel warme Waterdranken doorzwelgen. De Plaatsen, waar sommige Bedienden slapen, geven mede aanleiding tot Ziekten, doordien dezelve of onder in het koudste en vochtigste gedeelte der Huizen, of boven waar het des Zomers dikwils ondragelyk heet is, te vinden zyn. Daar heerschen onder de Dienstboden nog drie by my bekende schadelyke gewoonten, door welke geringe beginsels de Ziekten inwortelen, tot erger overslaan, langer duren en gevaarlyk worden. Het eerste is de traagheid, of achterhoudenheid om zich als ongesteld optegeven, en naar gepaste hulpmiddelen om te zien. Ten tweede, om op eigen gezag, ontydig of verkeerde zoo genoemde Genees- of Voorbehoedende middelen te werk te stellen. En ten derde, het schadelyke verzuim in het behoorlyk gebruik der ten nutte voorgeschreven Artzenyën.

Hoe

Hoe vele zouden 'er niet door één enkelvoudig ontlastend middel genezen, en dus beveiligd worden voor eene hevige en langdurige Najaarsziekte, indien men fpoedig klaagde, en van zulk een middel, waar het te pas komt, in tyds gebruik maakte: en aan den anderen kant, hoe velen worden 'er niet, door het gebruik zelf van anderzins nutte Buikzuiverende Middelen, bedorven en in gevaar gebragt, door dien dezelve ten onpasfe worde toegediend, daar dikwils één Braak-middel den loop der Ziekte konde geftuit hebben! En eindelyk, hoe veel voortreffelyke en kostbare Geneesmiddelen worden 'er, by onze bedoelde lyderen, niet voorgefchreven, waar van men niet het minfte gebruik maakt, terwyl de goede tyd, tot de Genezing gefchik, vervliegt, en de Ziekten meer en meer de overhand krygen!

Dus heb ik getracht Uw Wel Ed. de oorzaken, by my bekend, waaruit de heerfchende Ziekten dezer Streken, met alle derzelver toevallen en kwade gevolgen, voornamelyk geboren en onderhouden worden, optegeven; en daar verfcheiden dezer oorzaken alleen toepasfelyk zyn op de Burgerlieden dezer Plaatfe, en de Dienstboden der Aanzienlyken, zoo blyven de voornamePerfonen zelfs veelal vry: echter heeft zulks in het laatfte Najaar geene plaats gehad, waarin ik ook velen van hun met moeilyke Ziekten behandeld hebben. Dan in welk gedeelte des Vaderlands was het, ten dezen aanzien, fints eenige Jaaren beter?

Ik zal, met weinige woorden, hier byvoegen op welk eene wys ik, met een' gewensch-

ten uitslag, gewoon ben, in de doorgaande Ziekten, ter genezinge te handelen, op dat gy oordeelt of ik ook hier in het regte voetspoor volge. *De tusschenpoozende Koortsen*, als dezelve *anderendaagsche* zyn, en in den Voorzomer beginnen, genezen door zachte Buikzuiverende Middelen en eene geschikte *Dieet;* en zelden heeft men in dezelven eenig tegengift noodig: maar *de derdendaagsche* en *dubbelde derdendaagsche Koortsen* zyn veel hardnekkiger; deze vereisschen veel *Kina:* wanneer zy echter niet te zeer zyn ingeworteld, noch met verstoppingen der chylmakende ingewanden of andere kwade gesteldheden gepaard gaan, wyken zy *meestal* voor dit Middel; dan hoe vroeger in het Jaar men haare uitbroeijing beproeft, hoe beter men kan slagen; in den laatsten Voorzomer heb ik verscheiden ingewortelde *derdendaagsche* en *dubbelde derdendaagsche Koortsen* gelukkig genezen, met een aftreksel van de *Flor. Arnica*, door den Geleerden Heer *Deyman* aangeprezen, in een werk, door het Provintiale Utrechtsche Genootschap uitgegeven, welke Koortsen voor het gebruik van den *Koortsbast* niet hadden wilde bukken: in andere gevallen heb ik dit Aftreksel kragteloos bevonden, terwyl de *Kina* de genezing bevorderde; in *één enkel geval* heb ik gezien, dat noch het *een* noch het *ander* baatte, ja zelfs dat deze Middelen, onderling vereenigd en met kragt te werk gesteld, niets uitrichten, hoewel het eene zuivere *derdendaagsche Koorts* was, en de Lyder zich, buiten den aanval, zeer wel bevond.

In de gewone Najaarsziekten, welke *gedurige* of *tusschenpoozende Galkoortsen* zyn; en somtyds met

met hevige toevallen gepaard gaan, inzonderheid met verregaande benaauwdheden, walging, ondragelyke hoofd- en lendepynen en meer andere kwalen, bevinde ik *de Braakmiddelen* ten hoogste nuttig, het zy in eens in eene genoegzame hoeveelheid toegediend, of in kleiner gifte een weinig tyds achter elkander, tot welk einde ik altyd den *Braakwortel* gebruike. Ik heb opgemerkt dat deze ontlastmiddelen, byzonder in gevallen, waar dezelve by *herhaalde reizen*, in de tusschenpoozende Galkoortsen, moeten gegeven worden, meer verligting aanbrengen, indien men dezelven *korts voor* de verheffing der Koorts deed gebruiken, en ook meer van de bedorven stoffe ontlastten, dan wanneer zulks geschied ware in een tyd, waarin de aanval der Koorts niet zoo naby was; voornamelyk had dit plaats by hen, die telkens, by de verheffing, uit zich zelven braken moesten: daar na geef ik *zachte Buikzuiverende Middelen*, en *in hen*, of *in die gevallen*, waar *de Braakmiddelen* dienen vermyd te worden, *begin* ik met *de Purgeerende*; en tot dat einde kieze ik uit *het Zout van Glauber*, *Rhabarber*, *Senebladen*, *Manna*, *Tamarinde* en diergelyken; het gemelde Zout en de Rhabarber komen echter het meest te pas: van de bederf tegengaanden Zuren hebbe ik veel voordeels gehad, inzonderheid (*in hevige Ziektens van deze soort*) van *het Vitrioolzuur*. De kragtdadige *Koortsbast* doet, in den nood, wanneer de kragten bezwyken, 't welk dikwils het geval is, wonderen; ja ik vertrouw door dit Middelen verscheiden myner Lyderen in het leven behouden te hebben: dezen geef ik met groote giften, meest in *Substantie*, en anders in een sterk Afkooksel of ook wel het *Extract*, naar de Zie-

 ken

ken het best kunnen of gelieven te gebruiken. De algemeene Drank is gezuurd gerstewater of gekarnde melk, een weinig warm gemaakt, namelyk, in het begin der Ziekte, en als 'er nog moet ontlast worden; maar in een' later tyd geef ik meest zuiver koud water, waar by somtyds eenig mineraalzuur of wyn vermengd wordt. Ik keur de Aderlatingen, in het algemeen genomen, in deze gevallen, alhoewel dezelve *een' enkelen keer*, in den beginne der Ziekte, ter beteugeling van de toevallen, te pas komen; gelyk ik in het laatst verloopen Najaar meermalen in de behandeling der Ruitery ondervonden hebbe: dan dit volk was meestal, door het onmatig gebruik van sterke Dranken verhit, en deszelfs Koortsen (hoewel meest uit *bederving en ophooping in de eerste wegen* voortkomende) met pynen in den omtrek der borst vergezeld, waar tegen ik deze ontlasting te werk stelde. Tegen eenige andere toevallen, als de *sprouw*, *beeving* of *stuipachtige beweginge der spieren*, *ylhoofdigheid*, ondragelyke *hoofdpynen* en diergelyken, werden nu en dan door my eenige middelen toegediend; als *de Borax* met *Violenstroop*, tegens het eerstgenoemde, en dikwils met een gewenscht gevolg, de blaartrekkende pleister, tegen veelen der anderen. Ik heb zeldzaam eenige andere Middelen noodig gehad, dan de opgestelde of soortgelyke, om een groot aantal der gewigtigste Ziekten, die hier voorvallen, gelukkig te genezen; ja ik durf zeggen, dat onder de onherstelden tot hier toe zeer weinigen myner Lyderen te vinden zyn. Zie daar, Hooggeleerde Heer, Uw Wel Ed. zoo kort mogelyk was, de gewone Ziekten dezer plaatse, haare byzondere oorzaken, en myne behandeling ter genezin-

zinge van dezelven, met de daar op gevolgde uitkomſten, voorgeſteld. Behaagt het U nu dit alles eens nader in te zien, dan vleije ik my dat gy zult toeſtemmen, dat dit Oord, verre van meer dan andere plaatſen dezes Lands de gezondheid te ondermynen, waarvoor het ten onregte by veelen gehouden en om die reden als ontvlugt wordt, in verſcheiden opzigten veelëer geſchikt is om dezelve te bevorderen en duurzaam te maken, ja om hare bewoonderen eenen hoogen ouderdom te doen bereiken: een aantal van gezonde grysaarts zyn hiervan de onwederſprekelyke bewyzen, welk aantal, naar evenredigheid, mogelyk dat van alle anderen plaatſen des Vaderlands zal overtreffen. Kan men met reden deze plaats voor ongezond houden, daar 'er thans geen meer Ziekten zyn dan elders, en daar zy, *die 'er voorvallen*, verre van kwaadaartig te zyn, gemakkelyk genezen worden; terwyl zy hare gewigtigſte oorzaken aan onoplettenheid, overdaad, eigen verzuim, verkeerde ſchikkingen en behandelingen als anderszins verſchuldigd zyn; alle zulke oorzaken, welken men kan vermyden, en die niet aan de byzondere geſteldheid dezer ſtreken, maar wel aan de verkeerde handelwys der bewoonderen moeten geweten worden. Ondertusſchen is het zeker, dat men zich ook tegen de ſchadelyke gevolgen *dier oorzaken, die niet veranderd kunnen worden*, aanmerkelyk kan beveiligen.

Indien men zich altyd tegen de koude Lucht met genoegzame kleederen dekte, de Avondlucht en Zeevlammen zoo veel mogelyk was ontweke, of zich daar in behoorlyk beweegde, ja tegen de laatſten eene goede teug Wyns, of

 een

een weinig ſterken drank nuttigde, de doodelyke overdaad in het gebruik der voedſelen, maar ook vooral in het doorzwelgen der warme waterdranken vaarwel zeide, de natte huizen veranderde of dagelyks behoorlyk luchtte, de kwakzalveryen en onkundige behandelaren der gebreken als pesten der gezondheid vermyde; indien dit alles gebeurde, zegge ik, dan werden 'er, naar allen ſchyn, alhier weinige Ziekten gevonden; dan zouden 'er veelen, die nu kwynen of verminkt zyn, hunne gezondheid bezitten, en mogelyk de verſterflysten van weinig belang zyn. Onnoodig ware het hier meer by te voegen, dewyl ik meen aan het oogmerk genoeg voldaan te hebben: dus neem ik de vryheid om my, als weleer, Uwer hooggeſchatte toegenegenheid aantebevelen, en my met hoogachtinge te noemen,

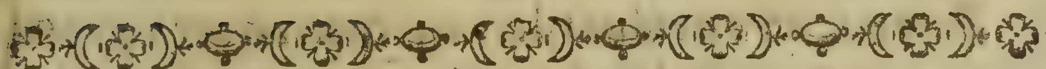
WEL EDELE, HOOGGELEERDE HEER!

Uw Wel Eds. Hooggeleerdens
D. W. Dienaar,

H. VERVEER,
Med. & Chirurg. Doctor.

BEVERWYK,
den 3*en* *van Mei* 1782.

AANTEKENINGEN omtrent de KOORTZEN, welke in den Zoomer en Herfst Anno 1780. hier in AMSTERDAM geregeerd hebben.

Naa dat in de eerste helft van het genoemde Jaar weinig Ziekten, meest *Catharrale*, *Rheumatieke*, en byzonder *derdendaagsche Koortsen* van den Herfst 1779 overgebleven, zich vertoonden; begonnen omtrent het midden van de Maand *July* zich die *Koortsen* te openbaaren, welke naderhand zoo aanmerkelyk wierden. Zy verspreidden zig het eerst onder den gemeenen Man, voornamentlyk in die Kwartieren der Stadt, welke het volkrykste zyn, en de menschen in kleine huizen digt by elkanderen woonen, en waar de Gragten minder of geen ververshing van water hebben: Echter was dit laatste niet algemeen noch zonder uitzondering.

Gedurende deze Maand was, gelyk uit de Weerkundige waarnemingen blykt, de Lugtsgesteldheid zeer warm, de Wind waaide bynaa bestendig uit het Westen, en de aanhoudende drooge hitte, en weinige reegen, deed het water, zelfs in de grootste Gragten stinken; de huizen besloegen zeer sterk.

De Lugt zelve by herhaalde keeren, en op onderscheiden tyden van den dag onderzogt zynde, wierd bevonden opgehoopt te zyn met *Phlogiston*; en byna een agtste schadelyker voor het

het Dierlyk leven, dan op andere tyden: zy was daarenboven zeer *Electrick.*

De *Koortſen* waaren onderſcheiden in den aanval, beloop en verſchynzelen.

Zommigen openbaarden zig met zwaare pynen en drukkingen in het hoofd, die zomwylen één, zomwylen twee dagen duurden; hierop volgde een ſchielyke afkeer van voedzel, vooral van vleesch en andere Dierlyke ſpyzen; vervolgens neiging tot braaken; en eindelyk wezendlyke braakingen uit een aanval van *Koorts*, die met huivering begon, dog ſchielyk tot een hevige graad van hitte ſteeg, en eindelyk met zweeten eindigde: de ſtoffe, welke de Lyders uitbraakten, was voor het grootſte gedeelte eene bedorven Galſtoffe: na den *Paroxysmus* van deze *Koorts*, was de tong gemenelyk met een geel beſlag bezet, en de Lyders bleven by aanhoudenheid, over een bedorven ſmaak en neiging tot braken klagen.

By dit zoort van *Koortſen* wierd het volgende onderſcheid waargenomen.

By zommige Lyderen kwamen de aanvallen dagelyks, zelfs verdubbeld weder, en ſchenen in den beginne waare *Febres Continuæ remittentes* te zyn; zy ſtegen by het gebruik van Braak- en Laxeer Middelen, ſchoon hier gepast en zelfs noodzakelyk, tot zulk een trap van hevigheid, met zulk een ſchielyk verval van kragten, dat zy reeds aan de tweede verheffing het gebruik van de *Kina*, en wel in ſterke giften, noodzakelyk maakten.

An-

Andere van deze in den beginnen *Continuæ* ſchynende *Koortſen*, wierden voorts *Febres intermittentes*, en wel voornamentlyk *tertianæ*, zoo wel *Simplices* als *duplicatæ*.

By allen deze was de Pols zeer ongelyk, dan vol en geſpannen, dan klein en ſchielyk, dikwerf weinig, en voornamentlyk buiten de hevigheid van het *Paroxysmus*, van een' natuurlyken onderſcheiden: allen klaagden over grooten dorst:

Zoo lang de *Koortſen* niet regt intermitteerden was de tong droog: en de meeste Lyders klaagden, eer dat het zweet te voorſchyn kwam, over een onaangename pynlyke zwaarte in de leeden, die met het zweeten eindigde; dan dit *Symptoma* begon eerst na den eerſten aanval van de *Koorts*.

By zommigen Lyders vertoonde zich de *Koorts* terſtond, na voorafgaande hoofdpyn, en zomwylen braking of neiging tot braken, als een *Febris intermiteus*, *Quotidiana*, of *tertiana duplex*: en ook in deze ſchoon zuiver afgaande *Koortſen*, was voornamentlyk de derde aanval veelal zoo hevig, dat de Lyders gevaar liepen, indien men ze niet terſtond met *Kina* tegen ging.

By zommigen Lyders waaren de eerſte weegen geheel niet aangedaan, en deze klaagden, by eene *Tertiana* meest *Duplicata*, over *Rheumatieke* pynen in de geſpierde deelen.

A U-

AUGUSTUS.

De *Thermometer* was gedurende deze Maand meer booven dan onder 68 gr., de Windstreek was gemenelyk uit het Z.W. Z. en ZO., de drooge hitte byna bestendig, en verminderde zelfs zeer weinig gedurende de nacht: de Electriciteit der Lucht meerder dan in de voorgaande Maand; en by het onderzoek van den *Dampkring*, door middel van de Salpeter-lucht, bleek een veel grooter graad van bederf.

In het beloop der *Koortsen* in deze Maand, wierden de volgende veranderingen waargenomen.

Zy wierden vry algemeender, en verspreidden zich onder lieden van alderhanden staat; zy wierden ook meerder gevaarlyk; en dikwerf van zeere keelen verzeld, die zomtyds reeds in den beginne der Ziekten zich openbaarden, zomtyds ook eerst na verloop van eenige dagen, zomwylen met *Aphtæ* te gelyk zich instelden.

Ook was het opmerkingswaardig dat de Lyders reets by den eersten aanval van de *Koorts*, zelfs voor denzelven over de booven genoemde *Rheumaticke* pynen klaagden; met dit onderscheid dat by zommigen, wanneer de *Koortzen* zuiver afgingen, ook deze pyn verdween en zich dus als een *Symptoma* van de *Koorts* hield, by anderen daarentegen na het remitteren of intermitteren der *Koorts* by bleef: By de Lyders van het laatste zoort was tevens reeds in het begin der Ziekte een groot verval van kragten, en zy kregen op den vyfden, zesden, of zevenden

NOTITIE der ZIEKTENS, waaraan de 9841 CHRISTENEN in de volgende Maanden van den Jaare 1780. zyn Overleden, makende met de 695 JOODEN 't juiste Getal van 10536 Dooden.

Maanden	Jan.	Febr.	Maart	April	May	Juny	July	Aug.	Sept.	Octob.	Nov.	Dec.	Jaar
Accidenten	7	1	5	9	7	2	4	3	11	2	3	8	62
Afgeleefden	142	123	84	81	64	48	57	55	62	106	109	178	1109
Beroertens	14	11	8	17	9	9	8	14	8	1	15	11	132
Bloedspugen	4	4	1	1	2	3		2	3	2		3	26
Bloedstortingen		1		1	2	1			2	1		2	10
Bluskoortsen	2	1	1	3	1	1	1	2	7	4	4	2	29
Borstquaalen	103	98	65	48	44	26	40	21	27	35	68	74	649
Dood ter Waereld gekomene.	18	26	10	14	12	14	5	13	4	12	11	27	166
Drinkelingen	2	3	6	2	4	7	10	9	3	2	4	2	54
Eerstgeboornen	93	73	49	43	50	40	44	43	53	45	63	38	6[illegible]4
Galkoortsen	6		3	2	8	2	4	11	27	43	24	3	133
Graveel	2												2
Heetekoortsen	13	2	4	2	4	6	2	4	10	50	28	8	133
Jigt	1	2		1	4	1				1		1	11
Ingevoerden	5	6	3	2	5		3	2	2	3	7	7	45
Kanker	7	5	2	3	2	4	2	1	4	3	3	2	28
Keelziektens &c.	6	8	2	2	4	5	2	3	2	5	3	5	47
Kiesen	6	6	2	1	2	1	2	2	2	4	2	3	33
Kinderziektens	70	45	30	30	42	40	54	74	88	118	144	145	880
Kinkhoest	8	6	1	4	6	1	2	1	9	8	4	7	57
Kolyck	2	4	4	5	6	2	1	5	3	7	7	5	51
Koortsen	139	111	75	56	55	51	51	54	163	250	261	193	1459
Kout-Vuur	3	6	4	6	1		1	3		3	2	9	38
Kramp	4		3	2	1			1				2	13
Kraamvrouwen	23	7	8	12	4	8	3	6	3	15	11	11	111
Krankzinnigen	2	1	1					1	2	2	1		10
Transporteeren	682	550	371	347	339	272	266	331	495	729	774	746	5932

Pr. Transport	682	550	371	347	339	272	296	331	495	729	774	746	5932
Long-Ziektens	2		2								2		6
Loop	12	8	5	6	5	3	1	7	7	5	5	18	82
Maselen						1		1			1		3
Onbekende Ziektens	12	22	4	2	2	7	3	2	14	9	16	29	122
Op ordre van de Heer Hoofd-Officier op 't Pest-Kerkhof Begraven	1	7	4	3	3	1		6	8	6	4	6	49
Pleurissen	5	10	9	4	9	2	5	5	7	4	8	9	77
Kwyrende Ziektens	1	4		2	2	1		2	3	7	3	3	28
Rotkoortsen	1	1	1	1	8	3	3	5	7	9	1	7	39
Scheurbuik		1		1			1		1				4
Sprouw	4	4	3	2	2	4	4	2	6	10	2		43
Steen					1							1	2
Stuipen	140	93	92	72	100	109	71	96	120	120	88	124	1225
Subiet	12	5	5	12	4	6	4	8	5	7	16	6	90
Tanden	17	11	1	1	11	4	3	8	4	3	7	9	79
Teeringen	124	113	92	57	62	103	73	72	87	91	104	114	1092
Toevallen	2	1	1	3	3	2	3	9	2	5	3	3	37
Uitslag	3	3	3	1	3	1	1	1	2	5	3	1	27
Verbrand					1	1							2
Vermoord				2									2
Verval van Kragten	58	42	21	24	23	23	21	16	22	26	49	108	433
Water	70	52	37	31	36	34	28	21	27	32	31	39	438
Zenuw Ziektens	2			1	1		1	1				2	8
Zuur		1		1	2	4	1	2	4	5	1		21
	1148	928	651	573	609	581	519	595	821	1073	1118	1225	9841

UT SUPRA van de 612 Hoogduitsche JOODEN, in meergemelde Jaar.

Maanden	Jan.	Febr.	Maart	April	May	Juny	July	Aug.	Sept.	Octob.	Nov.	Dec.	Jaar
Afgeleefden	19		8	13	5	5	7	2	1	5	3	2	70
Beroertens			2										2
Borstquaalen	4	2		3	1	1	3	1		3	4	5	27
Doodgevonden.		2											2
Drinkelingen	1				1								2
Eerstgeboornen	4				2	3							9
Heetekoortsen	3	8	6	5	3		2	1	1	4	4	2	39
Kinderziektens	7	5	2	1	3	2	4	1	9	18	34	43	129
Koorts		2	5						1		2	2	12
Kraamvrouwen	2			1									3
Maagziektens	1	2	1	3				1	1		2	2	13
Maselen	1						1						2
Loop	3												3
Onbekende Ziektens	1	1				1			1			3	7
Pleurisfen	6	5		5	3	1	5	1	3	4	2	2	37
Stuipen	2	4	9			1			1			2	19
Subiet	6	7	1	4	6	10	8	2	4	9	8	6	71
Teeringen	9	12	25	11	6	6	8	3	6	9	10	9	114
Water	3	8	5			6	6	3	5	7	3	5	51
Totaal	72	58	64	46	30	36	44	15	33	59	72	83	612

ITEM van de 83 Portugeesche JOODEN, in meergemelde Jaar

Maanden	Jan.	Febr.	Maart	April	May	Juny	July	Aug.	Sept.	Octob.	Nov.	Dec.	Jaar
Accidenten										2			2
Afgeleefden					2								2
Beroertens	1	1	1	1	1	1	2			1		2	11
Borstquaalen	1	2											3
Drinkelingen										1			1
Galkoortsen					1					1			2
Heetekoortsen		1	1	3	1				1				7
Ingevoerden										1			1
Kinderziektens								1	3			3	7
Kinkhoest										2	3		5
Koortsen									1				1
Kraamvrouwen		1										1	2
Krankzininge				1									1
Long-Ziektens			1		1								2
Onbekende Ziektens											1		1
Pleurisfen		1											1
Rotkoortsen				2							1		3
Stuipen	1		1	1			1		1	1	1		7
Subiet				1	1								2
Teeringen	1	1	1					2	2	2	2		11
Verval van Kragten		1			1							1	3
Water	2			1	1		2		1	1			8
Totaal	6	8	5	10	9	1	5	3	9	12	8	7	83

NOTITIE der OUDERDOMMEN waar in de 9481 CHRISTENEN in meergemelde tyd zyn OVERLEEDEN.

Maanden	Jan.	Febr.	Maart	April	Mey	Juny	July	Aug.	Sept.	Octob.	Nov.	Dec.	Jaar
Onder 't Jaar . . .	244	196	147	110	174	154	118	168	204	184	186	263	2148
—— de 2 —— . . .	71	44	26	33	24	25	27	31	43	54	59	63	500
—— de 10 —— . . .	132	70	66	61	57	78	75	76	122	167	151	220	1275
—— de 20 —— . . .	27	28	11	7	17	15	14	22	15	32	40	25	253
—— de 30 —— . . .	74	57	37	35	28	32	33	27	42	56	64	78	563
—— de 40 —— . . .	86	49	53	49	45	54	34	37	60	77	82	62	688
—— de 50 —— . . .	84	86	58	49	53	53	38	57	61	92	117	106	854
—— de 60 —— . . .	105	87	66	45	51	40	45	33	64	101	86	81	804
—— de 70 —— . . .	107	98	54	59	57	48	46	48	83	115	129	113	957
—— de 80 —— . . .	105	105	67	67	48	39	50	44	77	104	118	96	920
—— de 90 —— . . .	70	48	39	31	25	22	27	19	27	56	49	47	460
—— de 100 —— . . .	9	10	3	5	4	2		3	4	6	5	10	61
Dood ter Waereld gekomen.	18	26	10	14	12	14	5	13	4	12	11	27	165
Ingevoerden . . .	6	6	4	2	5		3	2	1	3	7	7	46
Onbekende	8	10	6	3	5	4	4	9	6	8	9	21	93
Op 't Pest Kerkhof begraven.	2	7	4	3	3	1		6	8	6	4	6	50
Joseph Zomer 102 Jaar . .		1											1
Benine Saurint 100 . . .					1								1
Jannetje Stempels 100 . .											1		1
Totaal	1148	928	651	573	609	581	519	595	821	1073	1118	1225	9841

den dag *Aphthæ*: ook hebben wy by eenige weinige *Petechiæ* waargenomen.

SEPTEMBER.

In deze Maand is weinig regen gevallen: tot in het midden van de Maand was de Windstreek meest Oostelyk: de *Thermometer* tusschen 53 en 70 gr., gemeenelyk begon het na Zonnen ondergang wat koud te worden: de *Dampkring* was meerder betrokken en minder *Electriek*; en echter was het bederf der Lucht grooter dan in een der voorgaande Maanden. In het beloop der Ziekte wierdt het volgende opgemerkt.

De verschynzelen eener bedurven Galstoffen in de eerste wegen hielden nu meestendeels op; daarentegen begon de Ziekte doorgaans met *Rheumathische* pynen, met meer of minder bezetting in de keel; waarby na verloop van 1, 2, 3 dagen eene *Koorts* kwam, welke als dan eerst eene beslagen tong en andere tekenen van bederf in de eerste wegen mede bragt.

De intermissiën der *Paroxysmi* van de *Koortsen* was als in de voorgaande maanden; egter waren de bovengenoemde *Continuæ remittentes* veel minder *frequent*.

OCTOBER.

In deze Maand zeer veel reegen: de Lucht was volgens de Waarnemingen met den *Eudiometer* byna bestendig vochtig: de *Thermometer* gedurig tusschen de 50 en 60 gr. en dus naar maten

ten van de vochtigheid, en de tyd van het Jaar, warm: de nachten egter begonnen, vooral tegen het midden van deze Maand kouder te worden; en de wind die tot diertyd toe meest uit het Westen waaide, begon uit het Noord Oosten te komen.

Wy zyn gewoon in deze Maand tusschenbeide Storm te hebben; dan in dit Jaar is de windskragt in deze Maand zoo wel als in de voorgaande zeer gering geweest. De gragten stonken ongemeen.

In het beloop der Ziekte wierden de volgende veranderingen waargenomen.

Het getal der Zieken was aanmerkelyk grooter: de genoemde *Rheumatieke* pynen wierden algemeener, en by veelen meer plaatzelyk vooral in de buiks en borstspieren: de *Angina* wierd ook algemeener; de Lyders welke deze *Angina* kreegen, bleeven bevryd van de zoo evengenoemde pyn, en zoo ook omgekeerd.

By eenige Lyders stelde zig een Buikloop in, die wanneer zy vroeg kwam niet alleen de Ziekte en de Koortsen niet verminderde, maar integendeel zeer gevaarlyk maakte, en de kragten geheel wegnam; by deze Lyders kwamen ook reeds zeer vroeg de *Aphthæ*.

NOVEMBER.

De Windstreek was in deze Maand weinig uit het Oosten, maar meestal uit het Z. en NW. met een bestendige betrokke Lucht, met ongemeen

meen veel reegen: de *Thermometer* tusschen 32 en 50 gr. wy hebben ook in deze Maand weinig Storm gehad; maar buitengewoon veel Mist, die zomtyds eenige dagen agtereen duurde, en stinkend was.

De Lucht had een groote graad van bederf.

In het beloop der Ziekte wierd in vergelyking met de Maand *October* weinig verandering ontdekt.

Het getal der Zieken was, uitgezondert in het laatste van de Maand, weinig minder; de *Koortsen* waren *tertianæ simplices*, *duplicatæ*; en *quotidianæ intermittentes*.

De *Angina* was ook zeldzamer geworden, by eenige Lyders ontdekte zich de ziekte door eene *cholera*, die wanneer men in tyds de noodige hulp aanbragt heilzaam was.

By niemand hebben wy *dysenteria* waargenomen; maar wel eenige weinige keeren *diarrhoæ Cruentæ*.

DECEMBER.

De windstreek is gedurende deze Maand meest Oostelyk en NO. geweest: sterke Vorst met tusschen beiden komende Sneeuw en Mist. De *Thermometer* altoos onder 30 gr. eene meestendeels zeer drooge en heldere Lucht.

In den beginne van deze Maand, begonnen de *Koortsen* reeds aanmerkelyk te verminderen: *Angina*, *Diarrhœa*; *Aphtæ*, wierden byna niet meer waargenomen.

De *Koortsen* bepaalden zich volmaaktelyk tot waare *Intermittentes*, gevaarlyke toevallen waren 'er niet meer by; echter gingen zommige tot *quartanæ* over, en wierden dus hartnekkiger.

De *Rheumaticke* pynen begonnen zoo dra de heldere vorst zich instelde, werkelyk te verminderen.

Het bederf in de eerste wegen, benevens de walgingen en brakingen wierden ook zeldzaam meer waargenomen.

Algemene Geneeswyze der voorengenoemde *Koortsen.*

Men heeft altyd in den loop der *Epidemische* Ziekten opgemerkt, dat de *Symptomata*, door welke zich de Ziekten in den beginne openbaard, voornamentlyk afhangen, van de byzondere *Constitutie* van den Lyder, van de byzondere wegen of wyze langs welke zich het *Contagium* aan onze vogten meede deelt, en den byzonderen aart en hoedanigheid der voorafgegane Ziektens, deze practicale waarheid is ook geduurende dit Saisoen, door dagelyks herhaalde waarnemingen overtuigend bewezen, en zy heeft bestendig de leidraat onzer geneeswyze geweest.

'Er is in de Historie dezer ziekte aangemerk, dat

dat by zommige Leyers de ziekte zich door zwaare hoofdpynen, benauwdheid voor 't hart, dorst, beslaagen tong, kwaaden smaak, en brakingen vertoonde, en dat vervolgens na den eersten of tweeden aanval van de *Koorts*, zich eerst loomheid en *Rheumatieke* pynen openbaarden.

By andere Lyders ontdekte zich de ziekte door loomheid, pynen in de armen, beenen, en langs den ruggegraad, en slaaploosheid, of eene neiging tot slaapen, die den Lyder geene verligting toebragt, in deze gesteldheid was de tong niet beslaagen, de appetyt redelyk, en de Lyders verbeelden zich eene verkoudheid te hebben: deze verschynselen duurden zomtyds twee, zomtyds meer dagen, tot datze een aanval van *Koorts* kreegen, en na het remitteren of intermitteren van deze, ontdekte men eerst een beslagen tong, en aanhoudende neigingen tot braken: by andere Lyders ontdekte zich reeds in den beginne alle deze opgenoemde tekenen te gelyk, en deze Lyders vervielen onmiddelyk in *Febres Continuæ remittentes*. Het blykt uit deze waarnemingen dat het *Contagium* zomtyds onmiddelyk aan de eerste wegen wordt medegedeelt, en de gal en de overige vogten derzelven doed bederven; dat by andere de besmetting eerst door de huid aan het bloed wordt medegedeelt, en vervolgens naar de maag gebragt; en eindelyk, dat zomtyds langs beiden wegen het *Contagium* in het lichaam gebragt wordt. Het is wel waar, dat wy in de meeste gevallen eerst by de Lyders geroepen worden, wanneer zich reeds aanvallen van *Koortsen* hebben ingesteld, en dus het onderscheid in de wyze van besmetting, weinig nut meer doen kan; tot staving egter, van dat

gene wat van de wyze der besmetting gezegt is, is aan te merken dat zomwylen, wanneer de Lyders over hoofdpynen, afkeer van spyzen, walging etz. klaagden, zonder dat ze *Koortsig* waren, door een *Braakmiddel*, en een zagt *Laxans* uit *Tamarinden* met een *Salmedium*, gepaard met eene gepaste diëet, de verdere voortgang der ziekte ten eenemaal belet is: In andere gevallen, waar de Lyders over de loomheid in de leden, dofheid van geest, schielyke vermoeidheid, en slaaprigheid klaagden, egter geen *Koorts* hadden, is door een *Decoctum* van de *Kina* met zagte *Diaphoretica*, gepaard met een behoorlyke diëet en zagte beweging van lichaam, en het drinken van veele *Limonade*, de ziekte gestuit. — Voor 't overige, zyn in de behandeling der ziekte, de volgende algemeene *Indicatie* gevolgd, om namenlyk.

In de eerste plaats, de eerste wegen te zuiveren; ten 2den, het bederf der vogten tegen te gaan; ten 3den, de *Koortsen* zoo schielyk mogelyk te stuiten; ten 4den, de kragten te ondersteunen; ten 5den, de nadeelige toevallen te verminderen.

Onder die middelen, welke tot zuivering der eerste wegen gebezigd zyn, wierden de *Braakmiddelen*, en wel de *Ipecacuanha*, en vervolgens zagte *Laxeer* middelen de beste gevonden: alle Lyders vonden, na dat zy een *Braakmiddel* gebruikt hadden, een onmiddelyke verligting, behalven nog dat dikwils door dit middel de hevigheid der *Koortsen* gebrooken wierdt, en de sterke verligtende zweetingen volgden. De stoffe, die de Lyders op deze wyze ontlastten, was ge-

gemeenlyk een bedorven Galſtoffe; zomwylen volgden op het braken zagte ſtoelgangen: in geval dit egter niet gebeurde, werdt zulks door de *Tamarinden*, de *Rabarber*, en *Salia media* te weeg gebragt.

Alle ſterk werkende *Purgeermiddelen* deeden nadeel, maakten pynen en ſpanningen in het lyf, en vermeerderden de *Koortſen*: wanneer de *Koortſen* aanhoudend ſcheenen, en 'er eene groote zwakheid en neiging der vochten plaats had, of ook wel, wanneer de *Koortſen* eenigzints intermitteerden, dog de tweede aanval heevig was, wierd van alle verdere *Laxantia* afgezien, en direct de *Kina* gegeven: zelfs in de zwaarſte afgaande *Koortſen*, wierd het aanhoudend *Laxeren* vooral in zwakke geſtellen nadelig gevonden, en de *Koortſen* wierden hardnekkiger.

Ter voldoeding van de twede, derde en vierde *Indicatie* bedienden wy ons in de meeste gevallen van de *Kina*, de plant zuuren, en verſche Lucht, onder alle *Koorts-weerende* bederf tegengaande, en verſterkende middelen, is 'er geen gevonden, dat aan de *Kina* gelyk ſtaat, men heeft zich altyd met den besten uitſlag daar van bediend, en ons is geen geval voorgekomen, waar het niet aan de verwagting voldaan heeft: wanneer de *Koortſen* hevig waren, en voornamentlyk de kragten ſterk verminderden, wierdt hetzelve reeds den 2de en 3^den^ dag na een voofafgaand *Laxans* aan de Lyders voorgeſchreeven; en de ondervinding heeft geleerd, dat wanneer men maar in tyds en in genoegzame hoeveelheid de *Kina* geeft, men altoos gelukkig genoeg daar mede ſlaagt: wanneer de *Koortſen*

aanhoudend waren, lieten wy ze by het remitteeren, en wanneer zy intermitteerden, op de vrye uuren gebruiken. Veele Geneesheeren, verbieden wel de *Kina* te gebruiken, wanneer de tong beslagen is: maar deze *Practici* zyn van dat verkeerd gevoelen, dat het beslag van de tong, altoos in de kwade gesteldheid van de maag te zoeken zy, als of niet ook eene kwade gesteldheid der vochten; die nimmer door *Laxeermiddelen* kan verbetert worden, een zodanig beslag kan veroorzaken, men heeft altyd waargenomen, dat wanneer aan de Lyders een *Laxeermiddel* gegeven wierdt, na dat de ziekte reeds eenige dagen geduurd had, dat als dan de volgende aanval van de *Koorts* veel heeviger wierdt, en dat by het afloopen van de *Koorts*, de tong nog meer beslagen was dan te vooren, dit bewees, dat door de *Koortsen* zelve het bederf der vogten toenam, en dus de tong natuurlyk meer moest beslagen zyn; en dat men dees tot voorkoming van het bederf, en tot behoud der kragten, de *Koortsen* zoo schielyk mogelyk diende weg te nemen: menigmaal hebben wy gezien, dat wanneer de tong sterk bezet was, de kragten weinig waren, de *Koortsen* in tegendeel heevig toenamen, en de *Kina* in groote hoeveelheid moest gegeeven worden: dat het beslag van de tong, niet tegenstaande de Lyder in meer dan drie dagen geen afgang had, van zelven afviel, zoo dra de *Koortsen* ophielden, en het bederf der vohcten door de *Kina* verbetert was.

Onder die middelen, welke tot verbetering der vochten, by de *Kina* gevoegd zyn, behooren de plant zuuren, de vruchten, waarna

de

de Lyders zulk eene begeerte toonden, en de bereide Plantzuuren met water verdunt, welke de bedurven galſtoffe beeter corrigeeren dan de bergzuuren, ten ware men ze zeer verzwakte, wanneer ze van de plantzuuren minder verſchillen: de *acida mineralia*, minder verdunt, veroorzaakten veeltyds maagpynen en heevige ſpanningen; niets wierdt 'er gevonden dat meer dadelyke verligting den Lyder aanbragt dan verſche en koele lucht, en het gebrek van deeze, is een der gewigtigſte oorzaken, waarom onder den gemeenen man aan deze ziekte meer ſtierven, dan lieden van diſtinctie; ſchoon het ook waar is dat hier andere genoeg bekende oorzaaken medewerken; wy hebben derhalven in de behandeling dezer Ziekte voornaamelyk zorg gedragen, door openzetten van het vertrek, door het zetten van groejende Plantgewasſen, door het kooken van Azyn &c. de Lucht van het vertrek te zuiveren: maar nog daarenboven in gevallen van groote benaauwdheid, wierd de Lyder voor een open raam gebragt, en dit bragt onmiddelyk verligting aan. In de meeste gevallen voldeed deze geneeswyze; dan in zommige gevallen, wanneer namentlyk, of door de byzondere geſteldheid van den Lyder, of door de hevigheid der Ziekte, of door eene verkeerde handelwyze, het bederf der vochten de overhand genomen had, wanneer de kragten den Lyder begaven, de huid zeer droog was en men dus ſpoedige hulp moest zoeken, en middelen geeven die ſchielyk kragten aanbragten: In die gevallen wierdt de *Campher* toegediend, en wel met of zonder de *Kina*; 'er is, wanneer de omſtandigheden zulks vereischten, tot een *dragma* daags

 ge-

gegeeven. Ook was in zoodanige gevallen het aanleggen der Spaansche Vliegen van een byzonder nut.

Onder die *Symptomata* welke zomtyds eene byzondere hulp vereischten, en of nadeelig aan de ziekte, en de geneeswyze waren, of die zomwylen booven de ziekte zelve spoedige hulp vereischten, behoorden de volgende.

1. *Apthæ.*

2. De boovengenoemde *Angina.*

3. Een aanhoudende *Conatus Vomendi*, die zelfs naar geen *Braakmiddel* luisterde.

4. Een *dolor topicus.*

5. Ylhoofdigheid met zwaare Hoofdpyn.

6. De *Diarrhoea* en *Cholera.*

De *Apthæ* waren zomtyds *Criticæ* en dan kwamen ze op den 9de 10de en volgende dagen, met verligting; zomtyds waren ze *Symptomaticæ*, en kwamen ze reeds den 3^{den} en 4^{den} dag; beide eischten meestendeels spoedige hulp, en wy hebben ons van de *Borax* met het beste succes bediend, het zy in form van *Linctus* of *gargarisma.* Wanneer de Lyders eene *Angina* hadden, wierden de *aphthæ* alderzeldzaamst waargenoomen. Deze *Angina* is zeldzaam *Critisch* gevonden, maar kwam gemeenlyk in den beginne der ziekte: het beste middel daar teegen was by de meesten een *Vesicatorium*. By eenige

Lei-

Lyders was zwelling van beide de *parotides*, en by weinigen van de linker alleen, die *Critisch* waren, en die na dat ze tot rypheid waren gebragt eene menigte ſtinkende etterſtoffe ontlastte.

De aanhoudende *Conatus Vomendi*, wierdt by zommige door het *Sal C. C. v.* met *Sal volat. Succin.* weggenoomen; aan anderen die dit niet konden gebruiken deed een mixtuur uit de *Lapis Cancror.* met *Tart. Vitriolatus* de gewenschte uitwerking, by andere wederom de mixtuur van *Riverius*. By delicate geſtellen, waar de zenuwen ſterk aangedaan waren, wierd met veel voordeel de *Liquor Anod.* gegeeven. 'Er is in de hiſtorie dezer ziekte opgemerkt, dat zommige Lyders, vooral tegens de aannadering van den Herfst, over plaatzelyke pynen, vooral in de zyde, en in de ſpieren der borst klaagden: verſcheiden Geneesheeren hebben dit als imflamatoir behandeld en aderlatingen geinſtitueerd, dan de Lyders zyn naar onze waarnemingen zeer ſlegt daar by gevaaren.

PRINGLE en andere Waarnemers van gelyke *Epidemien* hebben opgemerkt dat deze pyn een toeval der ziekte is; en dat wanneer ze na zachte *Braakmiddelen* niet wykt, men *veſicatoria* op de pynlyke plaats moet laaten aanleggen. In de ylhoofdigheid, en de zwaare pynen zyn 'er insgelyks *veſicatoria* gebruikt; byzonderlyk wierden dezelve in de nek gelegt.

De *Diarrhœa* vereischte altoos eene ſpoedige hulp door *Kina* en lymige dingen. Wy hebben gelyk booven aangehaalt is, eenigenmaalen eene

Diarrhœa Cruenta gezien; dan deze was van de andere geheel niet verſchillende. De *Cholera* eischte alleen een weinig *Rhabarber*, en lymige zachte dranken, en was, vooral in den beginne, of voor den regten aanval der ziekte, meer heilzaam, dan gevaarlyk.

Ten beſluiten van deze Opgaave zullen wy nog hier eenige algemeene Aanmerkingen byvoegen.

1. Men kan zich in den beginnen der ziekte zeer ligt laaten verleiden, door de opgezetheid van den Pols, door de benaauwdheid van de Borst, door de drooge hitte, en de zwaare hoofdpynen, vooral wanneer plaatzelyke pynen daarmede gepaard gaan, deze Koortſen voor ontſteekende te houden; — zommige Geneesheeren hebben ook door hunne *Theorie* zig laaten verleiden, eene of meer Aderlatinge te laaten doen, maar men heeft ook daardoor niet alleen de ziekte meestendeels verergerd, maar zelfs den Lyder door verlies van kragten, en het toeneemend bederf aan het grootſte gevaar blootgeſteld: de Aderlatingen zyn in deze zoort van Koortſen altoos nadeelig geweest.

2. De *Braakmiddelen* hebben by kwaade geſteldheeden van de maag, in deze Koortſen de voorkeur booven de *Laxeermiddelen*: de natuur wyst zelve dezen weg aan, en de reeden kan ons van het voordeel van dit middel genoegzaam overtuigen. Wy hebben aan alle onze Lyders wanneer wy eene bedur-

dorve ſtoffe in de maag ontdekten, met het beste ſucces de *Ipecacuanha* toegediend.

3. Wy hebben gezien dat zeer veele Lyders na dat ze in den beginne, eene *Continua remittens*, of *tertiana duplicata* of *ſimplex*, of *quotidiana* hadden, en men met gebruik van de *Kina* te lang had gewagt dat ze naderhand een volmaakte *febris intermittens*, veeltyds *quartana* hielden, waarby ze op de goede dagen gaande en ſtaande bleeven; of kort na de ziekte in zoodanig eene Koorts vervielen: verder, dat wanneer men voortging deze Koortſen door *Laxantia* &c. te behandelen, dat dezelve hardnekkig wierden, dat ze naderhand, naar het ſterkſte gebruik van de *Kina* bezwaarlyk wilden luisteren, of dat, zoo de *Kina*, de Koorts wegnam, de Lyders by de geringſte fout in de diëet wederom recidiven kreegen, waarby zig zomtyds teekenen van waterzugt ontdekten.

Daarentegen hebben wy waargenoomen, dat hoe vroeger men de *Febris intermittens* wegnam zonder op de zoogenaamde zuivering te zien, hoe minder de Lyder gevaar liep dezelve wederom te krygen: de reeden hier van moet voornamentlyk in de meerdere zwakheid, en grootere dispoſitie, die met yder *paroxysmus* ſcheen toe te neemen, worden gezogt.

4. Onder de Behoedmiddelen moeten volgens ondervinding hoofdzaakelyk geteld worden, het matig gebruik van Wynen, de Vrugten,

ten', en het drinken van Limonade, de verſche Lucht, het onthouden van gezouten Vleesch en vooral van niet verſche Visch, zoo ook van het drinken van veel warm water, en de laate Avondlucht.

Aanmerkingen betreffende eenige byzonderheeden omtrend de Kinder Ziekte.

1. Volgens de Sterflysten is zedert eenige Jaaren deze ziekte niet zoo aanhoudend geweest, als dit Jaar, ſchoon men over 't geheel niet kan zeggen, dat 'er zoo buitengewoon veel aan geſtorven zyn.

Van de maand *January* 1780 afgerekend, is deze ziekte van maand tot maand minder geworden, niettegenſtaande men in de maand *February* en *Maart* naby onze Stadt heeft begonnen inteënten. In de maand *Augustus* wierd de ziekte wederom algemener; naar maate zich de zoogenoemde Galkoortſen inſtelden.

2. 'Er ſterven oneindig meer Kinderen in het derde dan in het eerſte *Stadium.*

3. Verſcheiden Kinderen hadden te gelyk met de Kinderziekte, een zoort van uitſlag, als Maaſelen: het bleek niet dat hierdoor de Kinderziekte is verergerd geworden.

4. Om de uitbotting te bevorderen, wanneer dit noodig was, zyn behalven de gewoone middelen, die na den invidueelen toeſtand van den Lyder moeten uitgezogt worden, van

van zeer veel dienst gevonden, de Poeders, bestaande uit de *Tartarus Emeticus* &c.

5. Twee Kinderen hadden sterk den Dauwworm, en kreegen daarby de Kinderziekten, de Dauwworm bleef geduurende de ziekte en ook na dezelve: doch was geene uitbotting gezien, op die plaatzen waar de Dauwworm vocht ontlaste.

6. Drie Kinderen die de Kinkhoest hadden, kreegen de Kinderziekte met Stuiptrekkingen voor de uitbotting; de Kinkhoest en de gesteldheid van de Maag maakte de Geneeswyze moeilyker: doch zy zyn alle drie geneezen, en de Kinkhoest is als vooren gebleeven.

7. Twee Kinderen die *Variolæ discretæ* kreegen, bleeven na de uitbotting ylhoofdig, tot het aangezicht begon te zwellen, voor 't overige liep de Ziekte zeer wel af.

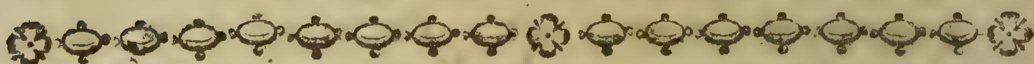
JOAN RUDOLPH DEYMAN.

JOAN HENDRIK DURCKS.

BE-

BERICHT
NOPENS DE
ZIEKTEN
VAN
WEESP- EN WEESPERKERSPEL,
IN DEN JAARE 1780.

De Ziekten in het Jaar 1780 door my waargenomen, waren behalven die ik in het voorgaande Bericht, als uit de ligging van Stad en Kerſpel, Fabryken enz. voortvloeijende, heb opgegeeven in de eerſte drie Maanden, de overblyfzelen en gevolgen van *Najaarskoortſen*, *Tertianæ Quartanæ*, *Semitertianæ*, *Tumores œdematoſi*, *Icterus*, *Hydropes*. — Enkele *Febres Catharrales*, *Tuſſes mucoſi*. —

In *Maart* tot het midden van *Mei*, begonnen alhier *Febres Vernales*, gemeenlyk van eenen goeden aart; *Tuſſes*, *Pleuritides* en *Perpn. Rheumaticæ*, *Rheumatico Bilioſæ* en *vice verſa*, *Continuæ remittentes*; over welkers eigenſchappen, al zeer verſchillende naar de verſcheidenheid der onderwerpen enz. Ik, in het algemeen, geene bepaling kan maken, daar eenige tot de Claſſen der *Inflammatoire*, anderen tot de *Bilieuſe*, anderen tot de *Rheumatieke* enz. *Koortſen* moeten

ten gebragt worden. Zeer zelden waren deze oorzaaken van elkanderen gescheiden, schoon by den eenen de ontsteking, by den anderen de Gal, by anderen weder de Zinking-stof scheen te *prædomineeren*.

Naar deze verscheidenheid richtede ik myne geneeswyze.

Gaarne wil ik bekennen, dat ik tot het Aderlaaten, hoe ook van anderen in de Ziekten van het Voorjaar opgeheven, zeer spaarzaan en niet dan in de dringendste noodzakelykheid myne toevlugt genomen heb: *Laxantia*, *Emetico Cathartica*, enkele *Vomitoria*, *Lenia Diaphoretica*, *Diluentia*, waren genoeg voldoende.

Zelfs heb ik ondervonden, dat de Aderlating, in deze saamgestelde *Koortsen*, waarin de *Phlogosis* scheen te prædomineeren, dog welke ik, om door een *Laxans* de ingewanden te zuiveren enz, achterliet, naderhand geheel onnodig was, en alles zeer gelukkig afliep.

De *Potio* van den Heer MACBRIDE (*a*) naar vereischte veranderd, was van groot nut, voornamelyk wanneer het een *Febris Bilioso Rheumatica* was. Wanneer de eerste wegen met taaje slym bezet waren, deed een *Emetico-Catharticum*, en in het vervolg het *Decoct. Comm.* in *febrib.* van de HAAN of zoortgelyken gewenschte uitwerkingen. Wat aangaat de *dies Critici*, deze heb ik tot nog toe alhier in die juistheid, zoo als *Hippocrates* enz, en de Beroemde DE HAAN

(*a*) MACBRIDE *introd. Method.* Tom. 2, Pag 8.

ge-

geleerd hebben, niet kunnen waarnemen, en zo ik al éénige heb waargenomen, nooit heb ik durven bepalen van welk zoort de volgende ontlastingen zouden zyn. — Mooglyk is de reden hier van ook al, in de zamengesteldheid dezer Ziekten te vinden. By de *morbi Catharr.* en *Rheumat.* boven genoemd moet men nog de *Mucosa Rheumat.* en *Scorbutico Rheumatici* byvoegen, welke laatste men in alle de andere zoorten, als een landeigen Ziekten altoos moet in het oog houden. In myn voorige Bericht, heb ik reeds gezegt, dat ik niet dan in de dringendste nood, tot eene Aderlating in deze Ziekten over ging, zelden grooter dan van zes of zeven oncen, de ondervinding heeft my dit Jaar wederom in dit gevoelen bevestigd. Ik heb in de Stad nog nimmer een ware Pleuris waargenomen; (buiten enkele) maar meest altoos van een' *Rheumaticken Bilieusen* aart. Het bloed is in deze *Koortsen* meestentyd met eenen Graan-geelen korst overtogen. Het *Serum* in een grooter hoeveelheid dan het rooden Bloed. *Laxantia*, *Lenia Diaphoretica*, naar de Geneeswyze van PRINGLE, MACBRIDE, MARQUETES, zyn van het allergewenscht nut geweest. Gemeenlyk geef ik eerst *haustus Laxans*, in 't vervolg, *Nitrum* met de *Rob Samb.* *Spir. minder. Acet. vim. destill.* enz, by gemeene lieden eenvoudig een aftrekfel van *Vlierbloemen*.

Een stoving uit Spaansche Zeep en water enz. op het aangedaane deel verdreef alle spanning en pyn. Vliegpleisters waren in zwaare gevallen van de grootste nuttigheid.

De *Urin* was veelal bleekkleurig zonder *Sedi-*

dimentum; by het aflaaten der Koorts, welke alhier geene gelykheid in verheffingen schynt te hebben, was 'er zoms wel een wolkje in. —

Deeze ziekten eindigen gemeenlyk of door fluimlozing, of een overvloedig en verligtend zweet. Tot bevordering der opracheling, gebruikte ik de gewoone *Expectorantia*, als *Spec. diatrag. frig. Oxymell: Simpl. Syr. Alth.* enz. de *Tart. Emet.* de *Kerm. mineral.* enz. enz. enkel wanneer de fluimen zeer taai waren. Veilig heb ik myn Lyders, wanneer zy niet sliepen of onrustig waren *Opiata* toegediend. —

In *Mei* en *Juny* waren hier nog enkele intermitteerende koortsen veelal *Quotidianæ*. Ik kan niet nalaten, by deze gelegenheid een waarneming van eene *Febris interm. Hysterica*, die ik in myn vorig bericht heb vergeeten der Societeit mede te deelen; schoon men by *Wedel* (*a*); *Sauvage* (*b*); *Macbride* (*c*); *Sagar* (*d*) enz. enz. 'er genoeg voorbeelden van vinden kan.

Een Juffrouw van 18 Jaaren van een zeer aandoenlyk zenuwgestel, kreeg in de maand *Juny* 1779 eene *Febris Quotidiana*. Zy kreeg eerst eenige huiveringen, koude, pyn in de rug, dit duurde gemeenlyk een vierendeel uurs, wanneer de *Symptomata* van een *Passio Hysterica* zich opdeeden, als *flatus*, *Borborygmi*, *Strictura faucium*, en eindelyk *Convulsive* trekkingen van alle de le-

(*a*) *Ephem. nat. Curios.* 1. *Ann.* 2. *Obs.* 193.
(*b*) *Tom.* 1. *pag.* 590 *in quarto.*
(*c*) *Introd. Meth. Cap. VIII. pag.* 63.
(*d*) *System. morb. pag.* 702.

ledemaaten, die allengskens afnamen. In het tydperk der hitte geraakte zy in een zeer gerusten slaap voor een korten tyd, waar uit zy zeer ylhoofdig ontwaakte, praatte, lagchte, bad, zong, weende enz. enz. Tusschen beiden had zy nog wel eenige *Convulsive* trekkingen. Dan, het aanmerkelykst was, dat wanneer zy, B. V. zong, zy op het onverwachst ophield, in een sluimering viel en wakker wordende, op het zelve, ja! afgebroken woord, en op denzelven toon, den draad van het airtje wederom opnam en vervolgde. In het zweetperk sliep zy gemeenlyk dog zeer onrustig. Zy genas door *Laxantia*, en *Stomachica* met *Antihysterica* vermend.

Dat hoe grooter de hitte en droogte zy, zo veel te schielyker de dierlyke vochten tot eene ontbinding en rotting overhellen, hebben wy in de maanden *July*, *Augustus*, *September* en *October* ondervonden. Daar in de voorige maanden de koortsen meêr waren zamengesteld, begonnen zich nu hand over hand ware Galkoortsen op te doen, waar van zommige in doodelyke Rotkoortsen overgingen.

De Ziekte, had niets byzonders, buiten het geene men de voornaamste Schryvers desaangaande vind. *Vomitoria*, *Laxantia*, *acida mineral. Cort. Peruvianus*, *Salix alba*, waren de eenigste plegtankers, waarop ik van den aanvang myn betrouwen stelde. Ik heb in 't geheel geen Aderlatingen, of schoon by weinige 'er wel eenige *Complicatie* scheen plaats te hebben, in 't werk gesteld; ik kan met den Hooggel. STOLL zeggen. „*Expertus assero non una vice, plus nocuisse sanguinem, ubi non oportuerat missum, quam, non mis-*

missum, ubi oportuerat". (*a*) By die geenen waar mer, voor dat ik geroepen wierd, een Ader geopend had, heb ik de uitspraak van *Junker* in zyn *Conspect. med. pract. secta vena in morbis biliosis, extra vehemementem plethoram & longam adsuetudinem, raptum humorem ad caput inducit cum delirio*, maar al te waar bevonden. En zo 'er al eene geneezing opvolgde, ging dezelve zeer langzaam voor, en had andere ziekten als *Tertianæ*, *Quartanæ*, *leucophlegm.* enz. enz. ten gevolge.

De schaarsheid aan versch water zal zekerlyk ook al onder de *causæ occasionales* dezer koortsen te tellen zyn.

Ik heb een huisgezin onder myn bestuur gehad, alwaar Man, Vrouw en zes Kinderen aan deze ziekte laboreerden, zy geneerden zich in dezen heeten zomer, met water van de Vecht te haalen, en hetzelve dan raauw afgekookt aan den gemeenen man te verkopen; geene myner Lyders hadden deze ziekte zo zwaar, dan deeze lieden, waar van toch allen, behalven de Vrouw, zyn opgekomen.

De Amsteldamsche waterschuiten moesten dit Jaar, het geen zelden gebeurt, omtrent Nederhorst den Berg water haalen, rondom Weesp was het altoos brak.

De *Cortex Peruv.* heb ik zelden voor den zevenden dag gebruikt. — Het gebruik van den *Spi-*

(*a*) *Rat. Med. Pars* 2 *Pag.* 98 *Ed. Fignnens*,

Spiritus mindereri of de *Mixtura* van de MAN (*a*) was van groot nut, voornamelyk by die geenen, die pyn in den nek en ledenmaten hadden, veroorzaakt door eene kramptrekkende beweging, aangezet door de ſcherpe ſtoffen der belette ongevoelige uitwaasſeming.

In 't algemeen heb ik waargenomen, dat in die geenen die over een zwaare vliegende pyn in het hoofd klaagden eene gelukkige en ſpoedige ſcheiding te verwachten was, het welk my in myne *prognoſis* gelukkig deed ſlaagen. Dan by die geenen, alwaar zich een drukkende pyn op één plaats van 't hoofd, veelal het voorhoofd, vestigde, en ſlaperig en neêrſlagtig waaren, was dit een voorbode van een aanſtaande ylhoofdigheid, ſtuiptrekkingen enz. ſchoon de *Metecrismus*, gepaard met geduurige kleine ſtoelgangen gemeenelyk voor een der doodelykſte tekenen gehouden wordt, heb ik echter ondervonden dat zulks niet altoos bewaarheid wordt. Het aanhoudend gebruik van den *Cortex Peruv.* met *Carminant. Antispasm.* deed hier wonderen. Eenige *Petechiæ* zyn hier geweest, doch ſcheenen niet zeer kwaadaartig te zyn.

By zommige verplaatste zich de Ziekteſtof in de *Parotides*, *Glandulæ ſubaxillares*, en verwekte aldaar eene zeer langzaame *ſuppuratie*.

Alle die gevaarlyk ziek lagen, hebben *motus Convulſivi* gehad. *Sinapismi*, *Decoct. Cort. Peruv. Tinct. Caſtor.* waaren voldoenden. De *Campher* heb

(*a*) Verhandeling over de Rotkoorts, Pag. 235. Lit. I.

heb ik in deze gevallen nog nimmer inwendig voorgeſchreeven.

By een Jongeling van 19 Jaaren, heb ik, in deze ziekte, de Stuipen, die zich eerst op eene verſchrikkelyke wyze door het gantſche Ligchaam opdeeden, op het onverwagst zich enkel in de tong zien bepaalen, welke tot een groote lengte en dikte uit den mond gedreven wierd, en nu zich op, dan beneden, en dan wederom zywaards boog. Wanneer de tong naar boven gebogen was, ſcheen de Lyder te zullen ſtikken. Hy maakte een bulkend geluid; de hals was van buiten zeer opgezwollen, het aangezicht opgezet. De tong was zuiver, door de geſtadige beweeging kon men in den mond niet zien. Het aanmerkelykst was dat de pols, die te vooren zeer intermitteerde, nu zeer geregeld ſloeg, behalven aan de rechte zyde, daar dezelve zomwylen nog ſterk intermitteerden. Daar nu het *Mechanique* van de keel ſtuipagtig was zaamengetrokken, liet ik een *Emplaſtrum* uit de *Campher* en *Labdani* op de keel leggen. Na eenige uuren kromp de tong in, alles bedaarde, de Lyder begon te ſpreeken klaagde over een ſtinkenden en lymerigen ſmaak, welke door een *Laxans* cesſeerde enz. enz. de Koorts hield nog eenige dagen aan, en de Patient herſtelde onder het gebruik van den *Cortex Peruv.* met *Laxantia* vereenigd.

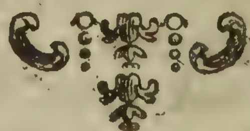
In het Najaar heb ik eenige *Pleuritides*, *Peripneumoniæ*, en andere *Morbi Verminoſi* waargenomen, welker oorzaak ook al in het voorafgegaane heete Jaargetyde te zoeken is.

De geneeswyze, die ik gevolgd heb, is die van den geleerden VAN DEN BOSCH in zyne *Constitutio Epid. Verminosa* voorgesteld. Voor het overige heb ik enkele *Hæmophtyses*, *Phtyses Asthma pittutosum*, *Spasmodie*, *Colicæ*, *Cholerie Diarrhææ* enz. waargenoomen.

De Najaarskoortsen waaren dit Jaar zeer menigvuldig en hardnekkig. De *Cortex* deed byna geene uitwerking. Ik heb, na veel beproefd te hebben, my het best bevonden, om 's daags voor den aanval een *drachma Rhabarber* te doen toedienen, waardoor de koorts zomtyds langzaam uitsleet. By die Lyders daar ik eenige *obstructie* vreesde, gaf ik *Rhabarber* met *Sal Ammon. Tart. emet.* enz.

By het inzien der Lyst van de Gestorvenen ontdekt men, dat 'er 28 Persoonen meer gestorven zyn dan in 't voorleden Jaar. En dus ook vry meer dan in voorige Jaaren, als blykt uit myne opgegeeven tienjaarige Sterf-Lyst, waar in het grootste getal op 132, behalven 1773, en 1778 toen alhier de Pokken grasseerde, geteld word. Naar de hoeveelheid der koortsen, zyn hier echter weinigen gestorven.

In het Voor- en Najaar zyn 'er veel gestorven meest hoogbejaarde Lieden. In de Maanden dat hier de meeste zieken waaren stierven 'er het minst. —

LYST

L Y S T

Der Gestorvenen in Weesp- en Weesperkerspel 1780.

Maanden	Bej.	Kind.	In 't geh.
January	2	6	8
February	8	5	13
Maart	12	4	16
April	11	4	15
Mey	7	9	16
Juny	4	6	10
July	5	0	5
Augustus	8	2	10
September	4	6	10
October	12	2	14
November	11	2	13
December	12	8	20
In 't geheel	96	54	150

L Y S T

Der GEDOOPTEN KINDEREEN *in* WEESP

1780.

	Jong.	Meisj.	Te zaam
In de Gereformeerde Kerk	35	26	61
In de Roomsche Kerk	14	18	32
In de Luthersche Kerk	9	9	18
Te zaamen	58	53	111

BERICHT

BERICHT
Aangaande de ZIEKTENS, GEBOORTE en STERFTE,
IN HET JAAR 1780.
BINNEN
GRONINGEN.

Gelyk het voorige Jaar 1779., met veele en hevige intermitteerende en remitteerende *Koortsen* geëindigt was, zoo begon ook wederom het Jaar 1780: veelen is waar, waaren van het voorige Jaar overgebleven, en liepen aldus van het een in het ander; maar zeer veele ook, begonden nu eerst aan die *Koorts* te laboreeren, en offchoon wy een tamelyk gestrenge Winter hadden, vielen 'er zeer veele Ziek: zoo dat ik op den 20ste der eerste Maand voor myn deel alleen reeds 134 Zieken telden, welke ik die maand reeds bediend had, behalven die geenen, welke enkel kwamen consuleeren, of over hun zelven of Huisgenoten, en aldus in myn boek niet wierden aangetekend. Het beloop dezer ziekte was ook, ten aanzien der toevallen vry gelyk aan dat van het voorige Jaar, alleen met dit onderscheid, dat nu zeer veele Waterzuchtig wierden, indien de *Koorts* of door geen middelen, of onkundig behandeld was. Ik merkte ook op, dat de *Koorts* by veele naar ontsteeking neigde, het welk

het voorige Jaar my maar zeldzaam is voorgekomen. Veele Ziekten ook met een andere naam bestempeld, en de gedaante van *Jigt*, *Colyk*, *Borstziektens*, *Beroertens*, en zelfs volkomen Zinloosheid aannemende, waren alle hun wezen, toevallen en bestaan aan deze *Koorts* verschuldigd, en wierden ook alle door een *waare zuivering* des Lichaams, ik meen door openende, losmaakende, slym-verdeelende, en op de byzondere toevallen toepasselyke middelen, en met behoorlyke *afvoering* der los-gemaakte en verdeelde Slym-stoffe; in die gesteldheid gebragt, en het Lichaam aldus bereid tot de werkzaamheid der *Koorts-bast*, dat dezelve alsdan het *Venenum febrile* weg neemende; ook alle toevallen eerlang deed ophouden, en den Zieken tot vollen genezing bragt. En dit was ook de oorzaak, dat maar wel behandeld, zeer weinig *Koortsen* continueerende wierden, hebbende ik maar 3 *Continuæ* ontmoet onder verre boven de 400 Lyderen, behalven nog 2 welke men *malignæ* konde noemen, en reeds van den eersten dag der ziekte, des doods kenmerken met zich voerden, en op den 4den dag doodelyk waren. Verders grasseerden 'er maar weinige ziekten, welke geheel en al van dit zoort van *Koortsen* vervreemd waeren. Onder myne Patienten telde ik dat Jaar; 5 *Teeringen*, 3 *Pleuritides*, 2 *Convulsiones*, 2 *Diarrhææ*, 1 *Angina inflammatoria*, 2 *Peripneumoniæ*, 1 *Hæmopthysis*, 1 *Hæmorrhagia narium chronica*, 3 *Arthritis*, 10 *Hydropici*, welke echter geheel en al van deze *Koorts* te lang geherbergt, haare oorsprong hadden, en ook alle gelukkig en tamelyk spoedig hersteld wierden. Ik zwyg van deze, welke

door

door de zelfde oorzaak, beenen en dyen zeer *oedemateus* en gezwollen hadde.

Niet weinige menschen, echter niet tegenstaande de gematigtheid dezer *Epidemie*, wierden ten graven gebragt; zynde in de Maand *January* alleen 113 Overleden, welke het ordinair getal geweldig te boven gaat.

De natuurlyke oorzaak hier van, scheen vry klaar. Zeer veele door die slepende *Koorts* reeds afgemat in het voorige Jaar, wierden van alle kragt en Levensgeesten beroofd, terwyl het zeer veele aan de magt ontbrak om geregeld te medicineeren, en hunne toevlugt of by zogenaamde huismiddelen zoekende, of ook wel by Kwakzalveren hulp verwagtende, door ongepaste middelen hun leven verlooren. Terwyl wederom anderen, wys boven anderen, een afkeer van de *Cort. per.* hebbende, en in de waan zynde, dat dit middel nu ter tyd reeds afgedankt, en alleenlyk nog maar by de Doctoren van de oude mode in gebruik was: wierden met meer omslag behandelt, en door *Buikzniverende*, of liever *Buykontlastende* middelen, zeer verzwakt; en wierden met zeer veel onzekerheid, even zoo wel als met meer Lyders, verdriet en langheid van tyd hersteld van één ziekte, welke naar alle waarschynlykheid, en volgens daagelyksche ondervinding, in zoo veel dagen had kunnen hersteld worden, als 'er weken wierden doorgebragt om het zelfde oogmerk te bereiken: aangezien men langs dien weg genoodzaakt was, om met veelerhande geneesmiddelen die toevallen aftekeeren, welke door een verkeerde handelwyze der ziekte

ver-

veroorzaakt waaren, waar door den Lyder, wierd hy niet in het graft, ten minsten daar zeer naby wierd gebragt.

Geen wonder, dan dat van een min gevaarlyke ziekte, een gevaarlyke gemaakt, en aldus de sterflykheid vermeerderd wierd. In de volgende Maand *February* begon het te bedaaren, en men telde maar 90 dooden: in *Maart* 80., *April* 61., *May* 63., *Juny* 56., *July* 53., en in *Augustus* de gemakkelykste Maand dezes Jaars maar 31. Maar in de Maand *September* begon deze *Koorts*, welke men met regt een *Febris Stationaria* kan noemen, het hoofd wederom op te steken, en van nieuws een flagting te bereiden, voor die geenen voornamelyk, welke door voorgaande zukkeling als ontwapend, geen genoegzaame wederstand konden bieden; want in deze Maand vermeerde het getal der Overledenene wederom tot 91., terwyl in de maand *October* nog meerder kwamen ziek te leggen, en waar van 'er 116 Stierven, in *November* 113 en in *December* 112. By welk getal nog moeten gevoegd worden, 21 van de Gasthuizen en Weeshuis, 14 van de Lutherſche Gemeente en 3 Jooden, makende te zaamen een getal van 1017.

Dit was een groot getal voor deze Stadt, en offchoon nog over de 300 beneden dat van het Jaar 1779 zo overtrof het noch geweldig het gewoone getal van 6 tot 700: terwyl de Gedoopte van dit Jaar in de Gereformeerde Kerken waaren 510. In de Roomſche 107. By de Lutherſche 36, zynde by de Mennisten geboo-

ren

ren weinig beneden of boven 20. Zynde de Geboorne dus te zaamen *666*.

Men merke dan hier aan dat een geſtrenge koude niet altyd een *Epidemiſche* geſteltheid doet ophouden, maar dat dezelve zomtyds een heerſchende ziekte, gelyk hier, gevaarlyker kan maken door het bykoomen van toevallen, die van te vooren geen plaats hadden.

Want, gelyk ik heb opgemerkt, mengde zig in *January* en *February* zeer veel Ontſteking met de heerſchende *Tusſchenpozende Koortzen*, waar door de geneezingswyze aanmerkelyk veranderd wierd en aderlatingen moeſten worden aangewend, welke in het voorig Jaar maar zeer weinig wierden aangewezen, en zelfs ſchaadlyk wierden bevonden.

De geſtrenge Winter dan deed ons weinig voordeel; en konde ook niet volgens myn begrip, om dat de voortduuring der heerſchende ziekte was toe te ſchryven aan een totale verzwakking van het *Senuw-* en *Vaate-geſtel* waar door geen geregelde vertering (*concoctio*) plaats had: ik wil niet zeggen alleenlyk in opzigt tot de ſpysvertering in de eerſte wegen: maar ook hoofdzaaklyk, dat die verdunning en verdeeling, die kleinmaking, van alle vochten derwyze plaats hebben, dat alle afſcheidingen, en uitwerpzelen volmaaktelyk geſchieden konden, en welke hoofdzaaklyk door ons *Vaate-geſtel* geſchieden moet, dat deze zeg ik geen plaats konden hebben om dat het geheele geſtel zo zeer verzwakt was: ook zal een ieder met my zeer klaar begrypen, dat 'er geen oorzaak, dan dee-

deeze, vruchtbaarer zy in het voortbrengen der ziektens: en van heerſchende ziektens, wanneer deeze verzwakking door een algemeene invloed der Luchtsgeſteltheid veroorzaakt is, en het geen hier zeer waarſchynlyk plaats had, als ik meen, in myn Bericht van 1779 te hebben aangetoond; namentlyk, dat de buitengewoone ſlappe winter van dat Jaar en de ongemeene warmte en zagtheid der lucht der drie eerſte maanden zo geheel ongewoon voor onze Inwooneren, en daar by het genieten van het zelfde zwaare voedzel als in de ſtrengſte koude van die maanden in gebruik is, naar alle waarſchynlykheid den grond gelegd heeft tot voortteeling dezer woedende *Koortzen.* Ook ſchynt hier uit te volgen dat de lichaamen eens verzwakt zynde in hunne eelſte en fynſte deelen; het zeer lang kan aanhouden eer dat dezelve wederom hunne behoorlyke krachten verkrygen om alle bedieningen der huishouding des menſchelyken lichaams te kunnen waarneemen. Het is dan niet te verwonderen, dat deeze heerſchende *Koortzen* lang aanhouden, en ook waarſchynlyk nog langer zullen continueren; en wel tot zo lange als de lichaamen wederom behoorlyk verſterkt zyn. Want zo lang dat niet is zullen wy zukkelaars ontmoeten, welke aan deeze en andere ziektens, uit verzwakking, bloodgeſteld worden. En dit heeft ook dit Jaar ten overvloede reeds gebleken, gelyk ik hier booven heb aangetekend, door het ontſtaan van zeer veele ongemakken, welke onder allerlei gedaanten zig voordoende, nogthans alleenlyk aan de voorgemelde oorzaak, en daar uit voortgebragt *Koortsgtft*, konden worden toegeſchreeven: en welke ook in de daad in de geveinsde

ziek-

ziekte overgingen, ten zy door kragtdaadige middelen wierden tegengegaan en afgekeerd, en het welk ook by de meesten zeer wel gelukte.

Dog ik zal myne aanmerkingen besluiten met te zeggen, dat weet iemand, aangaande deze heerschende ziekte, een andere en bevattelyke oorzaak aan te geeven, dan dewelke ik alhier, houdens ieders oordeel, heb ter neer gesteld: ik zal dezelve met de grootste graagten ontfanfangen. My is ook bewust, dat veele nevens oorzaaken met de bovengemelde gepaard kunnen gaan, en welke op eene byzondere wyze in onze Dampkring kunnen stand grypen: maar daar menigmaalen in het beloop dezer ziektens, te gelyk met de byzondere Luchtsgesteldheden, zich zoo veele veranderingen, en zelfs tegenstrydigheden opdoen: zoo is het zeer bezwaarlyk, om op de ondervinding, welke als dan door een te haastig besluit, bedriegelyk wordt, zich geheel te verlaaten; uitgezondert de algemeene Luchtgesteldheden, als: *Warmte* en *Koude*, *Vogtigheid* en *Droogte*, welke altyd zeker en bepaaldelyk werkende, ook de voorgeziene uitwerkingen voortbrengen, en door de dagelyksche onderving bevestigen.

Veele onzekerheeden blyven 'er nog over: maar veele zullen ook nog worden opgelost, en ik vleije my, dat, door het bestendig voortzetten der weerkundige waarnemingen, vergeleeken met de ziektens, welke koomen voor te vallen, en welke door dit Hoog-loflyk Genoodschap zoo wyslyk, en weldaadig ingerigt, men in deze een ligt verkrygen zal, welke ons

ons het kennen, genezen, en voorbehoeden dezer ziekten zekerder en gemakkelyker zal maaken.

By het ſluiten dezer korte ſchets, kan ik niet nalaaten myn leed te betuigen, dat ik het Edel Genoodſchap met geen vollediger verſlag van de oorzaaken des doods der Overleedene kan dienen, nog met de Jaaren, Beroepen en Ambagten derzelven; edog is my hoop gegeeven, dat ik op een volgend Jaar, van hooger hand hier in onderſteund, een naauwkeuriger lyst aan het Genoodſchap zal kunnen toezenden: ik had ook gewenscht, dat ik van alle Dorpen deezer Provintie, een Lyſt der Geboorene en Overledenen te verkrygen: dan de kortheid des tyds heeft zulks als nog niet toegelaaten: nochtans vleije ik my, dat ik in het volgende Jaar, en gelyk my door veele beloofd is, daar in beter zal ſlaagen. Echter kan het niet onaangenaam zyn een kleine proeven van ſlegts 23 Dorpen hier by te voegen, met opentlyke betuiging, myner dankbaarheid aan die Heeren Predikanten, welke ten nutte van het Gemeenebest, de moeite wel hebben willen neemen om myn als Correspondent van dit Genoodſchap van den ſtaat hunner Gemeenten, in de gevraagde opzigten berigt te geven.

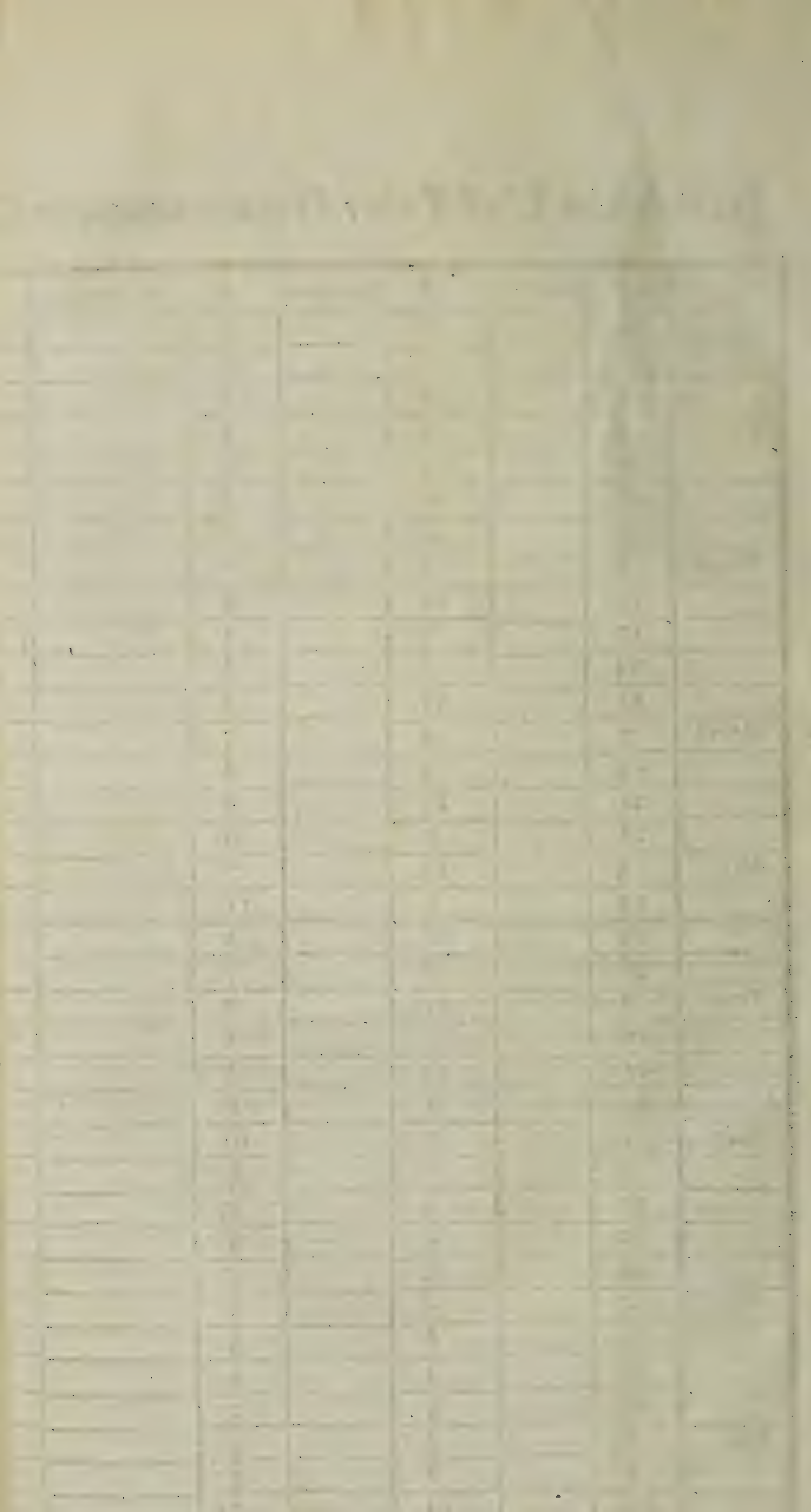
Zie hier dan de Lyst, zoo als ik uit de ontfangene Berichten, heb opgemaakt.

BE-

Jaarlykſche LYST der OVERLEDENEN in GRONINGEN 1780.

		Ouden	Jongen	Te zamen		
Jan.	7	16	6	22		
	14	15	7	22		
	21	22	12	34		
	28	25	10	35	*January*	113
Febr.	4	15	8	23		
	11	14	11	25		
	18	11	9	20		
	25	14	8	22	*February*	90
Maart	3	14	7	21		
	10	16	9	25		
	17	7	2	9		
	24	5	6	11		
	31	11	3	14	*Maart*	80
April	7	9	3	12		
	14	12	6	18		
	21	12	6	18		
	28	7	6	13	*April*	61
Mey	5	12	7	19		
	12	8	11	19		
	19	8	2	10		
	26	8	7	15	*Mey*	63
Juny	3	11	3	14		
	10	3	8	11		
	17	13	8	21		
	24	4	6	10	*Juny*	56
July	1	5	10	15		
	9	7	6	13		
	15	4	5	9		
	22	5	2	7		
	29	4	5	9	*July*	53
Aug.	5	5	3	8		
	12	8	4	12		
	19	1	4	5		
	26	4	2	6	*Auguſtus*	31
Sept.	2	3	4	7		
	9	8	3	11		
	16	14	3	17		
	23	17	11	28		
	30	22	6	28	*September*	91
Octob.	7	21	13	34		
	14	15	8	23		
	21	19	7	26		
	28	24	9	33	*October*	116
Nov.	4	24	8	32		
	11	20	15	35		
	18	19	4	23		
	25	14	9	23	*November*	113
Dec.	2	14	6	20		
	9	15	9	24		
	16	16	9	25		
	23	13	9	22		
	30	15	6	21	*December*	112
		628	351	979		
Conventuulen der Gasthuizen - - -				15		
Weeshuizen - - - - -				6		
Luterſche Kerk - - - -				14		
Jooden - - - - -				3		
In 't geheel Overleden - - -				1017		

BERICHT der GEDOOPTEN in GRONINGEN 1780.

GEDOOPT *in de Nederduitsche Gereformeerde Kerk*

	Zoons	256	Dochters	245	Te zamen	501
Fransche Gereformeerde Kerk	——	0	——	1	——	1
Lutbersche Kerk tot nog toe onbekend	——		——		——	
Roomsche Kerk	——	55	——	52	——	107
Jooden Onbekend	——		——		——	
		311		298		609

In GRONINGEN zyn Geproclameert 326 Paar in 1780.

L Y S T

Der GEDOOPTEN, GETROUWDEN en OVERLEDEN in 1780.

Predicanten *H. H. Bruckeus* en *Corn. Jongsma.*

Appingadam. Gebooren 15 Dogters, —— 24 Zoons } 39

Overleden volwassene 16, —— over de 50 Jaar 14, —— Kinderen 10 } 40

Gehuuwd 17 Paar.

Pred. *A. Waalkens.*

Heveskes. Gedoopt 4 Zoons, —— 2 Dogters } 6

Overleden 1 Man, —— 1 Jongeling } 2

Gehuuwd 5 Paar.

Pred. *Her. Liephuis.*

Delfzyl. Gedoopt 6 Zoons, —— 2 Dogters } 8

Overleden 5 Mans, —— 3 Vrouwen, —— 2 Kinderen } 10

Waar onder

2 Longteering.
2 Waterzugt.
1 Keelontsteeking.
1 Hoofdpyn. 4 Onbekende.

Gehuuwd 4 Paar.

Slog.

Pred. *Hend. Wolters.* *Slogteren.* Gedoopt 7 Zoons } 13
——— 6 Dogters

Overleden 6 Vrouwen } 18
——— 6 Mans
——— 6 Kinderen

Waar onder

4 Longteering.
2 Waterzugt.
1 Continueerende Koorts.
1 Breuk. 10 Onbekende.

Pred. *A.N.Brentsema* *Weywert.* Gedoopt 1 Zoon } 4
——— 3 Dogters

Overleden 1 Man } 3
——— 2 Vrouwen

Gehuuwd 4 Paar.

Pred. *Hendr. Alers.* *Thesinge.* Gedoopt 1 Zoon } 6
——— 5 Dogters

Overleden 4 Mans } 8
——— 3 Vrouwen
——— 1 Kind

Gehuuwd 3 Paar.

Pred. *A. L. Bouwman* *Middelstum.* Gedoopt 4 Zoons } 14
——— 10 Dogters

Overleden 26.

Gehuuwd 15 Paar.

Pred. *H. v. d. Tuuk.*	*Mensinge Weer en Maarslag.*
	Gedoopt 3 Zoons, 2 Dogters: 5
	Overleden 5.
	Waar onder
	1 Slepende Ziekte.
	2 Longteering.
	2 Onbekende.
	Gehuuwd 4 Paar.

Pred. *W. de Weert.*	*Groote Gast en Doesum.*
	Gedoopt 9 Dogters, 10 Zoons: 19
	Overleden 17 Oude, 7 Kinderen, 1 Meisje, 1 Jongeling: 26
	Gehuuwd 2 Paar.

Pred. *M. J. Adriani.*	*Garwert en Oostum.*
	Gedoopt 5 Zoons, 4 Dogters: 9
	Overleden 10 Mans, 5 Vrouwen, 6 Kinderen: 21
	Gehuuwd 2 Paar.

Pred. *J. Meyer.*	*Ham en Fransum.*
	Gedoopt 2 Zoons, 4 Dogters: 6
	Overleden 3 Jongens, 2 Meisjes, 3 Mans, 2 Vrouwen: 10
	Gehuuwd 1 Paar.

Eling

Vacant. *Esing.* Gedoopt 3 Zoons
——— 7 Dogters } 10

Overleden 13 Mans
——— 7 Vrouwen } 20

Pred. *Oostwold en lege Meden.*
Hend. Bebingh.
Gedoopt 4 Zoons
——— 1 Dogter } 5

Overleden 3 Jongens
——— 2 Meisjes
——— 3 Mans
——— 2 Vrouwen } 10

Gehuuwd 2 Paar.

Pred. *Beerta.* Gedoopt 15 Zoons
G. Beckering. ——— 14 Dogters } 29
Pred.

Overleden 12 Vrouwen
——— 8 Mans
——— 16 Kinderen } 36

Waar onder

6 Long-teering.
7 Coetin. koorts.
5 Roodvonk.
2 Keel ontstek.
1 Waterzugt.
1 Accident.
1 Stuipen.
13 Onbekend.

Gehuuwd 20 Paar.

Joh. Sylman. *Eexta.* Gedoopt 5 Dogters
——— 6 Zoons } 11

Overleden 3 Vrouwen
——— 4 Mans } 7

Waar onder

1 Beroerte.

2 Roodvonk.
1 Longtering.
1 Maandstonde.
1 Pleuris.
1 Subiet.
Gehuuwd 3 Paar.

Pred. *W. L. Hanenberger.*

Beerdster Hameik.

Gedoopt 9 Zoons } 21
—— 12 Dogters

Overleden 4 Mans }
—— 8 Vrouwen }
—— 4 Jongens } 28
—— 3 Meisjes }
—— 8 Kinderen }

Gehuuwd 10 Paar.

Pred. *A. Zuidema.*

Westerlee. Gedoopt 12 Zoons } 23
—— 11 Dogters

Overleden 9 Volwasfene } 24
—— 15 Kinderen
Waar onder

3 Teering.
12 Contin-koorts.
9 Onbekend.
Gehuuwd 6 Paar.

Pred. *W. H. Tolckers.*

Scheemda. Gedoopt 11 Zoons } 24
—— 13 Dogters

Overleden 12 Oude } 19
—— 7 Kinderen

Gehuuwd 16 Paar.

Wed-

Pred. *Theod. Smaal.* *Wedde.* Gedoopt 6 Zoons
——— 8 Dogters } 14

Overleden 2 Mans
——— 3 Vrouwen } 6
——— 1 Kind

Waar onder

2 Teering.
1 Contin-koorts.
1 Asthma.
1 Onbekend.

Gehuuwd 6 Paar.

Pred. *Job. Sierſema.* *Nieuw Walda.*
Gedoopt 10 Zoons
——— 11 Dogters } 21

Overleden 32.

Gehuuwd 15 Paar.

Pred. *E. Siſſing.* *Weſten Embden.*
Gedoopt 10 Zoons
——— 3 Dogters } 13

Overleden 5 Mans
——— 1 Jonge } 6

Gehuuwd 3 Paar.

Pred. *R. Eilers.* *Pekel à Luterſche Gemeente.*

Gedoopt 11

Gehuuwd 5 Paar.

Win-

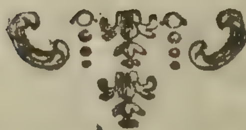
Pred. *Müller.* *Winschoterzyl, Luthersche Gemeente.* Gedoopt 5 Zoons

Overleden 3 Oude-Vrouwen.

Gehuuwd 2 Paar.

En der Roomsche in de omleggende Dorpen. Gedoopt 131

NB. Dat dit verstaan moet worden, alleen van de volwassenen, ten minsten boven de 14 Jaar, om dat van de Kinderen beneden die Jaaren, niet word aangetekend.

BERICHT
WEEGENS DE
ZIEKTENS
In het Jaar 1780
Binnen ENKHUISEN waargenoomen, en wel inzonderheid, weegens de aldaar geheerscht hebbende

FEBRIS BILIOSA CONTINUA REMITTENS;

EN DE

SCARLATINA ANGINOSA,

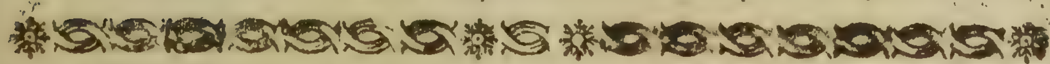
gemeenelyk het Roodvonk genaamd,

DOOR

JOHANNES ROBOL,

Medicinæ Doctor aldaar, en Lid Consultant van de Natuur- en Geneeskundige Correspondentie-Societeit van

'sGRAVENHAGE.

Verslag van de Ziektens.

In de Maanden *January* en *February* hadden wy een aanhoudende afwisseling van vorst en dooiweder, veel sneeuw en reegen, zomtyds met een Zuidwest of Noordweste wind, vinnige koude; met een NO. O. en ZO. wind hadden wy vorst, en dikwils heeft het sterk gemist.

Het Voorjaar was zeer koud met NW. winden, ook zeer nat en vochtig tot in het midden van *July*; daar op een ſterke droogte met heet weder, en heldere Lugt tot in den maand *September* volgde, de wind meeſtäl Noordelyken Ooſtelyk, weinig of geen Donder. Hier op volgde een ſpoedige verwisſeling met by aanhoudentheid nat en koud weder, in het begin van *November* natte ſneeuw, en koud, zomtyds vorst met een O. wind. Daarop wierd het by aanhoudendheid nat en mistig met een NW. wind.

De laatſte dagen van *December* leeverden vorst op met een O. NO. wind.

Door de droogten zedert het midden van *July* onze gragten binnensdyks uitdroogende, vond de Regeering goed om het gevaar van brand te voorkomen, het Zeewaater in dezelve te laaten loopen, en om den uitloop in de landeryen te beletten, aan de boomen hetzelve afte dammen; dan ik heb niet kunnen bemerken, dat zulks eenige nadeelige gevolgen voor de gezondheid heeft gehad.

De Winter-ziekten van 1779 tot 1780, waren *Rheumatieke* pynen, *Arthritides*, *Podagræ*; deze laatſte hadden veel hinder by de Noordelyke winden. Zinkingagtige ziekten uit eene geſtremde doorwaasſeming, deeze leeverden niets byzonders op, en wierden gemakkelyk door openende en zagt zweetdryvende middelen geneezen, inzonderheid door den heilzaamen *Spir. Mindereri.*

Tus-

Tusſes Catharrales waren in *January* niet zeer hardnekkig, een afkookſel van de *Parietaria* met het *oxymel Squillit.* was van een voortreffelyk nut; dan in *February* en *Maart* waren dezelve hardnekkiger, de Lyders klaagden zomwylen over een ſtikkende benaauwdheid, met pyn tusſchen de derde en vierde ribben zomtyds heevig, vergezeld: de pols was niet opgezet, dog ſnel en ingetrokken, het aangezigt bleek; de Lyders loosden niet dan een dunne ſchuimende ſtof gelyk ſpeekſel: de Aderlaatingen verzwakten de Lyders zonder eenig nut; ook was op het bloed geen ontſtooken korst. Spaanſche vliegplaaſter op de pynelyke plaats waaren van weinig dienst, het gebruik van veel warme drank inzonderheid een aftrekſel van de *Flor. Chamomill. Vulg.*, waardoor zy aan het zweeten geraakten, gepaard met het volgende:

℞. *Aq. Infus. Sambuc.* ℥iv.
— *Cinamom de ſtill.*
Oxymel. Squillit. ā ℥ij.
Kerm. min. gr. x. *ad* xx.

M. D. S.

Alle twee of drie uuren een volle leepel.

volbragt de geneezing: de Pis was altoos Citroenkleurig zonder zetting. *Pleuritides* en *Pleuroperipneumonia* waren in *December* en *January* veelvuldig; meest alle met zwaare ontſteeking gepaard, eenige na eene verwaarloosde *Tusſis catharralis*; hoewel ik de verkoelende geneeswyze, waar onder herhaalde Aderlaatingen, tot den 4den dag volgde, bleef de pyn en hoest aanhouden. Een ruim gebruik van *Spe-*

Species Pectorales met veel Honing-azyn bragt, wel een overvloedig zweet voort, dog de pyn Koorst en hoest bleeven heevig voortduuren, hoewel een groote Spaanschevlieg-plaaster op de pynelyke plaats op den 4^{den} dag gelegd was, des vermits de Pols nu wel vol dog niet hard was ging ik tot het gebruik van den *Cortex. Peruv.* in *decocto*, met het *Sal mir. glaub.* over met dat gevolg, dat alles zich volmaakt schikte, en de pis op den 7de of 9de dag een goede zetting kreeg, tot de volkoome geneezing gemeenelyk den 14de dag volgende: alhoewel ik zomtyds driemaal daags een goede hoeveelheid bloeds liet aftappen, hetzelve was nogthans tot het laatste toe altoos met een dikke taaije *Crusta Phlogistica* bezet. De meesten hadden de ontsteekings pyn in den linker borst. By deze geleegenheid vind ik nuttig dit volgende ongelukkig geval aan te teekenen.

Zeeker Kleermakers Knegt, oud 30 Jaaren van een *Temperamentum chalerico melancholicum*, wierd den 22 *December* 1779. door een Noordoosten wind hard geloopen hebbende door een heevige *Pleuritis* aangetast, welke op bovengemelde wyze behandeld zynde week, zoo dat de Lyder herstelde: dog teegen myn raad te vroeg uitgegaan zynde, inzonderheid met koud mistig weder de wind ZO. wierd hy op nieuw door het zyde weê aangetast.

Den 17 *January* 1780. wierd ik geroepen, ik vond den Pols snel en vol, de pyn heevig met een benaauwende kug zonder fluimloozing, het bloed tot driemaalen kort na den anderen afgetapt, vertoonde een allerheevigste *crusta Phlo-*

Phlogistica, zoo dat dezelve de helft der *Placenta* wel uitmaakte; 'er was ook weinig *serum* in het bekken, de pyn in den borst week.

Den 19den klaagden hy over zwaare pyn in alle de leeden, byzonder in de Lendenen als of dezelve gekneusd waren. Dan, vermits de Pols thans natuurlyk was, en de Lyder door zyn voorgaande ziekte, en door deeze zeer verzwakt was staakte ik de Aderlaating, niettegenstaande de korst van het laast afgetapte bloed nog zeer dik was.

Ik ging dus over tot openende en verdunnende middelen, waar onder het *sal Ammonicum*. En om dat de Lyder in drie etmaalen niets geslaapen had, gaf ik hem tegen den avond 12 droppelen van het *Laudanum liquidum sydenhami* met wat water: en dit te meer om dat hy veele zeer dunne waterige afgangen had.

Hy sliep die nagt niets hoegenaamd, en de pynen bleeven de volgende dag en nagt dezelve. Den 21ste des avonds, vertoonde zich een blaauwe donkere vlek op het aangezigt bezyden den neus welke langzamerhand toenam, en zich over den neus, voorhoofd en de lippen verspryd-den. Den 22ste 's morgens vroeg geroepen zynde, ontstelde ik zeer! vermits het gantsche aangezigt zoo zwart als myn hoed was, hy klaagde over benaauwdheid, magteloosheid, dog weinig pyn, de Pols was wel flaauw dog anders zeer natuurlyk; naar het overige zyn's lighaams onderzoek doende, bevond ik de armen en beenen met diergelyke loodverwige plekken bezet ter groote van een theeschotelt-

je; zy verspreiden zich vervolgens over het gantsche lichaam, tot den 23ste wanneer hy 's morgens vroeg zeer present den geest gaf.

Na zyn dood was de stank onverdragelyk: nog aanhoudende stoovingen met een afkookzel van *Cort. Peruv.*, nog Spaansche vlieg plaasters in den beginne aangelegd, (want de *gangrena* zich te schielyk verspreidende konde men geen *Scarificatien* in het werk stellen) waaren van eenig nut, gelyk ook het inwendig aanhoudend sterk gebruik van de *Acida fossilia*, *Extract. Cort. Peruv. Rad. serp. Virg.* en *Campher.* Dewyl het inwendig gebruik van het *opium* in de versterving der toonen en voeten *a Causa interna* zulke wonderen doed, gelyk ik in 's Lands Hospitaal alhier, onder directie van den kundigen HAND ARTS MULDER proefondervindelyk gezien heb, zoude men dezelve veilig in een zo wanhoopig geval durven beproeven?

Van de in de eerste maanden van dit Jaar gewoed hebbende *Scarlatina*, zal ik hier na wydloopiger spreeken.

In *February* laboreerden zommigen aan een *Kolyk* uit koude, dog wierden door een menigvuldig gebruik van de *Camomillen Thee*, en *Clysmata* uit die zelve bloemen met de *malva* en *Parietaria* hersteld.

In *January* en *February* waren zommigen oude lieden met O. en NO. winden sterk geplaagd door een *asthma Pituitosum*, waarin de *Cherm. min.* veel verligting toebragt, by zommige ontstond dezelve uit eene *infarctio visceerum abdominalium*,

lium, in welk geval Pillen uit het *Extract. Cathol.* met de *merc. dulc.* de geneezing bevorderden.

Die in het begin van dit Jaar aan Zenuuwkwaalen laboreerden, hadden by Noordelyke winden verzwaaring van toevallen; zugtige beenen, winter-handen en flymziektens waren 'er meenigvuldig. Geduurende het vogtige weder van de maand *February*, gaven de wonden meerendeels een zeer dunnen ftinkenden etter, die verbaasd fcherp was, dog het volgende was in dit geval onfeilbaar, als waar door de etter eene tot geneezing ftrekkende hoedanigheid verkreeg:

R. *Cort. Peruv. opt. El.* ℥j.
Coq. L. a. in S. q. Aq. Comm. Colat ℥viij.
Adde Sp. Vitrioli dr. ßi.
Syr. Cort. aur. ℥j.
M. D. S.
Alle uur een leepel vol.

Zoo lang de winterhanden niet open waaren, was het middel in de Vaderl. Letteroef. aangepreezen, beftaande uit één onc. zoete *Amandel-oly*, en het fap van een *Citroen* onder malkander gemengd en op de handen gefmeerd zeer goed, dog opengebrooken zynde, geen beter fmeering als met de *Klapper-oly* van de O. I. Compagnie.

De *Tinea Capitis* die dikwils hier voorkomt, overwin ik best door het inwendig voorzigtig gebruik van de *merc. præcipit albus* met zuiker gevreeven.

De *Pleuritides Chronicæ* hier dikwerf voorhanden, byzonder in den winter, worden door my met den *Æthiops miner.* met zuiker gewreeven dikwils geneezen. Vergeleeken met de Prysverhandeling van den geleerden Secretaris van ons genoodschap pag.

In de drie eerfte maanden van 1780 heb ik de volgende ziekten behandeld.

Miskraamen in de derde maand der zwangerheid hier meenigvuldig; Colyken van een krampachtigen aart de menftruatie voorafgaande, tweemaal daags drie van de volgende Pillen eenige dagen voor den gewoonen tyd gebruikt voldoen het best,

R. *Gum. Ammon.*
Lima. *martis rec. fubt.* ā drj.
Sp. Vini q. f. *F. Pill.* gr. iij *fing.*

dit voorfchrift is my door wylen myn groote Leermeefter GAUBIUS aan den hand gegeeven.

Dit ongemak is hier zeer algemeen, gelyk ook moeijelyke verlosfingen door krampachtige zamentrekkingen van den Baarmoeder, alwaar ik altoos het volgende met nut gebruike, mits het kind wel gekeerd zy:

R. *Laud. liq. Syd. gtt.* xvj.
Sp. nitri dulc. gtt. xij.
Aq. Pulegii ℥j.

M. F. HAUSTUS. Zelden heb ik iets anders no-

nodig; zoo ook, misfen noo't eenige leepels om het uur een van het volgende.

R. *Sp. Corm. Sylv.*
Balf. Embryon.
Tinct. Succin. ā drij.
Laud. liq. Syd. dr. ß.
Aq. Pulegii ℥iv.
M.

Eene *difficilis alimentornm depulſio*, verzeld met meestäl dezelve toevallen, die in het eerſte geval door Dr. BLEULAND vermeld zyn in deszelfs inwydings verhandeling, de *difficili, aut impedita alimentorum depulſione*, en te vinden in het 1de deel N°. 3. van het N. G en H. Kabinet, uitgezondert dat myne Lyderesſe geen bloed opgaf. De aangewende middelen uit de *Cicuta*, *Merc.* &c zyn vrugteloos geweest, dog de *Mixt. merc. Plenk.* heeft de Lyderesſe het meeſte nut toegebragt, zy heeft 'er verſcheidene zonder kwyling gebruikt, dit zoort van ongemak veelvuldiger dan voorheen ſchynt hier zoo verre my bekend is alleen het Vrouwelyk geſlacht aan te tasten.

De *derdendaagſche Koortzen* zoo enkelde als dubbelde waaren deeze winter zeer hardnekkig, gelyk altoos, hoewel de ligchaamen gezuiverd waaren, wilden zy niet wyken voor een aanhoudend gebruik der *Kina*, de Lyders dagelyks in kragten toeneemende behielden dezelve tot in *April* ja tot *July* en *Augustus*, de verdubbeling alleen week, of zoo zy al wierd weg genoomen recidiveerden de Lyders,

na een tusschenpoozing van 21 of 27 dagen. Die deeze koortsen het hardnekkigst hadden waren in de voorgaande zomer door een *febris biliosa* aangetast geweest. De *Flor. sal. ammon. mart.* met de *Cortex* gepaard, of wel een *Electuarium* met *Cort. Peruv.* ℥I. *Rhei El. sal. Absynt* ā *dr.* I. *Tart. Emet gr.* XIV. met *Syr. Cort. aur.* alle uur een brokje als een Nootemuscaat voldeeden my het best: deeze gift van den *Tart. Emet.* verwekte naauwlyks walging. By de meeste Lyders is het bloed my voorgekoomen met een sterke *Acrimonia Scorbutica* bezet te zyn, dewyl 'er zig by veelen *Symptomata Scorbuti* opdeeden.

Nog zyn my in de drie eerste maanden van het Jaar voorgekoomen eenige *Verminosi*, een Kind met een *Rachitis*, geneezen door het gebruik van *Bier* met *Leepel-blad* gekookt, waarin eenige druppen van de *Tinct. mart. cum aceto*, en het dagelyks kruijen in een Wagentje op een bed van Varenkruid. Een *Hæmoptoicus cum dispositione Sanguinis phlogistica*, door Aderlaatingen en het gebruik van het *Sal mir. glaub.* daar van verlost; dog de *Hæmoptoe* na twee maanden wederkeerende, vond hy goed een ander te raadpleegen, en thans hoor ik dat hy een volmaakte *Phtisicus* is. Veele van de Vrouwelyke Sexe met *Passiones Hystericæ* en *Fluor albus*, waar in het *aq. Rabelii* veel nut doed.

De ziektens van de volgende maanden *April*, *Mey* en *Juny* waren dezen; zommige tusschenpoozende, allendaagsche en anderendaagsche koortsen, onder de eerste zeer hardnekkig- en wederomkoomende, dog de laatste weeken voor

inci-

incidentia, inzonderheid voor het *Sal Ammoniacum*. een *Hernia incarcerata cum vomitu Stercoreo*, dit laatste toeval bedaarde byna oogenblikkelyk door een gift van 20 greine *Musc.* met wat zuiker gewreeven, dog de Lideresse stierf den 6^{den} dag. Een *apoplexia Pituitosa*, een beginnende *difficilis alimentorum depulsio* in een Vrouwsperzoon na het aanhoudend heet gebruik van spys en waterige dranken, door de *Mixt. Merc. Plenk.* geneezen. Twee aan een *icterus ex obstructione hepatis* door *Saponacea Rhabarbarina* hersteld, sommige *pleuritide inflammatoria laborantes*, drie met *Schurft*, na veel sukkelens door een *decoctum cicutæ* hersteld. By deeze geleegenheid moet ik melden dat de *Cicuta* my in weinige gevallen voldoet byzonder in *tumoribus Scirrosis*, hoewel ik sterke giften van het *extract* gebruikte; geen toevallen heb ik op het gebruik zien volgen, als eens een zwaare duizeling, door het gebruik van zoetemelk tegengegaan. By Vrouwen die niet konde gezogen worden, bedien ik my met veel nut van een sterke *infusio*. NB. *Cicutæ*, waardoor het Zog zonder hinder verminderd. In dit geval is een sterke *infusio* van de NB. *Salviæ* uitmuntend.

In een hardnekkige knaagende pyn rondom den bovenkaak, heb ik alleen door het *Extract Cicutæ* hulp verleend.

Veele Vrouwen laboreerde in deze maanden met een *hæmorrhagia uteri gravidi*, andere met *menses nimiæ*, in welk geval het door den Heer LOOF zelfs, of na deszelfs voorschrift in zyn *donum Chemicum*, gereed gemaakt *liquor Stipticus* ten uiterste nuttig dog niet onfeilbaar is.

is. Een ſcherpe pyn in het wateren met afloozing van veel *mucus* door het gebruik van *ol. olivar. Mell. alb. & Sp. Juniperi* ā *part. æquales* geneezen. Eenige *arthridides Vagæ*, in welke een ſterke *infuſio* van den *Thym* zeer vermoogend was. Een *Phtiſis Pulmonalis* veroorzaakt, door het onmatig gebruik van den Aalbesſenwyn.

In den maand *Mey* hadden drie Perſoonen in deze Stad de Roodeloop, twee daarvan zyn door my behandeld, dezelve was van een ligten aart, en heeft dezulke aangetast welke voorgaande Jaar zeer aan de beſmetting blootſtaande zyn vry gebleeven, na een gebruik van een *laxans antiphlogiſticum*, gaf ik tot den volkomene herſtelling, toe een afkookzel van den *Eikenbast*, waardoor ook de *Tenesmi* bedaarden.

In die zelfde maand wierd ik gehaald by een Vrouw van een zeer *cachecties* geſtel, met een allervreezelykſte hoest zeedert veele maanden gekweld; het geen zy oploosde was nog ſlym nog etter, maar een dunne wateragtige ſtof welke een weinig aan de lugt blootgeſteld, byna zoo dik als lym wierd: dit duurde tot haar dood toe, welke kort daarop voorviel. Zoude dit ook die ſtof van het bloed zyn door de wandender vaaten uitgewaasſemd, uit welk de natuur den etter kookt, en waar uit de *cruſta Sanguinis phlogiſtica* word gebooren?

Hier mede vergeleeken het gevoelen van A. DE HAEN wegens de etterwording, *Tom.* I. *Capite de Puris generatione.*

Ik zelfs wierd beneffens eenige anderen in het laast van *Mey*, door een *febris continua remittens* van een galachtige aart aangetast, na het gebruik van twee *Braakmiddelen* loosde ik een meenigte gal met verligting.

In de volgende maanden *Juny July* en *Augustus* vernam men deeze koortſen by zommige, dog in *Septemb.* en *Octob.* ſpeelden zy hun voornaamſte rol, en wierden algemeen, ook in de naby geleegen Dorpen, Bovenkarſpel, Grootebroek, Lutjenbroek-Hem en Venhuizen. Hoewel 'er toen veel zieken waren ſtierven 'er weinig. In 't voorbygaan zal ik aanmerken, dat na de heete dagen die wy hier gemeenelyk Zomers hebben, een Noordelyke waaijende de Gal-koortſen algemeen worden.

Deeze Gal-koortſen verdienen myn's bedunkens een wydloopigere beſchryving uit myn *adverſaria.*

De Lyders begonden alle eerst te klaagen, over de loomheid en zwaarte in de leeden, verlooren eetlust, en droogen ſmaak in den mond: dit duurde één, twee, drie ja zomtyds meer dagen: daar na kreegen zy een aanval van koorts, welke begon met koude rillingen over het gantſche lighaam, trekkingen door den rug; daar op volgde by de meeste zwaare koude, met ſterke beevingen, moeijelyke ademhaaling, klappingen der tanden, by zommigen een ſteekende pyn in bovenbuikszyden, dit duurde twee, drie tot vier uuren; hierop bedaarde deeze toevallen, en wierden vervangen door een lastige hitte, pyn in het hoofd, lee-

den

den en rug, zwaare benaauwdheid en onlesbaare dorst: dit eindigde door een sterk zweet, met verligting van gemelde toevallen: de geheele aanval duurde van 16 tot 20 uuren. In het begin had de koorts den aart van een *Tertiana*, ook wel *quotidiana intermittens*, dog geduurende de *intermissie* waren zy loom, vermoeid, zonder eetlust. Na de derde of vierde koorts, veranderde dezelve in een *continua remittens*, hoewel zommige een *quotidiana intermittens* of zuivere *tertiana* behielden, welke eenige tyd daarna in een hardnekkige *quartana* overging.

De *Tertiana* of *quotidiana* den aart van een *continua remittens* aangenoomen hebbende, hadden alle de Lyders een groote benaauwdheid *circa præcordia*, walgingen, een leelyke viese smaak, zomtyds stinkende, de tong was vuil, zomtyds geel, ja! zwartagtig beslaagen en droog als leeder; by weinige droog en rood; dog deeze klaagde over pyn in de ingewanden, denkende om de *Imflammationes occultæ abdominis*, liet ik die alleen Aderlaaten, ook was het bloed *phlogistisch*. By zommige was de tong by het uitsteeken beevend, een stinkende adem, geduurige vrugteloose braakingen, ook wel van slym en gal, twee hebben een waare *Vomitus æruginosus hippocratis* gehad, zynde de stof volmaakt het Spaanschgroen gelyk, iets hier zoo zeldzaam, dat ik my niet kan herinneren, ooit zulks geduurende myn Practyk te hebben waargenoomen. De afgang was gemeenelyk zeedert verscheide dagen opgestopt, en verwekt zynde was dezelve stinkende, scherp en galachtig: zommige kreegen met den derden koorst, van zelfs een heevige buikloop met braakingen, vergezeld

zeld van een dunne ſtinkende galagtige ſtof: de Pis was in de tusſchenpoozende koortſen helder Citroenkleurig, dog in het vervolg brandig, hoog rood zonder wolk of zetſel: dit duurde lang tot den 14de, 17de, 21ſte ja 28ſte dag der ziekte, dit zetſel was alsdan als roode geklopte ſteen, by zommigen om den anderen dag, by anderen doorzettende, alsdan met verligting en ophouding van alle koorts, in het eerſte geval *intermitteerde* de koorts, dog had onregelmatige aanvallen.

Oude lieden hadden meest alle een moeijelykheid en pyn in het wateren, en geduurende den aanval een volkoomen opſtopping van Pis. De zwakke Vrouwsperzoonen waren meest alle door *hyſterique* toevallen bezet, by deeze was de pols ſlaauw en ſnel, als ook by die geenen, welker ziekte van een kwaadaartige aart was, of welker tong droog en rood was, was de pols ſnel en ingetrokken: eenige waren zeer ſlaperig en bedwelmd, andere wederom ſliepen weinig, en alsdan zeer ongerust met zwaare vermoeijende droomen en ylhoofdigheid. Veele klaagden over een gevoel van zwaarte in den buik, ook was die by veelen opgezet: by eenigen was het aangezigt bleek en ingevallen. Eene Lyderesſe kreeg geduurende de ziekte een Spysloop op den 5den dag, eene andere eene andere eene *dyſſenteria bilioſa cruenta* op den 3den eene andere had de onvoorzigtigheied op eigengoeddunken pillen uit de *Aloeslucida* te gebruiken, waar door zy een *lienteria* kreeg, en op den 7den dag der Ziekte vertoonde zig op de handen een paarſchevlek welke zo ſchielyk toenam dat beide de Armen in den tyd van twee dagen gantsch

zwart

waren, zy ſtierf op den 10den dag: deeze beſchreeven *Continua biliosa remittens* duurde gemeenlyk vyf of zeven dagen, waarop een intermisſie kwam en dezelve in een *quotidiana* veranderde, welke 's avonds begon en 's morgens eindigde.

Op de minſte afwyking van een ſtrenge levensregel ten opzigte der lucht en het voedzel, als ook, wanneer zy te ſpoedig met het gebruik der Geneesmiddelen ophielden, ſtortten zy weder in.

Van Neusbloedingen nog van *Apthtæ* melden myn *adverſaria* niet; ook kan ik my niet herinneren dezelve in deeze ziekte waargenoomen te hebben: die een moeijelykheid of volkoomen opſtopping van water hadden zyn geſtorven.

Die den *vomitus æruginoſus* gehad hebben zukkelden lang aan *recidivæ*.

Die van zelfs een *diarrhœa Biliosa*, *Lienteria*, *dysſenteria biliosa* kreegen wierden ſpoedig herſteld, dewyl deeze eene poging der zorgvuldige natuur was, om de zondigende ſtoffe te ontlasten.

Eenige kreegen na hun volkoomen herſtelling een goedaartige *tertiana*, welke met vyf of zeeven aanvallen weg bleef: alwederom een uitwerking der weldoende natuur, waardoor zy het nog overig gebleeven *nocivum* uit het ligchaam bragt; ook liet ik dus de natuur zonder behulp van Geneesmiddelen de zaak alleen afdoen; ik zelfs heb na myn herſtelling een

een zoodaanige koorts gekreegen, en ben zeedert zeer gezond geweest.

Eenige kreegen zugtige beenen, andere een *Timpanitis*, welke zeeker niet aan het gebruik van den *Cortex Peruv.* gelyk het vooroordeel wil, maar aan den door de heevigheid der ziekte verzwakte *Vis vitalis* is toe te schryven, want die geenen by welke ik naar een *Laxans* om de kwaadaartige natuur der koorts teegen te gaan, verpligt was terstond den *Kina* te geeven, hebben 'er geen hinder by gehad: hier by komt dat veele een *Seminium præternaturale* by zich hadden tot deeze ziektens, door de vochtige waterachtige gesteldheid onzer Stad, het onmatig gebruik der Meelspyzen en warme waterachtige dranken.

Myne Geneeswyze is deeze geweest: de leefreegel bestond in een ruim gebruik van rype Vruchten, zoo raauw als gestoofd, gekarnde melk met gort of beschuit gekookt; voor den dorst garste-water met citroen en zuiker, of met azyn, of met het uitgeperste sap van rype aalbessen: ook wel koude gekarnde-melk met een weinig kookend water, ook wel koud water, het welk ik eenige tyd te vooren reeds liet scheppen, op dat door de warmte der lugt de heevige koude zoude getemperd worden: zomtyds permitteerde ik een weinig Moeselwyn onder de dranken: het vertrek liet ik zoo mogelyk fris houden, openende deuren en vensters voor een korte poos op dat de frissche lugt 'er door zoude speelen, doende voor die tyd de gordynen van het bed digt, welke ik alles gesllooten zynde weder opende;

Myn eerste indicatie was de zondigende stof te ontlasten: de *Braakmiddelen* uit de *Ipecacuanha* voldeeden my niet, beeter slaagde ik met den *Tartarus Emeticus*, waar door ik veeltyds een dubbel voordeel behaalde, vermits hetzelve van bovenen en onderen te gelyk werkte. Van drie tot vyf greinen in een bierglas met water gesmolten was de gewoone gift. Bleef nogtans de afgang opgestopt, of deed de natuur langs die weg een poging? dan gaf ik *Laxantia* uit de *Salia media*, *Tamarinden*, *Manna*, *Fol. Senn.* &c., dikwils de *Cremor tart* met het *sal Prunellæ* en suiker in een glas water.

Vond ik de werkzaame Natuur tot zweeten geneigd, liet ik veel drinken van de *Infusio Flor. Chamomill. Vulg.*, of bevorderde dezelve door de *Roob Samb.*, *Spir. Minder.*, en *Salia Media.*, dan zeldzaam verkoos de natuur de uitwerping der zondigende stoffe door den huid. Des avonds na dat de *evacuantia* goed gewerkt hadden, gaf ik gemeenelyk een onc. *Syr. diacodii*: bevond ik de koorts van een rottigen aart, ging ik na een ruime *evacuatie* tot den *Cortex Peruv.* de *Julapia cum Sp. Sulph. per Camp.* de *Vesicantia Suris*, *Epispastica*, *ex fermento panis acide cum Sem. Senap. Contusis*, *plantis pedum applicata*, het welk ik ook met nut in de ydelhoofdigheid gebruikte.

Wanneer de eerste wegen gezuiverd waren, en de Pis troebel begon te worden, dog de koorts aanhield, gaf ik den *Cortex Peruvianus*, of ook den *Cortex Salicis* afgekookt, of met de *Syr. Fol. Sennæ* tot een slikmiddel gebragt, en ik bevond dat de *Cort. Salicis* in grooter gifte

dan

dan de *Kina* gebruikt, dezelve nuttigheid uitoeffende; dog om het zeekere voor het onzeekere te kiezen; maakte ik in dringende gevallen alleen van den *Peruviaansche* bast gebruik. Ook is het my voorgekomen dat onder het gebruik van den willigen bast, de pis langzaamer een doorgaande zetting kreeg, dan van de *Kina*. Dog wanneer ik my gedwongen vond, om zonder het troebel worden van den pis afte wagten den *Koortsbast* te geeven, hield de koorts wel op, dog de pis zette niet en de Lyders ſtorten weder in, dog met veel minder heevigheid, zoo dat ik dan geleegenheid en tyd kreeg, om de werkzaame Natuur behulpzaam te zyn, het welk met een volkoomene herſtelling bekroond wierd.

In de maanden *Juny* en *July* waren 'er zeer weinig zieken; als: hardnekkige tusſchenpoozende, allendaagſche en anderendaagſche koortſen; eenige *Febres biliosæ*; by eene Vrouw aan een *Fluxus cœliacus* overleeden, daags voor haar dood gehaald zynde, ben ik onbewust of de *aphtæ flavæ* waar door haar mond als overdekt was, de gevolgen of de oorzaak van den *Fluxus* waren dan niet. Een *Hæmatemesis* uit een *dispositio Sanguinis Scorbutica* gebooren. Een *febris Lenta nervosa* by een Vrouwsperzoon; eenige *hystericæ*, welke van het koude natte weeder van den maand *Juny* veel lyden moeſten. Eene enkelde Lyderesſe met een allergoedaartigſte *Scarlatina*. Een Vrouwsperzoon met een *icterus ex Hepatis obſtructione* door *Braakmiddelen* eerst, daarna door *Laxantia ex Salibus mediis* herſteld.

De ziektens in *Augustus* waren: *febres quotidi-*

anæ, Tertianæ, continuæ biliosa: twee met een *hydrops ascitisex abusu spirituosorum:* een *Hydrops verus ipsius pulmonis;* uit de vergelyking met de *Symptomata* by A. DE HAEN, *Ration. Medendi* Tom. IV. Cap. XII. VS. III. te vinden, my bekend; deeze was in de ergste graad, gebooren uit een schielyke verwisseling van de warmte der Broeikasten, met den koudere buitenlugt by een Heer in de maand *Mey* aan een *Pleuropenipnemonia* gelaboreerd hebbende; in de maand *Juny* was hy 'er reeds door aangetast, en vrugteloos door een ander Geneesheer behandelt, die de ziekte voor een *Asthma Spasmodicum* had aangezien, en met *nervina antispasmodica* had behandeld: ik geroepen zynde, en met grond een andere oorzaak stellende, heb ik hem door een aanhoudend gebruik van de volgende middelen volkoomen binnen vyf weeken geneezen:

℞. *Rad. Squill. Recent dr.* j.
Vini Rhenani ℥j.
Tere in mort. Lapideo fortissime,
Colat. cum expressione residui, adde
Tinct. Coccionell. dr. jß.
M.

Hier van gebruikte hy viermaal daags 10 druppen met wat koud water, langzaam opklimmende tot 30 druppen alle twee uuren; te gelyk gebruikte hy viermaal daags, een van de volgende poeijertjes:

R. *Kerm. min. gr.* xii.
Sacch. alb. dr. ij.
Pulv. N. xii. *æquales.*
M. F.

Aan-

Aanmerkelyk was het dat de *Vesicantia* by deezen Heer vrugteloos wierden aangelegd, want zy geen blaaren trokken, hoewel de zalve zeer goed was.

Verders is my in die maand nog voorgekoomen een *Melancholiaea infarctis Visceribus abdominis;* een *Colica flatulenta*, en een hardnekkige zwaare hoest uit belette doorwaasseming, door een koude avond-lucht.

In *September* veele koortsen zoo als booven wydloopiger beschreeven. Een hardnekkige *herpes Sicca* door de *Merc. Sublim. Corrisivus* in *Sp. frumenti* geneezen: eene Vrouw aan de gevolgen van een *Apoplexia pituitosa* overleeden, een beginnende *Hydrops pectoris*, ook door bovengemelde druppen overwonnen; verscheide *quartanæ* vertoonden zich reeds in deze maand.

In *October* behalven de *Febris biliosa*, *quartanæ* enkelde en dubbelde, *Rheumatismi*, *arthrides Vagæ*, *Colicæ Flatulentæ*, één met een *Erysipelas urticatum*; zommige Vrouwen kreegen langduurige bloedstortingen uit den *uterus*.

In *November* waren de koortsen minder galachtig en aanhoudende, édog! meerder van een *Rheumatiken* aart en tusschenpoozende. Ook waren verscheide lieden aan het hoesten, door koude op den long gevallen. De *quartanæ* namen toe en wierden hoe langer hoe hardnekkiger. Zommige oude lieden hadden een *asthma humorale*, andere *Arthritides*: by een Kraamvrouw sloegen de Kraam zuiveringen op naar de hersenen, en den 3den dag overleed zy met

heevige stuipen. Een *Apoplexia cum Sanguinis dispositione phlogistica*, sterke *V. S.* deeden den Lyder een weinig bekoomen, zoo dat men hem iets konde ingeeven, van deeze geleegenheid gebruik makende gaf ik hem een *julep* met een half onc. *Sp. Vitrioli*, het welk hy in 12 uuren op gebruikte tot zyn herstelling toe, intusschen *Clysmata Laxantia refrigerantia.* Een *Agnina Catharralis*, daar 'er gewonelyk verscheiden in deeze maand voorkoomen. Eenige aan een *Pleuritis vera.*

In deeze maand, heeft 'er hier een aan de Kinderziekte gelaboreerd, en in *December* drie, dezelve is door besmetting dus voortgebragt.

Een jong Heer t'Amsterdam de *Variolæ* gehad hebbende, kwam vier weeken na den aanval zyn Broeder bezoeken, welke deeze zoomer alhier een galkoorts had gehad, en nog zukkelde, deeze, 7 Jaaren oud, wierd besmet, en deelde het smet meede aan een Kind uit den buurt het welk daar dikwils kwam. Dan, uit deeze bron is geen verdere besmetting ontstaan. Die van Amsterdam gekoomen was, heeft ook op een Bruiloft twee jonge Juffrouwen besmet dewelke in het begin van *December* beide op een dag ziek wierden, dog zoo ver my bekend is, hebben deeze de ziekte ook niet voortgeplant. In den maand *Juny* was een jonge Juffrouw te Haarlem besmet, en wierd hier koomende ziek, deelde de Kinderziekte meede aan haar Broeder, dog aan niemand anders: de ziekte is vry goedaartig geweest, de *Variolæ* by allen *discretæ*, de eerste heeft gekwyld, de ande-

dere niet, ook is de ziekte zeer gunstig afgeloopen.

Myn wyze van geneezen (waar van misschien iets anders,) die ik altoos in de Kinderziekte volg, gelykt veel na die van Profesfor DE HAAN uitgezondert dat ik de tweede dag der uitbotting Spaansche vliegplaasters aan beide de beenen laat leggen, waar door ik het tweede *quæritur* van DE HAAN voorkom (*Fasc. Med. T.* 1. *P.* 79. *ed. leid*) wegens de doorsteeking der Pokjes ben ik zeer naauwkeurig.

In *December* waaren de ziektens behalven die van *November*, een *dyssenteria ex Rheumatismo intestinorum*, door *laxantia & leniter adstringentia* hersteld, een scherpte en moeijelykheid in het waateren, door een *Decoctum Althea* geneezen. Een *Ruminatio humana* waar van VOGEL in zyn *Prælectiones Academica* melding maakt, reeds eenige maanden geduurd hebbende, waar van op een andere plaats misschien iets naders. Eenige *Hystericæ*, *Menses nimiæ*, en *Vermes* by Kinderen waaren de ziektens in de laatste maand van het Jaar 1780.

De ziektens van 1780 afgehandelt hebbende, blyft nog over een uitvoeriger berigt van de *Scarlatina* in dat Jaar alhier geheerscht hebbende, uit myne aanteekeningen opgemaakt.

Deeze ziekte in *September*, en volgende laatste maanden van het voorige Jaar reeds begonnen; heeft de meeste Lyders aangetast in *December*, *January*, *February* en *Maart*, minder in *April* en langzaam geheel ophoudende in *July*. In het

het begin wierd hier en daar een enkelde aangetast, dog in *December* begon dezelve zeer algemeen en besmettende te worden.

In myn voorig berigt van de ziektens van 1779 der Societeit overgeleeverd, heb ik reeds met een woord gewag van deeze ziekte gemaakt, als een zoort van *Rubeola* of *Roodvonk*, dan op die tyd waaren my te weinig zieken te behandelen geweest, om het waar character deezer ziekte op te maaken, des ik verheugd ben zulks thans in beter order te kunnen doen.

De aart deezer ziekte was als van een doorgaande, by zommige kwaadaartige *Schaarlaken Koorts*, meerendeels met een belemmerde doorzwelging gepaard.

Dan vermits dezelve in haar beloop en toevallen zeer verschillende is geweest zal ik dezelve in twee Classen verdeelen, want onze ziekte was goedaartig, ligt en zwaar.

By de eerste zoort hadden de volgende omstandigheeden plaats.

Eenige hadden een schaarlaken uitslag zonder ziekte, en zouden denzelven er niet voor hebben aangezien, ten waare eene meelachtige vervelling, op den roodheid volgende, en een lastige jeukte er hen van overtuigd hadden.

Andere kreegen schielyk een uitslag welke zonder hinder en zonder vervelling verdween in twee dagen.

An-

Andere klaagden over lusteloosheid, gebrek aan eetlust, loomheid en zwaarte in de leeden, gepaard met den uitslag, dog zonder pyn in den keel of ander ongemak.

Andere wederom hadden een ligte moeijelykheid in het zwelgen, de keel was eenigzints gezwollen, de *Tonsillæ* sponsachtig uitgezet, dan dit bedaarde spoedig zonder verder gevolg, zommige van deeze hadden een weinig koorts en waaren in vier a vyf dagen hersteld.

By allen bovengemelden vertoonde de uitslag zig meest op den borst aan den hals en op de armen; en verdween spoedig met een jeukerige meelachtige ontvelling.

Andere van deeze Classe hadden meerder koorts met een dikgezwollen keel, zoo dat zy door den neus praatten, ook waaren zy lustelooser, dog de derde dag de *Scarlatina* zig vertoonende verminderde de koorts; de tong was beslagen, de afgang traag, by zommige opgestopt, de pis natuurlyk van kleur, zy loosden een meenigte taaije slym uit den keel, ook hadden zommige eenige *Aphtæ albæ.*

Eenige waaren 'er die volstrekt geen uitslag hadden, maar een zeer moeijelyke zwelging, zynde de Amandelen zonder ontsteeking opgezet, en dik gezwollen; deeze wierden schielyk ziek, hadden huivering, beeving, koorts, zwaare hoofdpyn, ongeruste zogenoemde hazenslaapjes, zy waaren dikwils bedwelmd, zeer dorstig, schroomende nogtars te drinken om de pyn in het zwelgen, men konde hen naauwlyks

lyks verstaan als zy iets zeiden, dewyl zy geen gebruik der keel-letters konden maaken; de afgang was traag, de pis in 't begin rood, dog naar eenige dagen dik troebel; een bezinkzel vallen laatende, en deeze wierden in 5, 6, 7 en 11 dagen hersteld. Van dit laatste zoort heb ik zelfs proef gehad in den maand *October* van het voorgaande Jaar, ik behield nog eenige tyd een harde *crusta aphtosa* aan den Lel, welke my zeer hinderde, dog door geduurige aanraakingen met een Penceel in de *Mel Rosar.* waar in eenige druppen *Sp. Sal. Marin.* gedoopt geneezen wierd.

Tot de tweede Classe breng ik die geenen die de ziekte zwaarder hadden, welke zig dus voordroeg.

De Lyders wierden schielyk ziek, klagende over pyn en zwaare vermoeidheid in de leeden, en belette doorzwelging. Kort daar op kreegen zy geduurige rillingen, waar op een zwaare meestal remitteerende koorts volgde, met hoofdpyn, dorst, benaauwende drukking op den borst, en magteloosheid. By zommige vertoonde zig alsdan, kleine roode puisjes op den borst, by zommige in het aangezigt, daar na op de handen, en eindelyk op het geheele lighaam. By anderen was de uitslag vlakachtig; by andere wederom was de geheele huid byzonder op de armen van zodanig een roodheid, als of dezelve voor het vuur gehouden was. De meesten vonden verlichting by het uitkoomen der *Scarlatina;* de zwelging langzamerhand moeijelyker wordende, en de dikte der Amandelen en Lel toeneemende, wierd de uitspraak der keel-

keelletteren volstrekt verhinderd, dewyl de *Tonsillæ* den Lel zomtyds wegdrukten. Reeds op den derden dag openbaarde zig by veele aan de *Tonsillæ*, *uvula Palatum molle*, tong en rondom de tanden een witte ondoorschynende sprouw, de vierden dag en ook wel laater kreegen eenige roode, ontstookene tranende het ligt niet verdragen kunnende oogen, welke by weinige als met etter gevuld waren. De tong was vuil, de smaak vies en leelyk, de meesten hadden walging en pooging tot braaken weezendlyke braakingen heb ik byna in het geheel niet ontmoet, alle loosden een meénigten taaije slym uit den keel, het geen zy gebruikten hielden zy in; de hoofdpyn was by zommigen ondragelyk, twee heb ik maar behandeld die IJlden, dog veele bragten de nachten slaapeloos door.

By eenige was de keel niet gezwollen maar styf, pynelyk en heevig rood; en by deeze was de Pols klein en snel, daar dezelve by andere tamelyk vol was. Stuiptrekkingen heb ik maar by een Kind voor het uitkoomen der *Scarlatina* waargenoomen.

De meesten herstelden met agt à negen dagen, weinige met den 14den dag: zy kreegen met verligting der koorts en toevallen, een zagt zweet op den 7den dag, met een geel Citroenkleurig waater, zomtyds met een wolkje, kort daarop begon de huid by eenige te schilferen, by anderen te vervellen, zoo dat zy den opperhuid by lappen van hun ligchaam trokken. In het aangezigt was de vervelling meelagtig, en op den borst en het overige van het ligchaam

chaam met groote fchilfers, dog binnen in de handen velagtig, en op den rug der handen meelagtig. De brand die de Lyders by zich hadden was zeer groot en lastig voor die hen bedienden, ja verwekte my dikwils hoofdpyn; andere hadden zwaare benaauwdheid, welke met het uitkoomen der *Scarlatina* zomwylen aanhield.

By eene Kraamvrouw van drie dagen, vertoonde zich tusfchen de *Scarlatina* eenige *pustulæ variolarum similes*, die op den behoorlyken tyd veretterd en gedroogd zyn, hoewel ik niet weet dat op die tyd in *January* iemand binnen onze Stad aan de pokjes laboreerden: ik heb deeze puisjes by aanhoudendheid van etter doen ontlasten, dezelve vertoonden zich alleen op de armen en handen en elders niet, deeze Vrouw had zwaare benaauwdheid en pyn voor het hart, en braakte zwaar dog niet dan flym, en hoewel zy den *Schaarlaaken-kooris* zeer zwaar had is zy ten vollen herfteld. By eenige weinige vetoonde zich met de *Scarlatina* eenige blaasjes, welke doorgeftooken zynde, een waterig vogt uitgaven; andere wederom hadden hoegenaamd geen vogt beflooten. By zommige die een zeer moeijelyke zwelging hadden, zwol de buik en ledemaaten byzonder de beenen de vierde dag der ziekte, dog hadden weinig of geen uitflag, de volgende dagen hadden zy pyn in de leeden en onmagt om dezelve te beweegen, dog dit beeterde langzamerhand. Een eenige kreeg geduurende de fchilfering een drooge hoest, welke langen tyd daarna aanhield, dog voor het gebruik van een *decoctum Lichenis Islandici* week, gepaard met verfterkende middelen.

Een

Een Heer de eenigste Lyder welke ik aan deeze ziekte verlooren heb, kreeg de *Scarlatina*, na zich (van by een goed vuur koomende, en een ruim Glas roode wyn gebruikt hebbende) blootgesteld te hebben aan een zeer koude nachtlucht op een Arresleede, met een zwaare vermoeidheid, magteloosheid en moeijelyke zwelging, de keel scheen nochthans in een natuurlyken staat. Den tweeden dag der ziekte was de Pols klein en snel, de keel begon te zwellen, wierd bol, rood en sponsagtig uitgezet, 'er was een geduurige neiging tot braaken, een vuile tong en groote magteloosheid, dog geen uitslag; de derde dag vertoonde zich een geele Sprouw, waarmede de tong en keel bezet was, de vruchtelooze poogingen tot braaken hielden aan, de Pols was als den 2den dag: den 4den dag had hy verlichting in het zwelgen, dog ik bevond de keel met een *crusta gangrenosa*, helaas! bezet: niet tegenstaande hy by aanhoudendheid een *linctus* met de *mel Rosar.* en *Sp. Sal. marin.* gebruikte: een flaauwe donkerpaarsche uitslag deed zich op voor den borst, en op de dyën, gepaard met een vettig zweet, de Pols verflaauwde en het aangezicht wierd rood. Ik voorspelde eene aannaderende dood, dog men wilde my niet gelooven, om dat hy verscheide valsche krachten uitoeffende: na den middag was de Pols naauwlyks merkbaar, en de Lyder stierf teegen den nacht.

Alhoewel deeze ziekte zich op een verschillende wyze heeft vertoond, hebbende eenige alhoewel weinige Lyders, den uitslag zonder kwaade keel, andere een kwaade keel zonder uitslag gehad, dog ver na de meesten beide te

gelyk het blykt: dat volgens de opgemelde toevallen, deeze ziekte is geweest een ware *Roodvonk*, welke men te recht een *Scarlatina anginosa* moet noemen, dezelve is doorgaande geweest, hebbende zich door de gantsche Stad verspreid, beide de sexe zoo wel kinderen als bejaarden aantastende; ook besmettelyk; dewyl in een huis zomtyds verscheiden de één na den ander wierden aangetast; gelyk ook die geenen welke de zieken oppasten: dan wat moeite ik gedaan hebbe, konde ik niet naspooren, of deeze ziekte van zelfs begonnen is, of van elders is aangebragt. By zommige schynt dezelve kwaadaartig geweest te zyn, want hoewel het my onder GODS zegen gelukt is, van al myn Lyders, waar onder veele van de tweede Classe, één eenige te verliezen, zullen myn andere Collegaas waarschynelyk kwaadaartiger behandeld hebben, dewyl 'er verscheiden aan gestorven zyn, waar door ook het getal der dooden in *December*, *January* en *February* grooter dan gewoonelyk geweest is: dit is ten minsten zeeker dat die Lyders, welke met verhittende Geneesmiddelen, als: een aftrekzel van *Schapendrek*, *Saffraan*, *Bevergeil*, *Aalbessewyn* met *Conserv.* van *Vlier*, en diergelyke behandeld zyn, meest alle gestorven zyn.

Ook is deeze ziekte my voorgekoomen meerder van een Roosächtige dan van een ontstooken aart te zyn; en het bloed by die weinige, welke ik heb doen Aderlaaten was zeer zeldzaam *phlogistiesch*.

Wegens deeze ziekte heb ik dit nog aanteteekenen, dat dezelve, by die geenen welke

traa-

traanende roode oogen hadden; het langst tot den 14de dag geduurd heeft: daar een witte Sprouw den gantsche keel bezette, genazen de Lyders spoedig, ten ware dezelve met roode traanende oogen en ylhoofdigheid gepaard was.

Zommige, en vooral kinderen, kreegen na dat de ziekte afgeloopen was een verstopping en verharding in de *Parotidis*, welke door een *Empl. de Ran. cum merc.* geneezen wierd: anderen hadden iets diergelyks in de *glandulæ Submaxillares*, dog geen verettering volgde.

Verscheide persoonen voorgaande Jaar, door de *Roodeloop* aangetast, en ten volle geneezen, kreegen dit Jaar de *Scarlatina.*

Dewyl myne Geneeswyze niet zeer omslachtig is geweest, zal ik des aangaande kort zyn; ik begreep de *indicatie* te zyn, de eerste wegen te zuiveren, en teffens te zorgen om de *materies peccans* zoo mogelyk op de huid te houden; het bederf voor te komen, en de byzondere toevallen tegen te gaan: dus waren myne Geneesmiddelen in- en uitwendig.

Ter zuivering der vervuilde eerste wegen dorst ik geen *Emetica* geeven, dewyl ik had bevonden dat dezelve schadelyk waren, de keel verergerden; de Lyders waren zwaar benaaud, de hoofdpyn vermeerderde, ook hielden na de werking van het *Braakmiddel* de vruchtlooze walgingen aan. Dus bepaalde ik my by zagte *Laxantia* uit de *Tamarind. Fol. Senn.*, *Mann.*, en *Sal Polychr.* Ik liet teffens een warme drank drinken, inzonderheid aftrekzels van *Vlier-* en *Camille-bloemen.*

De eerste wegen gezuiverd zynde liet ik alle uur een lepel vol gebruiken, van het volgende drankje:

R. *Aq. Sambuc.* ℥viii.
Roob sambuc. ℥iii.
Sp. nitri dulc. glaub. drij.
M.

Bewust zynde van den lof aan den *Sp. nitri dulc.* door BOERHAAVE en VAN ZWIETEN toegekend, oordeelde ik het zelve in deeze ziekte noodig. Ziet hier, hoe BOERHAAVE van dit middel spreekt, (*Chemia Tom.* 2. *pag.* 396.) „ *Vires possidet vere antisepticas; balsamicas, detergentes, dissolventes, putredini bilis resistentes;* „ — — *appetitum reddit ventriculo, si pituita mucosa, bilis corrupta, aut & propria debilitas,* „ *hunc deleverint. inter Auxilia flatibus adversa* „ *locum tenet principem.* — — — *Sudores movet, pellit urinas, sitim lenit, emendat graveolentiam.* " Alle heete en geestryke middelen verbood ik ten scherpste: als de keel weezendlyk ontstooken was, of wel een volle pols die teffens hard was, of in het begin der ziekte klein en snel was, liet ik Aderlaaten, zelfs indien ik het nodig oordeelde by herhaaling, dog by de meeste vond ik daar geen aanleiding toe: het broeijen verbood ik, dog beval een goed vuur te stooken en de kamer luchtig te houden. Om het lichaam zoo veel mogelyk vocht te verschaffen, liet ik met vrucht *Clysmata* uit de *Flor. Samb.* en *Chamomill. appliceeren.* In de ontstookene keel gaf ik tot een *gargarisma*, een afkookzel van vygen met wat *Sal Prunellæ*, in de zonder ontsteeking gezwollen keel het keelmid-

middel der Westkappelſche Boeren, door den zeer geleerden VAN DEN BOSCH ons meedegedeeld, in zyn uitmuntende Prysverhandeling. By alle in het begin een pap van zuurdeeg, mostaard en honing om den keel, dan dit my niet genoeg voldoende, een groote Spaanſchevlieg-plaaſter op den zelven, het welk een ſpoedige verlichting te weeg bracht, zoo niet dan op den doorgeknipte blaar een tweede, dit hoewel pynelyk bragt de gelukkigſte uitwerking te weeg, gelyk ik in myn eigen keel ondervonden heb, wanneer nu zommige over pyn in 't waateren begonden te klaagen, waren eenige greinen *Campher* en *Salpeter* het geneesmiddel. Tegen den Sprouw liet ik den *borax* met witte honing gebruiken. Den *Cort. Peruv.*, *Serp. Virg.*, *Caſtor. &c.*, heb ik in 't geheel niet gebruikt, als by dien Lyder, alwaar zich alles van een rottigen aart vertoonde, en welke den vierden dag ſtierf. Zuurdeeg liet ik aan alle van het begin af aan de voeten leggen, *ad præcavendum delirium*, en om afleiding te maaken. deeze eenvoudige geneeswyze heb ik by al myn lyders gevolgd, en het heeft den *Opperſten Geneesmeeſter*, zonder wien niets, behaagd, denzelve met het gewenſcht gevolg te bekroonen.

T A N T U M,

Uit myn Boekvertrek, den 12 September 1781.

JOHANNES ROBOL.

AANMERKINGEN OVER DEN LOOP DER ZIEKTEN, *Geduurende* T' JAAR 1780. TE FRANEKER.

DOOR

A. YPEY.

Het Jaar 1780. verdient geplaatst te worden onder die Jaaren, welke noch wegens haare gezondheid, noch haare ongezondheid aanmerkelyk zyn. In *January* was noch die *Epidemie* overig, welke in het laast des voorigen Jaars zoo veel Kinderen ten grave hadt gesleept; te weeten de *Scarlatina*, eene by ons doorgaans kwaadaartige ziekte, die veeltyds, niet tegenstaande de aanwending van alles wat tegen de ontsteking dient, in eene doodelyke verstikking eindigt. Ook openbaarde zich eene *Febris Catharrhalis Maligna*, die, hoewel niet zeer algemeen verspreid, aan verscheiden Lyders doodelyk was. Het getal der Volwassene overleedenen was 11, en der Kinderen ook 11.

February had maar 7 groote en 6 kleine Lyken

EEN-EN-TWINTIGJAARIGE LYST van de GEBOORENEN en GESTORVENEN binnen de Stad ENKHUIZEN.

(Medegedeeld door Doctor J. ROBOL.)

Jaaren	Zoons	Dogters	Totaal	Ger. en Lut.	R. Kat.	Menn.	Totaal	Overl.	Balance.
1760	94	94	188	170	16	2	188	268	80 meer overleeden dan gebooren.
1761	82	95	177	153	23	1	177	282	105 meer overleeden dan gebooren.
1762	101	90	191	170	18	3	191	266	75 meer overleeden dan gebooren.
1763	112	81	193	178	15	0	193	311	118 meer overleeden dan gebooren.
1764	114	114	228	196	29	3	228	239	11 meer overleeden dan gebooren.
1765	103	80	183	160	23	0	183	218	35 meer overleeden dan gebooren.
1766	124	103	227	200	25	2	227	259	32 meer overleeden dan gebooren.
1767	107	103	210	197	12	1	210	287	77 meer overleeden dan gebooren.
1768	110	112	222	198	21	3	222	259	37 meer overleeden dan gebooren.
1769	109	113	222	210	10	2	222	340	13 meer overleeden dan gebooren.
1770	116	96	212	193	17	2	212	220	8 meer overleeden dan gebooren.
1771	120	81	201	183	16	2	201	242	4 meer overleeden dan gebooren.
1772	98	96	194	174	17	3	194	192	2 meer gebooren dan overleeden.
1773	96	100	196	171	22	3	196	259	63 meer overleeden dan gebooren.
1774	98	94	192	173	17	2	192	270	78 meer overleeden dan gebooren.
1775	97	103	200	173	25	2	200	241	41 meer overleeden dan gebooren.
1776	88	105	193	171	20	2	193	281	88 meer overleeden dan gebooren.
1777	101	89	190	166	24	0	190	254	64 meer overleeden dan gebooren.
1778	110	99	209	176	30	3	209	197	12 meer gebooren dan overleeden.
1779	103	102	205	176	26	3	205	488	283 meer overleeden dan gebooren.
1780	82	81	163	139	24	0	163	301	138 meer overleeden dan gebooren.
Tot. in 21 Jaar	2165	2031	4196	3727	430	39	4196	5674	1478 meer overleeden dan gebooren.

Onder het getal der gebooorenen zyn niet gereekend de doodgebooorenen, nog ook de Kinderen ongedoopt gestorven, nog ook die der Jooden, welker getal ik niet heb kunnen nagaan. Ook ontbreeken 3 à 4 by de Mennonieten, welke by den Kerkenraad niet zyn aangegeeven, als ook die der Roomsch-Katholyken, buiten deeze Stad, dog onder derzelver Jurisdictie gebooren, welke in *Bovencarspel* gedoopt worden, hoewel de dooden in deeze Stad begraven worden.

MAANDLYST der GEBOORENEN en OVERLEDENEN binnen de Stad ENKHUIZEN, voor het Jaar 1780.

Maand.	Geref.	Luth.	R. Kat.	Menn.	Jooden	Totaal	Zoons	Dogters	Totaal	Overl.	Balance.
Jan.	17	0	2	0	0	19	8	11	19	35	16 meer overleeden dan gebooren.
Febr.	6	1	3	0	1	11	4	7	11	37	26 meer overleeden dan gebooren.
Maart	12	1	1	0	0	14	6	8	14	18	4 meer overleeden dan gebooren.
April	15	0	1	0	1	17	9	8	17	22	5 meer overleeden dan gebooren.
Mey	6	1	1	0	0	8	5	3	8	14	6 meer overleeden dan gebooren.
Juny	4	0	1	0	0	5	3	2	5	16	11 meer overleeden dan gebooren.
July	11	0	1	0	0	12	6	6	12	15	3 meer overleeden dan gebooren.
Aug.	18	0	1	0	0	19	11	8	19	24	5 meer overleeden dan gebooren.
Sept.	10	1	4	0	0	15	10	5	15	25	10 meer overleeden dan gebooren.
Octob.	10	1	5	0	0	16	6	10	16	39	23 meer overleeden dan gebooren.
Nov.	12	0	3	0	0	15	7	8	15	25	10 meer overleeden dan gebooren.
Dec.	13	0	1	0	0	14	8	6	14	31	17 meer overleeden dan gebooren.
Totaal	134	5	24	0	2	165	83	82	165	301	136 meer overleeden dan gebooren.

Onder het getal der gebooreneu zyn niet gereekend de doodgebooreneu en ongedoopt gestorven Kinderen, welker getal ik niet heb kunnen te weeten koomen.

De Kinderen der Roomsch-Katholyken buiten deeze Stad, dog onder derzelver Jurisdictie gebooren, zyn onder dit getal niet begreepen; vermits dezelve in *Bovencarspel* gedoopt worden, hoewel de dooden in deeze Stad begraven worden.

ken aan de gewoone ziekten, als: *Pleuritis*, *Peripneumonia Acidum ſpontaneum infantum*, en de beide geroemde *Epidemien* der vorige maand geſtorven.

Maart gaf verſcheide hevige *Pleuritides* en eenige waare heete koortſen, dog geen *Scarlatina*. De Volwasſene overledenen waren 11. en de Kinderen 3.

In	*April*	waren de Volwasſen Lyk.	6,	en die der Kind. 6.
—	*Mey*	———	7,	——— 4.
—	*Juny*	———	7,	——— 3.
—	*July*	———	5,	——— 4.
—	*August.*	———	2,	——— 1.

Voorts waren deeze maanden zeer gezond zonder buitengewoone ziekten, terwyl de gewoone hun ouden loop behielden; dat is, de ontſteekingen verdweenen allengskens en maakten plaats voor de gewoone tusſchenpoozende en *Remitteerende* Herfst-ziekten, aan welke echter weinig of geene kwamen te overlyden.

De *Roodeloop*, die geesſel des voorigen Jaars, werdt in dit Jaar zeer weinig beſpeurd, nu en dan werdt 'er eens een enkele aangetast, dog zonder gevolg en met minder heevigheid, dan in het voorige Jaar. *Oogstmaand* had veel zieken, dog byna zonder dooden.

By eenige weinige Perſoonen, niet onderhevig aan de *Nephritis*, openbaarde zich bloedwateren zonder pyn, dog met koorst. Ondertusſchen kwamen de Lyders 'er af met de ſchrik, en dit veel kwaads voorſpellend verſchynzel had geen verder gevolg.

In *September* ſcheenen de *Galziekten* eerder toe dan afteneemen, en hadden ook dikwils een minder gunſtigen aart, gelyk veeltyds plaats heeft, naardien 'er door de meerdere vochtigheid van de lucht, en grooter verſchil tusſchen den dag- en nacht-warmte, lichtelyk verſtopping der *Perſpiratie* en *Catarrhale* toevallen opkomen. 'Er overleden 8 volwasſene Perſoonen en 5 Kinderen: eenige derzelve ſtierven aan de *Pokjes*, welke zich nu by ons begonden te openbaaren, dog op eene byzondere en zelden waargenoomene wyze. Want na dat dezelve reeds een Jaar te Leeuwarden hadden gewoed, ſprongen zy in het begin deezes Jaars naar Harlingen over, met voorbygang van het tusſchenbeiden gelegen Franeker, alwaar zy eerst omtrent deezen tyd aankwamen, en ook nog heden in 't laatst van *December* 1781 tegenwoordig zyn: dog zonder algemeen door te gaan, maar alleen in twee, drie of ten hoogſten vier huizen teffens: deeze huizen afgedaan zynde, verneemt men dikwerf wederom in een week of twee geen pokjes, dog na verloop derzelve komen zy, doorgaans aan een geheel ander Oord, wederom geheel onverwacht voor den dag, en verdwynen wederom voor een tyd, na dat zy aldaar twee of drie huizen hebben bezocht. Het ſchynt derhalven zeker, dat 'er iets in de lucht kan beſtaan, het welk de voortgang eener beſmettende ziekte kan vertraagen, welke zich zonder dien onzichtbaaren tegenſtand, dikwils over eene geheele Stad of Vlek als in één oogenblik uitbreidt.

Het getal der dooden in de drie volgende maanden was aldus.

October	7	volwasſene Lyken	10	Kinderen.
November	12	———	4	———
December	18	———	7	———

In deeze maanden verdweenen volgens gewoonte de gewoone *Herfstkoortzen*, doch het vochtig en koud Jaargetyde bragt veelerleije *Catarrhale* ziekten met zich, welker nadeelige uitwerkingen zich het meest by bejaarde lieden openbaarden van welke eene groote meenigte vooral in *December* werdt weggeſleept. De meeste kwamen om door valſche Longontſteekingen, ſchielyk opkomend *Anaſarca*, of onverwagt verval van levenskrachten.

Niet alleen werden geduurende dit Jaar rotachtige koortzen maar ook veelerleije ontſteekingen zeer gelukkig geëindigd door *Apthæ Criticæ*, gelyk in de voorgaande Jaaren reeds zomwylen was waargenoomen. Zy dwaalen derhalven, die de *Aphtæ* altoos en in alle gevallen voor een ſchadelyk *Symptoma* uitkryten.

Het getal dooden in 1780 was in het geheel 101 volwasſene Perſoonen en 64 Kinderen.

KORT BERICHT

VAN DE

ZIEKTEN,

WAARGENOOMEN IN- EN OMTRENT

OLDENZAAL,

In het Jaar 1780.

DOOR DEN HEERE

A. L. MEYER

meedegedeelt.

Achter myn voorig Bericht van het Jaar 1779 flegts eene Lyst der zieken, zoo als dezelve my in de daagelykfche Practyck zyn voorgekoomen, hebbende opgegeeven, zal ik, om dit ftuk eenigzints te voldingen, kortelyk te bezichten, welke *Epidemifche* ziekten in dit Jaar in ieder maand, op zommige Plaatfen alhier- en hier omftreeks zyn waargenoomen.

JANUARY.

De *Gal-* en *Rotkoortfen*, die in het voorleeden Jaar in dit Quartier fterk hebben gegrasfeert, zyn nog al meenigvuldig, zoo in deeze Stad als in Doorningen, Dulder, Borne, Lutte- en Breklenkamp, alwaar by eenen Lyder, zynde eene Vrouw op het einde van eene *Rot-koorts* de

Roo-

Roodeloop heb waargenoomen, waarvan zy echter gelukkig is herstelt.

FEBRUARY.

De *Gal-* en *Rot-koortsen* houden op genoemde en veele aan deze Plaatsen hier omstreeks aan, waaraan echter zeer weinige sterven.

MAART.

De genoemde koortsen worden minder, en beginnen te cesseeren.

APRIL.

In deeze maand zyn behalven eenige van bovengenoemde koortsen, weinige ziekten waargenoomen.

MAY.

Nog al verscheide *Gal-koortsen*, en anders geene ziekten, de opgaave waardig.

JUNY.

In deeze maand verschynen weer verscheiden *Gal-* en *Anderendaagsche-koortsen*.

JULY.

Behalven weinige *Gal-koortsen*, openbaarde zich op het einde van deeze maand in Boerschap Bertelo Gerichts Delden de *Roodeloop*, in één huis, by één Persoon.

AUGUSTUS.

De door de *Roode-loop* aangetaste Perzoon, zynde de Man, ſterft; de Vrouw en het Kind worden insgelyks ziek, dog weeder herſtelt, en het ongemak verſpreidt zich in dit Boerſchap niet verder.

NB. Volgens Bericht, zou dit ongemak door het overbrengen van eenige oude klederen en beddegoed, uit een huis van het Boerſchap Oële, waar in het laast van het voorige Jaar 1779 de *Roodeloop* is geweest, zyn ontſtaan; waarom op order van het Gericht, het zelve naderhand uit voorzorge is verbrand.

Hier en daar grasſeeren nog al *Gal-* en *derdendaagſche-koortſen.*

SEPTEMBER.

De *Roodeloop* doet zich weer op in het Dorp Hengeló in twee huizen, waar door 5 Perſoonen worden aangetast, en één ſterft; verſpreidende dit ongemak zich niet verder.

De *Gal-* en *Rot-koortſen* worden op verſcheide Plaatſen meenigvuldiger, dog de Zieken herſtellen byna alle.

OCTOBER.

De *Gal-* en *Rot-koortſen* neemen meer en meer toe, waar aan nu en dan een enkele Lyder ſterft; hier en daar openbaarde zich insgelyks de *derdendaagſche-koorts.*

N o-

NOVEMBER.

De *Gal-* en *Rot-koortsen* worden merkelyk minder, voor het overige weinige ziekten.

DECEMBER.

Behalven de genoemde ziekten, vertoonde zich nog hier en daar *alle-* en *derdendaagsche-koortsen*, als meede eenige *Rheumatieke* ziekten.

BERICHT
VAN DE
EPIDEMISCHE ZIEKTEN
VAN
EDAM
DOOR DEN HEERE
J. VAN WAERT.

De ziektens die alhier geheerscht hebben, zyn als volgt: In de maanden *January* en *February febres quartanæ*, waarin veele koortzen van het Najaar waaren gedegenereerd, en door het gebruik van een *Vinum Medicat ex Amaris roborantibus herbis* veelal zyn geneezen geworden: *Hydrops, Asthma, Febres Irregulares Anomalæ, Febres quotidianæ:* van het gebruik van de *Cortex Peruv.* heb ik weinig nut gezien.

In *Maart* en *April*, *febres tertianæ duplices, quotidianæ, Rheumatismi, febres Scarlatinæ*, by kinderen, *febres Chatarrales diuturnæ:* de *febres Scarlat.* zyn zeer menigvuldig en kwaadaardig geweest, dog maar een enkeld kind of wat aan gestorven.

In *Mey* en *Juny*, *Rheumatismi, febres Catharrales, Icteri, Colica, Phrenitis, Peripneumoniæ nothæ, Pleuritis.*

Va-

Den 26 *Mey* vertoonde zich eene *Kinderziekte* van eenen ſlegten aart, van buiten hier te Purmerend overgebragt, en dezelve *continueert* tot op deezen dag, van de geene die aan deeze ziekte onder myne behandeling geweest zyn, heb ik maar één Kind, (daar ik te laat geroepen was) verlooren.

Tot eene verkoelende behandeling, eene zuivere en vernieuwde lucht, een zeer bepaalt diëet, gepaart met *Dec. reſolventia Laxantia, cum Antimon.* en *Kerm. min.* en *Similibus*, heb ik de eerſte typperke bepaalt: in *ſtadio Suppurationis*, met de gepaste middelen ook zorge gedragen, dat de *Variolæ Jammaturæ* wierde geopent, om de *febres Secundar.* daar door te verminderen, of wel ten eenemaal te beletten. Door deze behandeling meen ik ook geëffectueerd te hebben, dat myne Patienten weinig geſchonden zyn geworden: ook heb ik in den beginne altoos *pediluvia & Epitpaſtica* gebruikt.

In *July* en *Augustus*, *Variolæ*, *Apoplexia*, *Anginæ*, *Dolores Capitis pertinaciſſ.*, in welke laatſte de *Veſicatoria* en *pediluvia* van conſiderabel effect zyn geweest.

In *September* en *October morbi Ventriculi*, *indigeſtio*, *febres intermittentes*, *Phtyſis*, *Paralyſis*, *Epilepſia. Podagra.*

Dolores Rheumatici: *d'Ecorce* de *Garou*, heeft by zommige veel effect gedaan, by andere niets als een afleidend middel.

In *November* en *December*, *Variolæ*, *Convulſio*, *febres quotid. tertiana* en *tandem quartanæ.*

Sca-

Scabies, Cachexia, morbi. Hysterici, Hydropici, Apoplexia en diergelyke, hebben nu meer, dan minder zich laaten zien.

Van de *Cortex Peruv.*, in de *febres quart.* heb ik by zommige genoegzaam geen effect gezien, maar gepaart met de *Limatur. Chalyb.*, by veele met gewenscht succes indien gelyktydig een accuraat dieet wierd geobserveert.

In de gebreken der huid, *vulgo morbis Cutaneis*, heb ik veel en het meeste effect gezien. Van de *Flor. Sulphur cum Sacchar. ad tripl. V. quadruplici* en *Æthiope min.* in *pulvere* gegeeven.

Zie daar Wel Edel Heer, met weinig woorden het beloop der ziektens van 't afgeloope Jaar, 't welk hoope dat eenigermaate aan de intentie van de Heeren Directeuren zal voldoen, verzoeke het gebrekkige te excuseeren, en zoo meerder vereischt wordt heb maar te melden; zal al wat my mooglyk is tot het goede oogmerk van de Societeit trachten toe te brengen.

Het dieet en levenswys van het minder zoort van onze Burgery, is veelal het gebruik van Meelspyze, Grutters-ware van allerhande natuur, Pannekoeken, veel Visch, als Panharing en Bokking: zeer veel Koffy en Thee, weinig Vleesch; de Houtnegotie, geeft hier veel handenwerk, ook de Kaas en Zaadhandel, en Scheepvaart op Noorweegen.

Door deeze levenswys, zyn de meeste jonge Meisjes laat Huwbaar, en men heeft veel werk en

en oplettendheid nodig om haar de *Menstrua* behoorlyk en op bequaame tyd te reegelen.

De beeter Burgerstaat heeft alhier op eene zeer ordentelyke en geschikte wyze, veelal eene goede tafel, en nu en dan een glas wyn, en geneert zich met de negotie en vetweijery van osfen en koeijen, ook met het wolvee, wol-negotie, en generaal met den veehandel en wat daar toe behoort.

De Regeering en andere Lieden van geboorte, die men hier na rato van de Stad zeer veele heeft, zyn meest Renteniers en groote Kooplieden in kaas, hout en graanen: onder veelen van dewelken eene groote gezelligheid plaats heeft, zoo dat men elkanderen veel, vooral des avonds in groote gezelschappen ziet, en een matig glas wyn gebruikt; ook zyn 'er, zoo als alomme, enkelden, die als Heremieten leeven, en voor anderen van geen het minste nut of dienst op deeze waereld zyn, dagelyks peinzende hoe zy hunne schatten zullen vermeerderen, en alleen voor zich zelfs leevende enz.

Hoope voor het tegenwoordige aan U Wel Edele intentie te hebbe voldaan.

Wel-Edele zeer Geleerden Heer!

U Wel-Edele Gel. zeer onderdanige Dienaar,

J. VAN WAERT.

EDAM,
den 6 *Febr.* 1781.

GEBOOREN *en* OVERLEDEN *te* EDAM.

Gebooren dit Jaar 163 Kinderen: namentlyk 70 Dogters en 83 Zoonen, waar onder een paar Tweelingen, zynde een Jongetje en een Meisje; en tien Kinderen dood ter Waereld gekomen.

Overleden 157 Perſoonen, 82 Oude en 75 onder de twaalf Jaaren.

Overleden	Mann.	Vrouw.	Kind.	Totaal
Jan. ———	0	6	9	15
Febr. ———	8	6	2	16
Maart ———	1	4	5	10
April ———	3	5	8	16
Mey ———	4	2	7	13
Juny ———	1	3	9	13
July ———	0	4	4	8
Aug. ———	2	2	6	10
Sept. ———	8	3	5	16
Octob. ———	6	2	4	12
Nov. ———	4	4	12	20
Dec. ———	3	1	4	8
te ſamen	40	42	75	157

KORT BERICHT

VAN DE

EPIDEMISCHE ZIEKTEN

VAN

MUNNIKENDAM;

DOOR DEN HEERE

H. VAN DOORNICK

voorgevallen in 't Jaar 1780.

De ziekten die alhier geheerscht hebben, zyn als volg: *Febres quartanæ Tertianæ*, van de voorledene herfst en winter in dit Voorjaar nog zeer lang duurende; door 't ongunstig en variabel weder geweest; dog de zomer aankoomende, zyn dezelve al langzaam vermindert. In de zomer heeft alhier geen generaale ziekte gegrasseert. Maar met de herfst, hebben zich wederom eenige *febres Intermittentes Tertianæ* en *quartanæ* beginnen te openbaaren: maar in verre na niet zoo veel, nog zoo difficiel om te geneesen. In de winter hebben 'er alhier zeer veele gelaboreerd aan *pleuritides*, dog de meeste waren *Spuriæ* of zoogenaamde *Chatharrales*; welke meest allen zoo ver my bewust is zyn genezen, door 't appliceren van *Vesicantia*, *Laxantia* en *Sudarifera*.

Zynde dit 't eenige Wel Ed. zeer Geleerde Heeren, 't geene ik Uw Wel-Ed. aangaande 't Jaar 1780 hebbe konnen meededeelen.

Hier volgt nog voor 't zelve Jaar, de Lyst der dooden in dezen omtrek van Monnikendam, Cadwoude, Catham, Overleek en een gedeelte van de Punne.

Zynde geweest —— 99 Dooden.

En de Gebooren of Gedoopte liever by de ——

	Gereformeerde	——	43
	Lutherſche	——	9
	Roomſche	——	19
Gebooren by de	*Mennoniete*	——	2
	Jooden	——	2
		te zamen	75

Wel-Edele en zeer Geleerde Heeren,

U Wel-Edelens Onderdanige Dienaar

H. VAN DOORNICK.

MONNIKENDAM
den 26 *Xber* 1781.

BERICHT

VAN DE

EPIDEMISCHE ZIEKTEN

TE

APPINGEDAM

In den Jaaren 1780 *en* 1781.

DOOR

G. MULLER,

Med. Doct.

In het Bericht van de *Epidemie* van het Jaar 1779. heb ik reeds eene schets gegeven van de eerste helft van het Jaar 1780: dit scheen my noodzakelyk; om de gevolgen der toen grasseerende *Gal-koorts* aan te toonen; zoo dat ik van de laatste helft maar alleen behoeft te spreeken.

De maanden *July*, *Augustus*, en een gedeelte van *September* waren zeer warm, en zoo droog, dat 'er in 10 of 12 weeken naauwlyks

eenige Regen viel. De *Gal-koorts* begon na het midden van *Augustus*, en continueerden tot in *October*: het getal der Lyders was aanmerkelyk, schoon niet in dien trap als in het voorgaande Jaar; en dus was het ook gelegen met de *derdendaagsche-koortsen*, die 'er op volgde. In den herfst waren 'er, behalven de nog aanhoudende koortsen, veele *Catharrhale* en *Rheumatieke* ziekten. In *December* vertoonde zich de *Febris Scarlatina*, waar aan eenige zyn gestorven. Een Vroedvrouw, wier Kinderen aan deeze ziekten laboreerden, bediende 2 Vrouwen in de Kraam, die beiden den 4[den] dag na de verlossing, daar door zyn aangetast, en na weinig dagen overleden.

Het zal niet nodig zyn, van het Jaar 1781. veel te zeggen. Dezelve *Constitutio Epidemica Biliosa*, die in het Jaar 1779 regeerde, heeft voortgeduurt tot in het midden van dit lopende 1784. In het Jaar 1782 scheen dezelve wel verzwakt te zyn, maar vertoonde zich wederom sterker in 1783. En het is alleen zeedert 2 of 3 maanden, dat ziekten van een *Inflammatoire* Natuur, zich algemeener laten zien, en het galachtig zoort zeer vermindert is. Ik zal derhalven van het Jaar 1781 alleen aanmerken, dat de ziekten van denzelven aart, als in 1779, en niet minder in getal zyn geweest.

Onder alle ziekten, aan deze *Constitutio* eigen, is 'er geene doodelyker geweest als de *Pleuritis*, of *Peripneumonia Rheumatieco Biliosa*. Men zag dezelve zomtyds laat in den herfst,

maar

maar gemeenelyk van *Maart* tot *July*, zoo als in de Jaaren 1780, 81, 82, 83 en 1784, het geval is geweest. In het Voorjaar en zomer was ze menigvuldig, tusschen deeze Plaats en Groningen, in een laage wateragtige streek, alwaar binnen weinig maanden, omtrent 80 menschen, daar aan zyn gestorven. Voor min ervaarene *Practici* was het, in 't begin moeilyk te onderscheiden, of de ziekte enkel *inflammatoir*, of wel met het galachtige vermengd was: als men nogthans ondervond, dat de Pols minder hard, de hoest gering, en de zieken ondervraagd zynde, over een kwaaden smaak in den mond en walging klaagden, bleef 'er omtrent dit laatste geen twyffel meer over. Vroeg in het Voorjaar was de ziekte zoo geweldig, dat ze zomtyds binnen 36 uuren den dood veroorzaakte, door de menigte van *Catarrhale* stof, daar de Longen meede vervult wierden: in den zomer verdweenen de meeste tekenen van *Inflammatie*, en de rotting vermeerderderde.

De *Methodus Antiphlogistica* alleen, was zelfs in de koudste maanden onvoldoende, ten zy dat de Natuur een *Diarrha* verwekte, waar door eenigen gered zyn.

De Geneeswyze, die meest altoos van een gelukkig gevolg was, eischte, dat men, na 1, 2 of 3 Aderlatingen, en een ruim gebruik van *Resolventia Subacida*, waar onder het *Oxymel Scilliticum* uitmunte; een *Braakmiddel* gaf uit den *Tartarum emeticus*, waar door een overvloedige ontlasting van groene stinkende stoffen, zoo na boven als na onderen wierden verwekt, en ee-

ne zoo ſpoedige verlichting volgde, dat men naderhand nauwlyks iets, als een *Infuſie* van verzachtende *Borstkruiden* tot wegneming van den hoest nodig hadt. In zulke gevallen, waar men uit vreeze voor de *Inflammatie* van de Longen, dit middel in de gewoone *dozes* niet durfde geven, was het dikwyls genoeg, hetzelve in kleine giſten verdeeld te laten gebruiken, tot dat de vereischte ontlasting geſchiede, die dan haaſtig van de genezing gevolgd wierd.

Ik zal dit Bericht beſluiten, met eenige aanmerkingen, over het gebruik van den *Koortsbast* in *derdendaagſche Koorſen*, die na meer dan 4 Jaaren zeer ſterk gegrasſeerd hebben, nu geheel ſchynen te cesſeren. Dit middel, zoo onuitbeerlyk in deeze koorts by weeke Stedelingen had dikwils by onze ſterke Landlieden, eene geheel ſtrydige uitwerking, zoo zelfs dat ik niet alleen zwaare ziekten, maar ook meermaals den dood op deszelfs onvoorzichtig gebruik heb zien volgen. Wanneer de koorts lang geduurd had, en de zwakheid zeer groot was, wierd dezelve altoos met groot voordeel gebruikt: by Lyders aan de *Paſſio Hyſterica*, of andere *Zenuwziekten* onderhevig: als ook by zulken, waar een overvloedig zweet zoo in als tusſchen de *Paroxystmi* plaats had, is hy meede van veel nut geweest; maar zeer ſchadelyk by die, welke te vooren aan *Inflammatoire* of *Rheumatieke Borstziekten* gelaboreerd hadden, en over het geheel, zoo lang 'er eenige *Dispoſitio inflammatoria* of *Rheumatica* in het lichaam over bleef, by deeze was het Paardryden van den grootſten dienst. By ſterke arbeidzaame menſchen ſlaag-

de

de men best, als men hen, na dat de koort eenigen tyd geduurd had, 2 of 3 maal ter week een zagt *purgans aloëticum* gaf. Als de *Anasaca* zich by de koorts voegde, gaf men de *Kina*, en om de 3 dagen een *Dosis Mass Pil. Ruffi*, veeltyds met succes; maar als dit niet gelukte, heeft het *Decoctum Flor. Arnicæ*, verscheide reizen, zoo wel de eene als andere ziekte weggenoomen.

APPINGEDAM,
den 1 September
1784.

WAARNEEMINGEN OVER DEN PERSLOOP

DIENENDE TOT

AANHANGSEL OF VERVOLG

VAN DEN JAARE 1779,

En loopende over den Jaaren 1780, 1781, 1782, 1783.

DOOR DEN HEERE

PIETER LENSIUS

Chirurgyn te Harlingen.

WEL EDELE ZEER GELEERDE HEEREN!

De eenvoudige gang van eenen kouden Waarneemer, en het gebrek van een vlug verstand, wordt mogelyk door deeze letteren vergoed.

Goede, getrouwe, opregte waarneemingen, behouden ten allen tyde hunne waarde; zy zyn de Geheimschriften der natuur. Uit dezelven leert een Geneesheer, wat zy van haare Geheimen aan haare oplettende Onderzoekers heeft ontdekt; wy komen niet dan by trappen tot de waar-

waarheid. Eene waarneeming, hoe gering ook is gewichtig genoeg wanneer zy aangenaamen dwalingen wederlegt en tegengaat; want door het wederleggen eener dwaaling, komt men reeds een schreede digter by de waarheid, of de waarheid reeds bekend zynde, krygt 'er meerder krachten door.

Het is derhalven zeeker dat zulke boeken, die waarneemingen over Geneeskundigen voorwerpen bevatten nuttig zyn; dog of myne waarneeminge iets zullen toebrengen, tot uitbreiding der waarheid is eene zaak, welke ik het allerminste kan bepaalen; maar dien ik moet overlaaten aan het oordeel van anderen.

1780. In de maand van *September* zyn de heerschende winden geweest de *Ooste* en *Noord Ooste*, zeer weinig ZO., ZW. en W. de reegen, die 'er gevallen is, is matig geweest, geen Stormwind, en over het geheel is de kragt door malkaar gereekend matig geweest; dog viermaal heeft het gedonderd.

De hoogste *Barometer* was 30 duim 1 lyn Engelsche maat.

De laagste ——— — 28 —— $10\frac{1}{2}$ — Engelsche maat.

De hoogste *Thermometer* was 73 graaden op de schaal van *Fahrenheit*.

De laagste ——— — 46 ——— buiten 'shuis teegen het Noorden.

Den 18 *September* wierd ik verzogt by de oudste Dogter van Schipper *Gerrit Douwes*, zyn-

zynde 18 Jaaren oud, welke aan eene zwaare *Galkoorts* lag, verzeld met zeer groote benaauwdheid en braaking; de stof, die zy by de braaking ontlastte, was zeer veel gal en slym, daar by klaagde zy over eene hevige hoofdpyn; haar Pols sloeg 120 slagen in een minuut in de verheffing van de koorts; deeze verheffing had al tweemaal om den anderen dag zoo geweest, dus was deeze de derde. De Tong was wit en geel beslagen, met eenen dikken korst, de oogen waren niet al te helder, de afgang zeer gering. Zy klaagde van eenige smert of pynlykheid in den buik. Ik gaf haar na de verheffing een half drachma *ipecacuanha*, waar door zy veel gal en slym kwytraakte, en daar op gaf ik

R. *Pulv. Rheï* scrj.
Elect. diaprun unc ß.
M. F. Bolus.

dat ons ook drie afgangen verschafte; naar de laatste ontlasting, door het Purgeermiddel gemaakt, wierdt men bloed en slym benevens de drekstoffen in de pot gewaar, verzeld met zeer veel pyn en persing voor de Lyderesse. Hier op gaf ik terstond een mixtuur van

R. *Roob. Ribesior* ℥j.
Aq. decoct. hord. ℥vj.
TRæ. opii gtt. XLVIII.

dat is zes grein *Opium* lepelswys te gebruiken dat het in zestien uuren op was, waar door zy wel duizelig in het hoofd wierd; dog de pyn en koorts bedaarde, en de bloedloop verminder-

derde. Drie zoortgelyke mixtuuren heeft zy nog gebruikt en was den 27 deezer volkomen geneezen door 24 grein *Opium* in tien dagen zonder iets anders.

Op dien zelfden dag wierd ik verzogt by *Treintje Beers*, Huisvrouw van *Harmen Waterhaalder*, oud 54 Jaaren; deeze was in zoortgelyken toestand als de vorige, met zeer benaauwde Galbraakingen, verzeld met koorts. Deeze Vrouw was zeer scherp van vochten en had al verscheiden dagen ziek geweest, en was met roosachtige onsteekingen, in het één of ander deel van het lichaam bezet. De pols was in de koorts 110 slaagen; de tong wit en geel beslaagen, de oogen nog redelyk helder. Ik gaf haar buiten de koorts *Ipecacuanha*, waar van zy vry veel gal- en slym kwyt raakte, daar na een *Buikzuiverend* middel uit de *Rheum* en het *Electuarium Diaprun*, waar zy drie afgangen van kreeg, zonder eenige bloedige stof en zonder pyn; daarop gaf ik ik haar een' zuuren drank teegen de gal, waardoor de braaking ophield, en de Lyderes zich op de derden dag zeer wel bevond. Inmiddels was de verheffing van de koorts om de tweeden dag het hevigste, zoo dat zy op de koorts-dag, die met grillingen kwam, verzeld met eene zeer kleine pols, die begon met 60 slaagen, en op het hevigste 116 slaagen gaf. Toen kreeg zy persingen tot afgang, met eene zeer sterke pyn: zy moest gestadig afgaan, en ik bevond hetzelve niet te zyn dan bloed en slym met veel gal vermengd. De pols was in deeze omstandigheeden klein, het aangezicht vervallen, de tong droog, de oogen duister. In deeze toestand, gaf ik haar terstond een

haut:

haustus waar in 16 druppels *Tincturæ opii* waren; dat twee grein *opium* is, en zoo liet ik 'er haar om de vier uuren één inneemen, het geen op 12 grein in de 24 uuren uitkwam: hier door schikte zich alles wel in de tyd van drie dagen. Pynen, persingen en bloed bleeven weg, en de Lyderesse was vrolyk en wel gemoed, dewyl de koorts zich ook niet meer deed gevoelen, en de tong ten eenemaal zuiver, en de oogen glansig wierden; dog daar bleef nog om de agt uuren een persing, waar door zy wederom wat bloed en slym loste; waar op ik haar alle drie uuren twee grein *opii puri* toediende; toen bevond zy zich tamelyk wel; maar de pols bleef klein, en de pyn en persing bleven haar nog gestadig by, hoewel minder hevig: waarop ik haar alle drie uuren, drie grein *opium* ingaf, dat is 24 grein in de 24 uuren, en daar hebben wy meede aangehouden tot de volkoome geneezing toe, welke was den 20 *October*. Deeze Lyderesse heeft geene toevallen van loop verder gehad; dog heeft den *opium* in kleine giften nog door gewoonte, een lange tyd moeten gebruiken.

Den 29ste deezer, verzogt my *Joh. Johannissen Ketselaar* oud 30 Jaaren, hem iets te bezorgen voor de pyn, persing en bloedloop, die hy al tien dagen gehad hadt, en dat wel na de verheffing van eene *anderendaagsche Koorts*. Zyn Pols was toen ik by hem kwam gezond, zynde 60 slagen; zyn gezicht stond zeer wel, zyn afgang was slym en bloed, zoo dat ik hem aanraadde nuchteren wat veel gort te eeten, en voorts gaf ik hem alle avonden één pil van drie grein *Opium*, de laatste nacht en volgende dag had

had hy het zeer wel, zyn afgang was slymig, met genoegzaam geen bloed noch pyn, hy vervolgde dus dit middel eenige avonden achter elkander, toen begon het wederom wat erger te worden, waarom ik hem 's morgens ook één pil van drie grein *Opium* liet inneemen, waar door de toevallen wederom wat bedaarde, en de pynen, persing en bloedloozing minder wierden; de Pols bleef op 60 slagen, de tong bleef schoon. Dit middel dus twee dagen gebruikt hebbende, bleef alles wederom staan, toen gaf ik 'smorgens en 'savonds één pil van zes grein *Opii puri*. Het begon toen wederom daar na te luisteren, doch het ongemak hield stand. Ik begon hem toen driemaal daags zes greinen *Opii puri* te geeven, en hy wierdt wederom wat beter, doch de pynlyke ontlastingen van slym en bloed hielden noch aan, nochtans in eenen veel minderen graad. Toen gaf ik hem één pil van twaalf grein *Opii puri* 'savonds in eens in, hy sliep den geheelen niet, zweette niet, noch had geene ontlasting gehad; maar was 's morgens wat bedwelmd en duizelig in het hoofd, en daar by zeer yslyke stootiugen in zynen armen en beenen, dat hy geen vermogen had om zulks te beletten. Dit ontruste my niet en ik stelde 'er geen gevaar in, ik wist de oorzaak, en het was de eerstemaal niet dat ik deeze uitwerking van de *Opium* zag. De Persloop is daardoor ten eenemaal opgehouden, zonder zich verder weder te vertoonen. Deezen Patient heb ik noch eenige tyd één pil van twee grein *Opium* daag's laaten gebruiken. De loop was den 16de *October* geheel geneezen, en de Lyder heeft niets dan de *Opium* gebruikt.

OCTO-

OCTOBER begon met veel reegen en harde wind en dat wel uit de westelyke hoek, als ook uit de ZW. en Z. welken ook de meest heerſchende zyn geweest, en de ZO. zeer weinig, als ook de O. en NO. het allerminst de N. en NW.

Vyfmaal hebben wy hier een Storm gehad en veele ſterke Reegenvlaagen, en eens heeft het Gedondert.

De hoogſte *Barometer* was 30 duim 2½ lyn.
De laagſte ——— — 28 — 8½ —
De hoogſte *Thermometer* was 62 graaden.
De laagſte ——— — 46 ———

Den 3[den] deezer wierdt ik verzogt by de Vrouw van *Pieter Jettis Bakker*, oud 40 Jaaren. Deeze Vrouw had al eenigen dagen met de *Galkoorts* bezet geweest, welkers verheffing om den anderen dag het ergſte was; zy had een kleine rasſe polsſlag van 100 ſlagen in een minuut; een wit beſlagen tong, de oogen waaren duiſter, en zy had zeer weinig afgang. Ik zocht terwyl zy geene walging had, maar eene opzetting in de buik door een Laxeermiddel uit de *Rheum* en het *Electuarium diaprun.* de maag en de darmen wat van de kwaadaartige ſtoffen te zuiveren, waarop wy met de afgangen ſtriemen bloed, verzeld met ſlym gewaar wierden met pyn en krimpingen in de buik, waarop ik haar terſtond een mixtuur gaf uit de *Roob ribesiorum aqua hordei* en zes grein *Opii puri*, het geen zy leepelswyze in 24 uuren opgebruikte, waar door de pyn geſtild wierdt, de koorts be-

daarde en de bloedloozing verminderde, zoo heb ik langzaamerhand dagelyks, om dat de toevallen noch aanhielden, de *dosis* van de *Opium* moeten vermeerderen, zoo dat zy in den tyd van 24 uuren agtien greinen *Opium* in een mixtuur gebruikte; waar door alles bedaarden. Eindelyk gaf ik haar om de vier uuren één pil uit de twee grein *Opii puri*, en naderhand om de agt uuren, en langs deeze weg was zy den 17de geheel, en zonder kwaad gevolg geneezen.

Den 11de deezer verzogt my de Zoon van *Tryntje Beers* voornoemd, oud 20 Jaaren. Deeze klaagde over ondraaglyke pynen en persfingen in de buik, die tevens zoo opgezet was, als of hy bersten zou. Zyne ontlastingen waaren niet dan bloed en slym; zyn pols was 70 slagen, zyn oogen stonden vry helder. Ik gaf terstond twee grein *Opium* en verders alle 4 uuren één pil van twee grein, dus 12 greinen in de 24 uuren, hier door wierd de Lyder duizelig en naar eene zeer groote benaauwdheid te hebben uitgestaan, braakte hy een groote pot vol gal en slymen (*a*), waar door de benaauwdheid merkelyk bedaarde, en de pyn en persfing verminderde zeer veel. Ik liet hem de pillen noch vier dagen op dezelfde wyze doorgebruiken; toen bleef de pyn persfing en bloedloozing staan als vooren. De pols en tong waaren meestal gezond; toen gaf ik den Lyder alle vier uuren twee

(*a*) Was deeze braaking een gevolg van de *Opium*? of wel eene heilzaame pooging der natuur, om zich van de kwaaden stoffen in de eerste weegen huisvestende, te ontlasten?

twee pillen ieder van twee grein, en dus 24 greinen in de 24 uuren, waardoor de pyn bedaarde, de persfing en bloed-ontlafting merkelyk verminderde. Ik liet hem op deeze wyze aanhouden tot op den 24ste, wanneer men geen bloed meer vernam, en den 28ste was de Lyder geheel geneezen, en heeft zich ongevoelig weder van de *Opium* afgewendt, geduurende zyne gantfche ziekte geen ander middel gebruikt hebbende.

NOVEMBER begon met een Ooste wind, die reeds in het laats van *October* gewaaid had. Deeze was ook de meest heerfchende, benevens de NO. vervolgens de NW. en de ZW. doch zeer weinig Z. en W.

Zesmaal heeft het Noorderlicht gefcheenen en driemaal geftormd, verzeld met zeer fterken reegen, hagel en fneeuw.

De hoogfte *Barometer* was 30 duim 6 lyn.
De laagfte ——— — 28 —— 11 ——
De hoogfte *Thermometer* was 50 graaden.
De laagfte ——— —— 34 ———

Den 4den deezer wierd ik geraadpleegd door *Hendrik Douwes*, Leerlooijer, over zyn kind agtien weeken oud. Dit kind zoog de borst van de moeder en was reeds lang ziek geweest, en gekweld met buikloop; maar nu had het zeer verbaazende pyn en krimpingen in de buik daar by gekreegen, en den afgang was daar by met zeer veel flym en bloed vermengd. Ik durfde het

het kind de *Opium* niet in geeven, maar liet 'er de moeder alle vier uuren één pil van twee greinen van inneemen. Na dat zy drie pillen ingenoomen had, raakte zy terstond aan het braaken, en nam naderhand niet meer in. Doch door het gebruiken van 's moeders zog wierdt het kind beter; de pynen, krimpingen, bloedontlasting bleeven alle te rug, en het Kind was volkomen hersteld.

Den 26ste deezer verzocht my *Jan Bolleman* uit de Oijevaar, oud 64 Jaaren, raad voor eene daagelyksche bloed ontlasting, die hy al eenige tyd gehad had; verzeld met zeer weinig pyn; de pols was gezond, de Lyder deed daagelyks zyn werk, dat binnen 's huis en meest zittend was. Deeze had in de maand *September* een zwaare *Galkoorts* gehad, en was daar van in den tyd van acht dagen hersteld geworden. Ik gaf hem 's avonds als hy naar bed ging een half drachma *Rheum* en drie grein *Opium*, tot den 8ste *December*, toen was hy volkomen geneezen.

Deeze zyn alle de geenen, die ik in den Jaare 1780 aan de *Persloop* laboreerende heb gehad, en 'er is geene van gestorven.

1781. AUGUSTUS begon met eene Oosten wind en heldere Lucht; de meest heerschende winden, waaren de ZW. en Zuiden wind, eenige NO. en NW.

De hoogste *Barometer* was 30 duim $1\frac{3}{4}$ lyn.
De laagste ——— —— 29 —— $3\frac{1}{2}$ ——

De hoogste *Thermometer* was 76 graaden.
De laagste ——————— —— 60 ———

In deeze maand heeft het elfmaalen gedonderd, en achtienmaalen gereegend.

Driemaal een maatigen Lucht.

Tweemaal scheen het Noorderlicht.

Eens een dynsige Lucht: zoo dat de gevallen reegen wat veel is geweest.

De ziektens waren:

Kolyk, *Boort*, *Galkoorts*, *Buikloop* en *Bloedloop*.

Den 20 deezer verzogt my *Aalbert Huisman*, één uur buiten de Stad ten Noorden aan de zee-kant, eenige pillen voor zyne twee Dochters, den eene van 20 en den andere van 16 Jaaren, beiden laboreerende aan bloedloop met zeer veel pynen en persfingen; en dewyl ik niet uit de stad wilde gaan, heb ik de Lyderesfen niet gezien en kreeg gebrekkelyk antwoord van den vader op myne vraagen. Ik gaf hem 24 pillen ieder van twee greinen *opium*, om 'er elk om de vier uuren 'er één van te geeven, met verzoek my dagelyks bericht te geeven. Ik kreeg de tyding dat het zeer wel ging en beter wierd, de pyn en bloedontlasting verminderde wel, zoo dat ik op de zelfde voet voortging, tot dat alles staan bleef, en zy niet meer vorderde, liet ik om de drie uuren ieder één pil in neemen, en naderhand om de twee uuren,

toen

toen wy niet verder vorderden, en langs deeze weg waren zy den 24ste geneezen, zonder iets dan de *opium* gebruikt te hebben. Ik geboodt haar om in geval zy hardlyvigheid befpeurden, dagelyks wat gierst met pruimen te gebruiken, dit middel bevrydde haar van tot andere purgeermiddelen haar toevlucht te neemen.

Op dien zelfden dag verzogt my *Ferdinand Conftapel* by zyn Vrouw, welke al 8 dagen met zeer veel pyn en fmerte met verfchrikkelyke persfingen in haar buik bezet was geweest, met ontlasting van veel bloed en flym, zonder eenige drekftof, zoo dat zy tot het gebeente toe was uitgemagerd, en wegens behoeftigheid nog over de vloer was. By haar komende, vond ik haar als een geraamte uitgeteert, haare wangen waren ingevallen en doodelyk bleek, de oogen zeer duister, de oogleeden half opgeheven, de fpraak zeer flaauw, de pols zeer klein en ras tot 160 flaagen, en dikwils ontelbaar. In deeze toeftand dan zynde, liet ik haar te bed brengen, en gaf haar terftond één pil *opii puri* van 2 greinen, die ik in deezen tyd altoos by my in de zak draag, en belaste om de 4 uuren een zoortgelyken pil in te geeven. 's Anderendaags bevond ik de Vrouw merkelyk beter, vrolyker en vergenoegder, hebbende eene fterke zweeting gehad, en daar door eene aanmerkelyke vermindering van pyn, persfing en bloed-ontlasting; de oogen waren veel helderder, het aangezicht blofende, en de pols tot 80 flagen en daar by voller. Ik liet haar den 21fte dito met de pillen aanhouden, en veel melk en water liet ik haar warm drinken om het zweeten aan den gang te houden; dan zy bevondt

zich den 22ſte wederom erger. Ik liet haar toen om de 3 uuren één pil in neemen, hierdoor bedaarden de toevallen weder; maar van de Roomſche Godsdienst zynde, gebood de Priester 'er een ander Geneesheer by te haalen: ik verzogt dat zy den Geneesheer de pillen zou laaten zien, en zeggen dat zy van my waren, en dat ik gaarn de Lyderes met hem wilde komen bezoeken, om dan met malkander raad te pleegen over het geen het beste was, tot behoud van de Lyderesſe. Intusſchen liet zy de pillen ſtaan, en de Geneesheer kwam naar verloop van dertig uuren, en ſchreef haar een drank voor; naauwlyks had zy die gebruikt of zy kreeg verſchrikkelyke pynen, persſingen en roodeloop: zoo dat zy tusſchen den 23ſte en 24ſte ſtierf.

Den 30ſte deezer verzogt my de Schilder *Johan Christiaan Buuren* om by zyn kind te komen, dit was 3 Jaaren oud, had verſcheiden dagen aan de bloedloop geleegen: het was helder van oogen, de pols was klein en tot 112 ſlaagen, geene walging, en het bloed was met veele groene drekſtoffen vermengd. Ik liet het alle 4 uuren 2 droppels van de *TRæ opii*, dat is $\frac{1}{4}$ grein *Opium* onder de poeders van de *Kreeftoogen* en *roode Koraal* gemengd met melk gebruiken, dus in de 16 uuren één grein: dog met verzoek, dat de Ouders naauwkeurig zouden opletten of 'er eene ſterke ſlaapzucht opkwam, en my 'er dan terſtond van te waarſchuuwen. Na dat het kind dit middel 24 uuren gebruikt had, waren de afgangen met zeer weinig bloed vermengd, de pynen merkelyk vermin-

mindert, dan het kind weigerde nu niet alleen eenige geneesmiddelen te gebruiken, maar ook eenig vocht door te zwelgen. In deeze gevaarlyke omſtandigheid, gebood ik om dagelyks den buik van het kind te wryven met één drachma *Tinctur opii*, dat is omtrent 8 greinen *opium*, het geen my zoo wel beviel, dat ik in het gebruik van dit middel voortging tot den 13 *September*, en het Kind is van de roodeloop langs deezen weg volkoome geneezen: maar doordien het geen voedzel of iets anders wilde gebruiken, is het door verzwakking den 26ſte overleeden.

SEPTEMBER begon met eenen Zuidelyken wind, doch de meest heerſchende zyn geweest, de ZW. en de NW., eenige O. NO. ZO., Z. en W.

De hoogſte *Barometer* was 30 duim 1 lyn.
De laagſte ——— — 29 —— ¼ ——
De hoogſte *Thermometer* was 72 graaden.
De laagſte ——— —— 48 ———

Een en dertigmaal heeft het gereegend.

Driemaal gedondert.

Eens een dynzige Lucht.

Tweemaal een mottige Lucht.

Tweemaal hagel.

Eens geweerlicht: zoo dat 'er in deeze maand veel water gevallen is.

De ziektens waaren als in de vorige maand:

Beort, *Galkoorts*, *Colyk*, *Buikloop* en *Roodeloop*,

Den 7de deezer verzogt my *Wiebe Diesks*, Bakker, by zyn Vrouw vyftig Jaaren oud. Zy klaagde over verschrikkelyke pyn en persing in den afgang, die met veel bloed en slym verzeld was. Zy had den 1sten een *anderendaagsche Koorts* gekreegen, en den 5den een *Bloedloop*, ofte gal, bloed en slym onder de drekstoffen vermengd, verzeld met pyn en persing: en toen ik haar bezogt was 'er niets in den pot dan zeer veel bloed en slym, die zy met de verschrikkelykste pynen en persingen loosden. Deeze toevallen hadden reeds by de acht dagen geduurt eer zy 'er met my over raadpleegde, derhalven was zy zeer verzwakt, zy had een bloedryk gestel, maar was teevens scherp van vochten, en had voor deezen zeer veel vuurigen uitslag op de huid gehad, en zwaare *Eresipelateuse* ongemakken, die nogthans alle door gepaste middelen geneezen wierden. Haare oogen stonden toen wat duister, de oogleederen half in de hoogte opgetrokken, maar het aangezicht bloozende, de pols 80 slagen, de tong was droog en bruin beslagen. Ik gaf haar terstond één pil van twee greinen *Opii puri*, en gebood haar 'er alle vier uuren een zoortgelyke in te neemen. 's Anderendaags bevond ik de Lyderes veel beter, vrolyker en vergenoegder, het aangezicht en de oogen stonden veel natuurlyker; de pols was 60 slagen, en redelyk vol, de tong was meer bevochtigd; de afgang, pyn en persing, en voorts alle toevallen waren

ten minder. Zy begeerde een drankje in de plaats van pillen, hetwelk ik haar voorschreef uit de *Rob. Ribesior*, *Aq. hord*, *Tinct. Opii*, zoo dat zy in de 24 uuren 12 greinen *Opium* gebruikte, dagelyks verminderde de pyn en perssing, en daar kwam in den tyd van 24 uuren maar tweemaal afgang van drekstoffen met zeer weinig bloed en slym verzeld, en die zy genoegzaam zonder perssing en pyn ontlastte. Op deeze wyze ging zy voort, tot voedzel melk en gierst gebruikende, tot den 26ste deezer, waar op zy den 28ste de Sprouw kreeg waar zy van hersteld wierd, door de *Syrup. Althææ* met de *Borax*. De man verdrietig over de langduurigheid van de geneezing, zeide my, dat het alles goed en wel was zoo lang zyn Vrouw het drankje gebruikte, of zy dat altoos zou moeten doen, dewyl zy het naauwlyks liet staan of wederom erger wierdt, en alle de toevallen vermeerderden, dat hy dit werk moede was; ik antwoorde hem zeer ernstig: dat indien hy zyn Vrouw ook dan moede was, hy het drankje maar moest laaten staan, dat hy dan zou ondervinden, dat zoo voorwaarts als zyn Vrouw onder deszelfs gebruik had gegaan, zy by nalatigheid van hetzelve ook zoo schielyk weder zou afneemen, dat alle de toevallen erger en gevaarlyker zoude worden, en zyn Vrouw daardoor in doodsgevaar raaken, en zeer schielyk uit de tyd zou zyn. Deeze myne voorspelling wierdt maar te ongelukkig bewaarheid, want het drankje hebbende laaten staan, kreeg zy den nacht tusschen den 29ste en 30ste deezer, eene heevige afgang met bloed, slym en vochten, die haar zoo verzwakte dat zy de krachten en het leeven verloor.

Den 18de deezer, wierd ik verzogt by *S. H.* oud 57 Jaaren zeer behoeftig, zy was zeer mager en had fcherpe zinkingächtige vochten, die haar reeds verfcheide ziekten hadden veroorzaakt: ik bevond haar in eene allermedelydenswaardige toeftand; hebbende een heel vervallen gelaat, uitgemagerd en uitgeput, de tong heel dik en geel beflagen, de oogen half oopen het gezicht zeer duister, de pols klein en ras tot 180 flagen in één minuut gevende of liever ontelbaar zynde. Zy had reeds 12 dagen aan de *Persloop* geleegen, en dat na een *anderendaagfche-koorts* kreeg zy na deszelfs grootfte verheffing de *Bloedloop.* Haare wooning was in het laagfte van de vesting of bolwerk, teegen het Oosten, dog zonder ooit de Zon te hebben, maar in tegendeel altoos damp en vocht dat door de Z. en ZW. wind die het meeste waaiden, en den veelvuldige reegen die in deeze maand viel nog vermeerdert was, waar door de toeftand en de ziekte van de Lyderes kwaadaartiger was. Het geen zy door de afgang loosde was niet dan enkel bloed en flym, de ftank was niet groot, dog de persfinge en pynen allerverfchrikkelykst. In deezen toeftand dorst ik haar niet dan den *Opium* geeven, ook gaf ik haar één myner gewoone pillen van twee greinen en gebood haar 'er alle drie uuren één van te gebruiken, het geen 16 greinen in de 24 uuren was. 's Anderendaags bevond ik haar tot myne groote verwondering naar deeze hoeveelheid *Opium* gebruikt te hebben veel beter: de tong was vochtiger, zy had zeer wel geflaapen en gezweet, het aangezicht was bloofende, het gemoed vrolyker, de pols tot 80 flagen en vol, de persfingen en pynen waren vermindert en zy

had geen bloed noch slym geloost. Ik vond my dus verplicht op den zelfde voet voort te vaaren tot den 24ste deezer; toen was ik verplicht de dosis van de *Opium* te brengen tot op 24 greinen in de 24 uuren, of om de 2 uuren één pil van 2 greinen. Dagelyks was de ontlasting van de drekstoffen met weinig pyn en persing, als ook genoegzaam met geen bloed vermengd, en was op zyn hoogst drie of viermaal in de 24 uuren, de drekstoffen vermeerderde onder het gebruik van de *Opium*, de buik wierd geheel plat, leedig en ontspannen, de tong minder beslagen, geen de minste hik bespeurden men zoo min als in allen die de *Opium* gebruikt hebben, en wanneer 'er hik was nam de *Opium* die terstond weg. De maand *October* moest ik zelfs door ziekte het huis houden, zoo dat ik in al die tyd myne Lyders niet konde bezoeken; dan deeze begeerde niets te hebben dan de pillen, die ik zelfs in huis klaar maakte, zy gebruikte ze tot den 3de *November*; toen bragt men my de tyding dat zy overleeden was. Zy was geheel uitgemergeld en verzwakt, niet tegenstaande de bloedloop, pyn en persing opgehouden, en zy om zoo te spreeken van dezelve geneezen was. Ik heb den *Koortsbast* in deeze en zoortgelyke gevallen veel gebruikt, maar moet bekennen, dat ik 'er nooit eenige goede werking van gehad heb; maar in tegendeel ondervonden dat de pyn en persingen 'er door vermeerderde, ten zy 'er eene groote dosis *Opium* onder vermengd was. (*a*)

Den

(*a*) Ik heb my in zoortgelyke gevallen heel wel met de volgende poeders beyonde,

℞ *Cort.*

Den 20ste deezer verzogt my *J. F. B.* hem eenige pillen te willen bezorgen gelyk zyn Buur-vrouw had, (dit was de geene die het onderwerp maakt van de voorige waarneeming) hy had den 18de deezer eene koude grilling door zyn leeden gevoeld (zoo als hy my zeide) en als dezelfde eindigde kreeg hy persfing tot afgang, die met veel bloed en flym vermengd was, en zoo als ik befpeurde met pynen vergezeld: hy moest wel 20 maalen in de 24 uuren afgaan, waar door hy geen rust dag noch nacht had: zyn pols was gezond, de tong niets beflagen, de oogen vry helder, doch hier by ging een opftopping van pis, verzeld met eene geduurige aandrang tot wateren, daar niet dan eenige druppels op volgde. Ik fchreef deeze toevallen aan een krampächtige oorzaak toe, en oordeelde dat wanneer deeze oorzaak weggenoomen kon worden, deeze toevallen ook ophouden zouden: ten dien einde gaf ik hem 4 pillen ieder van 2 greinen *Opium*, en gebood hem 'er om de fes uuren één van te gebruiken. Naauwlyks had de Lyder 'er 2 van gebruikt of hy ontlastte zeer veele drekftoffen met flym en bloed vermengd, en de waterloofing ging zynen gang: zoo dat den Lyder zich beter vondt onder een zacht diëet uit melk gierst en befchuit beftaande, ging hy op dezelfde wyze drie dagen

℞ *Cort. peuv optium Subt. pulver unc* j.
Magnes. alb. drij.
Opii puri.
Caphuræ ā gr. xij.
Pulr. No. xij.

M. F. S.

Om de twee uuren één.

gen voort met de pillen. Doch daar de ontlasting van bloed en flym noch drie à viermaal plaats had in de 24 uuren, hoewel met weinig pyn en persfing, liet ik hem om de 4 uuren één pil gebruiken, waar meden hy aanhield tot den 25ste, dan niet verder vorderende gaf ik hem 6 pillen van 4 grein elk, waar van hy 'er alle 4 uuren één in nam, dit den 26 en 27ste gedaan hebbende, kwam 'er in 't geheel geen bloed noch flym, dan 'er was in 't geheel geen ontlasting het geen de Lyder ontrustte. Ik fchreef hem daarom voor ℞ *Pulv Rhei Scr.* jj *opii puri* grij., het geene hem ontlasting bewerkte en den 28ste was hy volkomen geneezen. Deeze Lyder zich noch tot den 12 *October* t' huis gehouden hebbende begon wederom aan zyn werk te gaan dat buiten t' huis was, in een nat en winderig weer, waar door hy eene zwaare koorts kreeg met eenen daar op volgende *Pleuritis* verzeld met bloedfpuwingen, by hem geroepen zynde fchreef ik terftond eene Aderlating voor, teffens aanraadende dat men eene andere Geneesheer zouden roepen, dewyl ik zelfs door onpasfelykheid t' huis moest blyven, en ik heb vernoomen dat hy na veel pynen, bloedfpuuwing verzeld met bloedige en pynelyke ontlastingen, den 14^{den} overleeden is. (*a*)

Ik

(*a*) Wy zouden hier noch de waarneemingen, die den kundigen Heer LENSIUS in den loop van den Jaare 1783 gemaakt heeft en ons goedgunftig medegedeeld, byvoegen, dan daar dezelven hetzelve bewyzen, te weeten de goeden uitwerking die zyn Ed. gehad heeft van de *Opium* in de *Roodeloop*; vreezen wy te wydloopig te zyn, en verkiezen die met de Weerkundige waarneemingen in het Boek-

Ik heb getracht myne waarneemingen zoo kort te maaken als het my mogelyk was. Ik heb noch veele zoortgelyke Lyders onder handen gehad, dan doordien 'er niets byzonder in de loop hunner ziekte was, heb ik daar geen gewag van gemaakt; maar my bepaald by die gevallen, die iets konde toebrengen tot verbeetering der geneeskunde. De geneeswyze, toevallen en verſchynzelen, heb ik zoo naauwkeurig beſchreeven als het my mogelyk was.

De Luchtsgeſteldheid van ieder maand, wanneer de *Bloedloop* zich hier te *Harlingen* begon te vertoonen, heb ik 'er zoo kort bygevoegd als het my doenlyk was.

Onder alle de middelen die in de geneeskunde geroemt zyn, is 'er geen, welkers kracht en werking men met meer vlyt moest naſpooren dan de *Opium*. Immers is 'er een middel, dat met zoo veel zekerheid werkt dan de *Opium?* In honderde gevallen kan men daar ſtaat op maaken, en men zal ondervinden dat in zeer veele gevallen, zelfs verſchillende van natuur, men 'er veel dienst van kan hebben.

Daar de eigenſchappen der menſchen zoo niet zyn als die der dieren; maar zy door hunne vermogen beter kennen, en voor uit zien de gevaaren die hun boven het hoofd hangen, is het

Boekdeel van dat Jaar te plaatſen, als dan tot het beloop der ziekten behoorende, ons vergenoegende nu te ſluiten met eenige algemeene overdenkingen, waar mede zyn Ed. deeze waarneemingen beſlooten heeft.

het niet te verwonderen, dat wanneer zy door eene gevaarlyke ziekte, die 'er zoo veele weggrukt, aangetast worden, de vrees en ontroering terstond op hun geest werkt, en de ziekte kwaadaartiger maakt. Dit gesteld zynde; kan men dan eenig middel, dat de ontroerde geest beter tot kalmte brengt dan het *Heulzap*? en de Geneesheer kan van deeze kalmte gebruik maaken, om te beraamen, welke de geschikste middelen zyn om den ongelukkigen Lyder te redden. Ik herhaal het, welk middel bedaard, beter de heevige aandoeningen, die het dreigend gevaar doet gebooren worde, en brengt de ontstuimige leevensgeesten beter tot stilte dan de *Opium*? waar is 'er doch iets in het geschaapene, dat de allerheevigste pynen schielyker doet bedaaren dan de *Opium*. Duizende sterven 'er, die door de *Opium* hadden kunnen gered worden, wanneer dit middel op een geschikte tyd was toegediend geweest.

Aanmerkelyk is het, dat 'er veele Lyders in de maanden *Mey*, *Juny* en *July* van een schurfachtig uitslag, door het *Ungt. Nutritum* en *Flor. Sulphur* geneezen zyn geweest, in de maanden *Augustus* en *September* de *Bloedloop* kreegen; dan d ezen zyn alle door de *Opium* hersteld, en de schurfachtige uitslag kwam in *December*, *January* en *February* weder te voorschyn, en wel veel erger dan te vooren, doch wierdt op de vorige wyze geneezen, zonder eenig kwaad gevolg.

Hier mede acht ik mynen plicht betracht te heb-

hebben, ingevolge het verzoek der Heeren Directeuren van de Natuur- en Geneeskundige Correspondentie Societeit; en verblyde my teffens, dat ik noch eenig nut mag toebrengen; aan mynen lydenden evenmensch. Dat het noch tot troost der Elendigen, en tot lof en verheerlyking der Alzeegenaar; mag bevonden worden te zyn.

B L A D.

BLADWYZER

der voornaamste zaaken in de

GENEESKUNDIGE VERHANDELINGEN

a Is het eerste Stuk. *b* het tweede.

A.

L BA-

B.

Ber-

 pen;

H.

J.

K.

M,

M.

Mor-

R.

S.

Schar-

STRAAL

